T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI VE SİYASİ REKABETTE EŞİTLİK

Rengül EKİZCELEROĞLU
2502080412

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Birsen HEKİMOĞLU

İstanbul
2015

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Rengül EKİZCELEROĞLU** Numarası : **2502080412**
Anabilim/Bilim Dalı : **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi** Tez Savunma Tarihi : **30.06.2015**
Danışman : **Prof. Dr. H. Birsen HEKİMOĞLU** Tez Savunma Saati : **14:00**

Tez Başlığı : **" Türkiye'de Siyasi Partilerin Finansmanı ve Siyasi Rekabette Eşitlik"**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
Prof. Dr. H. Birsen HEKİMOĞLU		Kabul
Prof. Dr. Gülay GÜNLÜK ŞENESEN		Kabul
Prof. Dr. Adalet B. ALADA		Kabul
Doç. Dr. Selda ÇAĞLAR		Kabul
Yrd. Doç. Dr. Hakan S. ÇELİKYAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
Prof. Dr. Nuray BOZBORA		
Yrd. Doç. Dr. Yücel KARLIKLI		

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI VE SİYASİ REKABETTE EŞİTLİK

Rengül EKİZCELEROĞLU

ÖZ

Siyasi partiler temsili demokrasinin işletilebilmesi için zorunlu kabul edilen çeşitli işlevler yerine getirdikleri için çağdaş demokrasilerin vazgeçilmez kuruluşları olarak kabul edilmektedirler. Öyle ki, siyasi partilerin finansmanı bazı açılardan demokrasinin de finansmanı sayılmaktadır. Oysa siyasetin giderek pahalı hale geldiği günümüzde, siyasi partiler arasında onların siyasi-seçimsel rekabet edebilirliklerini de etkileyen büyük mali eşitsizlikler bulunmaktadır.

Bu çalışmada, siyasi partilerin finansmanı ve sonuçlarına ilişkin kuramlar ana hatlarıyla incelenmektedir. Bu kuramlar çerçevesinde, Türkiye'deki siyasi partilerin gelirleri, giderleri ve mali denetim sürecini içeren finansman sistemi, hem hukuki yönüyle hem de uygulamada karşılaşılan sorunlarla birlikte değerlendirilmektedir. Bu tez çalışmasında, Türkiye'deki siyasi partilerde paranın, özellikle de doğrudan devlet yardımlarının, siyasi partiler arasındaki siyasi-seçimsel rekabette eşitliği zedeleyip zedelemediğine ilişkin tartışmanın çözümüne katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, belirli kriterlere göre seçilen dokuz siyasi partinin gelirleri ayrıntılı olarak incelenmekte, elde edilen veriler 1982 Anayasası döneminde yapılmış olan on beş seçimin sonuçları ile birlikte değerlendirilmektedir.

Çalışma sonucunda, siyasi partilerin finansmanına ilişkin çeşitli önermelerden bazılarının Türkiye örneğinde desteklenirken, bazılarının desteklenmediği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki siyasi partilerin mali güçleri ile seçim başarıları arasında doğrusal bir ilişki kurulamasa da mali gücü yüksek olan siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabette daha avantajlı oldukları saptanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi partilerin finansmanı, siyasi-seçimsel rekabet

FINANCING OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY AND EQUALITY IN POLITICAL COMPETITION

Rengül EKİZCELEROĞLU

ABSTRACT

Political parties are regarded as fundamental institutions for contemporary democracies since they fulfill several functions that are essential in order to be able to operate representative democracy. In fact, funding political parties is considered as equal to funding democracy in some aspects. However, in our time which politics has been more and more expensive, there is a significant financial inequality among political parties which affects their politico-electoral competitiveness.

In this study, theoretical background with reference to the finance of the political parties and its consequences are investigated in overall. Within the scope of these theories, the finance system of Turkish political parties including the incomes, expenditure and financial control process is analyzed in the light of law as well as the problems encountered in practice. The thesis aims to resolve the debate on whether the money, especially the direct public funding, damage equality among political parties in politico-electoral competition in Turkey or not. Therefore, nine parties are chosen according to particular criteria, and the incomes of these parties are examined in detail, the gained data is evaluated along with the results of fifteen elections in 1982 Constitution period.

The study achieves that some of the various proposals concerning party finance are confirmed, whereas some are not in Turkey. Although the study concludes that there is no linear correlation between fiscal power and politico-electoral success of political parties in Turkey, it also detects that the financial power gives great advantages to political parties in politico-electoral competition.

Key Words: Financing of political parties, politico-electoral competititon

ÖNSÖZ

Siyasi partilerin demokrasinin işletilebilmesi için varlığı zorunlu kuruluşlar olduğu yönündeki yaygın uzlaşıya rağmen, bu kurumlara ilişkin giderek artan güvensizlik ve yolsuzluk iddiaları, siyasi partilerin finansmanı konusunda akademik ilgimi tetiklemiş ve Türkiye'deki siyasi partilerin finansmanına ilişkin çalışmaların yetersiz olduğunu farketmemi sağlamıştır. Özellikle de siyasi partilerin mali güçleri ile siyasi-seçimsel başarıları arasında ilişki olup olmadığına dair verilere dayalı kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tez çalışmasında, söz konusu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak amacıyla, siyasi partilerin finansmanına ilişkin çeşitli savlar Türkiye örneğinde sınanmaktadır. Bu bağlamda siyaset bilimi, hukuk, iktisat ve yer yer istatistikten yararlanılarak multi disipliner bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Şüphesiz ki bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan yoğun çalışma ve özverinin tamamı bu yazara ait değildir. Akademik hayatımın diğer aşamalarında olduğu gibi, bu tezin hazırlanması sırasında da benden ilgi ve yardımlarını esirgemeyen, öneri ve eleştirileriyle bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkıları olan, öğrencilerinden biri olmaktan her zaman onur duyduğum, başta tez danışmanım Prof. Dr. Birsen HEKİMOĞLU olmak üzere, değerli hocalarım Prof. Dr. Gülay GÜNLÜK ŞENESEN ve Yrd. Doç. Dr. Hakan Sabri ÇELİKYAY'a üzerimdeki emeklerinden dolayı en içten minnet duygularımı ve teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca, bu tezin hazırlanmaya başladığı ilk zamanlarda danışmanlığımı yapmış olan Prof. Dr. Naz ÇAVUŞOĞLU'na ve tezin tamamlanması sürecindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. Adalet ALADA ve Doç. Dr. Selda ÇAĞLAR'a teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında hayatımı kolaylaştırmak için yaptıkları fedakârlıklar ile bana destek olan değerli annem, babam ve eşim Caner'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu çalışmayı, hayatında bana belki de en çok ihtiyaç duyduğu dönemde, kendisine hak ettiği kadar zaman ayıramadığım sevgili oğlum Arda'ya ithaf ederim. Çalışmanın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ……..…iii
ABSTRACT……...…iv
ÖNSÖZ……...…v
TABLOLAR LİSTESİ…….……..x
GRAFİKLER LİSTESİ …….……..xiv
KISALTMALAR……xvi

I.BÖLÜM
DEMOKRASİ TEORİSİNDE SİYASİ PARTİLER VE SİYASİ REKABETTE EŞİTLİK

GİRİŞ……..……..1
1. Demokrasi Teorisinde Siyasi Partiler……...6
1.1. Siyasi Partiler ve Temsil……12
1.1.1. Temsili Demokrasinin Krizi ve Siyasi Partilerin Aşınması……17
1.2. Yeni Zamanların Siyasetinde Siyasi Partilerin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümleri……21
1.2.1. Siyasi Partilerin İşlevsel Dönüşümü: Siyasi Partiler ve İdeolojiler Öldü mü?.....21
1.2.2. Siyasal Partilerin Yapısal Dönüşümleri……..32
2. Siyasi Partilerin Siyasi- Seçimsel Rekabeti ve Bu Rekabeti Etkileyen Unsurlar…...38
2.1. Siyasi- Seçimsel Rekabet Kavramı ve Ölçüm Sorunları……38
2.2. Siyasi-Seçimsel Rekabeti Etkileyen Unsurlar…….……42
2.2.1. Siyasal Sistem…….……42
2.2.2. Parti İmajı ve Seçmen Davranışı…….……45
2.2.3. Parti Sistemi ve Rekabete Katılan Parti Sayısı…….…….…..48
2.2.3.1. Kartel Parti Teorisinin Siyasi- Seçimsel Rekabet Açısından Eleştirisi…....49
2.2.4. Seçim Sistemi ve Seçim Barajı…….…….…..51
2.2.5. Partilerin Mali Güçleri, İnsan Kaynakları ve Siyasi Seçimsel Rekabette Eşitlik…….…52
2.2.5.1. Siyasal Pazarlama, Seçim Kampanyaları ve Medya……55

II. BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI

1. Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar……..…..63

1.1. Siyasetin Finansmanına Yönelik Düzenlemelerde Temel Yaklaşımlar……69

2. Siyasi Partilerin Finansmanına Yönelik Hukuki Düzenlemelerin Dönüşümü…..…73

3. Bir Sistem Olarak Siyasi Partilerin Finansmanı……..…77

3.1. Siyasi Partilerin Gelir Kaynakları…….…….....77

3.1.1. Özel Gelir Kaynakları……..…77

3.1.1.1. Aidatlar…….…….78

3.1.1.2. Bağışlar…….…….81

3.1.1.2.1. Bazı Bağış Kaynaklarının Yasaklanması…….82

3.1.1.2.2. Bağış Miktarlarının Sınırlandırılması……..…..84

3.1.1.2.3. Bağış Sahiplerinin Kimliklerinin Açıklanması……..……85

3.1.1.2.4. Bağışların Sınırlandırmalarına İlişkin Değerlendirme……...86

3.1.1.3. Diğer Gelirler……..…..91

3.1.2. Kamusal Gelir Kaynakları…….…..…92

3.1.2.1. Doğrudan Kamusal Finansman (Hazine Yardımı)……94

3.1.2.1.1. Devlet Yardımlarının Dağıtımında Öne Çıkan Unsurlar…..…95

3.1.2.1.2. Devlet Yardımlarına Yöneltilen Eleştiriler……...……..100

3.1.2.2. Dolaylı Kamusal Finansman…….……...…110

3.1.3. Siyasi Partilerde Kayıt Dışı Finansman Sorunu…….…..112

3.2. Siyasi Partilerin Giderleri ve Harcamalara İlişkin Düzenlemeler…….……115

3.3. Siyasi Partilerin Mali Denetimi ve Şeffaflığa İlişkin Düzenlemeler……119

3.3.1. Siyasi Partilerin Finansmanında Şeffaflık ve Kamuoyu Denetimi……..…119

3.3.2. Siyasi Partilerin Kurumsal Mali Denetimi ve Yaptırımlar…….....122

III. BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI

1. 1961 Anayasası Öncesi Dönem……..…..127
2. 1961 Anayasası Dönemi……..….130
3. 1982 Anayasası Dönemi……...134

3.1. Siyasi Partilerin Gelirleri……..…..…134

3.1.1. Aidatlar…….……..…135

3.1.1.1. Giriş ve Üyelik Aidatı…….……...…136

3.1.1.2.Milletvekili Aidatı…….…….……....137

3.1.1.3. Milletvekilliği Aday Adaylığı Aidatı…….……...….138

3.1.2. Bağışlar……...…....139

3.1.3. Ticari Faaliyet, Kredi ve Borç Alma Yasağı…….…..145

3.1.4. Satış Gelirleri ve Parti Malvarlığından Elde Edilen Gelirler…..147

3.1.5. Sosyal Faaliyet Gelirleri…….148

3.1.6. Kamusal Destekler……...…148

3.1.6.1. Doğrudan Kamusal Destekler……....……148

3.1.6.2. Dolaylı Kamusal Destekler……...…….……158

3.1.6.2.1. Kamuya Ait Kitle İletişim Araçlarından Yararlanma.....159

3.1.6.2.2. Vergi Muafiyetleri……...…161

3.1.6.2.3. Diğer Dolaylı Kamusal Destekler……...….162

3.1.1. Gelirlerin Sağlanma Şekli…….….165

3.2. Siyasi Partilerin Giderleri…….167

3.3. Siyasi Partilerin Mali Denetimi…….……177

3.3.1. Mali Denetim Sonucu Partilerin Karşılaşabileceği Yaptırımlar.....180

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI VE SİYASİ-SEÇİMSEL REKABET

1. Siyasi Partilerin Finansmanının Siyasi Parti Sistemine Etkileri……...…185
2. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Partilerin Gelir Bileşenleri……..….187
   - 2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi……...….189
   - 2.2. Anavatan Partisi…….196
   - 2.3. Büyük Birlik Partisi……..…….…..…205
   - 2.4. Cumhuriyet Halk Partisi…….213
   - 2.5. Demokratik Sol Parti……..221
   - 2.6. Doğru Yol Partisi……..……..…...232
   - 2.7. Milliyetçi Hareket Partisi……...…241
   - 2.8. Refah Partisi……..……..……...249
   - 2.9. Saadet Partisi…….……..…...255
3. 1982 Anayasası Döneminde Türkiye'de Siyasi Partilerin Mali Güçleri ile Siyasi-Seçimsel Başarıları Arasındaki İlişki……...….261
4. Türkiye'de Siyasi Partilerin Finansmanın Siyasi Rekabet ve Parti Sistemi Üzerindeki Etkileri…….....277

SONUÇ…….…...288

KAYNAKÇA……...295

EKLER……...…….315

ÖZGEÇMİŞ……324

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bağış Kaynaklarına İlişkin Sınırlamalar ve Bölgesel Dağılımları……..….88
Tablo 2. Bağış Miktarlarına İlişkin Sınırlamalar ve Bölgesel Dağılımları……89
Tablo 3. 1982 Anayasası Dönemindeki Milletvekili Genel Seçimleri ve Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Siyasi Partilerin Aldıkları Oy Oranları……...188
Tablo 4. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…190
Tablo 5. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri……..…191
Tablo 6. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Toplam Gelirlerine Oranı…….…..192
Tablo 7. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasında Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri ……..…193
Tablo 8. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu…….….195
Tablo 9. Yıllara göre AKP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı……..….195
Tablo 10. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri.197
Tablo 11. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri…….…199
Tablo 12. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı……..….200
Tablo 13. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…….202
Tablo 14. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu……. 204
Tablo 15. Yıllara göre ANAP'ın Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Parti Toplam Gelirlerine Oranı…….205
Tablo 16. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri..206
Tablo 17. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri…….…208

Tablo 18. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri ……209
Tablo 19. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı……...211
Tablo 20. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu…….....212
Tablo 21. Yıllara göre BBP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı…….……..212
Tablo 22. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri..214
Tablo 23. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri……..…...216
Tablo 24. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…….217
Tablo 25. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı…….…..219
Tablo 26. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu……..... 220
Tablo 27. Yıllara göre CHP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı ……..221
Tablo 28. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri..222
Tablo 29. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri…….……225
Tablo 30. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri ……226
Tablo 31. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı……...……229
Tablo 32. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu…..... 230
Tablo 33. Yıllara göre DSP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı……...231
Tablo 34. DYP'nin 1983- 2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri.233

Tablo 35. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri…….…235
Tablo 36. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…….236
Tablo 37. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı……...238
Tablo 38. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu…...239
Tablo 39. Yıllara göre DYP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı……..240
Tablo 40. MHP'nin 1992- 2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri.242
Tablo 41. MHP'nin 1992- 2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri…….……....244
Tablo 42. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…….245
Tablo 43. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı…….…..247
Tablo 44. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Yılları Arasında Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu……..…248
Tablo 45. Yıllara göre MHP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı…….…..…249
Tablo 46. RP'nin 1983- 1992 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…250
Tablo 47. RP'nin 1983- 1992 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri…….251
Tablo 48. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri…….252
Tablo 49. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı……...254
Tablo 50. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasında Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu...254
Tablo 51. Yıllara göre RP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı ……..…255
Tablo 52. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri….256
Tablo 53. SP'nin2001-2010 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri.....257

Tablo 54. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri……..…258
Tablo 55. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı…….…..260
Tablo 56. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasında Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu.….260
Tablo 57. Yıllara göre SP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı…….…...…261
Tablo 58. 1984-2007 Döneminde Devlet Yardımı Ölçütlerine Göre Hazine Yardımından Yararlanan Parti Sayısı ve Seçimlere Katılan Parti Sayısı…….……262
Tablo 59. AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP, RP, SP'nin 1983-2014 Yılları Arasındaki Seçimlerde Aldıkları Oy Oranları …….……..…263
Tablo 60. Siyasi Partilerin 1983-2009 Arasındaki Seçim Yıllarında Birbirlerine Göre Gelir Oranları…….……..…..264
Tablo 61.1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Gelir Bileşenlerinin Ortalama Oranları……...……..…..….277
Tablo 62. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Reel Hazine Yardımı Miktarları ……...278
Tablo 63. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Reel Bağış Gelirleri……284
Tablo 64. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Genel Merkez ve İl Örgütlerinin Toplam Gelirlerine Ortalama Oranı...285

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri…….…...194
Grafik2. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri……..…..203
Grafik 3. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri…….210
Grafik4. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri…….....218
Grafik 5. DSP'nin 1985- 2007 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri……..….227
Grafik 6. DYP'nin 1985- 2006 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri…..……237
Grafik 7. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri……..…246
Grafik 8. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri…….….253
Grafik 9. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri…….…..259
Grafik 10. 1984 Mahalli İdareler Genel Seçiminde ANAP, DYP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri……..…265
Grafik11. 1987 Milletvekili Genel Seçiminde ANAP, DYP, DSP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri……..…266
Grafik12. 1989 Mahalli İdareler Genel Seçiminde ANAP, DYP, DSP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri ……..…….…….267
Grafik 13. 1991 Milletvekili Genel Seçiminde ANAP, DYP, DSP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri …….…..…..268
Grafik 14. 1994 Mahalli İdareler Genel Seçiminde ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri …….…...….268
Grafik15. 1995 Milletvekili Genel Seçiminde ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri…….….269
Grafik 16. 1999 Mahalli İdareler Genel Seçimi ve 1999 Milletvekili Genel Seçimi'nde ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri……...270
Grafik 17. 2002 Milletvekili Genel Seçiminde AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP ve SP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri……..…272
Grafik 18. 2004 Mahalli İdareler Genel Seçiminde AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP ve SP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri …….…….274
Grafik19. 2007 Milletvekili Genel Seçiminde AKP, CHP, GP, MHP ve SP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri …….……..275

Grafik 20. 2009 Mahalli İdareler Genel Seçiminde AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, MHP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri…….……..276

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

AMKD: Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi

ANAP: Anavatan Partisi

ATP: Aydınlık Türkiye Partisi

AYM: Anayasa Mahkemesi

BBP: Büyük Birlik Partisi

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

BP: Barış Partisi

BTP: Bağımsız Türkiye Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DBP: Demokrasi ve Barış Partisi

DEHAP: Demokratik Halk Partisi

DEPAR: Değişen Türkiye Partisi

DP: Demokrat Parti

DK: Dernekler Kanunu

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokrat Türkiye Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

EMEP: Emeğin Partisi

FEC: Federal Election Commission (Federal Seçim Komisyonu)

FECA: The Federal Election Campaign Act (Federal Seçim Kampanyası Yasası

FP: Fazilet Partisi

GP: Genç Parti

GM: Genel Merkez

HADEP: Halkın Demokrasi Partisi

HAKPAR: Hak ve Özgürlükler Partisi

HEPAR: Halkın Sesi Partisi

HP: Halkçı Parti

HYP: Halkın Yükselişi Partisi

IDEA: International Institute for Democracy and Electoral Assistance

IDP: Islahatçı Demokrasi Partisi

İP: İşçi Partisi

İÖ: İl Örgütü

LDP: Liberal Demokrat Parti

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGS: Milletvekili Genel Seçimi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MP: Millet Partisi

ÖDP: Özgürlük ve Dayanışma Partisi

PAC: Political Action Committies (Siyasi Eylem Komiteleri)

RG: Resmi Gazete

RP: Refah Partisi

SİP: Sosyalist İktidar Partisi

SP: Saadet Partisi

SPK: Siyasi Partiler Kanunu

SPMD: Siyasi Parti Mali Denetimi (Kararı)

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

SHP (1): Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SHP (2): Sosyaldemokrat Halk Partisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TKP: Türkiye Komünist Parti

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

VUK: Vergi Usul Kanunu

YDP: Yeniden Doğuş Partisi

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

YP: Yurt Partisi

GİRİŞ

Demokratik sistemlerde siyasi partiler, farklı siyasi görüş ve çıkarları ortak bir zeminde uzlaştırarak temsil eden kuruluşlardır. Siyasi partiler iktidardayken toplumu yönetme, muhalefetteyken iktidarı denetleme görevini yerine getirirler. Günümüzde doğrudan demokrasinin ülke yönetimini içerecek düzeyde işlerlik bulmasının çeşitli nedenlerle mümkün olamaması temsili demokrasiyi; temsili demokrasinin işletilebilmesi ise sayılan işlevleri en iyi yerine getirebilen kuruluşlar oldukları için siyasi partilerin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Siyasi partilerin sadece var olması bir sistemin demokratik kabul edilmesi için yeterli değildir. Siyasi partilerin, demokrasiye çoğulcu niteliğini veren temsil işlevlerini gerçekleştirebilmeleri için serbestçe kurulup örgütlenebilmeleri yanında, iktidarı elde etmek amacıyla diğer partilerle giriştikleri siyasi rekabete eşit ve adil koşullarda katılabilmeleri de büyük önem taşımaktadır. Siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabetleri; siyasal sistem, seçim sistemi ve seçim barajı, parti sistemi ve rekabete katılan parti sayısı, parti liderlerinin özellikleri, partilerin geçmişleri, imajları ve seçmen davranışını etkileyen çeşitli unsurlar ile partilerin mali güçleri ve insan kaynakları gibi çeşitli faktörlerin etkisi altındadır.

Günümüzde siyaset yapmak gelişen siyasal pazarlama, propaganda ve seçim kampanyası tekniklerine bağlı olarak giderek daha pahalı bir uğraş haline gelmiştir. Siyasetin giderek teknikleştiği, kişiselleştiği, profesyonelleştiği ve görselleştiği günümüz koşullarında siyasi partilerin birbirleriyle giriştikleri siyasi- seçimsel rekabette başarılı olabilmeleri için daha çok harcama yapabilme imkânı sağlayan "mali güç" büyük bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Partilerin mali güçleri, parti politikalarının ve adayların seçmenlere tanıtılmasında ve bu yolla oy kazanmaya çalışmaları sırasında en büyük rolü oynamaktadır. Siyasi partilerin geleneksel gelir kaynakları olan aidat, bağış, parti faaliyetlerinden veya partiye ait bazı materyallerin satışından elde edilen gelirler partilerin rutin faaliyetlerini karşılayabilse de, özellikle seçim dönemlerinde artan seçim kampanyası masraflarına yetişemez hale gelmiştir.

Siyasi partilerin demokrasinin vazgeçilmez kuruluşları oldukları için yaşatılmaları gerektiği inancı ve siyasi partileri kendilerine büyük miktarlarda bağış yapabilecek mali güç çevrelerinin etkisi altına girmekten korumak amacıyla, 1950'li yıllardan itibaren siyasi partilere hazine yardımı yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde çok yaygın bir uygulama alanı bulan hazine yardımları siyasi partilerin hem en önemli hem de en tartışmalı gelir kaynağı haline gelmiştir.

Avrupa'daki tartışmalara paralel olarak Türkiye'de de siyasi partilerin finansman kaynaklarının, özellikle de hazine yardımlarının, siyasi-seçimsel rekabette eşitsizlikler yarattığı, siyasi partilerin finansmanı ile ilgili hukuki düzenlemelerin bu eşitsizliği engellemeye elverişli olmadığı ve mevcut sistemin değiştirilmesi gerektiği yönünde talepler dile getirilmektedir. Bu konuda, hazine yardımlarının kaldırılması, dağıtım kriterlerinin değiştirilmesi, bağışların sınırlandırılması ve siyasi partilerin aidat gelirlerinin arttırılması gibi çeşitli öneriler sunulmaktadır. Öte yandan, hazine yardımlarının siyasi partilerin varlıklarını sürdürebilmelerine olanak sağlamak, siyasi partileri kendilerine büyük mali destek sağlayabilecek kişi ya da kurumların nüfuzuna girmekten korumak gibi önemli işlevler yerine getirdiği yönündeki yaygın inanış, hazine yardımı uygulamasına tümüyle karşı çıkmayı zorlaşmaktadır. Bu güncel tartışmaya bir katkı sağlayabileceği düşüncesiyle bu tez çalışmasında, siyasi partilerin genel olarak finansman kaynakları, özel olarak da hazine yardımları ile seçimlerdeki başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve mevcut hukuki düzenlemeler ile denetim yönteminin değiştirilmesine yönelik önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, siyasi partilerin sahip oldukları mali kaynaklar ile siyasi-seçimsel başarıları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu önermesinden hareketle, siyasi partilerin mali kaynak, -özel olarak da hazine yardımı- bakımından eşitsiz olduğu mevcut durumun, kaynakları az olan partiler açısından siyasi-seçimsel rekabette eşitsizlik yaratıp yaratmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Siyasi partiler ile demokrasinin özdeşleştiği temsili demokrasilerde, siyasi partilerin finansmanının demokrasinin de finansmanı olarak kabul edilmesi, siyasi partilerin demokrasi teorisi içindeki yeri ve önemini incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu amaçla, *birinci bölümde,* siyasi partiler ile demokrasi ilişkisi ele alınmakta ve siyasi partilerin temel işlevi olan

"temsil" üzerinde durulmaktadır. Ardından, neredeyse tüm dünyada kriz içinde olduğu düşünülen temsili demokrasilerde, siyasi partilerin yaşanan krizdeki yeri ve siyasi partilerin bu süreçte geçirdikleri işlevsel ve yapısal dönüşümler incelenmektedir.

Siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabetinde eşitsizliğin oluşmasının temelinde partilerin üstün para kaynakları sayesinde satın alma güçlerini kullanarak, medya, siyasal pazarlama, propaganda araçlarını daha etkin kullanabildiği görüşü yatmaktadır. Bu çerçevede, siyasal pazarlama, propaganda, seçim kampanyası ve "kampanyaların Amerikanlaşması" gibi kavramlar üzerinden tanımlayıcı bir çerçeve çizilmekte; siyasetin kişiselleşmesi, siyasetin salt teknik bir uğraşa indirgenmesi, kitle iletişim araçlarının belirleyiciliği, medyanın siyasi-seçimsel rekabet üzerindeki etkisi gibi olgular değerlendirilmektedir.

Çalışmanın "Siyasi Partilerin Finansmanı" başlıklı *ikinci bölümünde,* siyasi partilerin gelir ve giderleri ile bunların denetimi incelenmektedir. Siyasi partilerin kamusal finansmanı konusu, doğrudan ve dolaylı kamusal finansman kaynakları olarak iki ayrı başlıkta ele alınmakta, siyasi partilere hazine yardımı yapılmasının gerekçeleri ve hazine yardımlarına yöneltilen eleştiriler değerlendirilmektedir. Bu bölümde ayrıca, siyasi partilerin finansmanına ilişkin yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarından hareketle, dünyada siyasi partilerin finansmanının teori ve pratikteki görünümü ile siyasi partilerin finansmanına ilişkin hukuki düzenlemeler incelenmektedir.

"Türk Hukukunda Siyasi Partilerin Finansmanı" başlıklı *üçüncü bölümde,* Türk hukukunda siyasi partilerin finansmanına ilişkin hukuki düzenlemeler ve bunlarda yapılan değişiklikler, düzenleme ya da değişikliği tetikleyen siyasal ve sosyal koşullar ile birlikte kronolojik olarak değerlendirilmekte, ayrıca siyasi partilerin finansmanı ile ilgili yasama gücünü elinde bulunduran iktidarın, bu gücü iktidarını sürdürmek amacıyla kullanıp kullanmadığı sorgulanmaktadır.

Çalışmamızın *dördüncü bölümünde,* Türkiye'de siyasi partilerin finansman kaynaklarının siyasi rekabet üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Hazine yardımının,

siyasi parti sisteminde statükoyu koruyucu bir etkisinin olup olmadığı, siyasi rekabet bakımından yeni kurulan partiler ve mali bakımdan görece zayıf olan partiler açısından siyasi rekabette eşitsizlik yaratıp yaratmadığı değerlendirilmektedir. Türkiye'de partilerin gelir kaynakları ile siyasi rekabet edebilirlikleri arasındaki ilişki, 1982 Anayasası döneminde yapılan genel ve yerel seçimlerde, partilerin aldıkları oy oranları ile partilerin ilgili dönemlerdeki gelir kaynaklarına ilişkin istatistiksel veriler aracılığıyla incelenmiştir. Siyasi partilerin almış oldukları oy oranları, onların siyasi-seçimsel başarıları olarak kabul edilmiş, oy oranları ile gelir kaynakları arasında doğrusal bir ilişkinin olup olmadığı tablo ve grafikler yardımıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında, anlamlı karşılaştırmalarda bulunabilmek amacıyla bazı sınırlamalar yapılması gerekmiştir. 1961 Anayasası dönemi öncesinde, siyasi partilere doğrudan devlet yardımı yapılmamış olması sebebiyle bu dönem araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. 1961 ile 1982 Anayasaları arasındaki dönemde ise faaliyette bulunmuş siyasi partilerin çoğunun günümüzde varolmayışları nedeniyle çalışmamız 1982 Anayasası dönemiyle sınırlandırılmıştır. 1983'ten günümüze gelene dek partilerin almış olduğu devlet yardımları ve diğer gelirleri yıl bazında incelenmiş ve bu gelir kalemlerinin parti toplam gelirleri içindeki oranları tespit edilmiş, devlet yardımlarının siyasi partileri zenginleştirip zenginleştirmediği sorusuna yanıt aranmıştır.

1982 Anayasası döneminde kurulmuş ancak çeşitli sebeplerle hukuksal varlığı son bulmuş partilerin sayıca çok olması, tüm bu partiler ile ilgili sağlıklı karşılaştırmalar yapılmasını olanaksız hale getirmektedir. Bu güçlüğü aşmak amacıyla çalışmamız söz konusu seçim dönemlerinde (1982-2014*) en az altı seçime katılacak kadar devamlılık göstermiş ve en az bir kez hazine yardımına hak kazanmış olan siyasi partilerle* sınırlanmıştır. Buna göre belirlenen kriterler doğrultusunda dokuz siyasi parti incelenmiştir. Bu çalışmada incelenen dokuz partinin, 1982 Anayasası dönemindeki her seçim dönemi için oy oranlarının toplamı ortalama olarak %80'ler civarında seyretmiş, hatta bazı yıllarda %90'ları geçmiştir. Ancak yine de çeşitli

nedenlerle hukuki varlıklarının kısa sürmesine bağlı olarak incelenemeyen partiler bu çalışmanının önemli sınırlılıklarından birini oluşturmuştur.

Çalışmamızın bir diğer sınırlılığı ise siyasi partilerin gelirlerine ilişkin verilerin Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerin beyanları üzerinden yaptığı mali denetim kararlarında geçen kayıtlı veriler olmasıdır. Oysa siyasi partilerin miktarı tam olarak tespit edilemeyen, ancak büyük oranlarda olduğu düşünülen kayıtdışı gelirleri de bulunmaktadır. Siyasi partilerin kayıtdışı gelirlerinin miktarının tam olarak tespiti mümkün olmadığından, çalışmamız sonucunda ulaşılan verilerin siyasi partilerin mali güçlerini tam anlamıyla yansıtmıyor olabileceğini, kullanılan verilerin siyasi partilerin "denetlenebilen" mali güçlerine ilişkin olduğunu belirtmek gerekir.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar literatürde siyasi partilerin finansmanına ilişkin ileri sürülen bazı önerme ve savların, 1982 Anayasası döneminde Türkiye'deki siyasi partilerin finansmanı ile ilgili olarak desteklenirken, bazılarının desteklenmediğini göstermiştir. Türkiye'de siyasi partilerin seçimlerde çok para harcamadan da başarılı olabildiği tespit edilmiş, siyasi partilerin siyasi-seçimsel başarıları ile mali güçleri arasında doğrusal bir ilişki kurulamamıştır. Ancak bu tespit tüm seçim dönemleri için genelleştirilemeyeceği gibi, siyasi-seçimsel başarı üzerinde mali gücün hiçbir etkisi olmadığı şeklinde yorumlanamaz. Çalışmada ayrıca, Türkiye'de hazine yardımı alan partiler ile almayan partiler arasında gelir kalemlerinin büyüklük ve oranları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Her ne kadar mali güç siyasi-seçimsel başarı üzerindeki en etkili faktör olmasa da, siyasi partiler arasındaki büyük mali eşitsizlikler siyasi-seçimsel rekabetin eşit ve adil bir şekilde yürütülmesine engel olabilmektedir. Çalışmamızın sonuç kısmında, bu sakıncanın hafifletilebilmesi ve Türkiye'de siyasi partilerin finansmanı ile ilgili karşılaşılan sorunların azaltılabilmesine yönelik bazı çözüm önerileri sunulmaktadır.

I. BÖLÜM

DEMOKRASİ TEORİSİNDE SİYASİ PARTİLER VE SİYASİ REKABETTE EŞİTLİK

1. Demokrasi Teorisinde Siyasi Partiler

İktidarı elde etmek için verilen mücadele ve bu mücadelenin araçları olarak geliştirilen örgüt biçimleri, uzun bir geçmişe ve zengin bir çeşitliliğe sahiptir. "*İnsanlık tarihi, bir anlamda iktidarı ele geçirmeye ya da korumaya yönelen mücadelelerin ve bu mücadelelerin temel unsuru olan örgütlerin tarihidir*"[1]. Öyle ki, Atina demokrasisinde toplumun siyasal açıdan kümelere bölünmüş olmasını, geniş anlamda "siyasal partileşme" olarak kabul edip; siyasi partilerin kökenini Eski Yunan'a kadar dayandırmak mümkündür[2]. Ancak, iktidar çekişmeleri ve liderler çevresinde birleşme çabaları, ilk toplulukların oluşmaya başladığı dönemlerde ortaya çıkmış olsa da, modern anlamda siyasi partilerin oluşumu tarihsel bakımdan oldukça yenidir.

18. yüzyılda önce İngiltere'de, daha sonra da Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan burjuva sınıfı ve aristokratlar arasındaki iktidar mücadeleleri, günümüzdekilere benzer siyasi partilerin doğuşunda etkili olmuştur. Ancak, örgütlü ve düzenli siyasi partilerin ilk ortaya çıkışı, 19. yüzyılda ABD'de ve İngiltere'de[3] oy hakkının genişletilmesine paralel olarak gerçekleşmiştir. Daha önceleri servet, vergi gibi ölçülere dayandırılan oy hakkı New York'ta 1827 yılında, İngiltere'de ise 1832 yılında genişletilmiştir. Ancak oy hakkının yasal olarak genişletilmesinden önce ilk siyasi partilerin temeli 18. yüzyıl sonlarında (1792-1800) ABD'de, anayasa çalışmalarında başlayan federalist-antifederalist mücadelesine dayandırılmaktadır. Bu

[1] Metin Aydoğan, **Küreselleşme ve Siyasi Partiler,** 3. Basım, İzmir, Umay Yayınları, 2006, s. 93
[2] Çetin Yetkin, **İktidar,** 1. Baskı, İstanbul, Süreç Yayınları, 1987, s. 28-29
[3] Önceleri siyasal partiler olmaksızın uygulanan temsili rejimin ve temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesiyle birlikte İngiltere'de, 18. yüzyılda Tory'ler ve Whig'ler parlamento içindeki birer grup olarak ortaya çıkmış ve 19. yüzyılda bunlardan ilki Muhafazakâr Parti'ye, ikincisi ise Liberal Parti'ye dönüşmüştür. **Bkz**. Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ankara, Orion Yayınevi, 2005, s. 125

mücadele, daha sonraları Cumhuriyetçiler ve Demokratlar olarak iki ayrı eğilimin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Avrupa ve ABD'de oy hakkının genişletilmesi ve siyasal meclislerin yetki ve fonksiyonlarının artması ile birlikte, bağımsızlıkları da artan bu meclisler, ortak niteliklerine göre gruplaşma ihtiyacı duymaya başlamışlardır. Seçmen sayısının artması, adayları onlara tanıtabilecek ve oyları yönlendirebilecek komitelerin örgütlendirilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Diğer bir ifade ile tarihsel olarak partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır[4]. Ancak günümüzde partiler parlamento dışından da doğabilmektedir.

Siyasi partiler sadece demokratik rejimlerde değil, demokratik olmayan rejimlerde de var olabilmekte ve çeşitli işlevler yerine getirmektedirler. Ancak etkin bir şekilde işlevlerini yerine getirebildikleri temsili demokrasilerdeki önemleri öylesine artmıştır ki, doğrudan demokrasi ile ilgili kısıtlı örnekler saklı kalmak üzere, günümüzde bir ülkenin yönetimini içerecek anlamda bir demokrasi, siyasal partiler olmaksızın düşünülemez. Öyle ki, demokrasinin artık "*partiler demokrasisi*", devletin de "*partiler devleti"*[5] olarak anılmaya başladığını görmek mümkündür. Siyasi partilerin demokrasi için bu kadar önemli kurumlar olarak kabul edilmesi, onların demokrasi teorisi üzerinden incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Demokrasi, siyaset ve hukuk biliminin en çok ilgilendiği konulardan biri olmasına rağmen, kavram olarak anlamını belirlemek ya da çerçevesini çizmek oldukça zordur. Bu zorluğun nedenlerinden biri de demokrasi konusundaki olumlu algı sebebiyle herkesin kendi onayladığı siyasal sistemi demokrasi olarak nitelendirmesi ve böylece kişisel tercih ve görüşlerin demokrasi hakkındaki genel bilginin önüne geçmesidir[6]. Oysa demokratik düşüncenin beşiği olarak kabul edilen Antik Yunan'da, demokrasiye olumsuz bir anlam yükleme eğilimi bulunmaktaydı. 19. yüzyıla kadar da

[4] Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, çev: Ergun Özbudun, 2. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 16
[5] AYM'nin dahi kararlarında *"partiler demokrasisi"* terimini kullandığı görülmektedir. **Bkz.** E.S.: 2003/21, K.S.: 2003/13, K.T.: 1.4.2003, R.G.: 22.7.2003/25176
[6] Erdoğan, a.g.e, s. 106

bu terimle ilgili olarak, "ayak takımının yönetimi" vb. ifadeler kullanılmaya, olumsuzlayıcı çağrışımlar yapılmaya devam edilmiştir. Günümüzde ise herkes, Heywood'un deyimiyle ifade etmek gerekirse; *liberaller, muhafazakârlar, sosyalistler, komünistler, anarşistler ve hatta faşistler bile kendi(leri)ni "demokratik" olarak göstermeye istekli olup, demokrasinin faziletlerinden bahseder hale gelmiştir.* Demokrasi kavramı ile ilgili tanımlama sorunu, tam da onun bu popülaritesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu popülarite, onun anlamlı bir siyasi kavram olma özelliğini yitirmesine yol açma tehlikesini de barındırmaktadır[7]. Nitekim "demokrasi", tarihsel süreçte kavram olarak doğrudan- yarı doğrudan- temsili demokrasi, çoğunlukçu- çoğulcu demokrasi, Marksist demokrasi, liberal demokrasi, militan demokrasi, sosyal demokrasi, katılımcı demokrasi, güçlü demokrasi, ileri demokrasi gibi farklı nitelemelere konu olmuştur. İşte bu çeşitlilik ve popülarite demokrasinin anlamı ile ilgili muğlaklığa neden olabilmektedir.

Demokrasinin sözlük anlamı olan "halkın yönetimi" (halk egemenliği temeline dayanan yönetimi biçimi) en yaygın olarak bilinen ve kullanılan tanımdır. Abraham Lincoln'ün meşhur *"halkın, halk tarafından, halk için yönetimi"* ifadesi de bu ideal demokrasi tanımına işaret etmektedir. Normatif demokrasi teorisi olarak ifade edilen bu düşünceye göre, *bir yönetimin demokrasi olarak nitelendirilebilmesi için halkın tamamının isteklerine uygun olması* gerekecektir. Ancak böylesine halkın eğilimlerine tam uyan bir yönetim hiçbir zaman var olmamıştır[8]. Rousseau da "*gerçek demokrasinin hiçbir zaman var olmayacağı"na, "demokrasinin 'insanların değil, tanrıların harcı olduğu'na, her şeye rağmen eğer demokratik bir sistem mümkün olacaksa; bunun ancak "töreleri sade, lüksün hiç olmadığı ya da az olduğu sınıflarda ve zenginlerde çokça eşitlik olan küçük devletlerde mümkün olabileceği*"ni[9] tespit ederek, ideal anlamıyla demokrasinin mümkün olmadığına işaret etmektedir.

---

[7] Andrew Heywood, **Siyaset**, Çev: Berat Özipek, Bircan vd. Ed: Buğra Kalkan, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 95-96

[8] Arendt Lijphard, **Çağdaş Demokrasiler,** Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasal İlimler Derneği Yayını, 1996, s.1

[9] Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev: V. Günyol, İstanbul, Adam Yayınları, 2001, s. 80-81

Demokrasinin tek saf şekli olan "doğrudan demokrasi"nin nüfusun ve alanın büyük olduğu günümüz toplumlarında halkın doğrudan katılımıyla gerçekleştirilebilmesi neredeyse imkânsızdır. Esasen, günümüzde bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler sayesinde doğrudan demokrasinin işletilebileceği alanlar ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmakta ise de ülke yönetimini içerecek düzeyde bir doğrudan demokrasi uygulaması ile ilgili tatmin edici sonuçlar ortaya konmuş değildir. Ancak daha yerel düzeyde örneğin İsviçre ve İtalya başta olmak üzere çeşitli ülkelerde referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü (halkın kanun teklifi) ve temsilcilerin azli gibi yöntemlerle, sınırlı da olsa doğrudan demokrasiye yaklaşmaya çalışan uygulamalar bulunmaktadır. Her ne kadar "yarı-doğrudan demokrasi" araçları olarak adlandırılsalar da, bu gibi uygulamalar aslında temsili demokrasi çatısı altında gerçekleşmektedir. Halkın ülke yönetimine ya da karar alımına doğrudan katılımı asli değil, istisnai olmaktadır.

Sonuç olarak normatif anlamda demokrasi, demokratik rejimlerin ulaşmayı amaçladıkları bir ideal olarak kalmaktadır. Ampirik demokrasi teorisi ise, ideal demokrasiyi değil, bu ideale yaklaşan ve demokratik olarak nitelendirilen mevcut rejimlerin ortak unsurlarını tespit ederek demokrasiyi tanımlamaya çalışır. Bu tür demokrasilerin özelliği ideal demokrasiye tam bir duyarlılık göstermeleri değil, "*nispeten çokça bir yurttaş grubunun, uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilmesidir*"[10]. Günümüzde "demokrasi" dendiğinde, ideal demokrasiye yaklaşmaya çalışan temsili yönetimler kastedilmektedir. "Yurttaşların çoğunluğunun politik kararları, diğer bir ifadeyle, topluluğun tümünü ilgilendirecek kararları almaya yetkili olan kişilerin seçilmesine, en geniş katılımını sağlayacak kurallar ve kurumlar bütünü olarak tanımlanan '*temsili demokrasi*'"[11] ile mümkün olan en nitelikli katılım

[10] Lijphard, a.g.e, s.1

[11] "Temsili demokrasi" şu unsurları kapsamaktadır. 1) Seçilmiş hükümet, 2) Serbest ve adil seçim, 3) Irk, din, sınıf, cinsiyet vb. ayrımı gözetmeksizin bütün yetişkin yurttaşlara oy hakkı, 4) Düşünce, din ve vicdan özgürlüğü, 5) Kamusal işler konusunda bilgilenme hakkı, 6) Yönetime aday olma ve muhalefet etme hakkı, 7) Bağımsız birlikler –siyasal partiler, toplumsal hareketler, çıkar ve baskı grupları, vb. – oluşturma ve örgütsel özerklik hakkı. **Bkz.** Fatmagül Berktay, "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der: Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 70

sağlanarak demokratik bir yönetim sağlanmaya çalışılır. Siyasi partiler bu katılımın en önemli araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokrasiyi sözlük anlamıyla, yani "halkın yönetimi" olarak ele alan normatif demokrasi teorisi bakımından, siyasi partilerin varlığı önemli bir anlam taşımaz. Ancak *olması gereken*den çok, *olan*la ilgilenen ampirik demokrasi teorisinde siyasi partiler kilit bir işleve sahiptir. Buna göre, *etkin siyasal makamların düzenli aralıklarla ve serbestçe yapılan seçimler neticesinde belirlenmesi* ve siyasal hayat içinde *birden çok siyasal partinin bulunması* ve *muhalefetin de iktidara gelme şansının var olması,* demokratik olarak kabul gören rejimlerin ortak özelliklerindendir. Serbestçe örgütlenen siyasal partiler arasında, *eşit şartlarda yürütülen iktidar yarışı* da bu özelliklere eklenmelidir[12]. Siyasi partiler, toplumun çeşitli ve dağınık olan çıkar ve taleplerini ortak noktalarda birleştirerek birkaç grup içinde toplamakta, programları aracılığıyla halkın seçimine sunmaktadır. Böylece, siyasal tercihe konu olabilecek sorunlar siyasal bir biçimde temsil edilebilir hale gelmektedir. Siyasi partiler toplumun birden çok alternatif arasından tercih yapmasına imkân tanıyarak seçimleri işlevsel hale getirmektedir.

Siyasal partiler ayrıca, kitleleri eğitme ve bilinçlendirme yolundaki çabaları ile seçmenleri harekete geçirerek, onları daha aktif davranışa yöneltmekte; örneğin seçimlerde sandık başına gidip oy kullanmaya teşvik etmektedirler. "Siyasal sosyalleşme" olarak tanımlanan bu rolleri, siyasi partileri, toplumda siyasal kültürün yayılması ya da değiştirilmesi açısından en etkili kuruluşlar haline getirmektedir[13]. Siyasi partiler, siyasal liderleri ve kadroları yetiştirerek, bir tür siyaset eğitimi işlevi de yerine getiririrler. Yine, siyasi partilerin, iktidarda ise devlet aygıtını yönetmek, muhalefette ise denetlemek gibi hayati işlevleri bulunmaktadır. Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız işlevleri nedeniyle siyasi partiler, demokrasinin işleyebilmesi için varlığı zorunlu olan kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

[12] Lijphard, a.g.e., s. 1; Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2004, s. 112-113; Ergun Özbudun, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002, s. 82
[13] Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş,** 10. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s.166

Literatürde yaygın olarak, siyasi partilerin kısaca "*bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etme amacı güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar*" olarak tanımlandıkları görülmektedir. Bu tanımda öne çıkan ve partileri diğer örgütlerden ayıran en önemli unsur, siyasal iktidarı ele geçirmek ve ya en azından iktidarı başka partilerle paylaşmak amacıdır. Ayrıca siyasi partilerin sürekli ve ülke çapında yaygın birer örgüte sahip olmaları, toplumun neredeyse tamamı ile devletin bütününü ilgilendiren birer siyasi programlarının olması da onları diğer gruplardan ayırmaktadır[14].

Ancak, siyasi partileri diğer örgütlerden ayırmak için öne sürülen -iktidarı elde etmek amacı ve yaygın örgütlenme- kriterleri, günümüzde sorgulanır hale gelmiştir. Esasında çoğu parti için bu özellikler hala geçerli olmakla birlikte, bu özellikleri taşımayan partiler de bulunmaktadır. Literatürde çoğunlukla "üçüncü partiler" *(third parties)* olarak anılan, seçimi kazanmak gibi bir amaçları ve/ve ya yaygın ve sürekli bir örgütlenmeleri olmayan, ancak yine de meşru olarak kabul edilen siyasi partiler bulunmaktadır. Örneğin, Polonya'da kurulan ve partinin amacını hicvi bir şekilde, "barların mükemmel bira servis etmesini sağlamak" olarak açıklayan "Bira Sevenler Partisi", zamanla dernek kurma özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilişkilendirilmiş, entelektüel tolerans ve yüksek yaşam standartları gibi taleplere yönelik tartışmalarla gündeme gelmiştir. Başlangıçta seçim kazanma gibi bir beklentisi olmayan bu parti, 1991 yılında Polonya Parlamentosu'nda (Sejm) 16 sandalye kazanmıştır[15].

ABD'deki Yeşiller Partisi de klasik siyasi parti tanımına uymayan bir parti örneğidir. Bu parti web sitesinde, çevrecilik, şiddet karşıtlığı, sosyal adalet gibi konulara dikkat çekmiş, şirketlerin bağışlarına dayanmayan bir parti finansman sistemi için seçim kampanyası reformu yapılmasını önermiştir. Yeşiller Partisi'nin de iktidara gelme gibi bir umudu ya da amacı olmamasına rağmen, 2000 yılındaki başkanlık

[14] Kapani, a.e., s. 160; Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri,** 7. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s. 272-273

[15] John Kenneth White, "What is A Political Party?", **Handbook of Party Politics**, Ed: Richard S. Katz and William Crotty, Sage Publications, 2006, s. 5-15: 5

seçimlerinde, partinin aday gösterdiği Ralph Nader, oyların %2,7'sini kazanmıştır[16]. Bu örnekler çoğaltılabilir. Bu da göstermektedir ki, literatürde siyasi partilerin ortak özellikleri olarak kabul edilen bazı özellikleri karşılamadıkları halde siyasi parti olarak kabul edilen ve işlev gören örgütler bulunmaktadır. Öte yandan örnek verilen partilerde iktidar olma amacının bulunmayışı ya da geniş bir örgütlenme ağının olmayışı istisnai durumlardır. Kaldı ki, iktidarı elde etmeye ya da paylaşmaya yönelik bir amacı olmasa bile, çoğu partinin dikkat çekmek istediği siyasi konular vardır ve iktidarı bu konuda etkilemek istemektedirler. Ancak siyasi partilerin amacını iktidarı etkilemek olarak sınırlamak, onları baskı gruplarından ayırmamızı zorlaştıracaktır. O halde siyasi partiler, *ülkenin yönetimine ilişkin benzer görüşleri ve politika önerileri olan, çoğunlukla bir lider çevresinde ve program etrafında toplanmış, belli oranda örgütlenmiş, aday gösterdikleri kişilerin seçilmesini sağlayarak kamu politikalarını belirlemeyi amaçlayan bir grup insan topluluğu* olarak tanımlanabilir.

1.1. Siyasi Partiler ve Temsil

Belirli zorluklar nedeniyle demokrasinin ideal olan "doğrudan" şekliyle uygulanamadığına yukarıda değinmiştik. Öyle ki, zamanımızda demokrasi dendiğinde artık ideal olan değil, *temsili demokrasi* anlaşılmaktadır. Oysa *demokrasi* ile *temsil*in farklı ve çatışan kökleri vardır. Demokrasi Eski Yunan'da "alttan" gelen bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir ve *temsili* değil, katılımcıdır. Oysa temsil geç Ortaçağ'ın bir ürünüdür ve monarkın dayattığı bir "görev"dir[17].

Temsil hem kavram hem de bir kurum olarak 12. yüzyılda ortaya çıkmışsa da, kavramın siyasal bir anlam kazanışı, siyasetin kurumsallaşmaya başlaması ile ilişkilendirilebilir. Çünkü Pitkin'in hatırlattığı üzere, "Eski Yunan'da böyle bir kavram ya da sözcük yoktur ve onların siyasal yaşamında temsili kurumlar belirgin bir rol oynamazlar"[18]. Kavramın siyaset içinde kurumsal kimliğini kazanması Ortaçağ'da

[16] White, a.g.e., s. 5
[17] Hanna- Fenichel Pitkin, "Representation and Democracy: Uneasy Alliance", **Scandinavian Political Studies,** Vol. 27, No: 3, 2004, s. 335- 342: 335
[18] Oysa Roma İmparatorluğu'nda, kavramın bugünkü halini borçlu olduğu *repreasentare* sözcüğü bulunmaktadır ve *"(yeniden) mevcut kılmak, ortaya çıkarmak"* anlamlarına gelmektedir. Ancak,

başlamış; "temsil" yavaş yavaş "kollektiflerin kişileştirilmesi" bağlamında, "kralların topraklarını/ mülklerini temsil etmesi" anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bu süreçte temsil kavramını modern zamanlardaki görünümüne yaklaştırmaya yarayacak bir gelişme olarak *konsey*ler ortaya çıkmıştır. Ancak Pitkin'in belirttiği üzere, bu konseyler içinde gerçekleşen pratiğin demokratik olduğu söylenemez. Zira bu konseylere katılım "bir hak değil, görevdir". Zamanla, merkezi iktidara vergi ödeyen bölgelerin seçtiği kişilerin toplandığı bu konseyler, parlamentolara doğru evrilmeye başlamışlar, konsey üyeleri de, kendilerini temsil etmeleri için bölgeleri tarafından "ödeme yapılan" üyelere dönüşmüşlerdir[19].

Temsil kavramı 17. yüzyılda "vekillik" ve "başkaları/diğerleri için eylemde bulunmak" anlamlarıyla bağlantılı bir görünüme kavuşmuştur. Parlamento'nun, İngiliz İç Savaşı sırasında kralın idam edilmesine karar vermesi, Amerikan Devrimi'ne gidilirken temsil hakkı verilmeden vergi alınmasının tiranlık olduğu yönündeki görüşlerin dile getirilmeye başlaması, Fransız Devrimi'yle birlikte temsilin bir vatandaşlık hakkına dönüşmesi, 19. yüzyılda kurumsallaşmaya başlayacak demokratik bir işleyişe kaynaklık etmek bakımından önemlidir. Oy hakkının genişlemesi, temsil hakkının miras yoluyla kazanılmaktan çıkıp seçilmişlere devrinin yaygınlaşması ile 19. yüzyılda temsil ve demokrasi ilişkisinin iç içe geçişi hızlanmıştır[20]. Daha önceleri *emredici vekâlet* olarak varlık bulan temsil ilkesi, 1789 Fransız İhtilali sırasında hem uygulanmasındaki zorluklar hem de İhtilal ile benimsenen milli egemenlik doktrininin *temsili vekalet*i gerektirmesi nedeniyle terkedilmiştir[21]. 20. yüzyıla gelindiğinde oy

"temsil" kavramının Roma'daki kullanımının, halkın ya da belirli bir grup insanın ya da devletin temsil edilmesi ilkesiyle ilgisi yoktur. Bkz. Hanna- Fenichel, Pitkin, **Representation**, Atherton Press, New York, 1969, s. 2

[18] Hanna- Fenichel Pitkin, **The Concept of Representation**, University of California Press, Berkeley, 1967, s. 241; Pitkin, 1969, s. 2

[19] Pitkin, **The Concept of Representation** s. 3; Pitkin, **Representation**, s. 3

[20] Pitkin, **The Concept of Representation** s. 3; Pitkin, "Representation and Democracy: Uneasy Alliance", s. 336-337

[21] Emredici vekâlet, teorik ve pratik olarak *halk egemenliği* anlayışının, temsili vekâlet ise *milli egemenlik* anlayışının sonucu ve uygulamasıdır. Özel hukuktaki vekâlet müessesesiyle benzerlikler gösteren emredici vekâlette, vekâlet ferdi iken, kamu hukukunun kendine özgü özelliklerini barındıran temsili vekalette vekalet geneldir.

Temsili vekâlet anlayışında temsilciler, kendilerini seçenlerin değil, soyut ve manevi bir varlık olarak kişiliği olan *millet*in temsilcileridir ve parlamentonun bir üyesi olarak milleti temsil ederler. Ancak, bir bütün olarak milleti temsil eden tek tek temsilciler değil, bir bütün olarak parlamentodur.

hakkının "genel oy hakkı"na dönüşmesi ve siyasi partilerin hem tür hem sayı bakımından çeşitlenmesi ile demokratik sistemlerin "doğrudan" değil, "dolaylı" ya da "temsili" diyebileceğimiz şekilde işlemesi adeta tartışmasız kabul edilen bir uygulama haline gelmiştir.

20. yüzyıldan günümüze temsil odaklı tartışmalar, genellikle demokrasinin nitelikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, acaba *"temsil eden" sadece bir aracı mıdır*; *temsil ettiğinin yerine geçen biri(leri) midir*; yoksa *temsil ettiğinden farklı ve belki de "fazla" bir şeye mi işaret eder*[22]; temsilci temsil edilen "adına" mı, "onun yerine" mi, "onun çıkarları için" mi hareket eder; eylemde bulunurken "onun yetkisini mi kullanır" ve ya "onun yerini mi doldurmaktadır"[23] gibi sorular hep var olmuştur.

Temsil kavramına ilişkin bu çıkmazlar, Katz'ın temsili demokrasiye ilişkin bir tartışmada sorulması gereken üç soru olarak işaret ettiği sorular üzerinden irdelenebilir: **(1)** Temsil edilenler kimdir? **(2)** Temsil edenler kimdir? **(3)** Temsilcilerin temsil edilenleri temsil ederken yaptıkları şey nedir? Temsili demokrasinin işleyişine bakıldığında "temsil edilenler", en geniş anlamıyla *demos**, kitle, farklı toplumsal kesimlerdir. "Temsil edenler" ise, kurumsal düzeyde başta parlamentolar olmak üzere siyasal partiler, temsilciler/vekiller ve liderlerdir. Temsilciler ile temsil edilenler arasındaki ilişkiyi kuran zemin ise seçim mekanizması olmaktadır. Üçüncü soruya verilen yanıt ise farklılaşabilir. Bir görüşe göre, temsilcilerin temsil ederken yaptıkları şey, temsil edilenlerin demografik karakteristiklerini yansıtmaktır. Buna göre, azınlıkların ya da dezavantajlı grupların temsili, temsili demokrasilerin asli işlevidir. Bir başka görüş, temsili demokraside farklı görüşlerin yansıtıldığını, demografik

---

Bkz. Tevfik Gülsoy, **Milletin Temsili,** 2006, s. 71-86: 78-80 (Çevrimiçi) http://www.siyasaliletisim.org/pdf/milletintemsili.pdf, 12.11.2014

[22] Pitkin, **Representation**, s. 17

[23] Birsen Örs, "Siyasal Temsil"**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 35, İstanbul, 2006,vs: 1-22: 13

* Esasen demokrasi kavramının ***demos***u da oldukça belirsizdir. Sartori, demos ve populus sözcüklerinden hareketle "halk"ın en az altı anlamı olduğuna işaret etmektedir. **Halk** (1) sözcük anlamına göre **herkes**, (2) sayısı belirsiz büyük bir kesim, **pek çok insan**, (3) **aşağı sınıf**, (4) bölünmez bir varlık, **bir organik bütünlük**, (5) **salt çoğunluk** ilkesi ile beliren büyük bir kesim, (6) **sınırlı çoğunluk** ilkesi ile beliren büyük bir kesimdir. **Bkz.** Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş,** Çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 23

karakteristiklerin yansıtılmasının ikincil önemde olduğuna işaret etmektedir. Temsili demokrasilerin esas unsuru, sadece belirli bir grubu/grupları temsil etmek değil, aynı zamanda temsil edilen görüşler doğrultusunda "harekete geçmek/ 'bir şeyler yapmak'tır"[24].

Bir diğer görüşe göre ise, seçmenler sadece siyasal partilerin göstermiş olduğu temsilci adayları arasından seçim yapmakta oldukları için sadece o partilerin sunduğu alternatif siyasalar arasından seçim yapmış olmaktadırlar. Bu uygulamanın çok yaygın olduğu günümüz modern devletlerinde temsilci, ne tam olarak kendi seçmenlerinin çıkarları ile ne de ulusal çıkarlar ile bağlıdır. Asıl bağlı olduğu şey, üyesi olduğu ve kendisini aday gösteren partinin çıkarlarıdır. Bu görüşe karşıt olarak, siyasal partileri yerel çıkarlar ile ulusal çıkarlar arasında bir bağ olarak görenler de vardır. Seçmen, bir partinin adayını seçerken, aslında o partinin ulusal çıkarlara ilişkin programını benimsemektedir. Dolayısıyla, temsilci hem partiyi hem de çıkarlarına uygun gördüğü için o partiyi seçen seçmeni temsil etmektedir. Seçmeni "bağımsızlık prensibi" ile değerlendiren teorisyenler ise, siyasal partilerin çıkarları ile ulusal çıkarların bağdaşmasının mümkün olmadığını öne sürerek, bu iki görüşe de karşı çıkmaktadır. Bu görüşe göre, temsilcilerin seçildikleri andan itibaren parti yükümlülüklerinden kurtulması ve kendi ulusal çıkar anlayışlarına göre hareket etmesi gerekir[25].

Pitkin, bir temsilcinin ne tamamen bağımsız olmasının ne de tamamen seçmene bağımlı olmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Her iki durumda da temsil işlevinin yerine getirilmesi mümkün değildir. Bu iki aşırı temsil anlayışının uyumlaştırılması gerekmektedir. Yazara göre "temsilci gerçek bir bağımsızlıkla hareket etmelidir. Ancak temsil edilen de, bir anlamda temsilci aracılığıyla hareket edebilmelidir. Temsilci esasen bağımsız olmakla birlikte, seçmenlerin eylemde bulunma ve karar verme yetkisine sahip olduğunu göz önüne alarak hareket ederse, temsilci ile temsil edilen arasında çatışma doğmayacaktır"[26]. Günümüz temsili

[24] Richard S. Katz, **"**Party in Democratic Theory", ed. Richard S. Katz ve William Crotty, **Handbook of Party Politics,** Londra, Sage Publications, 2006, s. 42-43
[25] Örs, a.g.e., s. 15
[26] Pitkin, **The Concept of Representation** s. 154

demokrasilerine baktığımızda, fiilen gerçekleşen durumun çoğu kez bu olduğunu görmek mümkündür. Temsilciler eylemde bulunurken (parlamento çalışmalarında, tartışmalarda, oylamalarda vb.) belirli ölçülerde bağımsız davranabilmektedir. Ancak gerçekte, davranışlarını kısmen bağlı oldukları siyasal partiler, kısmen de seçmenler etkilemektedir. Hangisinin daha belirleyici olduğu ise ülkeden ülkeye ve parti disiplinine göre değişemektedir[27].

Zamanımızda, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de temsili demokrasiye yönelik eleştiri ve tartışmalar yoğun biçimde gündeme gelmektedir. Siyasi partilerle, parlamento içindeki komisyonlarla veya sendika gibi kurumlarla hiçbir organik bağ kurmayan bazı radikal hareketler, eleştirilerinin bir kısmını yerleşik siyasal düzenin önemli bir parçası olan parlamentolara yöneltmektedir[28]. Dolayısıyla, siyasi partiler de bu eleştirilerin odak noktasında yer almakta, yaşandığı öne sürülen temsil krizinin bir aktörü olarak öne çıkmaktadırlar.

Esasında temsil sorunu, siyaset açısından kaçınılmaz bir sorun olarak kabul edilebilir. Zira tarihin hiçbir döneminde kusursuz bir temsil ilişkisi var olmamıştır. Temsil fikri, parti fikrini ön gerektirmez. Partilerin temsil için kritik birer aracı olarak gösterilmesi liberal demokrasinin temsile yüklediği anlamla ilintilidir. Partilerin temsil fikriyle iç içe geçmesi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı itibariyle, modern kitle demokrasisinin gelişimiyle mümkün olmuştur. Bununla birlikte, kitle demokrasileri içinde partiler, her zaman kitlesel temsil partisi görünümünde olmamıştır. Kitle iletişim araçlarının çeşitliliği ve yaygın kullanımı, temsili demokrasinin işleyişinde önemli bir kırılmaya tekabül etmektedir. Partilerin genel kitlesel temsil araçları olarak görülmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra neredeyse sorgulanmaz bir gerçek halini

[27] Katı disiplinli partilerin olduğu sistemlerde temsilci üzerinde parti etkisi yoğunken, parti disiplininin gevşek olduğu sistemlerde ise temsilci üzerinde seçmenlerin etkisinin daha yoğun olduğu görülmektedir. **Bkz.** Örs, a.g.e., s. 15

[28] Russel J. Dalton, Manfred Kuechler and Wilhelm Bürklin, "The Chalenge of New Movements", R.J. Dalton and M. Kuechler, **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, New York, Oxford University Press, 1990, s. 3-16

almış, 1950'li yıllardan itibaren ise partiler, toplumun tüm kesimlerine yönelik olarak temsil ve aidiyet denkliği arayan kurumlar olmuşlardır[29].

Temsil işlevinin layıkıyla yerine getirilmediği yönündeki tüm eleştirilere rağmen özellikle de seçilmişlerden oluşan parlamentolar, siyasal sistemin ayakta kalmasını sağlayan işlevler yerine getirirler ve rejimin meşruiyetini sağlayan en önemli kurumdurlar. Bu sebeple de -bağımsızlar hariç- parlamentoların seçilmiş üyelerini barındıran siyasi partiler, halen temsili demokrasinin işleyişi için kilit bir rol oynamaktadırlar. Kaldı ki, siyasi partilerin demokrasiler içindeki işlevleri sadece parlamentoda yerine getirdikleri yasama işlevi ile sınırlı değildir. Yine, siyasi partilerin temsil işlevini de sadece parlamentodaki temsil olarak sınırlamak da mümkün değildir. Siyasi partiler parlamento dışında da pek çok platformda seçmenlerinin, üyelerinin, sempatizanlarının vb. çıkarlarını savunmakta ve onları temsil etmektedirler. Yerine getirdikleri işlevler sebebiyle her ne kadar temsili demokrasinin vazgeçilmez kuruluşları olarak kabul edilseler de, siyasi partilerin yozlaştığı, işlevsizleştiği ve hatta "öldüğü" yönündeki görüşler, günümüzde demokrasilerde yaşandığı öne sürülen "temsil krizi" tartışmaları ile bir arada yürütülmektedir.

1.1.1. Temsili Demokrasinin Krizi ve Siyasi Partilerin Aşınması

Carl Schmitt, ilk baskısı 1923'de yapılan *Parlamenter Demokrasinin Krizi* adını taşıyan çalışmasında, modern parlamentarizmin 20. yüzyılın başında artık ahlaki ve düşünsel zeminini kaybetmiş olduğunu ileri sürmüştü. Siyasal partilerin kendi çıkarları peşinde koşmaları, karar alma süreçlerinin tıkanıklığı, nispi temsil ve liste sistemi uygulamalarına bağlı olarak seçmen ile milletvekili arasındaki bağın kopması temsil ilkesini iflas ettirmiş; parlamentolar "zıt görüşlerin müzakeresi yoluyla doğru siyasi iradenin ortaya çıkmasına katkı sağlamak" olan asli işlevlerinden uzaklaşmıştı[30].

[29] Bahadır Türk, **Şirket ve Parti: Genç Parti ve "Yeni Siyaset"**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 142

[30] Carl Schmitt, **Parlamenter Demokrasinin Krizi**, çev. E. Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s. 11

Schmitt'in yaklaşık yüz yıl önce yaptığı bu kriz tespiti, zamanımızda daha da derinleşmiştir. Kitlelerin siyasetçilere ve siyasi kurumlara karşı artan güvensizliği ve bu kurumlardan memnuniyetsizliği yanında; artık sağ ve sol arasında anlamlı ayrımlar yapılamayacağı; ideolojilerin ve tarihin sonuna gelindiği iddiaları dile getirilmeye başlanmış, siyaset giderek teknik bir icraat alanı olmaya indirgenmiştir.

Temsili demokrasinin yaşadığı kriz hali çok boyutlu bir sürecin sonucu olup, litertürde yaygın kabul gören bir olgudur. Temsili demokrasinin kriz halinde olduğunun en önemli göstergelerinden biri, demokratik kurumların meşruiyetini oluşturan "yurttaşların bu kurumlara olan güveni"nin azalışıdır. Dünya çapında yapılan pek çok araştırma, siyasetçilere ve siyasi partilere yönelik güven azalışını ortaya koymaktadır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2013 Küresel Yolsuzluk Barometresi'nin[31] raporuna göre, araştırma kapsamındaki 107 ülkeden 51'inde, halkın gözünde siyasi partiler "en yozlaşmış kurumlar" olarak tespit edilmiştir.

Temsili demokrasinin yaşadığı krizin göstergelerinden bir diğeri de siyasete ilgisizliktir. Siyasete ilgisizlik *(apathy),* siyasi partilere üyelik ve seçimlere katılım oranlarında görülen azalış ile görünür hale gelmektedir. Yaklaşık yarım yüzyıl öncesine denk gelen 1960'lı yıllar, siyasete ve seçimlere katılım bakımından altın çağ denilebilecek yıllar olup, bu yıllarda gelişmiş ülkelerde seçmenlerin %30'unun bir siyasi parti üyesi olduğu kaydedilmektedir. Oysa günümüzde pek çok ülkede seçimlere katılım oranları azalmış, siyasi parti üyeliği ise %1-2'lere kadar düşmüştür[32]. Halkın büyük çoğunluğu artık temsil edilmediği hissine kapılmış, siyasal kurumların meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir.

Temsili demokrasinin kriz içinde olduğu konusunda yaygın bir uzlaşı bulunmakla birlikte, bu durum temsili demokrasinin yakında yok olacağı gibi bir

[31] Transparency International, **Global Corruption Barometer 2013,** (Çevrimiçi) http://www.transparency.org/whatwedo/pub/global_corruption_barometer_2013 , 20.11. 2013
[32] Simon Tormey, **The Contemporary Crisis of Representative Democracy,** (Çevrimiçi) 20.2.2015, http://www.parliament.nsw.gov.au/prod/web/common.nsf/cbe381f08171c2e8ca256fca007d6044/0fadc80433aaac11ca257e4b000588f3/$FILE/ATTVIKXP.pdf/Session%205%20-%20Prof.%20Simon%20Tormey%20-%20The%20Contemporary%20Crisis%20of%20Representative%20Democracy.pdf, s. 3

anlama gelmez. Tormey'e göre, temsili demokrasinin krizi, sistemin kendisini yeniden üretmesine mani olmayacak kısmi bir krizdir. Bu kriz "demokrasi"nin kendisinin değil; siyasiler, seçimler ve parlamentolar çevresinde dönen temsili demokrasinin işleyişine ilişkin bir krizdir. "*Temsili demokrasi yorulmuştur"*; küreselleşmeye bağlı olarak uluslararası ve uluslarüstü kuruluşların ulus devlet ve ulusal egemenlik üzerindeki etkilerini arttırmaları; neo liberalizmin yükselişi ve yeni kamu yönetimi anlayışına dayalı uygulamaların sonuçları temsili demokrasiyi yormuştur. Paradoksal bir biçimde, temsili demokrasinin aslında *demos*a ihtiyacı yoktur. Halkın %10'u ya da %80'inin seçimlere katılımı, sistemin kendini yeniden üretme kapasitesini etkilemez. Demokrasi, insanlar oy vermiyor ya da siyasi partilere üye olmuyorlar diye çökmeyecektir".[33] Ancak bu iyimser gibi görünen yaklaşım, temsili demokrasinin işleyişinde asli unsurunun temsilciler ile temsil edilenler arasındaki güven olduğunu göz ardı etmektedir. Temsil edilenlerin temsil edilmedikleri hissine kapıldıkları bir demokrasi form olarak niteliğini korusa da, meşruiyeti aşınmıştır.

Küresel ekonomik krizler temsili demokrasinin yaşadığı bu krizin en önemli tetikleyicileri olmuştur. Bu krizler ulusal makamları sert tasarruf önlemleri almak zorunda bırakmış; bu durum yaygın bir toplumsal huzursuzluk haline yol açmış, protestoları tetiklemiştir. Ekonomi giderek reel sektöre daha az dayalı ve giderek daha da küresel hale geldikçe, ulusal kurumlar halkın beklediği korumayı sağlayamayan, güçsüz kurumlar olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu krizler, ekonomik gücün, özellikle finans sektörünün, hükümetler ve parlamentolar gibi geleneksel kurumlar üzerinde hakim/ yönlendirici güç olduğunu göstermiştir. Pek çok ülkede ulusal makamların; IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Merkez Bankası gibi uluslararası kuruluşların baskısı altında ve onlara bağlı olarak hareket etmeleri, bu makamların halkın çıkarlarından çok iş çevrelerinin çıkarlarını koruyan kurumlar olduğu algısını güçlendirmiştir[34]. Bu süreçte halkın

[33] A.e., s. 3-4

[34] Council of Europe, Parliamentary Assembly, **Theme 2: Is Representative Democracy in Crisis? Challenges for National Parliaments- Background Paper**, European Conference of Presidents of Parliament, Strasbourg, 20-21 September 2012 (Çevrimiçi) http://assembly.coe.int/Conferences/2012Strasbourg/Background/ECPPDemocracyRepresentativeE.pdf, 12.01.2015

demokrasiye ve demokratik kurumlara olan güveni aşınmış, siyasi kurumların ve karar alıcıların meşrulukları sorgulanır hale gelmiştir.

Partilerin belli sosyal sınıfların temsilcisi olmaktan çıkmaları, sağ ve sol siyaseti ayıran çizginin belirsiz hale gelmesi, medya ve haberleşme araçlarının gelişmesi neticesinde sadece seçim dönemlerinde oy vermekle sınırlı siyasete katılımın yeterli sayılmaması, devletin ideolojik ve ekonomik alanlarda küçülmesi, hizmet alanlarında ise daha etkin olması konusundaki beklentilerin giderek artması[35] gibi etkenler, temsili demokrasinin yaşadığı krizi derinleştirmiştir. James Fishkin'in ifadeleriyle, ortaya çıkan bu "belirtilerin" birlikteliğine dayanan temsili demokrasinin krizi, "tüm dünyada, seçkinlerin kendi çıkarlarına göre karar aldıklarına, ya da halkın ilgilerinin, görüşlerinin ve kaygılarının yeteri kadar hesaba katılmadığına ilişkin bir genel algı"nın varlığıyla bağlantılıdır. Artık, kitlelerin "mevcut sorunların karmaşıklığına bakmak" veya bu sorunlarla ilgilenmek konusunda bir motivasyonlarının kalmamış olması da yine bu algıyla ilişkilidir[36].

Temsili demokrasinin krizi, halkın siyasetin kendisine ve siyasal kurumlara yönelik artan güvensizliğine ek olarak[37], kitlenin kendi siyasal-toplumsal konumuna ilişkin yaşadığı bir tür "güçsüzlük hissi" ile de ilişkilidir. Siyasete karşı ilgisizliğin *(apathy)* kaynaklarından birisi, mevcut politikaların artan toplumsal- ekonomik sorunları çözmek konusunda yaşadığı başarısızlıktır. Bu başarısızlık, *demos*'u oluşturan unsurların "faydacı bir bireycilik" ve "anti-politik hisler"le hareket etmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda, ekonomik kaygılar ön plana çıkmaktadır. Yine buna paralel olarak, toplumsal sorunların çözümünde sistemin yaşadığı "tıkanmışlık",

---

[35] Stefanos Yerasimos, "Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye", Ed. S. Yerasimos, G. Seufert ve Karin Vorhoff, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 13

[36] Fishkin bu söyleşide insanların temel kaygılarının " ailelerinin ve kendilerinin geçimini sağlamak" olduğuna dikkat çekmektedir. James Fishkin, "What Can Deliberative Polling Do For Democracy?" (interview for ***Re-public,*** Interviewer: Pavlos Hatzopoulos***)***, 26th September 2006, (Çevrimiçi) http://www.re-public.gr/en/?p=58, ya da http://cdd.stanford.edu/press/2006/rep-interview.pdf, 07.01.2013

[37] Renaud Dehousse, "Introduction", **Europe and The Crisis of Democracy: Elections in Europe 1999-2002**, s. 2, (Çevrimiçi) http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_6.pdf, 7.1.2013

bireyleri yaşanılan toplumsal sorunlar karşısında duyarsızlaştırmaktadır[38]. Artık, toplumun bütüncül bir savunusuna girişmiş "militan yurttaş"ı yerini sadece kendisine önerilenler arasında seçim yapan, faydacı, "tüketici yurttaş"a bırakmıştır. Medya, özellikle de ticari televizyon ağları bu süreçte hakim bir rol oynamaktadır [39].

Temsili demokrasinin kriz halinde olduğu ortaya konduktan sonra, temsili demokrasinin "vazgeçilmez" kuruluşları kabul edilen siyasi partilerin bu krizin aktörü oldukları kadar, mağduru da olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aşağıda, siyasi partilerin bu süreç içinde geçirdikleri yapısal ve işlevsel dönüşümler değerlendirilmektedir.

1.2. Yeni Zamanların Siyasetinde Siyasi Partilerin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümleri

Temsili demokrasinin yaşadığı krizin aktörlerinden biri olan siyasi partilerin, günümüzde kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirmediği yönündeki görüş haklı gerekçelere dayanmaktadır. Ancak, siyasi partilerin artık bir öneminin kalmadığı, hukuki varlıkları devam etse de aslında "siyasi partilerin öldüğü" gibi aşırı karamsar görüşler haklı mıdır? Siyasi partiler gerçekten ölmüş müdür? Aşağıda, yeni zamanların siyasetinde, ideolojilerin ve siyasi partilerin geçirdiği işlevsel ve yapısal dönüşümler üzerinden bu soruya yanıt aranmaktadır.

1.2.1. Siyasi Partilerin İşlevsel Dönüşümü: Siyasi Partiler ve İdeolojiler Öldü mü?

Küreselleşme üzerine yazılarıyla tanınan John Naisbitt, 1994 yılında kaleme aldığı *Global Paradox* adlı kitabında şunları yazmaktadır:

---

[38] Mark Elchardus, "Discontent and the Success of the Populist Right in Flanders and Belgium", **Europe and The Crisis of Democracy: Elections in Europe 1999-2002,** s. 11 (Çevrimiçi) http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_6.pdf, 7.1.2013

[39] Jean Louis Arnaud, "Synthesis of the Discussion", **Europe and The Crisis of Democracy: Elections in Europe 1999-2002**, s. 43, (Çevrimiçi) http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_6.pdf, 7.1.2013

> "Demokrasinin evriminde temsili demokrasi dediğimiz dönemin sonuna geliyoruz. Artık bizim yerimize karar alacak insanlara ihtiyacımız yok. Elektronik devrimi sayesinde hem temsili demokrasi, hem de ölçek ekonomisi çağ dışı kaldı. Artık dolaysız demokrasiye, tüketici odaklı serbest piyasa demokrasisine geçiyoruz. (…) Küresel ekonomi büyüdükçe, uluslardan oluşan oyuncular küçülüyor. Eğer dünyayı tek pazarlı bir dünya haline getireceksek, parçaları küçük olmalı. (…) Bugün dünyamızda tanık olduğumuz gelişmeler, birbirinden ayrı ve karmaşık bir olaylar yumağı değil, bir süreç; hükümetsiz bir yönetimin yayılmasına doğru ilerleme süreci. (…) Evrenselleştikçe küçülüyor ve kabileselleşiyoruz. Etnik köken, dil, kültür ve din gibi konularda kendi türüne sadakat giderek azalıyor. (…) Yeni liderler, devletlerarasında değil, bireyler ve şirketler arasındaki stratejik ittifakları kolaylaştıracak ya da en azından bu ittifakların karşısına çıkmayacaktır. (…) **Siyasi partiler öldü.** Liderler bunu fark etmiyor mu[40]?

Gerçekten elektronik devrim, bilişim teknolojilerindeki gelişmeler vb. temsili demokrasiyi çağdışı bir hale mi getirmiştir? Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde demokrasinin dolaysız uygulanması mümkün hale gelmiş midir? Bu soruyu "evet" olarak yanıtlamak mümkün değildir. Mevcut teknolojik gelişmelerin sunduğu olanaklara rağmen, doğrudan demokrasinin ülke çapında uygulanabilir bir seçenek olmadığını kabul etmek gerekir. Aydoğan da, Naisbitt ve benzeri görüşler öne süren küreselleşme ideologlarının, küreselleşme ile "bolluğun ve barışın" yaşanacağına dair ileri sürdükleri ve kulağa hoş gelen söylemlerinin, gerçeklerle uyuşmadığına dikkati çekmektedir. Yazara göre; bugün insanlığın tümünü içine alan ve yaratıcısı az sayıdaki şirket ve büyük devlet yöneticisinin olduğu, gerçek bir uygarlık sorunu yaşanmaktadır. Farklı konum ve istem içinde bulunan milyonlarca insan, sınırları ve koşulları önceden belirlenmiş olan eşitsiz koşullarda yaşamaya "mahkûm" edilmektedir. Bu duruma son verip, toplumsal gelişimi sürekli kılmak için eşitsizliğe ve baskıya karşı direnmek gerekmekte; bu da örgütlü olmayı, özellikle de iktidarı hedefleyen siyasal partilere sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Yazar'a göre; "*siyasal partiler ölmemiştir, öldürülmeye çalışılmaktadır"*. Oysa bu örgütlerin azgelişmiş uluslar ve çalışan kitleler için önemi her geçen gün daha da öne çıkmaktadır[41].

[40] John Naisbitt, **Global Paradox: Büyüyen Dünya Ekonomisinin Güçlenen Küçük Oyuncuları**, Çev. Sinem Gül, İstanbul, Sabah Kitapları, 1994, s. 24
[41] Aydoğan, a.g.e., s. 9-12

O halde, temsili demokrasi krizinin damgasını vurduğu günümüzün siyasal-toplumsal haritasında, paradoksal bir durum söz konusudur. Bir yandan, bir yönetim biçimi olarak demokrasinin meşruluğu ve siyasi partilerin demokrasinin işleyişi açısından vazgeçilmezliği konusunda geniş bir uzlaşma vardır; öte yandan, çoğu demokratik sistemde kitlelerin nezdinde siyasal partilere duyulan hoşnutsuzluk ve güvensizlik çok belirgin bir hal almıştır. Siyasi partiler, toplumun belirli kesimlerinin çıkarlarını temsil etme işlevlerine rağmen, toplumun geniş kesimleri artık *temsil edilmedikleri* hissine kapılmıştır. Siyasal partiler kitlelerden kopmakta ve kitlelerin gözünde, parlamentonun kendi rekabeti içinde kendi örgütsel çıkarlarını korumak ve uygulamak konusunda çaba gösteren kurumlar olarak görülmektedir. Bu olumsuz bakış, Linz'in ifadeleriyle belirtmek gerekirse kamuoyunda *"bütün partiler aynı"* şeklinde bir görüşün yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Çıkar gruplarının siyaset içindeki yükselişi de bir başka önemli faktör olarak, partiler ve kitle arasında kopukluğun derinleşmesine yol açmıştır[42].

Zamanımızda siyasi partilerin gücü dünyanın hemen her yerinde zayıflama eğilimindedir. Parti özdeşliği zayıflamaktadır. Partilerin meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Eski tip parti yöneticilerinin yerini "profesyoneller" almaya başlamıştır. Seçimlere katılım eskisine oranla düşmektedir. Sivil toplum örgütleri neredeyse siyasi partilerin yeni rakipleri olarak ortaya çıkmaktadırlar[43]. Bu tabloya rağmen, yine de siyasi partilerin öldüğünü söylemek mümkün değildir. Ancak, seçmenlerin görüşlerini temsil etme, o görüşleri biçimlendirme ve kitlelerin dikkatini çekme yetenekleri büyük ölçüde aşınmıştır[44].

Siyasal partilerin aşınması sürecine iki düzeyde yaklaşmak mümkündür. Partilerin örgütsel yapıları düzeyinde genel eğilime bakıldığında, partilerin örgütsel yapısının zayıfladığı ve kitle partilerinin üye sayılarında bir düşüşün yaşandığı

---

[42] Juan J. Linz, "Parties in Contemporary Democracies: Problems and Paradoxes", **Political Parties: Old Concepts, New Challenges**, Ed: R. Gunther, J. Ramon vd. Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 291, 298-9 ve 301

[43] Joseph Lapalombara, "Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later", **Party Politics**, Vol. 13, No: 2, 2007, s. 141-154: 149

[44] William Crotty, "Party Transformations: The United States and Western Europe", **Handbook of Party Politics**, Ed: Richard S. Katz ve William Crotty, Londra, Sage Publications, 2006, s. 501

görülmektedir. Buna bağlı olarak, parti sadakati ve kitlelerin partilerle kurduğu özdeşlik ilişkisi yıpranmıştır. Seçmenlerin farklı partilere yönelik tercih değişikliklerinde bir artış söz konusudur. Ancak bu göstergeler tek başına partilerin aşındığını belirlemek için yeterli değildir. Zira üye sayısı, partiyle kurulan özdeşlik gibi örgütsel faktörler önemli olsa da, partilerin aşınması olgusunu açıklamak için tek başına yeterli değildir. Üstelik bu faktörler, partilerin gücündeki azalışın açıklanması için yeterli ölçüde belirgin değildir. Siyasal partilerin aşındığı tespitinin asli bileşeni, partilerin *işlev*lerinin aşınmasıdır. Temsili demokrasi kriziyle ilintili biçimde, siyasi partiler artık kitleleri yönlendirmek, "halk iradesini seslendirmek" ve siyasa oluşturmak/ siyasal gündemi belirlemek gibi işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirememektedir[45].

Berlusconi örneğinde olduğu gibi parti örgütünden olmayan kişilerin lider olarak siyasete girmesi ile siyaset, örgütlerden kişilere doğru bir biçimde genişlemeye başlamıştır. Karizmatik liderliğin yeniden belirleyici şekilde önem kazanması, diğer bir ifadeyle, liderin partiyi önemsiz kılacak derecede ağırlık kazanması da, siyasal partilerin örgütsel ve işlevsel anlamda aşınmasının bir sonucudur[46]. Sürecin bir başka sonucu, bu eğilimden beslenen, ancak birbirine zıt iki politik duruşun güçlenmesi olmuştur. Sağda, *aşırı sağ hareketler ve partiler*, solda ise *"yeni siyaset" anlayışına dayalı partiler* (The New Politics Party). *'Yeni siyaset' partileri,* kitle partilerinin hantal ve kapalı yapılarına, bürokratik konumlanmalarına getirdikleri eleştiriler ve esnek yapıları ile dikkat çekmişlerdir. Kavramı öneren Poguntke'ye göre, siyasetin değişen görünümünün sonucunda ortaya çıkmışlardır. Bu partilerin karakteristiğini belirleyen "yeni siyaset"in nitelikleri ise; bireycilik, eşit haklar, katılımcı demokrasi, ekolojik kaygılar, tek taraflı silahsızlanma, üçüncü dünya vurgusu ve solculuk olarak öne çıkmaktadır[47]. "Yeni siyaset partileri" esnek ve anti-hiyerarşik bir yapı sergileyen

[45] Piero Ignazi, "The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties", **Party Politics**, Vol. 2, No: 4, 1996, s. 549-566: 550- 553

[46] A.e., s. 552

[47] Poguntke'nin "yeni siyaset partisi" dediği parti tipolojisinin karakteristikleri; bu sayılan yeni siyaset değerlerine bağlılık, parti içinde katılımcı demokrasi ve bürokrasinin azalmış olması, geleneksel olmayan bir siyaset yapma biçimi, yüksek eğitimli ve genç üye ve seçmenlerdir. **Bkz.** Thomas Poguntke, "New Politics and Party Systems: The Emergence of A New Type of Party", **Political Parties**, Ed: Steven B. Wolinetz, Aldershot, Ashgate Publications, 1998, s. 297, 300

ve yeni toplumsal hareketlerden güç alan "kollektif" yapılardır. Oysa tam tersi bir biçimde aşırı sağ partiler liderleriyle bilinen, güçlerini liderlerinden alan partilerdir (Fransa'da Le Pen, Avusturya'da Haider, Hollanda'da Janmaat, Danimarka'da Glistrup)[48]. Ancak bu farklılıktan, yeni siyaset partilerinde liderin önemsiz olduğu gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Sadece medyaya bakılarak bile modern siyasal yaşam içinde liderlerin daima öne çıktığı görülebilir.

Yeni dönemde siyasi partilerin örgütsel yapıları ve işlevsel durumları şekillenirken, daha önceleri kitle partilerinin çözülüşünde etkili olan kitle iletişim araçlarının[49] da etkin bir rol oynayacağı söylenebilir. Siyasal partilerin medyanın artan gücü ve etkisi paralelinde, kitlelerin dikkatini çekmek için "şöhretli insanlara" daha fazla yönelmiş olmaları bu konuda örnek gösterilebilir[50]. Partilerin bu yöneliminin kitle iletişim araçları üzerinden genişleyerek devam edeceği düşünülebilir. Nihayetinde bu durum, partilerin örgütsel yapılarından çok, kişisel imajlara dayanmak yönündeki eğiliminin artması anlamına gelecektir. Bununla birlikte, siyasal partilerin geleceğini şekillendiren güçlerden birisi olacak olan kitle iletişim araçları, yeni teknolojik vasatlar üzerinden sadece olumsuz değil, olumlu bir etkiye de yol açabilir[51]. Bu çerçevede, Helen Margetts'in "siber parti" kavramsallaştırması kitle iletişim araçları ve teknolojinin siyasi partilere sağlayabileceği faydalara işaret ettiği için öne çıkmaktadır. Margetts internetin artan kullanım oranlarına ve yaygınlığına bakarak, partilerin artık web-temelli faaliyetlerini arttıracağını ileri sürmektedir. Buna göre internet, ideal bir siyasal aktivite platformu olarak partiler ve üyeleri, partiler ve sempatizanları arasındaki ilişki için kullanılabilecek bir potansiyeldir. Margetts'e göre siyasi partilere üyelik, parti içi tartışma grupları oluşturma, siyasa geliştirme gibi etkinlikler artarak web-temelli bir siyasal katılımın ve siyasal partilerin bu yöndeki dönüşümünün yapı taşı olacaktır[52]. Ancak şu an için gelinen noktada, partilerin içinde

[48] Ignazi, a.g.e., s. 559
[49] Giovanni Sartori, **Görmenin İktidarı,** Çev: G. Batuş, B. Ulukan, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2004, s. 87
[50] Holli A. Semetko, "Parties in the Media Age", **Handbook of Party Politics**, Ed.: Richard S. Katz ve William Crotty, Londra, Sage Publications, 2006, s.515
[51] Türk, a.g.e., s. 158
[52] Helen Margetts "Cyber Parties", **Handbook of Party Politics**, Ed.: Richard S. Katz ve William Crotty, Londra, Sage Publications, 2006, s. 528 ve 531

bulunduğu aşınma sürecini gidermek anlamında, internetin etkin bir çare olmadığı da açıktır. Temsili demokrasinin krizinin belirleyici olduğu bir siyasal atmosferde siyaset, giderek "kapalı bir uzmanlık alanı" haline gelirken, siyasal partilerin toplumsal aidiyet yaratmak konusundaki becerileri yok olmaktadır.[53] Temsili demokrasinin işleyişindeki zaaflara paralel olarak, sağ ve sol arasındaki çizginin belirsizleşmesi yönündeki süreç ise gittikçe daha belirgin hale gelmektedir.

Bu süreç esasında daha 1950'li ve 1960'lı yıllarda, başını S. M. Lipset ve Daniel Bell'in çektiği "ideolojilerin sonu" tezi ile ilişkili olarak ortaya konabilir. "İdeolojilerin sonu" tezi özellikle Batı'da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sanayileşme, iktisadi gelişme ve sosyal devlet anlayışının gelişmesi ile refahın arttığı ve sınıflar arası farklılıkların ve çatışmaların giderek azaldığı, buna paralel olarak ideolojik farklılıkların da azaldığı görüşüne dayanmaktadır. Daha önceleri ideolojik konular olarak algılanan, iktisadi planlama, işçi örgütlenmeleri gibi konular, teknik birer konu olarak algılanmaya başlamış, ideolojik yelpazenin sağ ve sol uçlarında konumlanan görüşler, birbirine yaklaşma, hatta benzeşme eğilimine girmiştir[54]. Siyasi partilerin ideolojik konumlanışlarında yaşandığı öne sürülen benzeşme, başka bir açıdan bakarsak; belirsizleşme, seçmenlerin oy verirkenki önceliklerinin de değiştiği anlamına gelmektedir. Zira siyasi partilerin ideolojik yelpazedeki konumları, seçmenlerin oy verme davranışı etkileyen önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Bu noktada sağ ve sol kavramları üzerinden, bu kavramlar arasındaki ilişkisel bağın işlevsizleştiğine yönelik tartışmalara bakmak faydalı olabilir.

1842'de, yani "sağ" ve "sol" kavramlarının, siyasal konumların belirtilmesi için kullanılmaya başlamasından yaklaşık 50 yıl sonra, *Dictionaire du Politique* sağ ve sol kavramlarının "artık değerlerini yitirmiş eski tasnifler" olduğunu belirtmiştir. Bu kavramların karmaşıklaşan toplumsal ilişkileri konumlandırmakta yetersiz kaldığı, siyasal çatışmaların ve pozisyonların giderek çok boyutlu bir hal aldığı, modernliğin,

[53] Linz, a.g.e., s. 303
[54] Birsen Örs, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler**, Der.: Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 38

ideolojilerin ve nihayetinde tarihin sonuna gelindiği gibi iddialar sağ ve sol kavramlarına getirilen farklı eleştirilerin merkezinde yer almıştır[55].

Sağ ve sol kavramları, bu kavram çifti ortaya çıktıktan bir süre sonra pek çok karşıtlığı ifade eder hale gelmiştir. Sınıf çatışmasını merkeze alan bir siyasal konumlanma içinde sağ üretim araçlarının sahiplerinin, sol ise emekçilerin konumları ile örtüşen bir içerik kazanmıştır. 19. yüzyılda gittikçe evrenselleşen bu kavram çifti, 'sol'da eşitliğe dönük bir sosyal değişimi savunmak ile; 'sağ'da kapitalist düzenin sosyo ekonomik yapısı içindeki geleneksel değerleri savunmak arasında seyreden bir gerilime yaslanmıştır. 20. yüzyılda ise -eski siyasetin terkedilmeye başlaması; azınlık hakları, ekolojik dengenin korunması gibi 'maddi olmayan konulara' dönük "yeni siyasetin" yükselişiyle- sağ ve sol kavramları yavaş yavaş kendilerini kuran sınırı kaybetmeye başlamış, aralarındaki belirgin çizgiler yavaş yavaş silikleşmiştir[56]. Peki bu silikleşme, sağ ve sol ayrımının sonuna gelindiği anlamına mı gelmektedir?

Bobbio'ya göre, "sağ ve sol ayrımının artık bir anlamı olmadığını söylemenin kendisi" sağda yer almaktadır. Çoğunlukça doğru kabul edilen görüşün aksine, Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra da sağ ve sol kavramlarının politik tartışmanın merkezinde olmaya devam etmiştir. Yazar, "eskiden sağcı olan bir parti, şimdi sol politika güdüyor diye" bu iki sözcüğün anlamını yitirdiğini söylemenin doğru olmayacağını vurgulamakta, günümüzde partilerin birbirlerine yakın politikalar gütmeleri ve artan "merkez" vurgusunun sağ ve sol kavramlarının iflası anlamına gelmediğine dikkat çekmektedir. Bizatihi bu süreç, sağın hegemonya mücadelesinin bir sonucudur. Ancak zamanımızda hem sağın hem solun belirgin sapmalar gösterdiği doğrudur. Sağ, neo-liberal ve neo-muhafazakâr bir görünümle klasik sağı aşmak ve "herkesçe kabul edilebilir değerler"e vurgu yaparak onları kendi bünyesine eklemlemek yönünde oldukça başarılı olmuştur. Sol ise, modern dünyada solun

[55] Sağ ve sol kavramları ilk kez Fransız İhtilali'nin ilk günlerinde, tam olarak 29 Ağustos 1789'daki meclis toplantısında (Assemblee Constituante) kullanılmıştır. Kralın meclisin çıkardığı yasaları veto edip edemeyeceğine dair görüşmede, meclis başkanının sağına oturanlar kralın veto hakkını desteklemiş, soluna oturanlar ise veto hakkına karşı çıkmıştır. Bu oturuş düzeni, bir süre sonra gelenekçiler ile yenilikçiler arasındaki karşıtlığı ifade eder olmuştur. **Bkz.** Piero Ignazi, **Extreme Right Parties in Western Europe,** Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 4

[56] A.e., s. 5-12

geleneksel hareketlerinin hiçbir zaman karşı karşıya kalmadığı sorunların ortaya çıkması neticesinde belirgin bir sapma göstermiş ve değişmiştir. Ancak sağ ve soldaki bu değişim, mücadelenin bittiği anlamına gelmez. "İdeolojilerin sonu" ya da "tarihin sonu" iddialarının kendileri, salt liberalizmin zaferine vurgu yapan düşünsel çerçeveleriyle ideolojiktir [57].

Sağ ve sol kavramlarının sonuna gelinmemiştir belki ama zamanımızda siyasi partilerin de dahil olduğu bir "merkez" vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Oysa "merkez"in kendisi sağ ve sol arasındaki ayrımı açıklamaz. Zira merkez kavramı da sağ ve solun konumuna göre anlamlandırılmıştır[58]. Sağın ve solun ortası konumunda olmak olarak tasfir edebileceğimiz "merkez" vurgusuyla, sağ ya da sol ideolojilere ait olmamak, belki de tam anlamıyla hiçbir ideolojiye ait olmamak tavrı ortaya konmaktadır.

Sağın ve solun artık geçerli kategoriler olmadığı yönündeki yaygın görüşün hegemonyasına rağmen, Türkiye özelinde bakıldığında hemen hemen her siyasi eğilim araştırmasında, halkın sağ ve sol kategorilerini hala kullandığı ve içselleştirmiş olduğu görülebilir. Bu türden pek çok araştırma yönetmiş olan Ersin Kalaycıoğlu'nun ifade ettiği gibi; "*seçmenin kafasında bir sağ-sol cetveli vardır… Her seçmenin farklı bir sağ ve sol tanımı olabilir, onu bilmiyoruz. Kendi kafalarında böyle bir cetvel var mı, evet diyorlar. Bu cetvelde kendilerini ölçüyorlar mı, evet diyorlar*"[59]. Neticede, seçmenin bir siyasi partiye oy verirken, o partinin, -en azından seçmenin gözündeki- ideolojik konumunun hala önem taşıdığını söylemek gerekir. O halde, ideolojilerin öldüğü iddiası doğru bir iddia mıdır?

---

[57] Norberto, Bobbio, **Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı,** çev. Z. Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s. 11, 27, 38 ve 47-49; Sağ ve sol kavramlarına ilişkin tartışmalar için ayrıca **Bkz.** Anthony Giddens, **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**, Cambridge, Polity Press, 1998

[58] Ignazi, a.g.e., s. 5

[59] Ersin Kalaycıoğlu, **"Neden?"**, Can Dündar'ın sunmuş olduğu 24 Temmuz 2007 tarihli canlı yayın, Metin için **Bkz. (**Çevrimiçi) http://www.candundar.com.tr/_v3/index.php#!%23Did=5201, 20.01.2013

İdeolojilere sadece siyasi partilerin ideolojik konumları noktasından değil, daha genel bir açıdan bakarsak, halen önemli işlevler yerine getirdiklerini görmemiz mümkündür. Her şeyden önce, siyasal seçkinlerin, çeşitli ideolojik sembolleri ve söylev biçimlerini kullanarak, sistemin meşruiyetini korumaya çalıştıklarını görebiliriz. Zira ideolojiler, toplumu ortak bir amaç etrafında birleştirme, ortak ruh kazandırma ve mobilize etme gücü taşırlar ve bu güç, reformist ve devrimci seçkinlere önemli bir araç sağlamaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan eski koloniler yeni ulus devletlerini kurarken, ulusçuluk, anti-emperyalizm, ulusçu sosyalizm gibi ideolojiler kullanmışlardır. Bağımsızlığını kazanan Üçüncü Dünya ülkelerinde sosyalizm, ulusçuluk gibi, çoğu anti-emperyalist içerikli ideolojiler, genellikle "aydınlar" tarafından, reformlar ve devrimler yoluyla topluma empoze edilmeye çalışılmış ve siyasal değişimlerin temelini oluşturmuşlardır. Siyasal konumlanma bakımından sağ ve sol açısından bir muğlaklaşma olması ideolojilerin sonunun geldiği anlamına gelmez. Ancak, Örs'ün işaret ettiği üzere, ideolojilerin ve ideoloji taşıyıcıların niteliklerinde bir değişimden söz edebiliriz. Şöyle ki, gelişmiş Batı toplumlarında, ideoloji taşıyıcıları artık toplumda yer alan en yoksul gruplar değil, daha vasıflı işçiler, okumuş yazmış beyaz yakalılar gibi, toplumda görece üst statülerde yer alan kişilerdir. İdeoloji taşıyıcılarının değişmesi gibi, Batı toplumlarında cinsiyet, ırk, çevre duyarlılığı, savaş karşıtlığı gibi daha mikro kimliklerin, sınıfsal temelli kimliklerin önüne geçmeye başlaması ile ideolojilerin niteliği de değişmiştir. Feminizm, çevrecilik, yerelcilik, silah karşıtlığı gibi ideolojiler yaygınlaşarak siyasal iktidarı ve muhalefeti etkilemeye başlamıştır[60]. Zamanımızda, bu gibi ideolojilerin siyasi partilerin ve liderlerin söylemlerinde sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Hatta bazı partiler ve/veya liderler pek çok ideolojiyi birlikte kullanarak her tür seçmeni etkilemeye çalışmaktadır. Bu durumun da esasında siyasal konumlarının giderek belirsizleşmesine neden olarak paradoksal bir durum yarattığını söyleyebiliriz.

Özetle, ideolojilerin ve siyasi partilerin öldüğü iddiaları gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Ancak pek çok ülkede siyasi partiler işlevlerini tam olarak yerine

[60] Örs, a.g.e., s. 41-42

getirememekte ve günümüzde asıl etkisini az gelişmiş ülkelerde gösteren yaygın bir *parti bunalımı* yaşanmaktadır. Aydoğan'ın ifadeleriyle belirtmek gerekirse, "*bu ülkelerde, köklü dönüşümler gerçekleştiren, emperyalizme karşı duran ve milyonlarca insanı harekete geçirerek devrim yapan partiler artık yok. (…) Partilerin sayıları artarken, etkileri azalıyor, ülkesine ve halkına karşı yabancılaşıyor*". Peki, özellikle de azgelişmiş ülke partilerinin güç yitirmiş olması, partilerin artık varlık nedenlerini yitirdiği ve temsili demokrasinin çağdışı kaldığı anlamına gelebilir mi? Partiler toplumsal gelişimin doğal bir sonucu olarak mı güç kaybetmektedir; yoksa baskı yöntemleriyle ve doğal olmayan bir yok edilmeyle mi karşı karşıyadırlar?[61].

Siyasi partiler kitleleri örgütleyen ve doğrudan iktidara yönelen örgütler oldukları için, bunlardan iktidarda olanlar, denetimleri altında olmayan parti örgütlenmesini engellemeye çalışırlar. İktidarı ele geçirme ve onu elinde tutma amacı nedeniyle, iktidarda olan partilerin bu davranışı anlaşılır bir davranıştır. Çünkü yönetenler ne kadar iyi örgütlenmişse ve yönetilenleri örgütlenmekten ne kadar uzak tutuyorsa iktidarını o denli koruyor demektir. Azgelişmiş ülkelerde parti enflasyonu yaşanıp ortaya etkisiz ve güçsüz partiler çıkarken, gelişmiş ülkelerde bu konuda önemsenecek bir değişim görülmemektedir. Bu ülkelerde sistemle bütünleşmiş az sayıdaki parti, varlığını yüz yıl öncesi konumlarının aynısıyla sürdürmektedir[62]. Gerçekten de, ABD'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi, İngiltere'nin Muhafazakâr ve İşçi, Fransa'nın Cumhuriyet için Birlik ve Sosyalist, Almanya'nın Hıristiyan ve Sosyal Demokrat Partileri geçmişte olduğu gibi günümüzde de politik yaşam üzerinde etkilidirler ve iktidar el değiştirmekle birlikte bu partiler arasında gidip gelmektedir. Özetle, azgelişmiş ülkelerde partilerin etkilerini yitirirken, gelişmiş ülkelerde güç ve etkilerini korumaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

Aydoğan'a göre bu durumun nedeni "emperyalizmin küreselleşme adıyla aldığı yeni biçimde" aranabilir. Gelişmiş ülkelerde önce kendi ülkelerindeki siyasi

[61] "*Sukarno'nun Ulusal Partisi (Endonezya), ABD Ordusunu yenen Vietkong, Habib Burgiba'nın Yeni Destur'u (Tunus), Nehru'nun Kongre Partisi (Hindistan), Messali Hac'ın Ulusal Devrim Konseyi (Cezayir) ya da Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi artık yaşamıyor. Azgelişmiş ülkelerde, ulusal hakları savunan parti neredeyse kalmamış durumda".* **Bkz.** Aydoğan, a.g.e., s. 14
[62] A.e,, s. 15

partileri denetim altına alan büyük sermaye güçleri daha sonra etkili oldukları az gelişmiş ülkelerde ekonomik çıkar ve sömürü hedeflerini gerçekleşetirebilmek isterler. Bunun için de egemenlik kurulan ülkelerin idari ve siyasi yapısına doğrudan yön verebilmeleri gerekir. Ulusal pazarlara girerek burada serbestçe hareket edebilmek için yalnızca ekonomik değil, siyasi etkinlik de gereklidir. Bu da siyasal düzeni ve onun en önemli unsurlarından olan siyasi partileri denetim altına almakla mümkün olabilir. Küresel sermaye güçleri bu denetimi yarattıkları yerli işbirlikçiler aracılığıyla sürdürmektedir. Yazara göre, "eğer bugün siyasal partilerin ölümünden söz edilecekse, bu ölümün azgelişmiş ülkelerde görüldüğü ve durumu anlatan gerçek tanımın, *ölme değil öldürülme* olduğu kabul edilmelidir"[63].

Kanaatimizce, siyasi partilerin güç kaybettiği doğru olsa da, bu durum sadece emperyalist güçlerin partileri yok etme çabası ile açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir sürecin sonucudur. Her ülke kendi siyasal sistemi, ekonomik gelişme düzeyi, toplumsal yapısı, uluslararası ilişkileri ve daha pek çok etkene göre bu süreci farklı şekillerde ve yoğunluklarda yaşamaktadır. Gelişmiş ülkelerden yukarıda örnek verilen partiler günümüzde halen güçlerini büyük ölçüde koruyor olsalar da, bu ülkelerde de temsil krizinin yaşandığını ve halkın siyasete ve söz konusu partilere güveninin azaldığını çeşitli kamuoyu araştırma sonuçlarından görmekteyiz. Ancak, nasıl ki ideolojiler ölmediyse, siyasi partiler de ölmemiştir ve ideal düzeyde olmasa da demokrasilerdeki işlevlerini yerine getirmeye devam etmektedirler. Çokça dile getirilen siyasi partilerin "yozlaşmış" ve kendi çıkarları peşinde koşan örgütler olduklarına dair yaygın kanıda gerçeklik payı bulunsa bile, siyasi partileri "sadece" kendi çıkarı peşinde koşan pragmatik örgütler olarak imgelemek yanlış olacaktır. Partiler halen üyeleri, seçmenleri ya da sempatizanları gibi bazı toplumsal kesimler ile bir "temsil" ilişkisi sürdürmekte, geniş anlamda partinin tabanını oluşturan bu kesimler ile devlet arasında aracılık işlevine devam etmektedirler. Günümüzde siyasi partilerin güç ve işlev kaybı yaşıyor olmaları, geçmişte büyük devrimlerin ve bağımsızlık mücadelelerinin içinde ve hatta önderliğinde yer alan liderlerin ve siyasi partilerin yine var olmayacağı anlamına gelmez. Tarihte olduğu gibi, demokratik haklar örgütlü

[63] A.e., s. 15

mücadele ile gelişebilir ve bu noktada siyasi partiler öncelikli bir aktör olma potansiyelleriyle öne çıkmaktadırlar.

1.2.2. Siyasal Partilerin Yapısal Dönüşümleri

Siyasi partilerin geçirdiği işlevsel dönüşümler, onları yapısal olarak da etkilemiştir. Bu süreçte siyasi partiler, gerek yönetsel, gerek üyelik yapısı bakımından, gerek de finansal anlamda bir takım dönüşümler geçirmiştir. Bu durum, 20. yüzyıldan beri birçok siyaset bilimci tarafından yapılagelen çok sayıda parti tasnifleri üzerinden okunabilir. Bu noktada, siyasal partilerin örgütsel, ideolojik ve işlevsel tasnifleri bakımından siyaset bilimi literatürünün oldukça zengin olduğunu söylemek gerekir.

Siyasi partileri tasnif ederken esas alınan ölçüte göre, bir parti aynı anda birkaç parti tipinin özelliklerini karşılıyor olabilir. Aynı konuya dikkat çeken Katz ve Mair'e göre partiler üç düzeyde analiz edilebilir. Buna göre; bir partinin hükümetteki haline ("yöneten bir organ olarak parti"), partinin merkezi karar alma organlarının yapısına ("bürokratik bir örgüt olarak parti") ve partinin üye tabanına ("bir üyelik örgütü olarak parti") bakmak bize partinin karakteri hakkında farklı bilgiler verebilir[64]. Siyasi partiler, aşağıda ele alacağımız hangi sınıflandırma içinde yer alırsa alsın, bu üç düzey her siyasi parti için farklılıklar gösterebilmektedir.

Partilerin sınıflandırılmasına yönelik çabalar, modern partilerin doğuşundan bu yana değişik biçimler almıştır. Ancak kapsamlı ve neredeyse evrensel olarak kabul gören sınıflandırmaların geçmişi o kadar eskiye gitmez. Bu sınıflandırmalar içinde en öne çıkanı şüphesiz ki Duverger'in altmış yıl önce yaptığı kadro ve kitle partileri (1954) sınıflandırmasıdır. Öncelikle bu sınıflandırmadaki partilerin klasik anlamlarına, ardından günümüzdeki görünümlerine bakmak, siyasi partilerin yapısal ve işlevsel dönüşümlerinin, çalışma konumuzla ilgili olarak da finansal yapılarının, değişen sosyo-ekonomik koşullarla doğrudan ilişkili olduğunu göstermesi bakımından

[64] Katz Richard S. and Peter Mair, "The Evolution of Party Organizations in Europe: The Three Faces of Party Organization", **Political Parties,** Ed.: Steven B. Wolinetz, Aldershot, Ashgate Publications, 1998, s. 184-185

faydalı olacaktır.

Kadro partileri, genel oy'a dayalı sistemlerin henüz gelişmediği, seçme ve seçilme hakkının toplumdaki bir takım ekonomik ve sosyal özelliklere bağlı olduğu 19. yüzyılda ortaya çıkmış, daha çok seçim zamanı etkin hale gelen partilerdir. Gevşek yapılı, elit odaklı olan bu partilerde, lider ve onun etrafındakilerden oluşan merkez teşkilatı öne çıkmakta, taşra teşkilatı sayı ve etkinlik bakımından zayıf kalmaktadır. Üye sayıları azdır. Parti disiplini zayıftır. Gelir seviyesi bakımından orta ya da üst düzey sınıfları temsil ettikleri için genellikle liberal burjuva sınıfının temsilcisi olarak görülürler. Finansman bakımından temsilcisi oldukları kitlenin bağış ve yardımlarına dayanmaktadırlar ve bu sebeple de üye aidatlarının pek bir önemi bulunmamaktadır[65]. Siyasal yelpazenin genellikle sağ kanadında yer alan bu partiler için nicelik değil, nitelik önemlidir. İngiliz Muhafazakar Partisi, Kuzey Avrupa Liberal ve Muhafazakar Partileri, Fransız Sağcı Partileri ve Fransız Radikal Partisi, kadro partilerin temel örgütlenme biçimi olan "komite" biçiminde örgütlenmiş partilerdir. ABD'deki her iki büyük parti de Avrupa partilerinden birçok noktada ayrılmalarına rağmen kadro parti tipinin özelliklerini en iyi yansıtan örneklerdir[66].

Kitle partileri ise kadro partilerinin aksine, genel oy hakkının yaygınlaştığı ve sosyalist akımların gelişmeye başladığı dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Kitle partileri için üye devşirme, siyasal ve mali yönden temel bir nitelik taşır. Bu sebeple üye sayıları fazladır ve üyelerin karar alma süreçlerinde etkin olduğu görülür. Bu partilerde, belli bir ideoloji etrafında sıkı disiplinli, merkezi ve hiyerarşik bir örgütlenme hakimdir. Taşra teşkilatı sayı ve etkinlik bakımından önemlidir. Genellikle işçi sınıfının temsilcisi olarak görülmektedirler. Üyelerinin parti içindeki önemli konumunu pekiştirecek şekilde, finansmanlarında üye aidatları önemli yer tutmaktadır. 20. yüzyılda kurulan komünist ve faşist partiler, bu tür partilerin en

[65] Duverger, 1974, s. 37 ve 57; Steven B. Wolinetz, "Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies", **Political Parties: Old Consepts and New Challenges,** Ed.: R. Gunther, J. R. Montero, J. Linz, New York, Oxford University Press, 2002, s. 137-140

[66] Mustafa Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002, s. 49-50

belirgin örneğini oluşturmuşlardır. Kadro ve kitle partisi ayrımı, dünyanın çoğu ülkesinde geçerli ve kabul edilir bir ayrım olmasına rağmen, Duverger'ın eserini yazdığı dönemde bile (1954) saf kadro partisinin bulunmadığı, kadro partilerinin üye sayılarını arttırma amacıyla sıradan üyelere kapılarını açabildiği ve daha disiplinli örgütlenme yolunda adımlar attığı görülmüştür[67]. Dolayısıyla, Duverger'ın partiler için yapmış olduğu bu ayrım yumuşatılmış olarak varlığını sürdürmektedir.

Duverger'in parti tipolojisinde olduğu gibi klasikleşmiş bir diğer tipoloji ise, Sigmund Neumann'ın siyasi partilerin işlevlerine göre yaptığı ikili parti ayrımıdır. Bunlardan ilki olan *bireysel temsil partileri*, faaliyetleri; hükümet çalışmaları, parlamento çalışmaları ve seçim kampanyaları ile sınırlı olan, partinin asıl amacının seçimlerde aday göstermek olduğu, adayların seçildikten sonra politik açıdan geniş bir hareket özgürlüğünün bulunduğu partilerdir. ABD siyasal partileri, bireysel temsil partilerinin tipik örnekleridir. *Sosyal bütünleşme partileri* ise bireysel temsil partilerinden farklı olarak, üyelerini ideolojik ve örgütsel bir çatıda birleştirerek, onların sosyal hayatıyla dahi ilgilenen partilerdir. Sosyal bütünleşme partileri "demokratik" ve "totaliter" olarak ikiye ayrılarak incelenebilir[68].

Kircheimer'in "herkesi kucaklayan" (*catch-all party*, 1966), Panebianco'nun "seçimlere-dönük profesyonel partisi" (*electoral-professional party*, 1988), Poguntke'nin "yeni siyaset partileri" (*the new politics parties*, 1987), Katz ve Mair'in "Kartel Parti"si (The Cartel Party, 1995) öne çıkan diğer parti sınıflandırmalarıdır[69]. Bu sınıflandırmalara ek olarak, geliştirilen sayısız başka parti sınıflandırmaları da vardır. Örneğin, Gunther ve Diamond bir makalelerinde -partilerin örgütsel yapısı, programları ve davranışsal formları olarak belirledikleri üç ayrı kriter üzerinden- tam 15 parti tipi tasnif etmişlerdir[70]. Parti tipolojileri ile ilgili çeşitlilik gerçekten çarpıcı

[67] Duverger, a.g.e., s. 38-39; Duverger saf kadro partinin bulunmadığına ilişkin Türkiye'den Demokrat Parti'yi örnek göstermektedir. DP'nin 1950'deki taraftarlarını kastederek "üç veya dört milyon üyesi" olduğunu ileri sürdüğünü belirtmektedir **Bkz.** .A.e., s. 108-109

[68] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku,** 8. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2003, s. 329-333

[69] Wolinetz, a.g.e., s. 146-149

[70] Richard Gunther, Larry Diamond, "Species of Political Parties: A New Typology", **Party Politics**, Vol. 9, No. 2, 2003, s 167-199: 169

boyutlardadır. Tüm parti tipleri üzerine kapsamlı bir çerçeve çizmek bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

Siyasi partilerle ilgili yapılmış olan, yukarıda sadece öne çıkan bazı örneklerin verildiği pek çok sınıflandırma halen önemini ve literatürdeki yerini korumakla birlikte, Türkçe literatürde *toparlayıcı*, *herkesi yakala* ya da *herkesi kucaklayan* parti olarak çevrilen, ***catch-all parti*** teorisi 1966 yılında geliştirilmiş olmasına rağmen, günümüzde de partilerin geçirdiği dönüşümleri açıklarken öne çıkan bir parti tipidir. Hatta esasen birbirinden çok farklı örgütsel, ideolojik veya stratejik karakterde olan partilerin, asılsız ya da eksik olarak, benzer veya aynı şekilde gruplandırıldığı ve bunu yaparken de "catch-all" teriminin sıklıkla kullanıldığı yönünde ciddi eleştiriler de dile getirilmektedir[71]. Teoriyi öne süren Kirchheimer, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bireysel temsile dayanan eski tip burjuva partilerinin istisna haline geldiğine, varlığını bu tipte sürdüren partilerin ise parti sisteminin doğasını belirleyici rolünü kaybettiğine işaret etmiştir. Aynı şekilde, daha sert sınıfsal çizgilerin hakim olduğu bir dönemin ürünü olan kitle bütünleşme partileri de, kendilerini *herkesi kucaklayan "halk"* partisine dönüştürmeye başlamıştır. Bu partiler, seçim başaısını daha çabuk yakalayabilmek uğruna, daha önceden düşünsel ve ahlaki olarak öncelikli savundukları bir kitlenin çıkarlarını savunma girişimlerini bir yana bırakarak, daha geniş bir kitleye hitap etmeye yönelmişlerdir[72]. *Herkesi kucaklayan* partileşme sürecinde, partilerin ideolojik söylemleri yumuşamış, partiler geleneksel sınıfsal tabanları dışındaki kitlelere de açılmış, örgüt ve üyelik eski önemini yitirmiş, partiler "merkez"e ve birbirine yaklaşmıştır. Bu partiler, mümkün olduğunca geniş bir seçmen kitlesine hitap ederek, her türlü seçmenden oy almayı amaçladıkları için oportünisttik bir görünüm sergileyen, ideolojik olmaktan çok pragmatik yanı ağır basan siyasi partileri ifade etmek için kullanılmaktadır.

[71] A.e., s. 187-188
[72] Otto Kirchheimer, "The Transformation of the Western European Party System", **Political Parties and Political Development,** Eds: Joseph LaPalombara and Myron Weiner, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1966, s.177-200: 184-185

Öte yandan Kirchheimer'in teziyle ilgili temel sorunun *herkesi kucaklayan* olma eğiliminin devamlı bir süreç olacağını varsaymasında olduğunu belirten Krouwel'in, 1998 yılında 12 Batı Avrupa ülkesindeki, 83 parti üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasına göre; Batı Avrupa parti sistemlerinde *herkesi kucaklayan* particiliğe doğru kısmi bir değişim meydana geldiği doğrudur, ancak bu değişim 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başında devam etmemiş, duraklamıştır[73]. Ayrıca, günümüzde birçok ülkede *herkesi kucaklayan* eğilimli partiler görülmekle birlikte, her yönüyle Kirchheimer'in tarifine uyan bir *herkesi kucaklayan* parti bulmak imkânsız gibi görünmektedir. Kircheimer'in tarifindeki *herkesi kucaklayan* eğilimli partilerin, siyasal katılma ve siyasi devşirme bakımından kitlelere açık olmamaları, kitlelerin beklenti ve fikirlerini karşılamak ve seslendirmekten ziyade, siyaseti sırf iktidara gelme ve devlet yönetme vasıtası olarak görmeleri, vatandaşların demokratik düzenden beklentilerinin karşılanması noktasında zafiyet doğurabilecek hususlar olarak göze çarpmaktadır[74].

Partiler ve parti sistemlerinin değişim ve gelişim süreçlerine ilişkin çalışmalar *herkesi kucaklayan* parti teorisi ile durmamıştır. Birbirleriyle liderler ve politikalarının etkinliği üzerinden rekabet eden *herkesi kucaklayan* partiler, zamanla önceki siyasi bağlantılarından kopan seçmenlerin değişken tercihleri nedeniyle tam olarak hedeflerine ulaşamayınca, kendilerine giderek daha fazla devlet desteği tahsis etmeye başlamış ve devlet yardımına bağımlı hale gelmişlerdir. Bunun sonucunda ise daha fazla seçmenin desteğini elde etmek için birbirleriyle kıyasıya rekabet eden partilerin yerine, diğerleriyle güç paylaşımına giderek, devlet nimetlerine erişimlerini garanti altına alan ***kartel parti*** tipolojisi ortaya çıkmıştır. Katz ve Mair'in "kartel parti" teorisi, partinin devletle olan ilişkisi üzerinden ilerler. Bu parti tipi için önemli olan, üye ya da taban desteğinden çok devletten sağlayacakları maddi destektir. Kartel partiler için üyeler büyük bir önem taşımazlar ve örgütlenme zayıf ve gevşektir. Sermaye ağırlıklı seçim kampanyaları yürütülür. Teoriye göre, *herkesi kucaklayan* partilerin aksine

[73] Andre Krouwel, **The Catch – All Party in Western Europe 1945-1990: A Study in Arrested Development,** Vrije Universiteit, 1998, s. 250-251, (Çevrimiçi) http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/13043/1/4664.pdf, 26.12.2011

[74] Sançar Sefer Süer, "Catch- All Siyasi Partiler", **TBB Dergisi** 2011 (96), s. 49- 90: 49

kartel partileri, sivil toplum ve devlet arasında bir tür aracılık işlevi görmeyi bırakarak devletin temsilcileri haline gelmişlerdir[75]. Bu parti tipolojisi, partilere yapılan finansal yardımın, onların siyasal stratejilerini belirlediği varsayımına dayanmakta olup, partileri çıkar odaklı kurumlar olarak öne çıkarır. Devletten elde ettikleri finansal yardımlar arttıkça kartel partilerin konumlarını sağlamlaştırdığı ve devlet yardımına hak kazanamayan partilerin, siyasi rekabet şansının azalacağı iddiaları da kartel parti teorisi ile birlikte yürütülmektedir.

Siyasi partilerin yapılarını toplumsal gereksinimler ve mücadele biçimleri belirlemekte, dolayısıyla parti yapıları ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Bir parti aynı anda bu parti tiplerinden birkaçının kapsamına girebilmektedir. Bir partinin aynı anda hem "toparlayıcı" parti, hem "seçimlere dönük profesyonel parti" hem de "kitle partisi" tasnifleri ile bir arada tarif edilebiliyor olması, partiler hakkında katı sınıflandırmalar yapılmasını engellemektedir. Parti yapılarının bu zengin çeşitliliği ve her partinin kendine özgün olması, partiler arasında ortak özelliklerin olmadığı anlamına gelmez. Öyle ki, bu ortak özellikler evrensel benzerliklere dayanmaktadır ve benzerlikler sonucu yukarıda kısaca değindiğimiz çeşitli parti sınıflandırmaları ortaya çıkmıştır. Ancak, özellikle temsili demokrasinin "kriz" yaşadığı günümüz siyasal ortamında, parti eyleminin oy elde etmek ve milletvekili çıkarmak üzerine kurulu hale gelmesi; istisnalar olmakla birlikte- politik ve ideolojik öncelikleri ne olursa olsun partileri, birbirine benzeyen, aynı işi yapan, devlet yardımları ve bağışlarla yaşayan "kurumlar" haline getirmiştir. Bu durum, partilerin halkın gözündeki saygı ve güvenilirliklerini zedelemektedir. O halde, güvenilirlikleri düşük olan ve büyük ölçüde yozlaşmış oldukları düşünülen, siyasal yelpazedeki konumları belirsizleşmiş, ideolojik söylemleri muğlaklaşmış günümüz partileri nasıl oy elde etmektedirler? Seçmeni bir partiye oy vermeye iten nedenler nelerdir? Aşağıda, hem bu sorulara yanıt aranmakta, hem de siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabetini etkileyen çeşitli unsurlarla ilgili tanımlayıcı bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.

[75] Richard S. Katz and Peter Mair, Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of The Cartel Party, **Party Politics**, Vol. 1, No. 1, 1995, s. 5-31

2. Siyasi Partilerin Siyasi- Seçimsel Rekabeti ve Bu Rekabeti Etkileyen Unsurlar

Lucardie, yeni kurulmuş siyasi partilerin seçim başarısını üç ana faktöre bağlamıştır: (a) seçmenlerin büyük bir kısmınca acil çözüm bekleyen sorunların çözümüne yönelik bir siyasal projeye sahip olmak, (b) partinin kaynakları (üyeler, mali kaynaklar, partinin yönetimi, medya kaynakları vb.), (c) siyasi fırsat yapısı (diğer partilerin konumu ve kurumsal, sosyo ekonomik ve kültürel koşullar)[76]. Gerçekten de siyasi partilerin seçmenleri etkileyerek oylarını kazanmak ve bu yolla iktidarı elde edebilmek için birbirleriyle giriştikleri rekabet pek çok unsurdan etkilenir. Bu unsurlar siyasi sistem, parti sistemi, seçim sistemi gibi makro unsurlar olabileceği gibi, siyasi partinin lideri, imajı, mali gücü gibi mikro unsurlar da olabilir. Aşağıda, önce siyasi rekabet ve siyasi başarı kavramları ve bunların ölçümüne ilişkin sorunlara ilişkin bir değerlendirme yapılmakta, ardından siyasi- seçimsel rekabeti etkileyen unsurlarla ilgili genel bir çerçeve çizilmektedir.

2.1. Siyasi- Seçimsel Rekabet Kavramı ve Ölçüm Sorunları

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde siyasi partilere yönelik hukuki düzenlemelerin yaygınlaşması ve giderek daha kapsamlı hale gelmesi ile birlikte, siyasi partilere yönelik literatür de zenginleşmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren siyasi "rekabet"e ilişkin olarak çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da, bu çalışmalar çoğunlukla "seçimsel rekabet"i ya da "parti rekabeti" kavramını karşılamakta olan ve "rekabet" kavramına incelenen konu boyutundan yaklaşan çalışmalardır. Bartolini de pek çok akademik çalışmada "siyasi rekabet" kavramının, aynı anda tüm seçimsel ya da yasama ve yürütmeye ilişkin siyasi rekabet döngüsünü karşıladığı varsayımıyla kullanıldığını tespit etmekte, kavramın yaygın kullanımına rağmen belirsizlikler taşıdığına, kesinlik ve tutarlılıktan yoksun olduğuna dikkat çekmektedir[77].

[76] Paul Lucardie, "Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards A Theory on the Emergence of New Parties", **Party Politics,** Vol. 6, No. 2, 2000, s. 175-185: 175

[77] Yazara göre kavramın kesinlik ve tutarlılıktan yoksun oluşunun en önemli nedeni, rekabetin iktisadi teori ile ilişkilendirilerek kullanılmasıdır. Oysa ekonomik ve siyasi rekabet arasındaki kıyaslama

Siyasi rekabet dendiğinde, akla ilk olarak siyasi partilerin iktidar rekabeti gelmektedir. Oysa siyasi rekabet geniş açıdan bakıldığında sadece siyasi partiler değil, çeşitli baskı ve çıkar grupları ile toplum tarafından siyasi amaçlarının da var olduğu bilinen çeşitli örgütlerin, ülke yönetimini kendi talepleri- politikaları yönünde şekillendirebilmek amacıyla gerçekleştirdikleri tüm eylemleri kapsar. Siyasi partiler özelinde bakıldığında, siyasi rekabetlerindeki temel amacın, diğer partilere galip gelerek, iktidarı elde etmek olduğu düşünülür ki; bu düşünüş ilke olarak doğrudur. Ancak siyasi partilerin birbirleriyle rekabetini sadece iktidarı elde etmek ile sınırlandırmak eksik bir yaklaşımdır. Zira iktidar ya da muhalefet partilerinin, parlamentoda yerine getirdikleri yasama işlevi sırasında, yasama çoğunluğunu sağlayarak, çeşitli kanunların, KHK'lerin vb. çıkarılması sırasında da birbirleriyle rekabet ettikleri ve bu rekabetin içeriğinin de siyasi olduğu söylenebilir. Bireyler düzeyinde baktığımızda, milletvekilleri ya da bakanların belli görevlere gelmek için birbirleriyle rekabeti de, bir siyasi rekabet türü olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla siyasi rekabet, bazen oy kazanma, bazen önemli bir makama atanma, bazen ülke yönetimine ilişkin politikaları etkileyebilme gibi pek çok düzeyde gerçekleşmektedir. Siyasi partiler özelinde de siyasi rekabetin çok boyutlu oluşu, siyasi rekabet kavramını tanımlamayı ve rekabet sonucunda başarı ya da başarısızlığın neyle ve nasıl ölçüleceğini belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

Gerçekten de "siyasi başarı" kavramı da kavrama hangi açıdan yaklaşıldığına göre farklı anlamlar taşıyabilir. Kavramın tanımlanma zorluklarından birisi, "siyasi başarı" denildiğinde kimin başarısının kastedildiği ile ilgilidir. Partinin genel başarısı mı, yoksa parti yöneticileri ya da çalışanlarının başarısı mı? Bir partinin milletvekili, çalışanı, üyesi ya da lideri için başarı, iktidar partisi ya da muhalefet partisi olunduğunda değişik anlamlar taşıyabilir. Bireysel olarak siyasi başarı, seçim zamanında iyi bir sonuç almak olabileceği gibi, parti içinde ya da ülke yönetiminde önemli bir makama seçilmek/atanmak da olabilir. İktidarda ya da muhalefetteki bir

yapmak ya da bu kavramları benzermiş gibi kullanmak pek çok açıdan hatalıdır. Ayrıntılar için **Bkz.** Stefano Bartolini, "Electoral and Party Competition: Analytical Dimensions and Empirical Problems", **Political Parties: Old Concepts and New Challenges,** Eds: Richard Gunther, Jose Ramon Montero ve Juan J. Linz, New York, Oxford University Press, 2009, s 84-110: 84-88

parti için kamuoyu yoklamaları sonucu iyi değerlendirmeler almak bir başarı göstergesi sayılabilir[78]. Partilerin kendilerine koydukları hedefler ve bunların gerçekleşme düzeyleri de siyasi başarıyı farklı şekillerde değerlendirmeye yol açabilir. İktidara gelmiş bir parti kendini sadece iktidara geldiği (hükümeti kurmak ve ülke yönetimini üstlenmek anlamında) için başarılı kabul etmeyebilir. Örneğin aldığı oyların daha da yüksek olmasını hedeflemiş olabilir. Ya da koalisyon ortağı bir parti, iktidarı tek başına elde edemediği için kendini başarısız kabul ederken, başka bir parti seçim barajını aşarak parlamentoya girebildiği için kendini başarılı kabul edebilir. Parlamentoda yer alan bir parti, büyük önem verdiği bir konuda yasal düzenlemeler yapabilecek uzlaşmayı sağlayabildiğinde kendini başarılı kabul edebilir. Öte yandan, bir parti kendini başarılı olarak kabul etse bile, halkın gözünde başarılı olmayabilir. Siyasi başarı ile ilişkilendirilebilecek örneklerin listesi daha da uzatılabilir. Bu durum siyasi başarının işlevsel bir tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır.

Siyasi partilerle ilgili yapılmış pek çok çalışmada iktidara gelmiş olmak siyasi başarı olarak kabul edilmektedir. Ancak iktidara gelmek seçim başarısı anlamında bir başarı olarak kabul edilse bile, bu başarı iktidarda kalındığı sürece devam etmeyebilir. Bu parti, iktidarda bulunduğu süre içinde kendisine oy vermiş olan seçmenlerin desteğini yitirmiş ve artık "başarılı" olması durumu gerçekliğini yitirmiş olabilir. Tam da bu noktada, konunun başında belirttiğimiz kavramsal karışıklık karşımıza çıkmaktadır. Zira siyasi partilerin seçim başarıları, literatürde sıklıkla "siyasi başarı" olarak ele alınıyor olsa da, seçimler sonucunda tek başına ya da koalisyon ortağı olarak iktidara gelmiş bir parti -uzun yıllar boyunca sürekli yeniden seçilmiş bir parti değilse- sadece o seçim dönemi için, oy kazanma anlamında başarılıdır. Yani siyasi başarı ile ifade edilen şey esasında ilgili dönemdeki "seçim başarısı" olmaktadır. Fakat seçim başarısını "siyasi" başarıdan soyutlamak mümkün müdür? Ya da siyasetin uzun vadeli sonuçları olduğu düşünüldüğünde, siyasi başarıyı dönemsel olarak sınırlandırmak doğru mudur?

[78] Kristian S. Palda, "The Effect of Expenditure on Political Success, Journal of Law and Economics", Vol.1 8, No. 3, **Economic Analysis of Political Behavior: Universities- National Bureau Conference Series** Number 29 , Dec., 1975, s. 745-771: 746

Stigler siyaset bilimi literatüründe "siyasi rekabet" kavramının sıklıkla doğrudan seçim sonuçları ile ilişkilendirildiğini tespit etmekle birlikte, siyasi rekabet sonucunda bir partiyi başarılı (+1) ya da başarısız (-1) olarak karakterize etmenin faydasızlığına dikkat çeker. Zira siyasetin sonuçları bir anlamda, devamlı olarak başarı ile başarısızlık aralığında değişmektedir. Stigler, bir partinin seçimler sonucunda bir sandalye kazanarak parlamentoya girmesini başarı kabul ettiğimizde, sonraki seçimlerde bu sandalyenin kaybedilebileceği ve bu kısa dönem içinde partinin "başarılı"dan "başarısız" kategorisine düşebileceğine dikkat çekmektedir[79]. Gerçekten de siyasi-seçimsel başarıyı *seçimlerde parlamentoya girmiş olmak* olarak kabul etmek, siyasi başarıyı ilgili seçim dönemi ile sınırlandırmak anlamına gelir ve ilgili siyasi parti için bu başarı ya da başarısızlık kısa vadeli olabileceği gibi, partinin ilerleyen seçimlerde tekrar tekrar seçilmesi halinde uzun vadeli de olabilir.

Siyasi rekabetin yukarıda açıklamaya çalıştığımız çok boyutluluğu sebebiyle, siyasi başarı ile seçim başarısı arasında kesin ayrımlar yapılması mümkün görünmemektedir. Aynı durum, siyasi partiler açısından "siyasi rekabet" ve "seçimsel rekabet" için de geçerlidir. Çünkü siyasi partiler seçimlerde başarılı olmak için yarışırken, bu seçimsel rekabet, içinde siyasi amaçları, siyasi öğeleri ve siyasi faaliyetleri de barındırır. Bu sebeple, bu çalışmada "siyasi-seçimsel rekabet (*politico-electoral competition*) kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Kavramın tanımlanması ve ölçümü ile ilgili bu problemlere rağmen siyasi başarıyı "bir aday ya da partinin seçilmesi" ya da "yeniden seçilmesi" olarak kabul eden pek çok çalışma mevcuttur. Çünkü *seçilmek,* demokratik bir sistemde iktidar (ve para) sahibi olabilmenin esas yoludur[80] ve halkın o partinin güttüğü politikayı ya geçmişteki başarılı imajı ya da o seçim dönemi içindeki performansına dayanarak başarılı bulduğunun bir göstergesidir. Ancak başarıyı iktidara gelmek olarak sınırlamak iktidarda olmayan partileri doğrudan başarısız olarak kategorize etmek

[79] George Joseph Stigler, **The Essence of Stigler,** Ed: Kurt R. Leube, Thomas Gale Moore, Foreword by W. Glenn Campbell, Hoover Institution Press Publications, 1986, s. 120 ve 124
[80] Palda, a.g.e., s. 746

sonucunu doğuracaktır. Oysa barajı geçerek parlamentoya girmiş bir parti, ilgili seçim dönemi için başarılı kabul edilebilir. Benzer şekilde, parlamentoya girememiş partiler de belli oranda oy almaktadırlar ve bu oy oranları da onların başarı oranı olmaktadır. Her ne kadar iktidarda olmak ya da seçimlerden iyi sonuç almak, siyaseten başarılı olmak ile eş anlama gelmese de, önemli bir gösterge olduğu kabul edilmelidir.

Siyasi partilerin üye sayısı, örgütlenme düzeyi, örgütsel yaygınlığı gibi faktörleri de siyasi partilerin başarı ölçütü olarak kullanmak mümkündür. Tekrarlamak pahasına olsa da, siyasi başarı ile ilgili kesin bir ölçüt belirleme olanağı yoktur. Ancak çalışmanın amacına uygun olarak karşılaştırma yapabilmek bakımından en anlamlı sayılabilecek ölçütün seçim sonuçları olduğundan hareketle bu tez çalışmasında da sadece iktidara gelmek değil, ama seçimlerde kazanılan oy oranları ve tekrar seçilmenin sonucu olarak iktidarda kalma süreleri, partilerin siyasi-seçimsel başarıları olarak kabul edilmektedir.

2.2. Siyasi-Seçimsel Rekabeti Etkileyen Unsurlar

Siyasi partilerin rekabeti, her ülkenin kendi tarihsel ve siyasal süreçleri içinde çeşitli sosyo-ekonomik değişkenlerin etkisiyle şekillenmekte ve farklılaşmaktadır. Siyasi partilerin rekabetini etkileyen pek çok unsur bulunmakla birlikte, bu unsurların neler olduğuna ilişkin kapsamlı bir çalışmaya rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bu eksikliğin belki de en önemli nedeni, yukarıda da belirttiğimiz gibi konunun çok boyutlu olması ve "siyasi- seçimsel başarı"nın kesin bir ölçütü olmadığı gibi, sınırlarının da çizilmeye müsait olmayışıdır. Bu noktada, siyasi-seçimsel başarıyı etkileyen unsurları kısaca tespit etmeye çalışmak faydalı olabilir.

2.2.1. Siyasal Sistem

Devletlerin yönetim biçimleri ile ilgili yapılan siyasal sistem sınıflandırmaları oldukça uzun bir geçmişe sahiptir: Patriarşi, monarşi, aristokrasi, timokrasi, oligarşi, tiranlık, totalitarizm, teokrasi, plütokrasi, federasyon, konfederasyon, parlamenter

monarşi, meşrutiyet, doğrudan demokrasi, temsili demokrasi kullanılan sınıflandırmalardan bazılarıdır. Bütün bu sistemlerde siyasi rekabet farklı biçim ve düzeylerde gerçekleşmektedir. Konuya siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabeti noktasından baktığımzda, önemli olan sistemin yarışmacı olup olmadığıdır. Bu noktada ayrımı, demokratik sistemler ve demokratik olmayan sistemler olarak yapmamız mümkündür. Demokrasilerde, çoğulculuk prensibi doğrultusunda, toplumdaki her kesimin siyasal alanda temsil edilebilmesi için, siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabet yoluyla siyasal sisteme katılabilmelerini sağlayacak hukuki düzenlemelerin, diğer bir ifadeyle siyasi parti hak ve özgürlüklerinin mümkün olduğunca özgürlükçü bir yaklaşımla düzenlenmesi gerekir.

Bu noktada, siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabete katılabilme, diğer bir ifade ile "yarışabilme" hak ve özgürlüklerinin hukuki olarak güvence altına alındığı demokratik sistemler ile, otokratik ya da görüntüde demokratik olduğu halde, siyasi parti hak ve özgürlüklerine orantısız olarak kısıtlamalar ve yasaklamalar getiren sistemler arasında siyasi rekabet bakımından fark bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan ikinci türde olan sistemlerde, siyasi rekabetin adil ve eşit olarak gerçekleşmesi mümkün değildir. Siyasi partilerin rekabete dahil olamaması, partinin (kurulmak istenen partinin) destekleyicisi olacak toplumsal kesimlerin temsil vasıtasıyla siyasal karar alma sürecine dahil olamamasına neden olarak, çoğulculuk prensibine aykırılık teşkil etmekte ve temsil ilkesini zedelemektedir.

Schumpeter siyasi rekabet ve demokrasi arasında yakın bir ilişki kurmuştur. Demokrasiyi "halk tarafından onaylanmış yönetim" olarak tanımlayan yazar, demokratik sistemin, özgür, adil ve hukuka uygun seçim rekabetini sağlayacak formel kuralları gerektirdiğine işaret eder. Özgür, adil ve hukuka uygun siyasi- seçimsel rekabetin varlığı, demokrasinin varlığı için bir zorunluluktur. Öyle ki, Schumpeter'e göre rekabet, demokrasinin tanımlayıcı unsurlarından biridir. Ancak yazar *rekabet*i "ilgili parti ya da kişilerin iktidarı elde etmek için sürekli mücadelesi" olarak değerlendirmiştir. Siyasi rekabeti seçim yarışına katılabilme düzeyinde, yani "yarışabilirlik" *(contestability)* düzeyinde ele almıştır. Yazar, gerçekte var olmayan "ideal rekabet" ile yönetici elitin sahip olduğu güç/iktidar nedeniyle gerçekleşmesine

olanak verdiği ölçüde gerçekleşen "reel rekabet" arasında, çeşitli rekabet seviyelerinin var olduğuna işaret etmiştir. *Demokratik yönetim metodu, işte bu aralık içerisinde hissedilmeyen adımlarla otoriter metoda geçebilir*[81]. Schumpeter'in yönetici elitin sahip olduğu güç vasıtasıyla eşit ve adil bir rekabetin gerçekleşmesini engelleyebileceğine ilişkin bu tespiti, kartel partilerin iktidar güçlerini kullanarak yeni siyasal oluşumların siyasi-seçimsel rekabete girişini engellediği yönündeki görüşle benzeşmektedir.

Schumpeter'in "seçmenlerin oyunu kazanmak için siyasi partilerin giriştiği yarış" olarak değerlendirdiği siyasi rekabeti, Downs bir adım ileri götürmüştür. Downs'a göre bu rekabette siyasi partiler, seçmenleri kendi politikalarını diğer partilerinkine tercih etmeye yönlendirebilmek için uğraşırlar. Yani, siyasi rekabete Schumpeter'in "yarışabilirlik" düzeyindeki yaklaşımına, Downs seçmenlere karşı "duyarlılığı" ekler. Burada Downs'ın vurgulamaya çalıştığı şey, aday ya da partilerin seçmenlerin tercih ve taleplerini karşılama *isteğinden* çok, gerekli oy maksimizasyonunu sağlayabilmek için bunları karşılamak *zorunda* olduklarıdır. Yani, siyasi rekabete katılan elitlerin, iktidarı elde edebilmek için seçmenlerin oylarını hesaba katmaları gerekir[82].

Elitist demokrasi teorisi ile tanınan Schumpeter ise seçmenlerin ne istediklerini bildiği ya da elitlerin seçmenlerin taleplerini karşılamaya yöneleceğine dair fikir yürütmemiştir. Siyasi-seçimsel rekabette "seçmenlerin taleplerine duyarlılık" Downs ile temel bir bileşen olarak ortaya çıkmıştır. Downs'a göre seçmen, siyasi partilerin performansları ya da vaatleri arasından kendisi için en iyi olanı bilecek ve ona göre oy verecek olan rasyonel bir aktördür. Benzer şekilde, siyasi partiler ya da adaylar da seçmenlere, oy maksimizasyonunu sağlayabilmeyi umdukları politikaları sunarlar. Downs'a göre siyasi rekabette başarıyı sağlayabilmenin yolu, siyasi partilerin seçmen taleplerine göre politika üretmesidir ve iktidarlarının sürdürülebilirliği buna bağlıdır.

[81] Joseph A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy,** London and New York, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003 (İlk Basım 1942), s. 269-271
[82] Anthony Downs, **An Economic Theory of Democracy,** New York, Harper and Row, 1957, s. 19 ve 107

Oysa Schumpeter'in siyasi rekabette galip olma amacı irrasyonel ve bilgisiz, hatta akılsız seçmenlerle bile sağlanabilirken; Downs'a göre bu tür seçmenler elitleri seçmen taleplerine karşı duyarlı olmaya zorlamaz ve bu iktidar sürdürülebilir değildir. Bu noktada Schumpeter'in halk tarafından *"onaylanan" iktidar*ı (hükümeti) ile, halka karşı *"duyarlı" iktidar*ı (hükümeti) birbirinden ayrılmaktadır[83].

Siyasi partilerin amacı iktidarı elde etmek ve bunu sürdürmek olduğuna göre, seçmenlerin taleplerine göre politika üretmeleri, onların oylarını elde etmeye yönelik programlar hazırlamaları, seçmenlerin de kendi çıkarlarına uygun gördüğü partiye oy vermesi mantığa uygun bir çıkarımdır. Ancak yapılan çeşitli çalışmalar, seçmen davranışının sadece kendi çıkarına göre oy vermek ile açıklanamayacağını ortaya koymuştur. Kaldı ki, asli amacı iktidara gelmek olmayan partiler de bulunmaktadır. Ancak istisnai amaçları olan bu partilerin rekabeti, bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. İktidara gelme amacı ile yürütülen siyasi-seçimsel rekabette başarılı olabilmek için seçmen taleplerine duyarlılığın zorunlu olduğuna ilişkin Downs'ın tespitinden hareketle, seçmenlerin oy verme davranışının nelerden etkilendiğini kısaca incelemekte fayda vardır.

2.2.2. Parti İmajı ve Seçmen Davranışı

Seçmenlerin oy verme davranışı üzerinde gündem gelişmelerinin çok büyük etkisi olduğu, yaşanan herhangi bir kriz halinde (savaş, doğal afet, ekonomik bunalım vb.) siyasi partilerin sunduğu çözüm önerileri ve izledikleri politikaların oy davranışını etkilediği çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Ancak gündem dışında, siyasi-seçimsel rekabeti etkileyen unsurlardan birisinin de, partilerin geçmişi/yaşı olduğunu söylemek mümkündür. Yeni kurulan bir parti ile köklü bir parti arasında seçmenin parti ve partinin güttüğü politikalarla ilgili sahip olduğu bilgi ve parti imajı ile ilgili algılarının farklı olması doğaldır. Yeni kurulan partiler açısından bu tanınmamışlık durumu, siyasi-seçimsel rekabet bakımından ilk etapta bir dezavantaj oluşturmaktadır.

[83] Bartolini, a.g.e., s. 88

Yeni partiler örgütsel gelişim ve yaygınlık, üye ve sempatizan sayısı ve çoğu durumda mali kaynaklar bakımından yerleşik partilere oranla dezavantajlı konumdadır.

Siyasi partilerin yaşam süreleri içinde oluşturdukları kültürleri, kimlikleri ve daha kısa vadeli sayılabilecek parti liderinin özellikleri, partilerin imajını oluşturur. Seçmenler bu unsurlarla ilgili bilgi ve mesajları, aile, okul, işyeri gibi sosyal ortamlarından ve kitle iletişim araçlarından alırlar. Siyasi partilerin imajlarını oluşturan unsurların medyada yer alması ile seçmenin partiler hakkında izlenimleri olur ve görüşleri oluşur. Dolayısıyla, yeni partiler açısından bu süreç yerleşik partilere oranla daha geriden gelir.

Seçmen davranışı ile ilgili yapılmış teorik çalışmalarda, seçmen davranışı üç ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar: sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım (partiyle özdeşleşme) ve ekonomik yaklaşımdır (Rasyonel Tercih)[84]. 1940 yılında ABD Başkanlık seçimleri sırasında seçmenler üzerinde yapılan bir araştırma ile temelleri atılmış olan *sosyolojik yaklaşım*, seçmen davranışının temelde toplumdaki sosyal bölünmüşlük tarafından belirlendiğini iddia eder. Seçimlerde kullanılan oyun, bireylerin ait olduğu sosyal kimliklerin siyasal tercihlere yansımasından ibaret olduğu düşüncesini temel alır[85]. Bu yaklaşım, bireyin tutum ve tercihlerinin, ilişkide olduğu insanlardan etkileneceğini, politik tercihlerin belirlenmesinde sosyal özelliklerin belirleyici rol oynadığını iddia eder. Seçmenlerin dinsel, etnik ve mesleki farklılıkları gibi etkenlerin, oy davranışının temel belirleyicisi olduğunu vurgulayan bu yaklaşım, seçim kampanyalarının politik tercihler üzerindeki etkisini göz ardı ettiği için ciddi eleştirilere uğramıştır[86].

Seçmen davranışının incelendiği bir diğer yaklaşım olan *psikolojik yaklaşım,* gruplar yerine bireyler üzerine odaklanır. Seçmenlerin küçük yaşlarda ailelerinin ve

---

[84] Martin Harrop, ve W. L. Miller, **Election and Voters, A Comparative Introduction,** London, Mcmillan, 1987, s. 130

[85] Birol Akgün, **Türkiye'de Seçmen Davranışı,** Partiler ve Siyasal Sistem, Ankara, Nobel Yayınları, 2007, s. 27

[86] Levent Çinko, "Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** 61(1), 2006, s. 103-116: 109

çevrelerinin etkisi altında gerçekleşen siyasal sosyalleşme sürecinde kazandıkları siyasal tutumlar ve ideolojik yönelimlerin, ileriki yaşlarda onların parti tercihi üzerinde ilk dereceden belirleyici olduğu ve kişilerin herhangi bir partiye karşı psikolojik bağlılık duyduğunu ileri sürer. Öyle ki bu bağlılık, adeta dinsel bir bağlılığı andırmaktadır[87].

Seçmen davranışına *ekonomik* olarak yaklaşanların temel varsayımı ise; kişinin kendi çıkarlarını iyi bildiği ve çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edeceğine inandığı aday ya da partiye oy verdiğidir[88]. Bu yaklaşım, bireyin rasyonel bir tecihte bulunarak hareket ettiğini varsaymakta ve sosyal çevresinden bağımsız şekilde hareket ederek oy verdiğine vurgu yapmaktadır. Bu noktada sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlardan farklılaşır.

Zamanımızda, seçmen davranışının yukarıda kısaca genel hatlarına değindiğimiz yaklaşımlardan sadece birisiyle açıklanamayacağı görüşü yaygındır. Seçmenin bir partiye oy verirken hem kendi kimliğinden ve içinde bulunduğu sosyal çevreden etkilenmesi, hem de ekonomik ve siyasi çıkarlarını gözeterek hareket etmesi mümkündür. Seçmen davranışını inceleyen çeşitli çalışmalarda oy verme davranışında, seçmenin demografik özelliklerinin (cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, meslek vb.) yanında; inanç, ailevi bağ, ekonomik yararlanma beklentisi, ideoloji, parti ve lidere bağlılık gibi faktörlerin de etkili olduğu kabul edilmektedir. Partinin seçmenin beklentileri yönünde vaatler sunması, parti liderinin karizması, partinin gündemdeki sorunlara ilişkin çözüm önerileri ve vaatleri vb. pek çok etkenin karar verme üzerinde etkisi olduğu kabul edilir.

Oysa zamanımızda, parti ideolojilerinin önemsizleştiği, seçmen davranışının siyasi pazarlama ve propaganda teknikleri ile kolaylıkla şekillendirilebildiği, kısacası, "para ve insan" kaynaklarına sahip olan siyasi partilerin siyasal pazarlama yöntemleri ve propaganda teknikleri sayesinde seçmeni etkileyebildiği yönünde görüşler ileri

[87] Akgün, a.g.e., s. 29; Ahmet Kalender, **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri,** Konya, Çizgi Kitabevi, 2005, s. 46
[88] Kalender, a.e, s. 50

sürülmektedir. Bu görüşler, paranın siyasal partilerin seçim başarısı üzerinde büyük bir etkisinin olduğu kanaati üzerinden ilerlerler. Ancak çalışma konumuzun çıkış noktasını oluşturan bu görüşlere geçmeden önce, siyasi partilerin siyasi- seçimsel rekabetini etkileyen unsurlarla ilgili iki konuya daha değinmek gerekmektedir: bir ülkede uygulanmakta olan siyasi parti sistemi ve seçim sistemi.

2.2.3. Parti Sistemi ve Rekabete Katılan Parti Sayısı

Siyasi parti sistemleri genel olarak iki ana başlıkta incelenir: *Yarışmacı olmayan* "tek partili" sistemler ile *yarışmacı* sistemler olarak anılan "çok partili" sistemler ve "iki partili" sistemler. Tek partili sistemlerde, bir ülkenin yönetimi tek partinin elinde bulunmakta ve uygulamada birden fazla parti iktidar yarışına katılamamaktadır. Yarışmacı sistemler ise -kendi içinde farklı türleri olmakla birlikte-, en az iki partinin seçim mekanizması içinde iktidar için yarıştığı sistemlerdir. Siyasi-seçimsel rekabetin var olabilmesi için şüphesiz ki parti sisteminin gerçek anlamda yarışmacı olması, yani çok partili olması gerekmektedir.

Siyasi-seçimsel rekabete katılan parti sayısının fazla olması, partilerin aldıkları toplam oyların, yarışmacı parti sayısının az olduğu duruma oranla daha fazla bölünmesine yol açar. Bu durum, bazen barajı aşmak için gerekli olan oy oranını kazanmayı, bazen de yeterli çoğunluğu sağlayarak hükümeti kurmayı zorlaştırabilir. Rakip sayısının fazla olması halka alternatifler sunmak bakımından önemli olmakla birlikte, siyasi partiler açısından rekabeti ve yüksek başarı oranı elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Tam da bu noktada, Katz ve Mair'in, daha fazla seçmenin desteğini elde etmek için birbirleriyle kıyasıya rekabet eden partiler yerine, diğerleriyle güç paylaşımına giderek, devlet nimetlerine erişimlerini garanti altına alan, dolayısıyla siyasi-seçimsel rekabetin adil ve eşit biçimde gerçekleşebilmesini engelleyen *kartel parti* tipolojisi akla gelmektedir.

2.2.3.1. Kartel Parti Teorisinin Siyasi- Seçimsel Rekabet Açısından Eleştirisi

Kartel parti teorisi, sadece Batı Avrupa ve ABD ile ilgili 1980'lerin sonları itibariyle toplanan karşılaştırmalı veriler üzerinden ortaya çıkmış olmasına rağmen[89], zamanla pek çok ülkenin siyasi parti sistemleri ile ilgili çalışmalarda sınama konusu haline gelmiştir. Kartel parti teorisinin temel hipotezlerinden birisi, yerleşik partilerin imtiyazlı pozisyonlarını korumak için kartelleşme yoluyla siyasal yarışmayı zayıflattıklarıdır. Öte yandan, parti sistemlerinde bir partiler kartelinin ortaya çıkabileceği bazı yazarlarca kabul edilirken, bazılarınca mümkün görünmemektedir. Ancak kartelleşme yoluyla siyasal rekabetin zayıflatıldığı iddiası çoğunlukla reddedilmektedir. Henry'e göre iktidar için çok sayıda alternatifin olduğu hızlı değişim çağında bir *durgunluk* ve *yarışmama durumunun* olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Gerçekte, pek çok ülkede partilerin sayısında artış olmuştur ve seçimlerin daha az yarışmacı hale geldiğine yönelik bir işaret yoktur. Aksine, partilerin kamusal finansmanı belli bir ölçüde sisteme giriş engellerini azaltmış ve amacı yalnızca devlet yardımı elde etmek ve medyatik olmak olan birçok partinin kurulmasına imkân sağlamıştır[90].

Siyasi partilerin kartelleşmesi siyasi-seçimsel rekabet açısından çok büyük sıkıntılar oluştursa da, partilerin rekabeti açısından ideal bir parti sistemi modeli olduğunu söylemek zordur. Güç kaybetmiş oldukları doğru olsa bile partiler kendilerini mevcut sosyal baskılara uyarlayabilecek kadar güçlüdür. Ayrıca, partilerin kartel parti teosinin öngördüğü gibi "gizli anlaşma"ya katılmak isteyip istemeyecekleri hususu da genellikle kuşkuludur. Gerçekten de iki kutuplu sistemlerde kartel parti tezinin önerdiği gibi gizli anlaşmalara girmek pek mantıklı bir strateji değildir. Zira bu tür sistemlerde, kazanan parti çoğunlukla tüm iktidarı elde eder. Bu strateji, blokların

[89] Richard S. Katz ve Peter Mair, "The Cartel Party Thesis: A Restatment", **Perspectives on Politics**, Vol. 7, No. 4, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2009, s 753-766: 753-754

[90] Romain Henry, **Assess the Validity of Koole's Crituque of the Development and Nature of the 'Cartel Party',** Tuesday 9 May 2000, GV454 Second Essay, (Çevrimiçi) http://perso.club-internet.fr/mehenry/cv/gv454essay2.doc, 2000, s. 3-4'den aktaran Yavuz Atar, "Kartel Parti Teorisi ve Eleştirisi: Kartel Teorisinin Çağdaş Partiler Tipolojisini Açıklamadaki Yetersizliği ve Polar Partilerin Doğuşu", **Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan**, Cilt I, Ankara, 2008, s. 71

egemen olduğu çok partili sistemlerde de aynı mantıkla anlamlı değildir. Bu durumda, kartelleşmeye makul yaklaşabilecek parti sistemi olarak, geriye sadece uzlaşmacı politikaları tecrübe eden, istikrarlı ve ılımlı çok partili sistemler kalmaktadır[91].

Partiler kartelinin sürdürülebilirliği ve siyasal yarışmanın zayıfladığı iddialarını kökten reddeden Kitschelt'e göre, Katz ve Mair'in seçimi ve iktidarı kazanmak için seçmenlere sundukları politika alternatiflerinin birbirine yaklaştığı doğru olmakla birlikte, bu durum, parti yarışmasının zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Partiler programları bakımından benzeşseler bile, seçmenlerine ve seçim çevrelerine karşı sorumlu ve duyarlı kalabilirler. Öte yandan, parti programları arasındaki stratejik yakınlaşma, farklı parti sistemleri içinde parti tercihlerinin değişmesi gibi çeşitli başka nedenlerle de açıklanabilir[92]. Nitekim Batı Avrupa'da 1999 yılında yapılan bir araştırmada partilerin yaklaşık yarısının oy arttırma stratejisi izlediği belirlenmiştir[93]. Radikal parti programları çoğu seçmenin ilgisini çekmediği için partilerin ılımlı seçmene yönelerek, birbirine benzer programlar hazırlamaları kartelleşme eğilimi ile açıklanamaz. Kitchelt'in seçmen davranışları ile ilgili incelediği bütün açıklama modelleri, partilerin seçmenlere karşı sorumlu ve duyarlı kaldıklarını kabul etmektedir. Sonuç olarak, partiler kendileri için yararlı gördüklerinde, programlarını birbirine yaklaştırma ya da uzaklaştırma stratejisi uygulayabilmektedirler[94]. Özetle, kartelleşme yoluyla siyasi rekabetin zayıflatıldığı iddiasının güçlü teorik temelleri olsa da, çeşitli ülkelerin siyasi parti sistemlerine ilişkin örnekler siyasi-seçimsel rekabetin sadece partilerin kartel hale gelmesi nedeniyle zayıfladığını söylemenin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

[91] Atar, 2008, s. 72
[92] Herbert Kitschelt, Citizens, Politicians, and Party Cartellization: Political Representation and State Failure in Post-Industrial Democracies, **European Journal of Political Research** 37, 2000, s. 149-179: 166-167
[93] Wolfang C. Müller ve Strom Kaare, **Policy, Office or Vote?: How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions**, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1999, s. 305
[94] Kitchelt, 2000, s. 167

2.2.4. Seçim Sistemi ve Seçim Barajı

Bir ülkede uygulanan seçim sisteminin çoğunlukçu ya da orantılı (nispi) seçim sistemi olması, seçim çevresinin geniş ya da dar olması gibi etmenler siyasi partilerin seçim rekabeti sonuçları üzerinde doğrudan etkilidir. Çoğunlukçu seçim sistemlerinde, seçim sonuçları salt ya da basit çoğunluk ilkelerine göre değerlendirildiğinde ya en fazla oy alan ya da toplam oyların yarısından bir fazlasını alan parti iktidar olmaktadır. Çoğulculuğu öne çıkaran orantılı seçim sistemlerinde ise siyasi partilerin aldıkları oy oranında parlamentoda yer alabilmelerine imkân tanınır. Çoğunlukçu seçim sistemlerinde *yönetimde istikrar*, orantılı seçim sistemlerinde ise *temsilde adalet* ilkelesine öncelik tanınır. Ancak uygulamada çeşitli hukuki düzenlemeler ile bu iki ilkenin de aynı anda gözetilmesine yönelik çeşitli seçim sistemleri geliştirilmiştir.

Seçim sisteminin çoğulcu olması, siyasi rekabetin adil sonuçlanabilmesi için tek başına yeterli değildir. Seçim barajının düşük ya da yüksek olması da seçim sonuçlarının parlamentoya yansıması, dolayısıyla adil bir temsilin gerçekleşmesi açısından büyük önem taşır. Yüksek barajın olduğu ülkelerde, siyasi partilerin yasama organında yer alıp, kendilerine oy vermiş olan toplumsal tabanı temsil etmeleri, düşük barajlı ülkelere oranla daha zordur. Türkiye örneğinde mevcut %10'luk seçim barajı yönetimde istikrar ilkesini korumakla birlikte, temsilde adalet ilkesini zedeleyici niteliktedir. Bu baraj, siyasal sisteme katılmak isteyen ancak %10 oy oranını kazanamayacağını öngören yeni siyasal oluşumlar için daha ilk etapta siyasi-seçimsel rekabete katılım açısından caydırıcı olabilecek niteliktedir.

Yukarıda saydığımız siyasal sistem, yönetim sistemi, siyasi parti sistemi, seçim sistemi gibi tüm unsurların, siyasi-seçimsel rekabet açısından en ideal halde var olduğu bir ülkenin var olduğunu düşünelim. Böyle bir ülkede bile siyasi-seçimsel rekabetin eşit ve adil gerçekleşmesini engelleyebilecek bir unsur daha vardır: *Para,* başka bir deyişle partiler arasındaki mali güç eşitsizlikleri. Aşağıda, önce paranın (mali güç) siyasi-seçimsel rekabette partiler arasındaki eşitliği nasıl bozabileceği değerlendirilmekte, ardından siyasi partilerin medyadan, propaganda ve siyasal

pazarlama tekniklerinden yararlanma yöntemlerine ilişkin tanımlayıcı bir çerçeve çizilmektedir.

2.2.5. Partilerin Mali Güçleri, İnsan Kaynakları ve Siyasi-Seçimsel Rekabette Eşitlik

Siyasi-seçimsel rekabette siyasi partilerin sahip olduğu mali güç, partilerin hem nitelik ve nicelik bakımından örgütsel gelişimi açısından, hem de günümüzde siyasetin büyük oranda teknikleşmesi neticesinde "uzman" insan kaynaklarına duyulan ihtiyacı karşılayabilme açısından büyük önem taşımaktadır. Bir partinin sahip olduğu para miktarının görece olarak çok olması, kitle iletişim araçlarından, siyasal pazarlama tekniklerinden vb. yararlanmasını kolaylaştırmakta, ilgili partiyi, görece olarak daha az kaynağa sahip partilere oranla avantajlı duruma getirmektedir. Ancak bu avantajların daima siyasi-seçimsel başarıyı getirdiğini söylemek mümkün değildir. Zira siyasal davranış, -özel olarak da seçmen davranışı- tek bir değişkenle açıklanamaz.

Para sahibi olmak ile siyasi-seçimsel başarı arasında doğrudan bir bağlantı *(para = oy)* bulunmamakla birlikte, gerekli kaynakların rekabete katılan partiler arasında hiç eşit dağılmadığı ya da muhalefet partilerinin gerekli kaynaklara ulaşmaktan mahrum oldukları seçimler adil olmayacak, siyasi rekabette eşitlik hakkı ve katılım hakkı zedelenecektir[95]. Oysa siyasi partilere kamu yardımı yapılması ile ilgili en önemli gerekçelerden bir tanesi "siyasi rekabette eşitlik" sağlanabilmesi olarak sunulmaktadır. Ancak neredeyse bir halk deyimi haline gelmiş olmasına rağmen siyasi rekabette eşitliğin ne olduğuna ve nasıl sağlanabileceğine ilişkin kapsamlı bir tanımlamaya rastlamak mümkün değildir. Kanımızca bu durumun nedeni de "siyasi başarı" kavramı ve ölçülmesi ile ilgili sorunda olduğu gibi, konunun kurgusal yapısı ve çok boyutlu oluşudur.

[95] Walecki, "Ensuring Equal Rights…" , s. 2

Konuya demokratik sistemlerin temel ilkelerinden biri olan "siyasal eşitlik" ilkesinin içeriği üzerinden yaklaşmak faydalı olabilir: Demokratik sistemlerde insanlar, ekonomik bakımdan eşit olmasalar da, oy verirken eşittirler *(bir kişi, bir oy)*. Bu durum, siyasal iktidarın belirlenmesi sırasında (seçimlerde), ekonomik eşitsizliğin bir önemi olmaması, dolayısıyla sadece ekonomik bakımdan üst düzeyde yer alanların söz sahibi olmaması anlamına gelir. Ancak siyasal eşitliğin gerçekten var olabilmesi, varlıklı kesimlerin ekonomik güçlerini siyasal iktidarı yönlendirmek, kaba bir tabirle -satın almak- için kullanamadıkları durumda mümkündür. Ekonomik bakımdan üst düzeyde olanların iktidarı yönlendirebildiği bir sistem, form olarak demokratik görünse bile, esasen demokratik değildir.

İdeal bir dünyada politik güç ve zenginlik arasında bir ilişki olmaması, görece varlıklı kesimin ekonomik gücünü kullanarak siyasi gücü etkilemesi ya da medyayı yönlendirmesinin mümkün olmaması gerekir. Ancak gerçek dünyada, para ile siyaset arasında daima bir etkileşim olagelmiştir[96]. Bu durum esasında olağan bir sürecin sonucu kabul edilebilir. Zira temsili demokrasilerin siyasi partiler olmaksızın işleyebilmesi mümkün görünmediği gibi, partilerin de para olmadan işleyebilmesi mümkün değildir. Siyasi partileri daha fazla kaynak sağlayarak iktidar mücadelesinde öne geçmek amacıyla varlıklı kesimin bağışlarına yönelten, ya da son dönemlerin tabiriyle, devletten hazine yardımı alma yoluyla bir nevi "devletleştiren" de; işte bu siyaset yapmak için "çok paraya ihtiyaç" duyulması olgusudur. Her ne kadar para siyasi- seçimsel başarıyı garantileyen bir unsur olmasa da, daha fazla para kazanma ve harcama gücüne sahip partilerin, iktidarı kazanma ve bunu sürdürme olasılıklarının daha yüksek olduğu malumdur. Bu durum, partileri bağış miktarı bakımından daha yüksek gelir gruplarında yer alan kimselerin çıkarlarını temsil etmeye yöneltme tehlikesini barındırmakta, ekonomik bakımdan alt seviyede bulunanlar açısından temsil edilme anlamında "siyasi eşitlik" ilkesini zedeleyebilecek bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

[96] Martin Linton, **Money and Votes,** London, Institute for Public Policy Research Yayını, t.y, s. 1

Oysa liberal demokrasi geleneğinin temelinde yer alan "siyasal eşitlik" ilkesi, sadece seçmenlerin oy verme hakkını değil, aynı zamanda siyasi partilerin -eşit şartlar altında yarıştığı seçimlerde- oy verme hakkını barındırır. John Rawls, *Adalet Teorisi*'nde adaletin ön koşulu olarak bütün vatandaşların, uymak zorunda oldukları kanunların oluşturulması sürecinde eşit bir belirleyiciliğe sahip olma hakkını göstermektedir. Bu hak, sadece "adil rekabet" imkânlarının olduğu durumda mümkündür[97]. Keith Ewing'in siyasi rekabette eşitliğin önemini vurgulamak için kullandığı örnek, bu bakımdan kayda değerdir: *"İnsanların bir yarışta farklı araçlarla yarıştığını varsayalım. Örneğin bir katılımcı bisikletle, diğeri araba ile yarışıyor olsun. Bisikletin kazanması imkânsız değildir, yeter ki araba yarış sırasında bozulsun ya da sürücü yolunu kaybetsin. Ancak iki sürücünün kazanma olasılığı bakımından eşit şartlarda yarışa başladığını söylemek mümkün değildir"*[98].

İktidar yarışı sırasında tüm partilerin eşit miktarda para kaynağına sahip olması ile siyasi-seçimsel rekabete eşit koşullarda katılım aynı anlama gelmez. Zira toplumsal tabanı dar bir parti ya da yeni kurulmuş bir partinin, köklü ve tabanı geniş bir parti ile eşit miktarda paraya sahip olması da özünde eşitsiz olacaktır. Öte yandan, seçimlere eşit koşullarda katılım dendiğinde, sadece mali güç akla gelmemelidir. Medya olanaklarından yararlanma bakımından da dengeli bir eşitlik sağlanması son derece önemlidir. Nitekim mali gücü yeterli olmadığı için siyasal reklam yapamayan partiler olabileceği gibi, medya organlarının taraflı hale gelmiş olduğu bir ortamda para/ mali güç sahibi olsa bile siyasi reklamını yapamayan partiler olabilir. Bu durumda, kendini seçmene tanıtma imkânı bulamayan bir parti için siyasi-seçimsel rekabete katılım bakımından eşitlik söz konusu olamayacaktır. Bu nedenle, medya organlarının tarafsızlığı büyük önem taşıdığı gibi, devletin bu alandaki kontrolü de bunu sağlayacak şekilde olmalıdır.

[97] John Rawls, **A Theory of Justice,** Erişim: 10.4.2012, (ilk basım 1971) (Çevrimiçi), http://www2.econ.iastate.edu/classes/econ362/Hallam/documents/Rawl_Justice.pdf, s. 1, 12.10.2013
[98] Keith Ewing, **The Funding of Political Parties in Britain**, Cambridge, Cambridge University Press, (First Edition 1987), 2009

Siyasi partilere adil olmayan biçimde yapılan devlet yardımları nedeniyle görece olarak daha çok paraya sahip olan partiler, daha çok etkileme gücüne de sahip olurlar. Oysa tüm yurttaşların eşit siyasal katılım hakkı olduğuna göre, onların farklı çıkarlarları savunan tüm partilerin de yandaşları oranında finansal destek alması gerekir. Ancak gerçekte varlıklı gruplar, destekledikleri siyasi partiler aracılığıyla, toplumun tamamı içindeki sayısal oranlarının çok daha üstünde bir oranda temsil edilebilmektedir. Para, yurttaşlar tarafından gönüllü olarak verilen hemen hemen tüm hizmetleri ve kaynakları satın alabildiği için de, para konusundaki eşitsizlikler, siyasetin diğer kaynaklarındaki eşitsizliklerden daha büyük bir etkiye sahip olmaktadır[99]. Bir partiye, savunduğu ve vaat ettiği politikalar nedeniyle ya da sadece ideolojik olarak, ya da her ne sebeple olursa olsun, maddi ya da gönüllü olarak iş gücüyle destek olmaya çalışan üye ya da sempatizanların, partiye verdikleri bu türden destek ve hizmetler, maddi gücü olan, ancak bu desteği elde edebileceği bir toplumsal tabanı olmayan partiler açısından, belli oranda satın alınabilir desteklerdir. Bu durum, maddi bakımdan zayıf olduğu için kitlelerin mali ve gönüllü desteğine ihtiyaç duyan ve bu desteği elde etmek için büyük çaba sarf eden partiler açısından rekabet etmeyi zorlaştıran bir unsurdur.

2.2.5.1. Siyasal Pazarlama, Seçim Kampanyaları ve Medya

Sıklıkla dile getirilen "siyaset yapmanın giderek daha pahalı bir uğraş" haline geldiği görüşlerinin altında günümüz siyasi-seçimsel rekabet koşullarında medya, siyasal pazarlama ve propaganda gibi araçların kullanımının zorunlu olması ve bu durumun siyasi partilerin bu alanlarda çok para harcamasını gerektirmesi yatmaktadır. Mali bakımdan üstün partilerin satın alma güçleri sayesinde bu araçları daha etkin kullanabilmesi siyasi-seçimsel rekabette eşitsizlik yaratan bir unsurdur.

Siyasi partilerin seçim başarıları üzerinde doğrudan etkili olduğu düşünülen *siyasal pazarlama* en genel anlamıyla; politik ürünün tüketicilere nasıl sunulacağı ile

[99] Lisa Young, Harold J. Jansen, **Money, Politics, And Democracy: Canada's Party Finance Reforms**, UBC Press, The University of British Columbia, Vancouver - Canada, 2011, s. 22

ilgili bir süreçtir. Siyasal pazarlamada kullanılan kaynaklar, Ware'in ifadeleriyle, "aşırı basitleştirmek pahasına söylemek gerekirse (…) *para* ve *insan gücü*dür"[100].

Seçim kampanyaları ise, kitlelere yönelik olarak "*yönlendirmek, ikna etmek ve haberdar kılmaya yönelik organize çabalar*"ı ifade etmektedir[101]. Bu çabalar parti ya da lider kaynakları ne kadar iyi, ne kadar geniş kullanırsa kullansın her zaman başarı ile sonuçlanmayabilir[102]. Ancak yine de kaynakların (para ve insan gücü) siyasal pazarlama, propaganda veya bu eksende yürütülen kampanyalar için zaruri olduğu inkâr edilemez. Maddi kaynaklar, en genel ve somut haliyle para, siyaset yapımı için araştırmaların, imajın, medyanın bu kadar çok öne çıktığı zamanlarda kritik bir belirleyici güçtür. Artık en çok parayı harcayan aday ya da partiler -kural olmasa da- diğer faktörlerin de etkin bir biçimde kullanılması ile seçimlerde başarılı sonuçlar elde etmektedir[103].

Seçim kampanyaları geçmişten günümüze önemli yapısal değişimler geçirmiştir. Bu durumda televizyonun etkisi büyük olmuştur. Televizyonun etkin kullanımı, paranın belirleyiciliği, imajların savaşı, gösterinin öne çıkması, özellikle ABD'deki siyasal kampanyaların yapısal karakteristiği olarak öne çıkmıştır. Bir süre sonra Amerikan tarzı kampanyalar iletişim kanallarının hızı ve etkinliği sayesinde yaygınlaşmaya başlamış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Mancini ve Swanson'un deyimiyle dünyadaki mevcut demokrasiler içinde kampanyalar gün geçtikçe daha çok

---

[100] Alan Ware, **Political Parties and Party Systems,** Oxford, Oxford University Press, 1996, s. 296

[101] Pippa Norris, "Do Campaign Communications Matter For Civic Engagement?: American Elections From Eisenhower to George W. Bush", Ed.: David M. Farrell ve Rüdiger Schmitt- Beck, **Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referandums,** Londra, Routedge, 2002, s. 128

[102] Rüdiger Schmitt-Beck ve David M. Farrell, "Do Political Campaigns Matter? Yes, But It Depends", (ed.) Rüdiger Schmitt-Beck ve David M. Farrell, **Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referandums**, Londra, Routedge, 2002, s.188

[103] Örneğin, Harry Wray 1994 yılında ABD Temsilciler Meclisi seçimlerini kazanan adayların ortalama 516.000 dolar, kaybedenlerin ise 239.000 dolar harcadığını; Senato için -kazananlar ve kaybedenler özelinde- ortalama harcamaların 4.570.000 dolar ile 3.427.000 dolar arasında değiştiğini kaydetmektedir. **Bkz.** Harry J. Wray, "Money and Politics", (ed.) Bruce I. Newman, **Handbook of Political Marketing**, Londra, Sage Publications, 1999, s. 748

"Amerikanlaşmak"tadır[104]. Peki, "kampanyaların Amerikanlaşması" ile kastedilen nedir?

"Kampanyaların Amerikanlaşması"nın birinci unsuru "*siyasetin kişiselleşmesi*", diğer bir ifade ile kampanyaların artık daha çok liderlere odaklı olarak yürütülmesidir. Siyasal pazarlama ile seçmenlere sunulan aslında siyasal partilerden çok, liderlerdir. Bu durum, siyasal partileri örgütsel açıdan olduğu kadar sembolik düzeyde de zayıflatmaktadır[105]. İkinci bir unsur, "*siyasetin bilimselleştirilmesi*"dir. Siyaset teknik bir icraat alanına indirgenerek, kampanyalar için hedef tüketicilerin (seçmenler) eğilimlerine yönelik odak-grup çalışmalarından, profesyonel danışmanların istihdam edilmesine ve etkin medya kullanımına kadar pek çok uygulama ön plana çıkarılmıştır[106].

Günümüzde kitle iletişim araçları kitleleri yönlendirmek bakımından çok büyük bir etkiye sahiptir. Bu güçler iktidarda ya da muhalefette bulunanları yıpratmak ya da yüceltmek, seçimleri manipüle etmek, bir ideolojiyi yaymak gibi çeşitli faaliyetlerde etkin bir biçimde bulunabilmektedir[107]. Medyanın önemi ve rolünün artmasına bağlı olarak vatandaşlar ile partiler arasındaki bağın zayıflamaya başlamıştır. Siyasette ideolojiden ziyade belirli durumlara özgü fikirlerin öne çıkarıldığı bir süreç yaşanmaktadır. Söz konusu süreçte bir başka unsur da "*vatandaşın seyircileşmesi*" olmuştur. Günümüzde vatandaşların seçim kampanyaları ve siyasal pazarlama faaliyetleri karşısında daha çok seyirci olduğu, siyasetin nasıl yapıldığı ile ilgilenen aktif yurttaş nosyonunun, yerini siyasetin nasıl sunulduğu ile ilgilenen pasif seyircilere bıraktığı görülmektedir[108]. Modern siyasal dengeler içinde medya-siyaset

---

[104] Paolo Mancini ve David Swanson, "Politics, Media and Modern Democracy: Introduction", Ed.: Paolo Mancini ve David L. Swansons, **Politics, Media and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences**, Londra, Praeger Publications, 1996, s. 4

[105] Gianpietro Mazzoleni, "Patterns and Effects of Recent Changes in Electoral Campaigning in Italy", (ed.) Paolo Mancini ve David L. Swansons, **Politics, Media and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences**, Londra, Praeger Publications, 1996, s. 200

[106] David M. Farrell, "Political Parties in A Changing Campaign Environment", ed. Richard S. Katz ve William Crotty, **Handbook of Party Politcs**, Londra, Sage Publications, 2006, s. 125

[107] Yusuf Kaplan, **Enformasyon Devrimi Efsanesi**, Rey Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 1

[108] Mancini ve Swanson, a.g.e., s. 15-16

ilişkisi de çeşitli faktörlere bağlı olarak karmaşıklaşmıştır. Medya, güçlü siyasal aktörlerle veya doğrudan iktidarlarla birlikte hareket edebilmekte, dolayısıyla siyaset üzerinde belirleyici bir etkide bulunabilmektedir. Demokratik süreçte tehlike sinyalleri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira medyanın yanlı davranan hale geldiği bir ortamda en büyük zararı yurttaşlar görür. "Medyanın, demokrasinin meşru iktidar uygulamasını zayıflatma eğilimi", onun "kamuoyu şekillendirici" dinamiklerinde yatar. Thomas Meyer'in "*medya demokrasisi*" kavramıyla işaret etmek istediği de işte bu tehlikedir[109].

Yurttaşlara/ seçmenlere ulaşma çabası siyasi partileri ve liderleri medyaya karşı bir tür bağımlılığa zorlayarak medyanın siyasete müdahil olmasına imkân sağlar. Siyasi parti ve liderlerin kendilerini "medyatikleştirmek" yoluyla var kılmaya çalışması, medya sisteminin siyaseti sömürgeleştirmesi, kendi çıkarlarına göre düzenlemesi sürecine katkıda bulunur. Medyanın siyaset üzerindeki etkisinin araçsallıktan çıkıp "siyaset üretimi"ne dönüşmesi, siyasal alanı tamamen medya tahakkümüne açık hale getirir. Birleşmelere ve tekelleşmeye açık olan medya siyaseti üretirken, kendi çıkarlarını ve piyasanın gereklerini kamu yararının önüne çeker. Bu süreçte, Meyer'in deyişiyle kitlenin "eleştirel yetenekleri felç edilmiş durumdadır". Zira kitle, "video teknolojisinin, televizyonun ve reklamların etkisi altında yeniden görselleşen" bir kültürün içinde; görüntülerin etkisi altındadır. Siyasetin kendisi de "eğlencelik bir şov", liderlerin ve partilerin imajlarının üretiminin ana stratejisi olduğu bir "tiyatrolaşma" eğilimi göstermektedir[110]. Siyasetin bir şova benzer hale geldiği böyle bir ortamda seçmen davranışı üzerinde medyanın yönlendirici etkisi çok büyük olmaktadır. İşte siyasi rekabetin görünür şekilde gerçekleştiği medyada, siyasal pazarlama, seçim kampanyaları gibi araçları da kullanarak başarılı olabilmeyi amaçlayan siyasi parti ya da siyasilerin en temel ihtiyacı da para ve insan kaynakları olmaktadır. Her ne kadar kampanyaların başarısı sadece uygulanan tekniklere

[109] "Medya demokrasisi" kavramının sınırlarını genişleten bir biçimde yine Meyer'in sunduğu "*medyakrasi*" tezi, "medyanın program kararlarının neredeyse yalnızca toplumun ana akımının siyasi ve kültürel zevkini yansıttığını, bu kesimin medya eğlencesinde tam olarak yansıtıldığı için, kendini onaylanmış ve güçlenmiş gibi gördüğünü ileri sürer. Thomas Meyer, **Medya Demokrasisi: Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir?** Çev.: A. Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 17

[110] A.e., s. 77-83

indirgenemeyip, ayrıca ülkenin hakim siyasal kültürüne, seçim sistemine, siyasi partilere ilişkin hukuki düzenlemelere ve ulusal medyanın yapısına göre değişebilmekteyse de[111], siyasi partilerin bu sistem içinde varlık gösterip, başarılı olabilmeleri - başarılı olmasa bile en azından iktidar için yarışabilmeleri- için ihtiyaç duydukarı "kaynak"ların nasıl sağlandığı ikinci bölümde incelenmektedir.

[111] Mancini ve Swanson, a.g.e., s. 18-19

II. BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI

Siyasi partilerin ilk ortaya çıktıkları dönemlerden bu yana, çeşitli işlevsel ve yapısal değişiklikler geçirdiği, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle siyasetin artarak emek yoğun bir halden sermaye yoğun bir hale evrildiği, zamanımızda siyasi partilerin, siyasi ve sosyal kurumlar arasında en az güvenilir kurumlardan biri haline geldiği ilk bölümde ortaya konmaya çalışılmıştır. Güçlü ve sağlıklı partiler olmadan parlamenter demokrasinin etkin şekilde işletilmesi mümkün olmadığı için, siyasi partilere duyulan güvensizlik demokratik sistemin de bir problemidir. Seçmenlerin gönül rızasıyla, güven duyarak oy verip iktidar olmasını sağladıkları partiler ile, "kötünün iyisi" olarak gördüğü için oy verdiği partilerin meşruiyeti de temsil yeteneği de farklı olacaktır. Bu nedenle siyasi partilerin finansmanı ile ilgili tartışma, demokrasinin sağlıklı işleyişi ve nasıl geliştirebileceğine ilişkin de bir tartışmadır.

Örgüt yapıları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, hemen her siyasi partinin, merkezi ve yerel örgütleri vardır. Bu örgütlerin personel giderleri, bina masrafları, taşıt masrafları, toplantı masrafları vb. rutin giderler yanında, özellikle seçim dönemlerinde artan siyasal reklam masrafları, siyasi partilerin "kaynak", en basit ifadeyle "para" ihtiyaçlarının en temel nedenidir. Ancak "siyasetin finansmanı" sadece bunlarla sınırlandırılamayacağı gibi, "siyasi partilerin finansmanı"ndan çok daha fazlasını içerir.

"Siyasetin finansmanı" *(political finance)* kavramı, hem *parti finansmanı*nı *(party finance),* hem de *seçim kampanyası finansmanı*nı *(campaign finance)* kapsar. Bu tanımlamada ortaya çıkan bu iki alt kavram bazı noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Ayrımın temelinde yatan ise hükümet şekillerinden kaynaklanan farktır. Bilindiği üzere parlamenter sistemler büyük çoğunlukla parti odaklı *(party driven)* iken, başkanlık sistemleri aday odaklıdır *(candidate driven).* Bu farklılık

nedeniyle, parlamenter sistemlerde 'parti finansmanı', başkanlık sistemlerinde ise 'kampanya finansmanı' terimi kullanılmaktadır[1].

Siyasetin finansmanı dendiğinde akla ilk gelen şey siyasi partilerin ve seçimlerin finansmanı olsa da, siyasi partiler siyaset yapan tek örgüt türü değildirler. Örneğin, sivil toplum örgütleri ve baskı gruplarının ya da medyanın siyasi amaçlarla yaptıkları harcamalar, geniş anlamda siyasetin finansmanı kavramına dahil edilebilir. Ayrıca, partinin adayı olmak için yapılan bireysel harcamalar ya da parti liderliği için yapılan harcamalar da geniş anlamda siyasetin finansmanı kapsamında değerlendirilebilir. Harcama kalemlerinin çokluğu, siyasetin finansmanı ile ilgili araştırma ve tanımlama yapmak konusunda sıkıntılara neden olduğu gibi, bu alandaki denetimi de zorlaştırmaktadır.

O halde, ***siyasetin finansmanı*** "yasal, yasadışı ya da usule aykırı fonların politik aktivitelerde kullanımı, politik amaçlarla devlet kaynaklarının kullanımı, seçim kampanyaları sırasında medyanın kullanımı, partilerin gelirleri ve giderleri" gibi çeşitli konuları kapsayan geniş bir kavramdır[2]. ***Siyasi partilerin finansmanı***, hem seçim kampanyaları sırasında yapılan harcamaları hem de seçim dönemleri dışındaki zamanlarda partilerin yürüttükleri gündelik faaliyetlerin finansmanını kapsamaktadır. Ancak, siyasi partilerin finansmanı kavramı, sadece partinin gelir ve giderleri ile değil, bu gelir ve giderlerin yapılış usulleri ve denetimlerini de içerdiğinden, sadece bir kavram olmaktan ziyade bir sistem olarak ele alınmalıdır.

"Siyasetin finansmanı sistemi" ile anlatılmak istenen, siyasi sisteme kaçınılmaz bir şekilde akması ve ondan çıkması beklenen para akışının yönetimine yönelik kurallar bütünüdür. Bu kurallar adayların ve partilerin *gelir kaynaklarının düzenlenmesi, harcamalara yönelik düzenlemeler, şeffaflığa yönelik düzenlemeler,*

[1] Office of Democracy and Governance, **Money In Politics Handbook: A Guide to Increasing Transparency in Emerging Democracies**, 2003, s. 9, (Çevrimiçi) http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/usaidmoneypolitics.pdf, 12.06.2013,

[2] Jeffrey Carlson, **From Discourse to Action: Avoiding Pitfalls in Political Finance Disclosure Initiatives,** IFES Political Finace White Paper Series, t.y., s. 2, (Çevrimiçi) http://www.moneyandpolitics.net/researchpubs/reports.php, 10.04.2009

yaptırım ve para cezaları olarak dört başlık altında toplanabilir[3]. Bu tanımlamanın, siyasetin finansmanına dair yapılan araştırmalarda bir şablon görevi yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Ancak her ülkenin siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik koşullarının farklılıkları nedeniyle bir sistem olarak siyasetin finansmanına ilişkin geniş alanlara yayılan genel kurallar bulunmamaktadır. Siyasetin finansmanı ülkeden ülkeye büyük farklılıklar arz eden bir yapıdadır. Yine de siyasetin finansman sistemi ile ilgili asgari düzeydeki bazı gereklilikler konusunda fikir yürütülebilir. Marcin Walecki, etkili bir siyasi finansman sisteminin gerçekleştirilebilmesinin asgari gerekliliklerini şöyle sıralamaktadır[4]:

- Siyasi partilere seçim kampanyalarının finansmanı sırasında rekabetçi ve sürdürülebilir bir anlayışla eşit fırsatlar sağlamak,
- Siyasi aktörlerin oy satın almalarını ya da seçim sürecini devlet kaynaklarını kullanarak monopolize etmelerini engellemek,
- Gelirlerin toplanmasında ve harcamaların yapılmasında parti ve adayların şeffaf olmalarını sağlamak,
- Rakip partiler aleyhine olacak şekilde hukuk kurallarının kullanımını engellemek.

Walecki'nin saydığı bu asgari gereklilikler siyasette "para"nın kötü amaçlı kullanımının engellenmesine yöneliktir. Özellikle iktidarı ya da yasama gücünü elinde bulunduran parti ya da partilerin, yaptıkları hukuki düzenlemeler yoluyla yukarıda sayılan gerekliliklerin yerine getirilmesini engellediği durumlarda, siyasi rekabette eşitlik ve dolayısıyla demokratik sistemin zayıflaması riski mevcuttur.

Siyasi partilerin finansmanı konusu, tek tek ülkeler bazında yeterince incelenmiş bir konu olmakla birlikte, teori bazında oldukça geri kalmış bir alandır. Siyasi partilerin finansmanı konusundaki teorik çalışmalar yetersiz olsa da, temsili demokrasi içindeki konumları nedeniyle siyasi partiler ve onların finansmanına ilişkin

---

[3] Kevin Casas- Zamora, **Political Finance and State Funding Systems: An Overview**, Booking Institution, May 2008, s, 4, (Çevrimiçi) http://www.moneyandpolitics.net/researchpubs/pdf/PoliticalFinanceAndStateFundingSystems_English.pdf, 10.04.2009

[4] Marcin Walecki, "**Challenging The Norms and Standarts of Election Administration**", IFES, 2007, s. 75-93: 79

konuların demokrasi teorileri üzerinden tartışıldığını görmek mümkündür. Aşağıda siyasetin finansmanıyla ilgili olarak demokrasi teorisinin popülist ve liberal yaklaşımları ele alınmakta; eşitlikçi *(egalitarian)* ve özgürlükçü *(liberterian)* ideolojilerin argümanları değerlendirilmektedir.

1. Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Siyasi partilerin finansmanına ilişkin teorik tartışmaların temelinde siyasi partilerin devlet karşısındaki hukuki konumuna ilişkin farklı görüşler yatmaktadır. Siyasi partiler kamusal kurumlar mıdır, yarı- kamusal kurumlar mıdır, özel kurumlar mıdır? Klasik liberal demokrasi yaklaşımında siyasi partiler, devlet dışında örgütlenmiş ve gönüllülük esasına dayalı olarak çalışan kuruluşlar olarak kabul edildikleri için (STÖ); her türlü sınırlamadan uzak tutulmaları gerektiği gibi, mali meselelerine karışılmaması gerekir. Siyasi partilerin kamusal ya da yarı kamusal örgütler olarak kabul edilmeleri halinde ise; kamu hizmeti yerine getiren diğer kurumlar gibi devlet bütçesine bağlı olmaları, finansmanları ve mali denetimleri de dahil her konuda yasalarla ayrıntılı olarak düzenlenmeleri ve sınırlandırılmalarını kabul etmek gerekir.

Liberal siyasal görüş savunucuları *(liberitarian)*, genellikle sosyal statükonun olduğu gibi kabul edilmesini ve devletin kaynaklar bakımından eşit olmayan aktörlerin şansını eşit hale getirmek için uğraşmaması gerektiğini savunmaktadır. Eğer belli bir aktörün yasal olarak elde edilmiş üstün kaynakları varsa, bunları siyasi rekabette, özellikle de seçim kampanyasında kullanabilmelidir. Karşıt görüşte olan eşitlikçiler *(egalitarian)* ise, finansal kaynaklar bakımından mevcut farklılıkların siyasi rekabette nötrleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu nötrleştirme, siyasi partilere devlet yardımı yapılarak sağlanabileceği gibi, büyük bağışçıların nüfuzunu kısmak için bağışlara limit getirilmesi ya da partilerin yapabileceği harcamaların sınırılandırılması şeklinde olabilir[5].

[5] Daniel Smilov, "Party Funding, Campaign Finane and Corruption in Eastern Europe", **Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period**, Ed: Daniel Mihaylov Smilov, Jurij Toplak, England, Ashgate Publishing, 2007, s. 1-33: 4

Siyasi partileri iç işlerine karışılmaması gereken kuruluşlar olarak kabul eden liberal anlayışın bir uzantısının, siyasi partilere kamusal yardım yapılmaması gerektiğini savunmak olması gerekir. Ancak siyasal partilerin demokrasiler için vazgeçilmez unsurlar olarak kabul edilmeleri, onlara yapılacak kamusal finansman desteklerine karşı çıkmayı zorlaştıran bir zemin oluşturmaktadır. Çünkü siyasal partilere yapılan kamusal yardımların aynı zamanda demokrasiyi de finanse ettiği kabul edilmektedir.

Demokrasi teorisine, siyasi partilerin finansman modelleriyle ilgili olarak iki temel yaklaşım üzerinden yaklaşmak mümkündür: **popülizm** ve **liberalizm**. Dahl (1956) ve Riker (1982) tarafından da kabul edilmiş olan bu ikili ayrım pek çok demokrasi tipolojisinden yalnızca bir tanesidir ve çok keskin bir ayrım değildir[6]. Popülizm geniş anlamda, halkın politik sürece katılımına, liberalizm ise bireysel hürriyetleri korumaya ve devlet gücünün sınırlandırılmasına vurgu yapan demokrasi formları olarak ele alınabilir.

Popülist demokrasi teorilerinin siyasi partilerin finansmanına bakışının özünde "**siyasal eşitlik**" yatmaktadır. Halk iradesi düşüncesine dayanan herhangi bir demokrasinin temel ilkelerinden biri olan siyasal eşitlik gereği; alınan kararlarda vatandaşların tercihlerinin eşit olarak değerlendirilmesi esasır[7]. Eşitlik, popülistik demokrasinin temelini oluşturmakta, hükümet tarafından uygulanan politikaların, vatandaşların büyük çoğunluğu tarafından tercih edilen politikalar olmasını gerektirmektedir. Benzer şekilde, parti finansmanının da toplum içinde var olan ekonomik eşitsizliklerin, doğrudan politik eşitsizliğe dönüşmesine olanak vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiği savunulur[8]. Çünkü toplumun gelir düzeyi bakımından daha üst kesimlerinin çıkarlarını temsil eden partiler, rakiplerine oranla kaynak yaratmak bakımından daha avantajlı olacaklardır. Bu avantaj, onlara siyasal reklam

[6] Robert Dahl, **A Preface to Democratic Theory**, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1956 ve William Riker, **Liberalism Against Populism,** San Francisko, CA: Freeman'dan aktaran Jonathan Hopkin, "The Problem With Party Finance: Theoretical Perspectives on the Funding of Party Policy", **Party Politics** Vol. 10, No. 6, 2004, s. 627-651: 636

[7] Dahl, a.e., s. 64'ten aktaran Hopkin, a.e., s. 636

[8] Cass R. Sunstein, **Free Markets and Social Justice**, Oxford, Oxford University Press, Ch.9

yapma ve bu yolla oy kazanma konusunda önemli faydalar getirecektir. Bu durum, varlıklı kesimlerin çıkarlarının parlamento gibi seçimle belirlenen kurumlarda olmaları gerekenden daha fazla oranda temsil edilmelerine yol açabilir.

Çalışmamızın birinci bölümünde ele alındığı üzere, çok çeşitli parti sınıflandırmaları olmakla birlikte, bu modellerin gelişim süreci, kadro- kitle- herkesi kucaklayan- kartel partileri yönünde olmuştur. Kadro ve kitle partilerinin günümüzdeki parti modellerini karşılamadaki zorlukları hatırlandığında, bu partilerin finansman modellerinin de geçerliliğini yitirdiği söylenebilir. Oy hakkının sınırlı olduğu bir dönemin ürünü olan kadro partilerinin finansmanları mali gücü yüksel olan kişilerin bağışları yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Oy hakkının genişletildiği dönemin ürünü olan kitle partilerinin ise mali açıdan aidatlarına dayanabileceği geniş üye tabanları olduğu gibi, parti için çalışacak çok sayıda aktivisti bulunmaktaydı. Zamanımızda, "kişi partileri" saklı kalmak üzere, ne sadece bağışlarla ne de sadece aidatlarla finansmanını sağlayan parti kalmadığı söylenebilir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak sesli-görsel medyanın getirdiği avantajları iyi kullanabilen, profesyonel çalışanlardan ve yeni kampanya tekniklerinden etkin şekilde faydalanabilen partiler eskisi kadar yoğun şekilde kitle üyeliğine ihtiyaç duymamaktadır.

Finansman bakımından üye aidatlarına bağımlı oldukları için tabanıyla en iç içe geçen ve onların görüşlerini temsil etmek konusunda daha duyarlı olan kitle partilerinin finansman bakımından en demokratik parti modeli olduğu yönünde literatürde yaygın bir uzlaşı vardır. Oysa Ware'e göre, kitle partilerinin altın çağını yaşadıkları dönemde bile parti üyelerinin çok azı aidat ödemekteydi. Kitle partisi teorisinin öngördüğü gibi parti tabanı ya da aidat ödeyen üyelerin partiyi kontrol ettiğine, daha yumuşak bir ifade ile- yönlendirdiğine- dair bir bulgu yoktur[9]. Demokrasi teorisinin katılımcı perspektifleri açısından kitle partisi modeli diğer parti modellerine göre üstün kabul edilse de, Michels'in 1962 yılındaki tespitinde olduğu gibi, aidat ödeyen üyeler deyim yerindeyse keriz *(suckered)* durumuna düşerler. Çünkü politik karar alımında bireysel bir etkileri olacağı umuduyla partilere finansal

[9] Alan Ware, **The Logic of Party Democracy,** London: Macmillan, 1979, s. 80-81

bir katkı yaparlar, ancak bu katkının toplam içindeki payı o kadar azdır ki, parti üyelerinin aidatıyla finanse olan partilerde, parti liderinin otonomisi üzerinde hiçbir etkileri olmaz. Ancak lidere sağlanan bu otonomi nedeniyle, kitle partilerinin finansmanı sürdürülebilir değildir. Şöyle ki, üyeler talep ve beklentilerinin karşılanmadığını gördükten sonra aidat ödemeye devam etmeyebilir. Gerçekten de, pek çok ülkede siyasi parti üyeliğinde yaşanan azalma eğilimi ve devlet yardımlarına dayalı finansmanın artışı bu görüşü destekler niteliktedir[10].

Jonathan Hopkin'e göre günümüzde partiler artık elitist örgütler olarak varlıklarını sürdürmektedir. Siyasete katılım kanalları çoğalmıştır, ancak oy verme ve parti üyeliğinde ciddi azalışlar yaşanmaktadır. Özellikle de Batı Avrupa'da, ***kitle partisi*** ve onun finansman modeli günümüzde geçerliğini yitirmiştir. Hopkin, kitle partisi sonrası dönemde, finansman yapılarına göre siyasi partilerde dört farklı model tespit etmiştir. Bu dört farklı model günümüz açısından siyasi partilerin finansman şekillerini, çağdaş parti sınıflandırmalarına uygun olarak açıklamaktadır. Kitle partisi sonrası dönemde, siyasi partilerin kaynak ihtiyacını karşılamada ilk strateji ***yandaş-hami temelli kitle partisi finansman modeli***dir. Bu türdeki partiler, hamilik temelli politikalarla ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlama eğilimindedir. Hamilik temelli siyaset, daha çok gelişmemiş/gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bu gibi ülkelerde teknolojinin gelişim seviyesine paralel olarak, seçim kampanyaları da ağırlıklı olarak emek yoğun bir çerçevede cereyan etmektedir. Parti, hamilik temelli politikalarını satarak ihtiyaç duyduğu geliri sağlamaya çalışır[11].

J. Hopkin, ikinci bir parti modeli olarak; ***dışarıdan finanse edilen kadro-elit partisi modeli***ni öne sürmektedir. İsminden de anlaşıldığı üzere partinin kadro partisi olma niteliği, üyeliğin zayıf olmasını ve dolayısıyla cılız bir örgüt yapısını beraberinde getirir. Bu parti modelinde seçim kampanyaları sermaye yoğundur. Partinin finansman ihtiyacı siyasa satımı yoluyla giderilmeye çalışılır. Ancak partinin finansmanı dış

[10] Hopkin, a.g.e., s. 639.
Parti üyeliğindeki azalışa ilişkin **Bkz.** Peter Mair ve Ingrid van Biezen, "Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000", **Party Politics**, 7(1), 2001, s. 5-21
[11] Hopkin, a.g.e., s. 632-634

kaynaklı olduğundan, olası bir seçim mağlubiyeti finansman açısından partiye ciddi zararlar verebilir[12].

Üçüncü parti modeli olarak ***kendi kendini finanse eden kadro partisi*** modeli ortaya konmuştur. Diğerlerinden farklı olarak bu tip partilerde amaç, bazı siyasi sonuçlara-çıktılara ulaşmaktır ve bunları elde edebilmek amacıyla parti bir araç olarak kullanılır[13]. Bu parti, bize birinci bölümde bahsedilen kişi partileri örneğini anımsatmaktadır. Buna göre partinin finansman şekli içselleşmiştir. Parti büyük çoğunlukla lideri ya da etrafındaki birkaç kişi tarafından finanse edilmektedir. Pakistan Halk Partisi- Benazir Bhutto, Venezuala Birleşik Sosyalist Partisi – Hugo Chavez, Forza Italia –Silvio Berlusconi, Genç Parti- Cem Uzan bu tarz partilere örnek olarak gösterilebilir.

Hopkin'in bahsettiği son parti modeli ise birinci bölümde anlatılan ***kartel partileri***dir. Katz ve Mair'in ortaya attığı bu parti modelinin en temel özelliği finansman kaynağının devlet yardımları olmasıdır. Hatta bu parti modeli, partilerin devlet yardımına bağımlı hale geldikleri iddiası üzerinden ortaya çıkmıştır. Popülist ve liberal demokrasi teorilerinin, siyasi partilerin finansmanların ilişkin yaklaşımlarına, önerilen bu siyasi parti modelleri üzerinden bakmak konunun anlaşılması bakımından faydalı olabilir.

Popülist yaklaşımdaki "siyasi eşitlik" ilkesi, siyasi partilerin finansmanı bakımından en çok elit parti modeli ile çatışmaktadır. Dışarıdan finanse edilen elit partiler, piyasada alışveriş yapar gibi siyasi güçlerini -deyim yerindeyse- kendilerini finanse edenlerin bireysel çıkarlarına satarak fon elde ederler. Bu yolla toplumdaki ekonomik eşitsizlikler, doğrudan siyasal eşitsizliğe neden olabilmektedir. Zira gelir düzeyi bakımından daha alt seviyede bulunan toplumun çoğunluğunun, tercihlerini siyasete yansıtmaları söz konusu olamamaktadır. Kendi finansmanını kendi sağlayan

[12] A.e., s. 636-638
[13] A.e., s. 639-640

elit partiler açısından da durum benzerdir. Bu tip elit partilerde ise, partinin finansal sponsorlarının tercihlerine öncelik verilir[14].

Kitle partileri büyük bağış yapanların çıkarları yerine, en temel finansman kaynakları olan üyeleri başta olmak üzere, geniş kitlelerin çıkarlarına dikkat etmek durumunda oldukları için bu tür sakıncalar barındırmamaktadırlar. Bu durum, onları "halkın iradesi"ni temsil etmek bakımından elit partilerden daha üstün kılmaktadır. Ancak günümüzde, gelişmiş demokrasilerde sadece klasik kitle partilerinin finansman sistemi olan aidatlar ile varlığını sürdüren partilerin bulunmadığı hatırlandığında, parti finansmanı bakımından bu modelin bir ideal olmaktan öte gidemediği görülmektedir.

Siyasi eşitlik ilkesine yaklaşımları bakımından liberal ve popülist demokrasi anlayışları arasında önemli bir farklılık vardır. Liberal yaklaşımda, siyasi ve ekonomik eşitsizliklere, çoğu popülist teoriye oranla daha fazla tolerans gösterildiğini söylemek mümkündür. Liberaller için "siyasi eşitlik", eşit temsilden ziyade, eşit haklar ve eşit özgürlük anlamına gelir[15]. Bu yaklaşım farklılığının temelinde, popülist anlayışta kolektif eylem ve çıkarların, liberal anlayışta ise bireysel özgürlüklerin öne çıkarılması yatmaktadır.

Liberal yaklaşımın kitle partilerine bakışı şüphecidir. Özellikle de sosyalist kitle partilerinin, kaynakların fakirden zengine doğru yeniden dağıtımı ile ilgili politikaları, liberalizmin büyük değer atfettiği bireysel özgürlükler ve bireysel haklar bakımından, örneğin özel mülkiyetin korunması hakkı açısından tehdit olarak algılanabilmektedir. Kitle partilerinin örgütsel yapıları da liberal yaklaşım savunucuları için sorun olarak kabul edilebilir. Parti üyeliği, partilere aidat ödeme gibi yöntemlerle, bireylerin kendilerini siyasi aktiviteye dahil etmelerine hiçbir itirazları olmasa da; topluma dayalı kitlesel siyasal katılım liberal ideal ile uyuşmamaktadır. Çünkü politika yapma işi siyasi liderlere bırakılması gereken bir iştir[16].

---

[14] A.e., s. 637
[15] A.e., s. 641
[16] Ian Shapiro, "Components on the Democratic Ideal", **Understanding Democracy: Economic and Political Perspectives**. Eds: Albert Breton, Gianlugi Galeotti, Pierre Salmon and Ronald Wintrobe, 1997, s. 265'ten aktaran Hopkin, a.g.e., s. 641-642

Liberal yaklaşımın, siyasi partilere sıkı kurallar çerçevesinde yapılan kamusal finansmanla ilgili temel şüphesi, devlet müdahalesi ve kontrolünü de beraberinde getirecek olmasıdır. Üstelik partilerin devlet tarafından finanse edilmesi, devlet ile parti arasında bir tür simbiyotik (ortak yaşam) ilişki doğurur. Bunun neticesinde, liberal yaklaşımın devletin gücünü sınırlamak ve bireyleri, devletin onların özel alanlarına müdahale etmesinden büyük ölçüde korumak olan temel ilkesi, siyasi partiler bakımından zarar görecektir. Kamusal finansmanın vatandaşlar üzerinde yarattığı "vergi yükü" de yarattığı zorunluluk nedeniyle liberaller açısından bir tür baskı olarak kabul edilmekte ve eleştirilmektedir[17].

Devletin sosyal hayata müdahalesini hoş karşılamayan liberal teori açısından -şaşırtıcı olsa da- devletin finanse ettiği kartel parti modeli bazı bakımlardan savunulabilir bir modeldir. Özellikle de liberal teorinin elitist yaklaşımları bakımından, kartel partilerinin kitle partilerine oranla halkın siyasete katılımı açısından daha caydırıcı oluşları hoş karşılanabilir niteliktedir. Zira devlet yardımları partileri gerek aidat ödeyecek üyelere, gerek bağış yapacak varlıklı kesimlere bağımlılıktan kurtarır. Bu da devlet makamları için elit liderlerin yarışabileceği bir ortam sağlar[18].

Özetle, demokrasinin liberal teorisi gelir düzeyindeki eşitsizliklerin siyasi alana yansımasından popülist demokrasi teorilerine oranla daha az endişelidir. Bu anlayışa uygun olarak liberal yaklaşımda, bağışlar ile ilgili hem bağışların kaynağı hem de miktarı ile ilgili uygulanacak herhangi bir sınırlama prensip olarak hoş karşılanmaz. Ancak eşitlikçi ya da popülist yaklaşımda, bu gibi sınırlandırmalar siyasi rekabette eşitlik için bir zorunluluk olarak kabul edilir. İncelediğimiz iki temel yaklaşımın çeşitli ülke uygulamalarına nasıl yansıdığı ilerleyen bölümlerde ele alınmaktadır.

[17] Katz ve Mair, "Changing Models of…", Hopkin, a.g.e., s. 644
[18] Hopkin, a.g.e., s. 644

1.1. Siyasetin Finansmanına Yönelik Düzenlemelerde Temel Yaklaşımlar

Ülkelerin farklı siyasi, sosyo-ekonomik yapıları, kültürleri, geçmişleri gibi nedenlerle siyasetin finansmanına dair düzenlemelerde standartların olmadığına değinmiştik. Ancak Karl Heinz Nassmacher, ülkelerin siyasi partilerin finansmanına ilişkin düzenlemelerinde üç temel ayrım yapılabileceğini tespit etmiştir. Bu yaklaşımlar, *özerklik, şeffaflık* ve *denetim* yaklaşımıdır.

Seçmen tercihlerinin duygular, kitle iletişim araçları, parti kampanyaları ve çıkar grupları tarafından şekillendirildiğini kabul eden özerklik yaklaşımına göre; birbirinden farklı olan bu faktörler birbirlerini dengeler ve böylece faktörlerden birinin vatandaşın tercihleri üzerinde belirleyici bir etkide bulunması engellenmiş olur. Özerklik yaklaşımının en temel savı da bu noktada açığa çıkmaktadır: siyasi rekabet ortamında, sistemin içerisindeki yanlışları kendiliğinden ortadan kaldıracak veya en aza indirecek mekanizmalar süreç içerisinde işlemeye devam etmektedir ve bu nedenle de parti özerkliğini zedeleyecek nitelikteki düzenlemelere gerek yoktur. Devlet organlarının demokratik siyasi sürece müdahalesi, düşünce ve ifade özgürlüğünü ve böylece de seçimlerdeki özgür tercihleri tehlikeye sokabilir[19]. Sistemin kendi kendini düzenleyici mekanizmalarını yeterli bulan özerklik yaklaşımı, partileri özerk örgütler olarak kabul etmekte, partilerle ilgili asgari düzeyde düzenlemeleri yeterli görmektedir.

Özerklik yaklaşımına uygun şekilde siyasetin finansmanını düzenleyen ülkelere örnek olarak İsveç gösterilebilir. İsveç'te siyasi partilerin özel ve gönüllü sivil toplum kuruluşları olduklarından hareketle yaşanan sorunlar partiler arasında yapılan gönüllü anlaşmalarla aşılmıştır. 1980 yılında parlamentoda bulunan beş siyasi parti,

[19] Karen Fogg, Patrick Molutsi, Maja Tjenström, 'Conclusion', in **Funding of Political Parties And Election Campaings**, Ed:: Reginald Austin, Maja Tjenström, Sweden, IDEA, 2003, s. 169; Karl- Heinz Nassmacher, "Introduction, Political Parties, Funding and Democracy", **Funding of Political Parties and Election Campaigns,** Ed.: Reginald Austin, Maja Tjernstörm, Sweden, IDEA Handbook Series, 2003, s. 10

yıllık gelir ve giderlerini gösteren tablolarını değiş-tokuş yapmak veyahut istenildiği takdirde diğer partilere vermek konusunda anlaşarak, konunun yasal düzenlemelere tabi olmasından kaçınmışlardır[20].

Siyasetin finansmanına *şeffaflık yaklaşımı (transperancy option)* ile yaklaşanlar ise insanların oy verirken siyasi partilerin gelirleri ve giderleri de dahil tüm faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olma hakkını vurgular. Bu yaklaşım, seçmenlerin bu faaliyetleri değerlendirebilme yeteneğinin olduğu varsayar. Şeffaflık yaklaşımının öncelik verdiği husus, parti ya da seçim kampanyalarının finansmanında konusunda yasama organın koyacağı kuralların şeffaflığı sağlayacak nitelikte olmasıdır[21].

Bu yaklaşımda özerklik yaklaşımının aksine adil rekabet kendiliğinden var olan bir süreç değildir. Siyasette sorun olan paranın bizzat kendisi değil, onun kötüye kullanımının yol açmış olduğu istenmeyen durumlardır. Demokratik siyasetin tarihi paranın seçim sonuçlarını etkilemeye çalıştığını gösterse de, partilere yapılacak yardımların kaynak ve miktar olarak sınırlanması bireysel özgürlüklerin sınırlanması anlamına gelir. Bu noktada şeffaflığın sağlanması düşüncesi hayati bir hal alır. Partilerin mali bağlantılarını kamuoyuna açıklaması, kararı seçmene bırakmak anlamına gelir. Şeffaflığı sağlamaya yönelik düzenlemeler oy kaybına uğamak istemeyen partileri şüpheli gelir kaynakları konusunda hassas davranmaya iter. Siyasi partilerin seçimlerde verecekleri oyların mükâfat ya da yaptırım olacağı kabul edilir. Bu noktada seçmenlerin verecekleri oyların etkili bir yaptırım olabilmesi için, partinin finansmanına ilişkin bilgilerin kamuoyuna seçimden sonra değil seçim öncesinde ve sırasında verilmesi gerekir[22].

Siyasetin finansmanını şeffaflık yaklaşımına uygun olarak düzenleyen ülkelere örnek olarak Almanya gösterilebilir. Almaya tarihinde Nazilerin iktidarı ele geçirirken sanayi kuruluşlarından aldıkları destekler, daha sonralarında skandallar sonucu siyasete olan güvenin iyice azalmasına neden olmuş, 1983 yılında Almanya

[20] Nassmacher, a.g.e., s. 10
[21] A.e., s. 11
[22] A.e., s. 11-12

Anayasası'na şeffaflığın sağlanmansına yönelik önlemler eklenmiştir. Alman Anayasası'nın 21. maddesi 'siyasi partiler maddi kaynakları ve harcamaları ile malvarlıkları hakkında kamu önünde hesap vermek zorundadırlar' hükmüyle şeffaflık yaklaşımını benimsemiştir[23].

Siyasetin finansamanında *denetim yaklaşımı (advocacy option),* partilerin ya da adayların yapmış oldukları finansal nitelikteki işlemlerin şeffaflığının yeterli olmayabileceğine vurgu yapar. Çünkü seçmenler partilerin finansman detaylarına nadiren dikkat ederler. Ayrıca, siyasetin finansmana ilişkin getirilen şeffaflık düzenlemeleri bütün siyasi rakipler arasında eşit şartlar oluşmasına yetmeyebilir. Detaylı bir şekilde hazırlanmış kurallar, usulsüz gelir kaynaklarını, aşırı harcamaları kısabilir, istenmeyen bağımlılıkları azaltabilir ve yolsuzlukları engelleyebilir. Bu nedenle partilerin mali faaliyetlerini izlemek ve denetlemekle görevli bağımsız bir denetim organı olması gerektiğini vurgulayan bu yaklaşım, bağımsız ve parti-dışı bir kamu organının yapacağı denetim ile siyasi rekabetin eşit ve adil biçimde gerçekleşmesine katkı sağlanabileceğini savunur[24].

Denetim yaklaşımına, tarafsız ve partiler üstü bir denetim otoritesi kurması bakımından ABD örnek gösterilebilir. ABD'de 1974 yılında kurulan Federal Seçim Komisyonu *(Federal Election Commission-FEC)* siyasi partilerin finansal raporlarını incelemekte, yayınlamakta ve kanunda öngörülen tüm kuralların uygulanıp uygulanmadığını takip etmektedir[25].

Siyasetin finansmanını düzenlemeye yönelik bu temel yaklaşımlardan, sadece tek bir tanesine yönelerek bütün siyasi partilerin finansman sorunlarını kapsayacak tarzda düzenlemelerde bulunmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle çoğu ülkede siyasi partilerin finansmanı konusunda hem denetimi, hem şeffaflığı, hem de özerkliği dengeli bir biçimde sağlamaya çalışan sistemler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

[23] A.e., s. 11
[24] A.e., s. 12
[25] A.e., s. 12

2. Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Hukuki Düzenlemelerin Gelişimi

Ortaya çıktıkları ilk dönemlerde klasik liberal anlayışın da etkisiyle hukuki durumları belirsizlikler taşıyan siyasi partiler, günümüzde pek çok demokratik ülkede özel bir siyasi partiler kanunu ile ya da çeşitli yasalara dağılmış şekilde hukukun düzenleme alanında olan kurumlardır. Siyasi partilerle ilgili hukuki düzenlemelerin yaygınlaşmaya başlaması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında diktatörlükten demokrasiye geçen ülkelerin bu alanda öncülük etmesi ile gerçekleşmiştir. Ancak siyasi partiler ile ilgili anayasalara hüküm konulması ve özel kanunların çıkarılmasından çok önce siyasi partilerin finansmanı başlığı altında değerlendirilebilecek yasal düzenlemeler mevcuttu. Bazı ülkelerde seçim kampanyaları ile ilgili yapılan düzenlemeler bu yasal düzenlemelerin başlıcalarıdır. Ayrıca, çeşitli adlar altında çıkarılan yolsuzlukla mücadele yasaları da siyasi partilerin finansmanı konusundaki erken dönem hukuksal düzenlemelerindendir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde siyasi partilere yönelik devlet yardımları, partilerin gelir ve giderleri ile mali denetimi gibi konuların partilerin içişleri olduğu ve devlet müdahalesinden uzak olması gerektiği yönündeki anlayış zayıflamış, partilerin finansmanı konusu da hukuki düzenlemelere konu olmaya başlamıştır.

Siyasetin finansmanının Batı Avrupa demokrasilerindeki tarihsel gelişimi partilerin yapısal dönüşümü ile birlikte değerlendirildiğinde birçok farklı değişken görülmektedir. 19. yy.'da oy hakkına getirilen sınırlamaların azalmaya başlaması, partileri oy kazanabilmek için yeni ve daha etkin metotlar bulmaya zorlamıştır. Adayların bireysel katkıları ya da sınırlı ve düzensiz toplanan bağış gelirleri kampanya giderleri için yeterli olmayınca; kadro partileri, para, statü ve iş gibi devlet kaynaklarını kayırma amaçlı kullanarak siyasete katılımı ve gelirlerini arttırmaya çabalamışlardır[26]. Özellikle 19.yy.'ın sonu ve 20.yy.'ın başlarında İtalyan Sosyalist Partisi'nin yerel devlet kaynaklarını parti üyeleri ve sempatizanlarına kullandırmak

[26] Yavuz Atar, **Sivil Toplum, Devlet ve Siyasi Partiler Tipolojisinin Evrimi – Partilerin Örgütlenme Modelleri ve Fonksiyonları Üzerine Bir İnceleme**, Konya, Mimoza Yayınları, 2003, s. 13-31

suretiyle parti için önemli miktarlarda gelir sağladığı bilinen bir örnektir[27]. Keza İngiltere'de de 19.yy.'ın sonlarında yaygın olan kayırmacılık *(patronage),* 1880 Parlamento seçimlerinde zirve noktaya ulaşmıştır. İngiltere seçimleri tarihinde en pahalı kampanya olarak kabul edilen bu seçimlerden sonra, 1883 yılında *Yolsuzlukla Mücadele Yasası (Corrupt and Illegal Practises Prevention Act)* kabul edilmiştir. İngiltere, bu Yasa ile seçim harcamalarına bir üst sınır getiren ve kampanya maliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışan ilk ülke olmuştur[28]. Bu Yasadan kısa süre sonra, seçim harcamalarında % 40'a yakın bir azalma görülmüştür. Gerek bu Yasa gerekse de bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar sırasında toprak aristokrasisinin gücündeki azalma, bürokraside liyakat sistemine geçilmesine ve kampanya maliyetlerinin azalmasına yol açmıştır. Düzenli ve bağımsız kaynaklardan gelirlerini artıran partiler, bu dönemde gelişmeye başlamışlardır. Sanayileşme ve işçi sınıfının siyasete katılımı, kadro partilerinden kitle partilerine geçişi sağlamıştır[29].

Seçmen tabanının bu şekilde genişlemesi, partileri seçim çevresinde daha yaygın çalışmaya ve organize olmaya zorlamıştır. Düzenli olarak toplanmaya başlanan üye aidatları, sınırlı sayıdaki bağış sahibi tarafından yapılan büyük bağışların yerini almış ve partilerin gelirleri arasında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu dönemde işçi sendikalarından partilere sağlanan destek de artmıştır. Buna bağlı olarak sendikalar, partilerin yönetiminde etkili olmuşlar ve parti yan kuruluşları merkez örgütler karşısında güçlenmiştir. Sosyalist partiler, oy hakkının yaygınlaşması ve toplumsal ve siyasal haklarla ilgili mücadelelerin de etkisiyle kitle partilerine dönmüşlerdir. Kıta Avrupası'nda kitle partilerine doğru böyle bir süreç yaşanırken, ABD'de Avrupa'dakine benzer şekilde artan siyasal katılım talepleri, ülkenin farklı koşulları nedeniyle makine tipi partilerin doğmasına yol açmıştır[30].

---

[27] Rosa Mule, "Financial Uncertainties of Party Formation and Consolidation in Britain, Germany and Italy: The Early Years in Theoretical Perspective"**, Funding Democratization**, Ed.: Peter Burnell ve Alan Ware, Manchester ve New York, Manchester University Press, 1998, s. 50

[28] Pinto- Duchinsky, Michael; "British Political Finance 1830-1980", **American Enterprise Institute for Public Policy Reserch**, Washington and London, 1981, s. 53

[29] Özbudun, a.g.e., s. 64-65

[30] Özbudun, a.g.e., s. 87-88

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi partiler düzenli elde ettikleri üyelik aidatları sayesinde tam anlamıyla kitle partileri haline gelmiştir. Bu dönemde hızla gelişen sol partiler yerleşik orta sınıf / kadro partileri için ciddi bir tehdit oluşturmuş ve sağ partileri yeni propaganda teknikleri geliştirmeye iterek partiler arası rekabeti sertleştirmiştir. Özellikle harcamalara getirilen sınırlamalar ve buna bağlı olarak gelir ve giderlerle ilgili beyan zorunlulukları, bu dönemde İngiltere'deki siyasal partilerin finansal durumunu görmemize imkân verirken, diğer birçok ülke için parti gelirlerine ilişkin herhangi düzenleyici bir kural ve kayıt sistemi olmadığından, bu ülkeleri değerlendirmek mümkün olamamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, İngiltere'deki siyasi partilerin finansman yapısı artık şekillenmiştir. İşçi Partisi'nin gelirlerini üye aidatları ve sendikaların yaptığı yardımlar, Muhafazakâr Parti'nin gelirlerini ise varlıklı üye ve iş çevrelerinin bağışları sağlamaktaydı[31].

Savaş sonrası uygulanan refah devleti politikaları ideolojik kaygıları azaltmış, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları liderlerin kitlelere doğrudan ulaşmasının önünü açmıştır. Partiler radyo ve televizyon aracılığıyla hiç bir maliyeti olmaksızın ve son derece etkin bir şekilde propaganda yapma imkânına kavuşmuştur. Siyasi partilerin medya üzerinden yapacakları yayınların süreleri genellikle partilerin son seçimlerde aldıkları oy oranları nispetine göre düzenlenmiş ve para karşılığı parti reklamlarına birçok ülkede izin verilmemiştir. Bu süreçte, üye aidatlarına bağımlılıktan kurtulmaya başlayan parti merkezleri toplumdaki farklı kesimlere yönelik politikalar ve stratejiler geliştirmişlerdir. Böylece siyasi partiler kitle partilerinden değişik kitlelerin desteğine yönelen *(catch-all)* parti tiplerine doğru bir gelişim göstermeye başlamışlardır[32]. 1960'larda başlayıp 1970'lerde yoğunlaşan sürekli devlet yardımlarının ise kartel partilerini ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir. Özetle, siyasi partilerin gelir kaynaklarının tarihsel gelişimi incelendiğinde, partilerin "örgüt yapıları"nda meydana gelen değişikliklere paralel bir gelişim süreci yaşandığı görülmektedir.

[31] Mule, a.g.e., s. 59- 61
[32] A.e., s. 61-62

Zamanımızda siyasi partilerin gelir kaynakları sayıca ve tür olarak artmış olmakla birlikte, siyasi partilerin güvenilirliğini sarsan skandalların[33] önüne geçilememekte, dünya gündemi sık sık siyasi yolsuzluklarla ilgili haberlerle meşgul olmaktadır. Bu durum pek çok ülkede siyasetin finansmanına ilişkin bir takım yasal düzenlemeler yapılmasını tetiklemiştir. Bu düzenlemeler yapılırken, siyasi partilerin: *(a)* seçmenler ile ilişki kurabilmelerini mümkün kılacak düzeyde mali desteğe sahip olabilmeleri *(b)* temel uğraşlarının gelir elde etme çabası olmaması *(c)* özel çıkar grupları ile ilişkilerinde asgari bir bağımsızlık ve özerklerinin sağlanabilmesi gibi üç temel ilke esas alınır[34]. Bu ilkelerin ne kadar gerçekleştirilip ne kadar gerçekleştirilemediği ise her ülkenin kendi siyasi, sosyo-ekonomik koşulları içinde farklılıklar gösterir. Ancak, demokratik ülkelerin pek çoğunda, siyasi partilerin finansmanı ile ilgili benzer sıkıntılar yaşanmakta ve "dürüst siyaset" gibi ortak bir hedef bulunmaktadır. Aşağıda, çeşitli ülkelerde siyasi partilerin finansmanına ilişkin benzeşen ya da farklılaşan gelir kaynakları, giderler ve bunların denetimine ilişkin

---

[33] Almanya'da 1999 yılında Hristiyan Demokrat Partisi (CDU) eski başkanı ve eski Almanya başbakanı Helmut Kohl'ün, bir silah tüccarından bir milyon Alman Markı bağış aldığını ve parayı on yıl partisinin gizli hesabında tuttuğunu kabul etmesi büyük bir bağış skandalı olarak ortaya çıkmıştır. **Bkz**. Udo Kempf, "Alman Siyasi Partiler Kanununa Göre Parti içi Demokrasi ve Partilerin Finansmanı, **Türkiye ve Avrupa'da Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Yasası**, Ankara, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, 2002, s. 1-11

Fransa'da partilerin yasadışı gelirleri ile ilgili akla ilk gelen ise 1970'lerde "emlak Gaullisliği" olarak adlandırılan skandaldır. 1980'lerde ise çeşitli partilerin karıştığı sahte fatura davaları gündeme gelmiştir. **Bkz**. Pierre Avril, "Regulation of Political Finance in France, Ed.: Herbert E. Alexander ve Rei Shiratori, **Comparative Political Finance Among the Democracies**, 1994, s. 85-95: 86-88

İngiltere'de 1960 ve 1970'lerde müteahhitlerle siyasetçiler arasında karanlık ilişkileri yansıtan "Poulson Olayı" ortaya çıkmıştır. Margaret Thatcher'ın başbakanlığı döneminde (1979- 1990), çeşitli şirketler tarafından Muhafazakâr Parti'ye bağışta bulunan 174 özel sektör temsilcisine asilzade ya da şövalye unvanı verildiği görülmüştür. Böylece unvanlar alınıp satılan birer yolsuzluk aracı haline gelmiştir. **Bkz.** Andrew Adois, "The UK: Civic Virtue Put to the Test", Ed.: Donatella Della Porta ve Yves Meny, **Democracy and Corruption İn Europe**, London ve Washington, Pinter, 1997, s. 99-100

1974'te **ABD**'de Watergate skandalı olarak patlak veren olayda ise ABD eski devlet başkanı Richard Nixon'ın süt üreticileri lobisinin sağladığı oldukça yüklü kampanya desteği karşılığında, süt fiyat politikasını "yasadışı ve gereksiz" yere değiştirdiği saptanmıştır.

Japonya'da 1955'ten 1993'e değin Liberal Demokrat Parti'nin on beş başbakanından dokuzu hakkında yolsuzluk iddiaları ya da soruşturmaları gündeme gelmiştir. **Bkz**. Jean- Marie Bouissou, "Gifts, Networks and Clienteles: Corruption in Japan as a Redistributive System", Ed.: Della Porta ve Meny, 1997, s. 132

1990 sonrası çeşitli tarihlerde **Brezilya, Hırvatistan, Ekvator, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Papua Yeni Gine, Güney Kore İspanya** ve **Birleşik Krallık**'ta yaşanan seçim kampanyalarındaki finansman skandalları için **Bkz.** Pinto- Duchinksy, 2002, s. 73. Aynı çalışmada siyasi yolsuzluk türleri ve çeşitli ülke örnekleri için **Bkz.** s. 70-72

[34] Alan Ware, "Conclusion", **Funding Democratization**, Ed.: Peter Burnell and Alan Ware, Manchester and New York, Manchester University Press, 1998, s. 229-232

hukuki düzenlemeler ile uygulamada karşılaşılan sorunlar kısaca ele alınmakta, siyasi partilerin finansmanı bir sistem olarak incelenmektedir.

3. Bir Sistem Olarak Siyasi Partilerin Finansmanı

Siyasi partilerin finansmanı konusuna üç boyuttan yaklaşmak mümkündür. Siyasi partilerin gelirleri, giderleri ve bunların denetimi. Aşağıda öncelikle, bu sistemin unsurlarından biri olan gelir kaynakları ele alınmakta, diğer unsurlar da sırayla incelenmektedir.

3.1. Siyasi Partilerin Gelir Kaynakları

Ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren günün rekabet koşullarına göre siyaset yapmanın maliyetlerinin giderek artması, siyasi partilerin gelir ve giderlerini de tür ve sayı olarak arttırmıştır. Siyasi partilerin giderek çeşitlenmiş olan gelir kaynaklarını *kamusal kaynaklar* ve *özel kaynaklar* olarak iki temel gruba ayırarak incelemek mümkündür.

3.1.1. Özel Gelir Kaynakları

Siyasetin *özel* ya da başka bir ifade ile *kamusal olmayan* geleneksel finansman kaynakları: üye aidatları, bağışlar, parti mülklerinden ve işletmelerinden elde edilen gelirler, yasaların izin verdiği parti faaliyetlerinden elde edilen kazançlar olarak özetlenebilir. Bunların yanına, geleneksel olmayan ancak zamanımızda oldukça yaygın olan *rüşvet ve komisyonlar* gibi yolsuz kazançları da eklemek gerekir.

20. yüzyılın ortalarına doğru uygulanmaya başlayan kamusal finansmandan önce birçok Batı ülkesinde, siyasi partilerin en temel ve en yaygın gelir kaynaklarını aidatlar ve bağışlar oluşturmaktaydı. Zamanımızda temsili demokrasinin krizi olarak tanımlanan süreçte siyasi partilere duyulan güvenin azalışı, siyasi partilere üyeliği, aidat ödemeyi ve bağış gelirlerinde azalışı beraberine getirmiştir. Kamusal

finansmanın yaygınlaşması ve miktar olarak artması ile birlikte, özel gelir kaynaklarının parti finansmanı içindeki önemi giderek azalan bir eğilime girmiştir. Aşağıda önce aidatlara ilişkin teorik tartışmalar, ardından çeşitli ülkelerde siyasi partilerin gelirleri içinde aidatların durumu ele alınmaktadır.

3.1.1.1. Aidatlar

Teorik olarak üye aidatları, partilerin tabanlarıyla bütünleşmesine olanak verdiği için en demokratik gelir kaynağı olarak kabul edilmektedir. Aidatların düzenli gelir kaynağı olması ve azar azar ama çok sayıda ödeyicisinin bulunması nedeniyle, partileri ekonomik bakımdan güçlü çevrelerin baskısından koruma işlevi yerine getirdiği düşünülmektedir. Siyasi partilerin, üye sayılarını arttırarak daha çok aidat elde edebilme çabasının ve finansal kaynaklarını yitirmeme isteğinin, parti merkezini (lider, yönetim ve karar organları) üyelerin taleplerini daha çok dikkate almaya yönlendireceği ve bu durumun parti içi demokrasiyi de geliştireceği düşünülmektedir.

Uygulamada ise aidatların parti gelirleri içindeki öneminin gittikçe azaldığı çeşitli çalışmalarla ortaya konmaktadır. Oysa geleneksel kitle partilerinin en önemli gelir kaynağı üye aidatları olmuştur. 1950'li yıllarda, kitle partilerinin çoğunun gelirlerinin üçte ikisini üye aidatlarından oluşturmaktaydı[35]. Sonraki dönemlerde, siyasi partilerin yapısal ve işlevsel dönüşümleriyle paralel olarak, üye sayılarındaki azalış aidat gelirlerini de düşürmüş, siyaset yapmanın artan maliyetlerine bağlı olarak, aidatların parti gelirleri içindeki oranı ve önemi büyük bir azalma eğilimine girmiştir.

Zamanımızda siyasi partilere devlet yardımı yapılması uygulaması üye aidatlarının önemini yitirme nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak devlet yardımı uygulamasının olmadığı ülkelerde bile, üyelerin parti gelirlerine katkısı büyük oranda düşmektedir. Örneğin İngiliz İşçi Partisi'nde yıllık parti gelirleri içinde üye aidatlarının oranı 1992'de önceki yıllara göre %25, 1997'de yaklaşık %50 düşüş

[35] **Inter-University Consortium for Political and Social Research**, Ann Arbor, MI, Study No. 7534, BV 701 and BV 904'ten aktaran Nassmacher, "Comparing Party and…", s. 251

göstermiştir. Bunun en önemli nedeni üye sayılarındaki azalıştır[36]. Anglosakson ülkelerinde bazı istisnalar dışında partilerin üye aidatlarına bağımlılığı yok denecek kadar azdır. İngiltere ve Avustralya'daki İşçi Partileri ile Kanada'da Yeni Demokratik Parti dışındaki partilerde üye aidatları diğer gelirlerin gerisinde kalmaktadır. İngiltere'de İşçi Partisi gelirlerinin %10'unu ve Muhafazakâr Parti %5'e yakınını düzenli üyelik aidatlarından sağlamaktadır. Yine de bu ülkelerdeki partilerin üyeleri ve sempatizanlarından topladıkları küçük miktarlı bağışlar parti gelirleri içinde önemli miktarlara ulaşabilmektedir[37].

Güney Avrupa'da Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi görece yeni demokrasilerde ve Doğu Avrupa'da üye aidatları Avrupa'daki görece eski demokrasilerden daha da az önem taşımaktadır. Bu ülkelerde yaşam standardının daha düşük oluşu ve demokratik katılım kültürünün eksikliği bu durumun nedenleri arasındadır. Romanya ve Ukrayna gibi bazı komünizm sonrası demokrasilerde ise üyelik aidatları hiçbir zaman parti gelirleri içinde büyük bir yere sahip olmamıştır. Partiler üyelerini aidat ödemeye teşvik etmeye çaba göstermezler. Bu tür bir yasal engel olmamakla birlikte geleneksel olarak aidat toplama alışkanlığı yoktur[38].

Üye aidatlarının çoğu ülkede önemini yitirdiği doğru olmakla birlikte hala parti gelirleri içinde önemli bir yer tuttuğu ülkeler de mevcuttur. Almanya'da üye aidatları 1980'lerde parti gelirlerinin %33'üne yakın bir oranı oluşturmaktayken, 1990'larda %30'un hemen üzerinde yer almaktadır. Doğrudan devlet yardımı yapılmayan Hollanda'da ise üye aidatları parti gelirlerinin %35 ile %61'i arasında değişen oranlarda ağırlık taşımaktadır. İspanya ve Fransa'da ise üye aidatlarının parti gelirleri içindeki oranı çok düşüktür. Fransa'da, Komünist Parti dışında üye aidatlarından önemli sayılabilecek miktarda gelir elde edebilen parti bulunmamaktadır[39].

---

[36] Ingrid van Biezen, **Financing Political Parties and Election Campaigns: Guidelines,** Council of Europe Publishing, Germany, 2003, s.18

[37] Karl Heinz Nassmacher, "Party Funding in Continental Western Europe", Reginald, Ed.: Austin ve Maja Tjernstrom, **Funding of Political Parties and Election Campaings**, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003 (a), s. 118-121

[38] Biezen, a.g.e., s. 18

[39] Thomas Drysch, "The New French System of Political Finance", Ed.: Arthur B. Gunlinks, **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel, New York, 2000, s. 161-162

Üye aidatlarının önemi nedeniyle, bu gelir kaynağını korumak amacıyla bazı ülkelerde teşvik edici bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Almanya'da, siyasi partilere yapılacak devlet yardımları, partilerin toplayacakları üye aidatlarına bağımlı kılınmıştır. Partiler topladıkları her üye aidatına karşılık, belli bir miktarda devlet yardımı almaktadırlar. Yine Almanya'da bazı partilerde, parti üyeleri gelirleri ile orantılı olarak farklı miktarda aidat ödemektedir. Sosyal Demokrat Parti bu kuralı uygulayan partilerin başında gelmektedir[40].

Siyasi partilerin aidat gelirlerinin bir diğeri de parlamento üyelik aidatı, başka bir ifadeyle milletvekili aidatlarıdır. Bu aidat türü, Batı demokrasilerinde önemli bir gelir kaynağı olmaya devam etmektedir. Buna göre parlamenterler aldıkları ücretlerin bir kısmını üyesi oldukları partiye aidat olarak ödemektedir. Örneğin, İtalyan ve Fransız Komünist Partilerinin temsilcileri aldıkları ücretlerin tamamını partilerine vermekte; daha sonra partileri onlara metal işçilerine ödenen ücret tutarınca ödeme yapmaktadır. Almanya ve Hollanda partilerinde de parlamenterlerden alınan üyelik aidatları yaygın bir uygulamadır. Almanya'da 1990'lı yıllarda, parti toplam gelirleri içinde parlamenter aidatları %12.4 oranına ulaşmıştır. Sosyal Demokrat Parti'de bu oran %18.5'lere ulaşmaktadır. Hollanda'da bu konuda bir zorunluluk bulunmamasına rağmen, sol partilerin parlamenterleri, parlamento üyelik aidatı ödemektedirler. İspanya'nın en büyük iki partisinin parlamenterleri, ücretlerinin %10'unu aidat olarak üyesi oldukları partiye vermektedir[41].

Her ne kadar, parti içi demokrasiyi geliştirmek ve tabanla bütünleşmek açısından en önemli gelir kaynağı olarak kabul edilse de -korunması için ne türden önlem alınırsa alınsın-, seçmen davranışı üzerinde ideolojilerin eskisi kadar belirleyici olmadığı bir dönemde aidat gelirlerinin 1950'li yılların kitle partilerindeki önemine ulaştırılabilmesi mümkün görünmemektedir. Belli ülkelerde olağanüstü hallerde ya da kriz durumlarında siyasete ilgi artıp parti üyeliklerinde artış yaşansa bile, bu durum uzun vadeli olmayabilir. Üstelik devlet yardımlarının parti gelirleri içindeki üstünlüğü

[40] Nassmacher, **"Introduction, Political Parties, Funding and Democracy",** s. 251
[41] Nassmacher, **"Party Funding in Continental Western Europe",** s. 119-120

ve kayıt dışı gelirlerin varlığı karşısında düşük miktarlarda toplanacak aidatların günümüz koşullarında siyasi partilerin gelir ihtiyacını karşılayabileceğini ummak gerçekçi görünmemektedir.

3.1.1.2. Bağışlar

Siyasi partilerin aldıkları bağış ve yardım adı altındaki fonlar siyasi partilerin finansmanında en büyük kaçağı oluşturmakta, yolsuzluğa ve istismara hem en kolay hem de en fazla konu olan alanı oluşturmaktadır. Çünkü bağış ve yardımlar ideolojik nedenlerle ve/veya partiye duyulan bağlılık gibi nedenlerle yapılabileceği gibi çoğu zaman bir beklenti ya da karşılık adına yapılmaktadır. Özellikle gizli ve örtük bir biçimde yapılan bağış ve yardımların bir karşılık beklemeden -tek taraflı olarak- yapılması beklenemez. Siyasi sempati dışında bir amaçla bağış ya da yardım yapan meslek grupları, çıkar grupları, gerçek ve tüzel kişi ve kuruluşlar, siyasi partilere kanalize ettikleri bu fonları bir süre sonra nüfuz ticareti, adam kollama ve kayırma hatta ihale ve teşvik biçiminde geri almayı ummaktadır. Bu yollardan partinin politikasına tesir etme olanağı da ortaya çıkmaktadır. Nitekim böyle bir durum, siyasete ve siyasetçiye bünye değiştirtmekte ve sonunda önceliği seçmenlerin talepleri yerine olanak sahiplerinin talepleri almaktadır. Başka bir deyişle, parti politikalarının satın alınması söz konusu olmakta, böylece siyasetin yolsuzluk üretebilen yüzü ortaya çıkmaktadır[42].

Bağışın bir beklenti karşılığında yapıldığı düşünüldüğünde, iktidar partisi ya da iktidara gelme olasılığı en yüksek görünen parti ve adayların bu geliri elde etme olanağının diğerlerine nazaran yüksek olduğunu kabul etmek gerekir. Bu çıkar anlayışıyla yapılan bağışlar, siyasi partilerin "temsil" işleviyle ilgili önceliklerini değiştirmelerine neden olabileceği gibi, bağış gelirlerindeki eşitsizlik nedeniyle de siyasi rekabette eşitlik ilkesine aykırı sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Siyasi partilerin bu tür ilişkiler sonucu bağış yapanlara "bağımlı" olmaması ve siyasi

[42] Mustafa Çelen, **Yolsuzluk Ekonomisi: Kamusal Bir Kötülük Olarak Yolsuzluğun Ekonomik Analizi,** İstanbul, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayını No: 77, 2007, s. 279

rekabetin mümkün olduğunca eşit şartlar altında gerçekleşebilmesi için devletler bağışların olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla bağışlara ilişkin çeşitli sınırlayıcı hukuki düzenlemeler uygulamaktadırlar. Bu düzenlemeler aşağıda üç başlık altında incelenmektedir.

3.1.1.2.1. Bazı Bağış Kaynaklarının Yasaklanması

Siyasi partilere yapılması yasaklanan en yaygın bağış kaynakları yurtdışından gelecek bağışlarla ilgilidir. Bu bağışlar: yabancı devlet, yabancı gerçek ve tüzel kişiler ve uluslararası kuruluşların bağışlarıdır. Bu yasak, özellikle de maddi bakımdan güçlü ülkelerin/hükümetlerin yapacakları bağışlar ile parti ve /veya adayları destekleyerek, ülke siyasetini etkilemek isteyeceği, içişlerinin ve egemenliğin olumsuz etkileneceği endişesiyle uygulanmaktadır.

Nitekim geçmişte bu gibi endişeleri haklı çıkarabilecek örnekler de olmuştur. Sovyetler Birliği'nin bazı dış ülkelerdeki komünist partileri finanse ettiği, CIA gibi istihbarat örgütlerinin Soğuk Savaş yıllarında antikomünist örgütlemeleri desteklediği bilinmektedir. Bu gibi riskleri bertaraf etmek için ABD, Fransa, Rusya, Türkiye ve birçok Doğu Avrupa ülkesinde yabancı bağışlar tamamen yasaklanmıştır[43]. ABD doğrudan ya da dolaylı her türlü yabancı kaynaklı bağışların çok katı biçimde yasaklandığı ülkelerin başında gelmektedir. Ancak yabancıların sahip olduğu şirketler, karar mekanizmaları yabancılardan olmamak ve kaynaklar doğrudan yabancı sahip tarafından karşılanmamak kaydıyla Siyasi Eylem Komiteleri *(Political Action Committees*) aracılığıyla bağışta bulunabilmektedirler[44]. Ermenistan, Bulgaristan, Letonya, Makedonya, Moldova, Polonya, Rusya, Slovakya, Ukrayna gibi ülkelerde de

[43] Biezen, a.g.e., s. 27; Ingrid van Biezen, "Political Parties as Public Utilities", **Party Politics**, 10(6), 2004, s. 714

[44] Karl- Heinz Nassmacher, "The Funding of Political Parties in the Anglo-Saxon Orbit", Reginald, Ed.: Austin ve Maja Tjernstöm, **Funding of Political Parties and Election Campaigns**, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003(b), s. 43

siyasi parti ya da adayların herhangi bir şekilde yurtdışından bağış kabul etmeleri yasaklanmıştır[45].

Bazı ülkelerde ise yabancı kaynaklı bağışlar yasaklanmamakta, ancak miktar olarak sınırlandırılmaktadır. Bazı Doğu Avrupa ülkeleri ile Almanya'da yabancı kaynaklı bağışlara sınırlı olarak izin verilmektedir. Örneğin Almanya'da yabancıların yapabileceği bağış miktarı 1000 Alman Markı ile sınırlandırılmıştır[46] ve bu bağışların sadece Avrupa Birliği (AB) vatandaşlarından ya da AB tüzel kişilerinden gelebileceği şartı konmuştur. Gana'da yabancı hükümetlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bağışları, bağışlar bütün partiler arasında dağıtılmak şartıyla yasak değildir[47]. Benin de yurtdışından yapılacak bağışlara, partinin kendi gelir kaynaklarının %20'sini aşmaması halinde izin veren ülkelerdendir. Nikaragua da teknik yardım ve kapasite oluşturma *(capacity-building)* ile sınırlı olan yabancı yardımlara olanak tanımaktadır[48].

Siyasi partilere yönelik bağış yasaklarının bir diğer türü ise *şirketler, bankalar, dernekler ve sendikalara* getirilen yasaklamalar olarak sınıflandırabileceğimiz yasaktır. ABD, Fransa, İsrail ve Portekiz'de siyasi partilerin sendikalardan bağış kabul etmesi yasaklanmıştır[49].

Avrupa'da sadece Belçika ve 1995 yılından beri Fransa'da siyasi partilerin, özel şirketlerden ve kamuya ait şirketlerden bağış kabul etmeleri yasaktır[50]. İspanya'da kamuya ait şirketler ve kamuyla iş yapan kişi ya da şirketlerin, İtalya'da ise %20 ya da

---

[45] Janis Ikstens, Daniel Smilov, Marcin Walecki, '**Party and Campaign Funding in Eastern Europe: A Study Of 18 Member Countries of the ACEEEO'**, Paper presented at the 'Transperent Election Campaign Financing in the 21. Century, 13-17 Ekim, Brijuni-Hırvatistan, 2001, s. 6

[46] Biezen, "Political Parties as Public Utilities", s. 714

[47] Maja Tjenström ve Anna Katz, "Introduction to Matrix", **Funding of Political Parties and Election Campaings**, Reginald Austin- Maja Tjenström (eds), IDEA, 2003, s. 200

[48] A.e., s. 200

[49] A.e., s. 197-199 (Çalışmada verilerin toplandığı yıla ilişkin bilgi yer almamakla birlikte, ülke sınıflandırmalarının 2002 Freedom House Index'e göre yapıldığı belirtilmektedir. Verilerin de 2000 yılı sonrasına ilişkin olduğu çıkarımını yapmamız mümkündür)

[50] Ben Clift and Justin Fisher, "Comparative Party Finance Reform: The Cases of France and Britain", **Party Politics**, 10 (6), 2004, s. 684 (Fransa'da 1990 yılında şirketlerden yapılacak bağışlara izin verilmiş, ancak özellikle 1993 seçimleri sonrası bağışçı şirketlerin devlet ihalelerindeki başarıları (!) ve bazı skandallar 1995 yılında bu tür bağışların tekrar yasaklanması sonucunu doğurmuştur.

daha fazlası devlete ait bulunan şirketlerin siyasi partilere bağış yapması yasaktır[51]. ABD'de 1907 yılında çıkarılan *Tilman Yasası* ile federal düzeyde faaliyette bulunan banka ve şirketlerin siyasi partilere bağış yapması yasaklanmıştır. 1943 ve 1947 yıllarında çıkarılan yasalar ile bu yasak sendikaları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir[52]. Ancak 1971 yılında çıkarılan Federal Seçim Kampanyası Yasası (*FECA*) doğrudan bağışları hala yasaklıyor olmakla birlikte, şirketler ve sendikaların Siyasi Eylem Komiteleri *(PAC)* aracılığıyla siyasi partilere bağış yapmalarının önünü açmıştır[53].

3.1.1.2.2. Bağış Miktarlarının Sınırlandırılması

Siyasi partilere yapılabilecek bağışlarla ilgili bir diğer sınırlama da, kişi ya da şirketlerin yapabileceği bağış miktarına ve siyasi partilerin kabul edebileceği toplam bağış miktarına sınır konulmasıdır. Bağış üst sınırı kişi ve şirketler için genellikle farklıdır. Bu tür sınırlamalara yer veren ülkelerin başında ABD, Japonya, Fransa, Belçika, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gelmektedir. Bağış üst sınırlarının olduğu ülkelere bir diğer örnek ise Kanada'dır. 2004 yılındaki yasal düzenlemeyle birlikte bireyler parti ya da adaylara 5000 Kanada dolarından fazla bağış yapamazlar[54].

Batı Avrupa'da ise Almanya, İngiltere, Avusturya ve İskandinav ülkelerinde bu tür sınırlamalar bulunmamaktadır. Örneğin, Avustralya, Almanya, İsviçre, Hollanda, İsveç gibi ülkelerde kişi ya da gruplar, parti ya da adaylara yapacakları bağışların miktarını diledikleri şekilde belirleyebilmektedir[55]. İngiltere'de ise sadece anonim bağışların (bağışçıların kimlikleri bilinmediği için) 200 İngiliz Sterlinini

[51] Nassmacher, "Party Funding in Continental...", s. 128
[52] Paul S. Herrnson, "The High Finance of American Politics: Campaign Spending and Reform in Federal Elections", Ed.: Arthur B. Gunlinks, **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel, New York, 2000, s. 17-40: 18
[53] Nassmacher, "The Funding of Political Parties…", s. 43
[54] Karl Heinz Nassmacher, 'Regulation of Party Finance", **Handbook of Party Politics**, Richard S. Katz ve William Crotty, Sage Publications, Londra, 2006: 446-454, s. 447-48; Y.Y.,**The World of Campaign Finance**, The Center of Campaign Finance, The Center for a New Democracy and The Center for Responsive Politics, Washington DC, 1993, s. 10
[55] Nassmacher, "Regulation of Party Finance", s. 448

aşamayacağı hükme bağlanmıştır[56]. Gerçek kişilerin siyasi partilere bir yılda yapabileceği bağış miktarı üst sınırı Belçika'da 4.000, Kıbrıs'ta 8.000, Finlandiya'da 30.000, Fransa'da 15.000, İzlanda'da 2.800, İrlanda'da 2.500, Portekiz'de 10.650, İspanya'da 100.000 Euro olarak belirlenmiştir[57].

Her ne kadar yasalar ile bağışlara sınır getirilse de getirilen limitlerin uygulamada başarılı olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Zira limitin üstünde bağışta bulunacak olanların devreye eş, dost, akraba, vs. sokarak bağışı birden fazla kişi ya da şirket tarafından yapılmış gibi göstermesi mümkündür. Benzer şekilde, bağışların aidat geliri olarak kaydedilmesi de mümkündür. Siyasi partilerin mali denetimi de çoğu zaman yüzeysel ve parti beyanlarına dayalı olarak gerçekleştiği için bu konudaki usulsüzlüklere yasal yollarla çözüm bulunması zor görünmektedir.

3.1.1.2.3. Bağış Sahiplerinin Kimliklerinin Açıklanması

Pek çok Avrupa ülkesinde siyasi partiler kendilerine bağış yapanların kimliklerini açıklamakla yükümlendirilmiştir. Böyle bir yükümlülük getirilmesinin temel amacı siyasi hayatta şeffaflığı sağlamaktır. Siyasi partilerin gelir ve giderlerini mali denetim organına sunmaları ve yapılan denetimler sonucunda gelir ve giderlerinin kamuoyuna beyan edilmesi gibi uygulamalar da aynı amaca hizmete etmektedir.

Almanya'da siyasi partiler yasasına göre bir yıl içerisinde 20.000 Alman Markı ve üzeri bağış yapanların isimleri, adresleri ve bağış miktarları açıklanmaktadır[58]. İspanya ve Fransa'da tüm bağış sahiplerinin kimlikleri, İtalya'da ise 5 milyon İtalyan Lireti ve üzerinde bağış yapanların kimlikleri açıklanmaktadır. Hollanda'da siyasi partilere bağış yapanların kimliklerinin açıklanması yönünde yasal düzenlemeler bulunmazken, 1990'ların ortalarında İçişleri Bakanlığı'nın tavsiyesi üzerine siyasi

[56] Clift ve Fisher, a.g.e., s. 685-688
[57] IDEA, **Funding of Political Parties and Election Campaigns: A Handbook on Political Finance**, International Instiitute for Democracy and Electoral Assistance Yayını, 2014, s.220
[58] Hans Herbert von ARNIN, "Campaign and Party Finance in Germany", Ed.: Arthur B. Gunlinks **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel, New York, 2000, s. 203-204; Susan Scarrow, "Explaining Political Finance Reforms: Competition and Context", **Party Politics**, 10 (6), 2004, s. 671

partiler 10.000 Hollanda Guldeni ve üzerindeki bağışçılarını açıklamaya başlamışlardır. Sonunda devlet yardımları ile ilgili 1999 yılında yapılan yeni düzenleme ile birlikte bu uygulama yasalaştırılmıştır. İsrail ise tüm bağış sahiplerinin kimliklerinin açıklanmasının zorunlu tutulduğu ülkelerdendir. Oysa İskandinav ülkeleri, İsviçre ve İrlanda gibi bazı ülkelerde, bağış sahiplerinin kimlikleri ayrımcılığa maruz kalmamaları, oy hakkının gizliliği, düşünce özgürlüğü gibi gerekçelerle açıklanmamaktadır[59].

Siyasi partilere bağış yapanların kimliklerinin kamuoyuna açıklanması siyasetin finansmanında şeffaflık için son derece önemli olmakla birlikte, siyasi görüşünün bilinmesini istemeyenler için caydırıcı bir uygulama olabilir. Öte yandan, isminin kamuoyunda açıklanmasını istemeyen bağışçılar için sadece siyasi partinin mali denetiminden sorumlu organın bağışçının kimliğini bileceği bir sistemin geliştirilmesi yoluyla bu caydırıcılık hafifletilebilir. Ancak bu uygulama, kamuoyunda şaibeli bir durum oluşabilecek miktarda yüksek bağışlar için geçerli olmamalıdır. Öte yandan, yüksek miktarlarda bağış yapacak kişilerin, aile, eş, dost vb. aracılığı ile birden fazla kaynaktan geliyormuşçasına bağış yapabileceği ortadadır. Bu olgu, siyasetin finansmanında bağışların yolsuzluğa en kolay müsaade edebilen gelir kaynağı olma nedenlerinden biridir.

3.1.1.2.4. Bağışların Sınırlandırmalarına İlişkin Değerlendirme

International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2012 yılında "Dünya Çapında Siyasetin Finansmanına İlişkin Düzenlemeler" isimli bir kitapçık yayınlayarak, çok kapsamlı bir araştırmayı gözler önüne sermiştir. Veriler 2012 yılı Şubat ayındaki mevcut hali ile açıklanmaktadır. Çalışmada, parti gelirlerine ilişkin düzenlemeler, harcamalara ilişkin düzenlemeler, şeffaflık, denetim ve yaptırımlara ilişkin düzenlemelere dair araştırılan 43 soru, veri alınabilen 142 ülkedeki mevcut duruma göre cevaplandırılmakta ve karılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Siyasi partilerin bulunmadığı ya da hukuken yasaklandığı

[59]Nassmacher, "Party Funding in Continental…", s.129

ülkeler, partilerin seçimlerde aday göstermesinin mümkün olmadığı ülkeler ve son 30 yıldır seçim yapılmamış olan ülkeler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır[60]. Aşağıdaki tabloda bağışlar ile ilgili ulaşılan temel veriler, hem bağışın sınırlanma türü olarak, hem de bu sınırlamaların beş kıtadaki oransal dağılımları olarak gösterilmektedir.

[60] Buna göre, Brunei Sultanlığı, Çin Halk Cumhuriyeti, Küba, Eritre, Kuveyt, Laos, Kuzey Kore, Oman, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Birleşik Arap Emirlikleri ve Vietnam çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. **Bkz.** Magnus Ohman, **"Political Finance Regulations Around the World: An Overview of the International IDEA Database",** International Institude for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2012, s. 6-9

Tablo 1. Bağış Kaynaklarına İlişkin Sınırlamalar ve Bölgesel Dağılımları

		Araştırma Kapsamındaki 142 Ülkede		Bölgesel Olarak Bağış Kaynaklarına İlişkin Sınırlamalar				
Soru	**Yasak Türü**	**Evet (%)**	**Hayır (%)**	**Afrika - Evet (%)**	**Amerika- Evet (%)**	**Asya- Evet (%)**	**Avrupa- Evet (%)**	**Okyanusya- Evet (%)**
1	Yabancı kaynaklardan siyasi partilere bağış yasağı	68	28	64	72	89	69	9
2	Yabancı kaynaklardan adaylara bağış yasağı	51	41	35	64	65	60	10
3	Şirketlerden siyasi partilere bağış yasağı	22	78	22	23	28	23	0
4	Şirketlerden adaylara bağış yasağı	22	78	9	42	31	23	0
5	Kısmi olarak devlete ait ya da devletle sözleşmesi olan şirketlerden siyasi partilere bağış yasağı	46	54	28	56	51	70	0
6	Kısmi olarak devlete ait ya da devletle sözleşmesi olan şirketlerden adaylara bağış yasağı	38	62	17	63	44	51	0
7	Sendikalardan siyasi partilere bağış yasağı	26	74	15	33	34	33	0
8	Sendikalardan adaylara bağış yasağı	24	76	11	52	27	28	0
9	İsimsiz kaynaklardan siyasi partilere bağış yasağı	55	32	51	72	81	71	9
10	İsimsiz kaynaklardan adaylara bağış yasağı	44	15	24	68	60	59	13
11	Doğrudan devlet yardımı haricinde, devlet kaynaklarından parti ya da adaylara bağış yapılması yasağı	85	15	79	74	93	92	50
12	Bağışların herhangi bir diğer formuna ilişkin yasak	49	51	23	72	66	63	15

Not: Tabloda verilen yüzde oranları her soru için verilen geçerli cevapların toplamına dayanmaktadır. Veritabanındaki 142 ülkenin tamamını içermeyebilir. Kıtalara ilişkin olarak verilen yüzde oranları ilgili bölgede yanıt alınabilen ülkelerin oranıdır. Oranlar, her soru için verilen geçerli cevapların toplamına dayanmaktadır ve veritabanındaki bütün ülkeleri içermeyebilir.
Kaynak: Magnus Ohman, **"Political Finance Regulations Around the World: An Overview of the International IDEA Database",** International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2012, s. 16 ve 18'deki iki tablonun sadeleştirilip birleştirilmesi ile elde edilmiştir.

- Tablo 1'deki verilerin değerlendirilmesi sonucu, bağışlarla ilgili dünya çapında en yaygın sınırlamanın devlet kaynaklarından yapılacak bağışlarla ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre, veri elde edilebilen 110 ülkeden 94'ünde (%85) devlet kaynaklarından bağış yapılması yasaklanmıştır.
- Veri elde edilen ülkelerin %68'inde yabancı ülkelerin bağışları yasaklanmıştır. Adaylara yapılacak yabancı kaynaklı bağış yasağı ise çalışma kapsamındaki ülkelerin %51'inde mevcuttur.
- 36 ülkede (%22) şirketlerin siyasi partilere bağış yapmaları yasaklamıştır. Amerika'da ülkelerin %42'sinde bu yasak adaylara yapılacak bağışlar için de geçerlidir.

Tablo 2. Bağış Miktarlarına İlişkin Sınırlamalar ve Bölgesel Dağılımları (%)

Limit Türü	**Evet** (%)	**Hayır** (%)	**Afrika** (%)	**Amerika** (%)	**Asya** (%)	**Avrupa** (%)	**Okyanusya** (%)
Belirli bir zaman diliminde bir bağışçının bir partiye bağışlayabileceği miktara ilişkin limit bulunmakta mıdır?	31	69	19	25	36	49	8
Bir bağışçının seçim sürecinde bir partiye yapacağı toplam bağış miktarına ilişkin bir limit bulunmakta mıdır?	31	69	9	38	37	53	0
Bir bağışçının, bir adaya bağışlayabileceği miktara ilişkin limit bulunmakta mıdır?	29	71	9	38	40	43	9

Not: Tabloda verilen yüzde oranları, her soru için verilen geçerli cevapların toplamına dayanmaktadır. Veritabanındaki 142 ülkenin tamamını içermeyebilir. Kıtalara ilişkin olarak verilen yüzde oranları, ilgili bölgede yanıt alınabilen ülkelerin oranıdır. Oranlar, her soru için verilen geçerli cevapların toplamına dayanmaktadır ve veritabanındaki bütün ülkeleri içermeyebilir.
Kaynak: Magnus Ohman, **"Political Finance Regulations Around the World: An Overview of the International IDEA Database",** International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2012, s. 21 ve 22'deki iki tablonun sadeleştirilip birleştirilmesi ile elde edilmiştir.

Tablo 2'deki verilere göre, çalışma kapsamındaki 142 ülkenin %55'inde (74 ülke) siyasi partilere ya da adaylara yapılabilecek bağışlarla ilgili bir üst limit getirilmemektedir. Avrupa'da oldukça yaygın olan bağışlara miktar sınırı getirilmesi uygulaması Afrika ve Okyanusya'da ise neredeyse yoktur.

Siyasi partilere yapılan bağışlar, yardımlar ve partiler için yapılan çalışmalar aslında birer siyasal katılma türüdür. Bu nedenle, siyasi partilere yapılacak bağışların sınırlandırılması parti gelirlerini azaltabileceği gibi kişilerin siyasi katılma haklarına müdahale anlamına da gelecektir. Ayrıca, bağışlara getirilecek aşırı sınırlamalar partileri yasal olmayan yollarla gelir elde etmeye yönlendirebilir. Bu nedenle siyasi partilere yapılacak bireysel bağışların sınırlandırılmaması esas olmalıdır. Ancak gerçek kişiler dışında yapılacak bağışlara sınırlama getirilmesi hem siyasi rekabette fırsat eşitliği hem de siyasi partilerin bu kurum ve kuruluşların baskısı altına girmesinin engellenmesine katkı sağlamak bakımından isabetli olacaktır. Bu konuda Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu'nun (Venedik Komisyonu) ayrıntılı çalışmalarına dayanarak 2001 yılında yayınladığı *Siyasi Partilerin Finansmanı* başlıklı *1516 Sayılı Tavsiye Kararı'ndaki*[1] tavsiyeleri yönlendirici olabilir. Avrupa Parlamentosu'nun siyasi partilere yapılacak bağışlarla ilgili üye ülkelere tavsiyeleri şöyledir:

- Devlet işletmeleri, devlet kontrolü altındaki işletmeler veya kamu sektörüne mal ve hizmet götüren firmaların yapacakları bağışlar yasaklanmalıdır,
- Offshore (vergi muafiyeti olan) bölgelerde ikamet eden şirketlerin bağışları yasaklanmalıdır,
- Tüzel kişilerin bağışlarına ayrıntılı limitler getirilmelidir,
- Bağışların azami toplamına bir sınır getirilmelidir,
- Dini kurumların bağışları yasaklanmalıdır,
- Yasaların ihlali durumunda siyasi partiler kısmi ya da tamamen iflas veya devlet yardımlarının zorunlu iadesi ve ceza ödemelerini içeren yaptırımlara tabi tutulmalıdır.
- Bireysel sorumluluk durumunda ise, seçilen vekilin haklarının geri alınması veya belirli bir süre durdurulması gibi yaptırımlar uygulanmalıdır.

[1] Parliamentary Assembly, Recommendation 1516 (2001), **Financing of Political Parties**, m. 6. (Çevrimiçi) http://assembly.coe.int/Documents/AdaptedText/ta01/EREC1516.HTM,15.03.2012

Avrupa Parlamentosu'nun bireysel sorumluluk durumunda seçilen vekilin haklarının geri alınmasına ilişkin önerisi kanaatimizce ölçüsüzdür. Bağışların azami toplamına sınır getirilmesi önerisi ise siyasal katılımı sınırlamak anlamına gelse de, siyasi rekabette eşitliğin sağlanmasına katkı sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

3.1.1.3. Diğer Gelirler

Ülkeler ve partiler arasında çeşitlilik göstermekle birlikte siyasi partilerin en yaygın diğer gelirleri; mal varlığından ve partiye ait işletmelerden elde edilen gelirler (parti tesislerinin kirası ya da işletilmesi), partinin yayın, bayrak vb. ürünlerinin satışlarından elde edilen gelirler ile balo, konser, şölen gibi faaliyetlerden elde edilen gelirler olarak özetlenebilir.

Siyasi partilerin "diğer gelirleri"nin parti toplam geliri içinde pek fazla yer tutmaması yaygın bir durum olmakla birlite istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin İsveç'te, siyasi partilerin piyango faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelirler, hem düzenli hem de güvenilir bir gelir kaynağı olarak süregelmiştir. Piyango gelirlerinde hayli başarılı olan İsveç Sosyal Demokrat Partisi, 1997 yılında elde ettiği toplam gelirlerin % 38'ini bu kaynaktan sağlanmıştır. Fransa'da partilerin toplantılar, konferanslar ve benzeri bağış organizasyonlarından elde ettikleri gelirler toplam gelirlerinin % 20'si civarındadır[2].

Siyasi partilerin aidat ve bağış dışındaki özel gelir kaynakları ile ilgili olarak Avusturya ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Avusturya'da siyasi partiler kendilerine ait ya da ortağı oldukları şirketler vasıtasıyla market, alışveriş merkezi ve konut yapımı gibi alanlarda ticari faaliyetlerde bulunabilmektedirler[3]. Siyasi partilerin değişik kaynaklardan gelir elde etmeleri, onların gelir kaynaklarını çeşitlendirmek ve birkaç kaynağa bağımlı olmaktan kurtarmak gibi olumlu bir nitelik taşır. Öte yandan, konut yapımı gibi ekonomik bir niteliği olan, ancak siyasi karar alma süreciyle de ilişkili

[2] Nassmacher, a.g.e., s.120
[3] Biezen, **Financing Political Parties and Election Campaigns**, s. 19

olduğu için siyasi bir niteliği de bulunan bir alanda, yolsuzlukların gündeme gelme olasılığı nedeniyle, çoğu ülkede partilerin bu gibi faaliyetlerine izin verilmez. Ayrıca siyasi partilerin asli amaç ve faaliyetleri gelir elde etmek olmadığına göre sadece kar amacı taşıyan faaliyetlere girişmeleri doğru değildir.

Siyasi partilerin gelirleri arasında sayılmasının doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte, siyasi iktidarı elinde bulunduran parti ve siyasetçilerin, ihale ve istihdam konularında belli kararlar alarak ve ellerindeki gizli devlet bilgilerini kullanarak parasal olmayan kaynakları siyasal nitelikte paraya dönüştürebilme olanağına sahip olduğu bilinmektedir. Devlet tarafından verilen ruhsat ve imtiyaz sözleşmelerinin değeri üzerinden ruhsat ve imtiyaz sahiplerinden partilere bağış sağlanması da (*toll gating*) siyasetin finansmanı yöntemi olarak kullanılabilmektedir[4].

3.1.2. Kamusal Gelir Kaynakları

Siyasi partilerin kamusal finansmanı "doğrudan kamusal finansman" ve "dolaylı kamusal finansman" olarak iki başlıkta incelenebilir. İlk olarak ele alınacak devlet yardımı türü, hazine yardımı anlamına gelen doğrudan kamusal finansman olup, uygulanma gerekçeleri 3 temel maddede özetlenebilir:

(a) Siyasi partilerin demokrasi için vazgeçilmez kuruluşlar oldukları ve bu sebeple yaşatılmaları gerektiği inancı,

(b) Siyasi rekabette adil ve eşit şartların sağlanması amacı,

(c) Siyasi partilerin mali bakımdan güçlü kişi ve kurumların etkisinden korunması ve yolsuzlukların engellenmesi amacı.

Avrupa'da 1960-1970'li yıllara gelindiğinde siyasi partilerin hem aidat gelirleri hem de gönüllü çalışanlar açısından önemli bir kayba uğradığına değinmiştik. Gelirlerdeki bu azalma, aynı dönemlerde medyanın seçim kampanyalarında daha etkin

[4] Jonathan Mendilow, "Public Party Funding and Party Transformation in Multiparty Systems", **Comparative Political Studies**, 25 (1), 1992

ve yoğun kullanılmaya başlamasıyla örtüşünce artan giderler siyasi partileri düzenli ve sürekli kaynaklar aramaya yöneltmiştir. Bu arayışın siyasi partileri mali yönden güçlü kişilere bağımlı kılacağı ve bunun kayırmacılık ve ihaleler gibi devlet kaynaklarının dağıtılmasında yolsuzluklara sebep olabileceği korkusu, devlet yardımlarının kabulünü ve yayılışını kolaylaştırmıştır[5].

Siyasi partilere yapılacak devlet yardımları ile siyasal rekabette partiler arasında adil ve eşit rekabet fırsatları yaratılabileceği düşüncesinin altında mali bakımdan sıkıntı çeken küçük partileri yeni kurulan partileri ve mali olanakları güçlü olan kesimlerin ya da yerleşik çıkar gruplarının desteklemeye yanaşmayacağı programları olan partileri devlet yardımının yaşatacağı inancı yatmaktadır[6]. Bu görüşe göre devlet yardımları, toplumdaki çeşitli kesimlerin ya da azınlıkların temsilcisi olan partilerin baskın ve mali bakımdan ayrıcalıklı partilerle daha eşit düzeyde rekabet edebilmelerini kolaylaştırmaya hizmet etmektedir. Aslında bu düşünce, kampanya harcamalarının seçim sonuçları üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle seçimlerde etkili olabilecek her parti ve adaya seçim çalışmalarında gerekli olan temel kaynaklar eşit ve adil bir şekilde sağlanmalıdır.

Devlet yardımı uygulaması ile siyasi partilerin ekonomik güç odaklarından mümkün olduğunca bağımsız kılınarak bunların çıkarına göre değil, kamu çıkarına yönelik hareket etmeleri amaçlanır. Partilere yüksek miktarda bağış yapanların devlet olanaklarından yararlanma istek ve beklentilerinin yolsuzlukları tetikleyeceği düşünüldüğü için devlet yardımlarının yolsuzlukları azaltıcı etkisi olacağı düşünülür.

Siyasi partilere devlet yardımı uygulaması oldukça geniş çapta kabul gören bir uygulama olmakla birlikte, devlet yardımlarının miktarları ve dağıtım kriterleri her ülkenin kendi koşullarına göre farklılıklar göstermektedir. Aşağıda devlet yardımlarının türleri ve yardımların dağıtımına ilişkin çeşitli uygulamalar birkaç başlık altında incelenmektedir.

[5] Scarrow, a.g.e, s. 624
[6] Biezen, "Political Parties as…", s. 707; Biezen, **Financing Political Parties**..., s., 35- 36

3.1.2.1. Doğrudan Kamusal Finansman (Hazine Yardımı)

Fiilen ilk kez 1950'lerde Kosta Rika ve Arjantin gibi Güney Amerika ülkelerinde başlayan uygulama, 1959 yılında Batı Almanya'da ilk kez yasal düzenlemeye konu olarak Avrupa'ya giriş yapmıştır[7]. Almanya'yı takiben, Avusturya, İskandinav ülkeleri, Türkiye, İspanya, İsrail ve İtalya konuyla ilgili yasal düzenlemeler yapan ilk ülkeler arasında yer almışlardır. Kısa zaman içinde yaygınlaşmaya başlayan kamusal finansman uygulamaları ulusal düzeyde kalmamış, federe devlet düzeyinde de uygulanmaya başlamıştır. İsveç ise bölgesel ve yerel parti örgütlerinin, bölgesel ve yerel kamu otoriteleri tarafından finanse edilmesi uygulamalarının öncülüğünü yapmıştır[8]. Nihayet siyasi partilerin Avrupa Parlamentosu seçimleri için yaptıkları harcamaların da kamusal olarak desteklenmeye başlamasıyla birlikte, siyasi partilerin kamusal finansmanına ilişkin hukuki düzenlemeler ulusal ölçeği aşmıştır.

Günümüzde siyasi partilere devlet yardımı yapılması çok yaygın bir uygulama haline gelmiştir. IDEA'nın siyasi partilerin finansmanına ilişkin veritabanındaki Şubat 2012 tarihine dek toplanmış bilgiler göstermektedir ki; çalışma kapsamındaki ülkelerin (142 ülke) %68'inde (112 ülke) siyasi partilere kamusal yardım yapılmaktadır. Ancak bu oranın Okyanusya'da %27, Avrupa'da %86 olduğunu belirtmek gerekir[9]. Öte yandan, siyasal partilere hiç bir kamusal desteğin yapılmadığı ülkeler de bulunmaktadır. Örneğin Afrika'da Botsvana, Moritus ve Senegal'de devlet yardımı yapılmadığı gibi parti finansmanına dair yasal düzenlemeler de bulunmamaktadır. Görece olarak daha yerleşik demokrasilerde de aynı durumu görmek mümkündür. Örneğin Hindistan, Jamaika ve İsviçre'de siyasi partilere devlet yardımı yapılmamaktadır[10].

---

[7] Alexander Herbert, "Money and Politics: Rethinking a Conseptual Framework", Ed.: Herbert E. Alexander, **Comparative Political Finance in the 1980s,** Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1989, s. 9-23: 12-13

[8] A.e., s 13-14

[9] Ohman, a.g.e., s. 10

[10] Ingrid Van Biezen and Petr Kopecky, "The State and the Parties: Public Funding, Public Regulation and Rent-Seeking in Contemporary Democracies", **Party Politics** 13, 2007, s. 235-254: 245

3.1.2.1.1. Devlet Yardımlarının Dağıtımında Öne Çıkan Unsurlar

Siyasi partilere hazine yardımı yapılan ülkelerde yardımın nasıl yapılacağı, kime yapılacağı, ne zaman yapılacağı, ne kadar yapılacağı gibi konulardaki uygulamalar çeşitlilik göstermekle birlikte, yardımların dağıtımı noktasında iki ana kritere göre hareket edildiği söylenebilir. Bunlardan birincisi *ölçülülük* ilkesidir. Buna göre, partilere sağlanan kamusal destekler sahip oldukları seçmen desteği ile ölçülü olarak dağıtılır. Yani, parti ya da adaya genel seçimlerde kazandıkları oylar ve/veya parlamentoda elde ettikleri sandalye sayısı ile orantılı olarak dağıtılır. Diğer ilke ise *eşitlik* ilkesidir. Buna göre, her parti veya aday, seçim başarısına ya da milletvekili sayılarına bakılmaksızın eşit miktarda yardım alır. Uygulamada devletler genellikle kamusal yardımları bu iki ilkeyi birleştirerek değişik şekillerde uygulamaktadır. Bu açıdan, her ülkenin sistemi kendine özgü nitelikler taşır.

Çek Cumhuriyeti'nde uygulanan sistemde, geçerli oyların en az %3'ünü alan partilere hazine yardımı yapılmaktadır. Oyların %3-%5'ini alan partilere yapılan yardım %3'ün üstündeki her bir oy için binde bir oranında arttırılmaktadır. %5'in daha fazlası için yapılan yardım miktarı değişmemekle birlikte, %5'i aşan partiler ayrıca her bir milletvekili için her yıl yardım almaktadır. Portekiz'de ise ölçülülük ve eşitlik ilkeleri birleştirerek uygulanan sistemde ulusal yasama organı seçimlerinde, yapılacak yardımın %20'si seçime katılan parti ve adaylara eşit olarak dağıtılmakta, kalan %80'i ise seçim sonuçlarıyla orantılı olarak dağıtılmaktadır[11].

Kural olarak, eşitlik ilkesi ölçülülük ilkesine nazaran sistemin küçük partiler lehine olmasını sağlar. Ancak küçük partiler için dezavantajlı olan, yani tamamen seçim başarısına dayalı olarak devlet yardımlarını tahsis eden sistemlerde bazı tedbirlerle durumun yumuşatılması mümkündür. Örneğin Almanya'da partilerin

[11] Biezen, a.g.e., s. 49; Ingrid van Biezen ve Petr Kopencky, "On the Predominance of State Money: Reassessing Party Financing in the New Democracies of Southern and Eastern Europe", **Pan-European Perpectives on Party Politics**, Ed.: Paul Lewis ve Paul G. Webb, Netherlands, 2003, s. 101

seçimlerde elde ettikleri oyların ilk dört milyonu için aldıkları destek (0,85€) geriye kalan oylar için aldıkları destekten (0,7€) daha fazladır[12].

Doğrudan devlet yardımlarının dağıtımında genellikle ya partilerin son seçimlerde aldıkları oy oranları ya da parlamentodaki sandalye sayıları oranında dağıtım yapılmaktadır. Bazı ülkelerde karma bir sistem kullanılabilirken bazı ülkelerde ise yardımların bir kısmı bütün partilere eşit dağıtılmaktadır. Örneğin, Macaristan'da rutin parti giderleri için devlet yardımının %25'i parlamentoda sandalyeye sahip tüm partilere eşit bir şekilde dağıtılıyorken, kalan %75'i ise parlamento seçimlerinin ilk turunda elde edilen oylar temel alınarak dağıtılmaktadır[13]. Avusturya, Belçika ve İsveç'te yardımların bir kısmı öncelikle bütün partilere eşit dağıtılmakta, daha sonra ise her ülkenin kendi kurallarına göre partiler arasında paylaştırılmaktadır. Aşağıda, bu iki kritere göre devlet yardımlarının dağıtımına ilişkin çeşitli ülkelerden örnekler sunulmaktadır[14]:

***Belli oy oranının arandığı ülkeler*:** Almanya'da %0,5, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ve Makedonya'da %3, Bulgaristan'da %1, Arnavutluk ve Ermenistan'da %2.5, Hırvatistan'da %3 ila %10 arası, Rusya'da %2 ila %3 arası, Azerbaycan ve Polonya'da %3 ila %6 arası oy alınması, ilgili ülkelerde siyasi partilerin hazine yardımı almaya hak kazanmasının ön koşuludur.

***Parlamentoda temsil şartının arandığı ülkeler*:** Belçika, Finlandiya, İspanya, Bosna Hersek, Estonya, Romanya, Slovenya, Hollanda

***İki kriterin birlikte uygulandığı ülkeler*:** İtalya (%2), Norveç (%2,5), İsveç (%2,5), Avusturya (%1)

Hazine yardımından yararlanabilmek için belli oy oranı aranan ülkelerde, alınması gereken oy oranlarında %0,5 ila %10 gibi oldukça büyük sayılabilecek bir fark olması, her ülkenin iç dinamiklerinin farklı olmasıyla açıklanabilir. İlke olarak,

[12] Biezen, a.g.e., s. 45
[13] Ingrid van Biezen, **Political Parties in New Democracies**, Hampshires, 2003(a), s. 179; Biezen, **Financing Political Parties**…, s. 44
[14] Janis Ikstens, Daniel Smilov, Marcin Walecki, a.g.e., s. 91

düşük oy oranı aranan ülkelerde siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabetinin daha adil ve daha eşit koşullarda gerçekleşeceği söylenebilir.

Devlet yardımlarının dağıtımında en yaygın olarak başvurulan parlamentoda temsil ve/ ve ya en son seçimlerde alınan oy oranı kriterleri yanında, bazı ülkelerde seçimlerde belli sayıda seçim çevresinden aday göstermek veya belli sayıda oy almak gibi istisnai kriterlerin uygulandığı da görülmektedir. Örneğin Fransa'da, siyasi partilere yapılan devlet yardımları iki kısımdan oluşmaktadır. Partilerin birinci kısım yardımlardan yararlanabilmeleri için 50 seçim bölgesinden aday göstermesi yeterlidir. İkinci kısım yardımlar ise, sadece parlamentoda temsil edilen partilere yöneliktir. Adaylara yapılan seçim kampanyası yardımları, seçimlerin birinci turunda %5 oy almış olma şartına bağlanmıştır. Ayrıca, adayların kampanya hesaplarını kurallara uygun bir şekilde bu işle yetkilendirilmiş denetim organına teslim etmeleri ve harcama tavanlarını aşmamış olmaları gerekmektedir[15]. Danimarka'da ise bir partinin devletten yardım alabilmesi için ulusal seçimlerde 1000 oy, bölgesel seçimlerde 500 oy ve yerel seçimlerde 100 oy alması gerekmektedir[16].

IDEA'nın 2012 tarihli veritabanındaki sonuçlara göre incelenen 142 ülkedeki siyasi partilerin devlet yardımına hak kazanma ölçütlerine ilişkin tespitler ise şu şekildedir[17]:

- Çalışma kapsamındaki ülkelerin 57'sinde bir önceki seçimlerde elde edilen oy oranına göre yardım yapılmaktadır.
- Çalışma kapsamındaki 8 ülkede bir sonraki seçimlerde elde edilen oy oranına göre yardım yapılmaktadır. Buna göre, yardımlar seçimden önce yapılır ve yardım yapılan parti barajı aşamazsa kendisine verilen kamusal fonu iade eder.
- Çalışma kapsamındaki 58 ülkede parlamentodaki temsil oranına göre,
- Çalışma kapsamındaki 9 ülkede önceki seçimlerde parlamentoda kazanılmış sandalye sayısına göre yardım yapılmaktadır.

[15] Clift ve Fisher, a.g.e., s. 688
[16] Pierre, a.g.e, s. 10
[17] Ohman, a.g.e., s. 25, Tablo 6

- Çalışma kapsamındaki 2 ülkede yardımlar seçim öncesinde ve parlamentodaki sandalye sayısına göre yapılır. Parti kendisine yapılan yardım kadar sandalyeyi kazanamazsa kamusal fonları iade eder.
- Çalışma kapsamındaki 9 ülkede yapılacak seçimler için belirli sayıda aday göstermiş olan partilere yardım yapılır.
- Çalışma kapsamındaki 2 ülkede belirli sayıda kayıtlı üyesi bulunan partilere yardım yapılmaktadır.

Yukarıdaki çalışmanın sonuçlarının gösterdiği üzere, hazine yardımının dağıtımında parlamentoda temsil oranı ve bir önceki seçimlerde elde edilen oy oranı kriterleri en yaygın uygulanan kriterlerdir.

Devlet yardımının dağıtımı ile ilgili ülkeler arasında farklılık gösteren bir diğer unsur ise yardımın adaylara da yapılıp yapılmadığına ilişkindir. Bazı ülkelerde devlet yardımı sadece partilere yapılırken, bazı ülkelerde seçim kampanyaları sırasında adaylara da devlet yardımı yapılmaktadır. Yine bazı ülkelerde kamusal desteklerin tamamı parti merkez örgütlerine verilirken, bazı ülkelerde parti yerel örgütleri de bu destekten doğrudan yararlandırılmaktadır.

Devlet yardımları, düzenli olarak yapılan devlet yardımları ve seçim kampanyaları sırasında yapılan devlet yardımları olarak da farklılıklar göstermektedir. Batı demokrasilerinde seçim kampanyalarının devlet tarafından desteklenmesi uygulamaları 1960'ların sonlarında başlamıştır. Batı Almanya (1967) ve İsrail'in (1969) öncülüğünde başlayan bu sistem, 1970'lerde Kanada, İtalya, İspanya ve ABD'de uygulanmaya başlamıştır. Avustralya 1988'de, Avusturya 1990'da bu uygulama ile tanışmıştır[18]. Türkiye de yıllık olarak yapılan devlet yardımlarının yerel seçimlerde iki, genel seçimlerde üç kat olarak ödenmesi yoluyla seçim kampanyalarına devlet desteği sağlayan ülkelerdendir.

Devlet yardımlarının hangi partilere yapılacağına dair yukarıda ele alınan ilk kriterler belirlendikten sonra, yapılacak toplam devlet yardımının hangi ölçütlere göre

[18] Y.y.,**The World of Campaign Finance,** 1993, s. 4

partilere dağıtılacağı sorusu akla gelmektedir. Devlet yardımlarının yapılacağı partilerin belirlenmesi sırasında korunması gereken temel ilke siyasi partilere girecekleri seçim yarışında eşit ve adil rekabet şartlarının sağlanmasıdır. Her partiye aynı miktarda yardım yapılması, örneğin %5 oy alan bir parti ile %50 oy almış olan bir partiye eşit miktarda yardım yapılması eşitlik gibi görünse de, bu durum adalet ve ölçülülük ilkesine uygun olmayacaktır. Bu konudaki yaygın görüş toplumun desteğine daha fazla sahip olan partilerin, demokratik mücadeleye daha fazla katkı sağladıkları ve bu sebeple de devlet yardımlarından daha fazla yararlanmaları gerektiğidir.

Buna karşılık, siyasi partilere aldıkları oy oranına göre yardım yapılması, büyük partilere hep daha fazla yardım yapılmasına neden olacak ve bu durumda küçük partiler hep dezavantajlı bir konumda olacaklardır. Bu dezavantajın yanında, devlet yardımından yararlanmak için gerekli ilk koşulu (çoğunlukla seçim barajı ya parlamentodaki sandalye sayısı) sağlayamadıkları için yardımlardan hiç yararlanamayan partilerin varlığı, siyasi parti sisteminin katılaşmasına yol açma riski taşır. Bazı ülkeler küçük partileri korumak amacıyla devlet yardımlarının bir kısmını tüm partilere eşit olarak dağıtıp, geri kalan kısmını ise partinin son seçimlerde aldığı oy oranları ya da parlamentodaki sandalye sayısına göre dağıtmak suretiyle bu sorunu çözmeye çalışmaktadır.

IDEA'nın 2012 veritabanındaki 142 ülkeye ilişkin verilere göre, devlet yardımına hak kazanan partilere yapılacak yardımın dağıtılış usulüne ilişkin tespitler şunlardır[19]:

- 48 ülkede yardıma hak kazanan tüm partilere eşit,
- 36 ülkede kazanılan sandalye sayısına göre,
- 54 ülkede kazanılan oy oranına göre,
- 17 ülkede kazanılan oy sayısına göre,
- 6 ülkede partilerin gösterdiği aday sayısına göre,
- 3 ülkede belli bir üst limite kadar; partinin yapmış olduğu harcamalara göre,
- 2 ülkede partilere kayıtlı üye sayısına göre devlet yardımları dağıtılmaktadır.

[19] Ohman, a.g.e, s. 27, Tablo 7

Devlet yardımı ile ilgili yukarıda örneklerle birlikte özetlemeye çalıştığımız unsurlar ve devlet yardımlarının yapılması için savunulan güçlü gerekçelere rağmen, devlet yardımlarının kendinden beklenen faydayı sağlamadığı yönünde haklı eleştiriler de bulunmaktadır. Aşağıda devlet yardımlarına yöneltilen eleştiriler ana hatlarıyla incelenmektedir.

3.1.2.1.2. Devlet Yardımlarına Yöneltilen Eleştiriler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan devlet yardımı uygulaması kimi yazarlara göre siyasi partileri devletin daha fazla denetim ve kontrolü altına almıştır. Devlet yardımlarının, siyasi partiler üzerindeki ideolojik etkileri olabileceği düşünülmeden uygulanmasının ardında açıkça ifade edilmeyen ideolojik bir ön kabul bulunmaktaydı. Bu ön kabul, devletin siyasi partilere karşı tarafsız olduğu, kamusal desteklerin herhangi bir ideolojik etkisinin olmadığıydı. Siyasi partiler, kamusal desteklerin öncesinde olduğu gibi, örgüt yapılarını ve seçmenler ile ilişkilerini dönüşüme uğramadan koruyabilecekler ve politikalarını oluşturmada özgür kalacaklardı[20]. Oysa kamusal desteklerle ilgili alınan kararlarda ideolojik kaygıların etkili olmayacağına ilişkin ön kabul, günümüzde ciddi şekilde tartışmalı bir hal almıştır.

Kanaatimizce Mendilow'un "devlet"in partilere karşı tarafsız olacağına ilişkin ön kabul ile ilgili tespitinde, "devlet" kavramı yerine, "iktidar partisi" ya da koalisyon halinde iktidar partilerinin oluşturduğu "yasama çoğunluğu" kavramını kullanmak daha uygun görünmektedir[21]. Çünkü devlet yardımı ile ilgili ölçütleri belirleyen güç, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini kapsayan devlet değil "yasama çoğunluğu"dur. Nitekim 3. Bölümde inceleyeceğimiz gibi, Türkiye'de AYM'nin, daha genel bir ifadeyle yargı organının olumsuz görüş bildirdiği durumda bile gerekirse Anayasa'yı değiştirerek yardımı Anayasallaştıran organ, seçilmişlerin oluşturduğu "yasama çoğunluğu" olmaktadır.

[20] Mendilow, a.g.e, s. 91

[21] Benzer görüş için **Bkz.** Atakan Hatipoğlu, "Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 41, Ekim 2009, s. 233-250: 246-247

Yasama çoğunluğunu oluşturan "seçilmişler"in, kendi çıkarlarını çok yakından ilgilendiren kamusal finansman konusunda tarafsız ve objektif olup olamayacağı ise ayrı bir tartışma konusudur. Yasama çoğunluğunu elinde bulunduranların siyasi rekabette eşit ve adil koşullar yaratma kaygısı duymak yerine kendi çıkarlarına göre düzenlemelerde bulunabileceği eleştirisi, dağıtım kriterlerinin eşitlik ve ölçülülük ilkelerine göre belirlenmediği çeşitli ülke örneklerinin ortaya koyduğu üzere haklı bir eleştiridir. Devlet yardımlarının siyasi partiler arasında ayrım gözetilmeden yapılacağına ilişkin ön kabulün aksine devlet yardımları siyasi bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Öte yandan, çalışmamızın birinci bölümünde ele alındığı üzere, siyasi partileri sadece kendi çıkarları peşinde koşan, iktidara geldikten sonra her istediğini yapabilen örgütler olarak görmek de mümkün değildir. Her şeyden önce sonraki seçimlerde oy kaybetme endişesi onları seçmen taleplerine duyarlı olmaya zorlar. Dolayısıyla, devlet yardımlarının dağıtımı ile ilgili kriterleri belirleme yetkisine sahip olan yasama organının bu kriterleri tamamen keyfi olarak belirlemesi, temsili demokrasi ile yönetilen ülkeler açısından pek mümkün görünmemektedir. Nitekim İtalya'da 2007 ve 2012, Portekiz'de 2010, İspanya'da 2012 yıllarında yaşanan mali krizlerin etkisiyle siyasi partilere yapılan devlet yardımlarının miktar olarak azaltılmış olması[22], siyasi partilerin halka karşı sorumluluk ve seçmen taleplerine duyarlılık gösterebileceğini doğrular niteliktedir.

Devlet yardımlarının yapılma gerekçelerinin temelinde demokratik bir siyasal yaşamın sürdürülebilmesi için siyasi partilerin zorunlu kuruluşlar olarak görülmesi yer almaktadır. Ancak devlet yardımları ilke olarak siyasi partileri birer "kamu kurumu" ve bunların gördüğü hizmeti de bir "kamu hizmeti" saydırma tehlikesi doğurmaktadır. Tanör, vergi ödevinin de ancak kamu giderlerini karşılamak amacıyla konulabileceğini ve devlet yardımının kamuoyunun devletin etkisi dışında oluşması gereğine uygun düşmeyeceğini dile getirmektedir[23].

[22] IDEA, a.g.e., s. 225
[23] Bülent Tanör, **Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu**, İstanbul, BDS Yayını, 1994, s. 200

Kanaatimizce, vatandaşların ödediği vergilerin belki de desteklemediği partilere finansman kaynağı olarak verilmesi ilke olarak doğru gözükmemektedir. Öte yandan siyasi partilerin varlığının demokrasi için bir zorunluluk olarak kabul edilmesi, bu konudaki eleştirileri bastırıcı niteliktedir. Partileri demokrasi için vazgeçilmez olarak ilan edenler için siyasi partiler, tıpkı eğitim kurumları gibi devletin sağlamak ve masraflarını karşılamak zorunda olduğu kuruluşlardır. Ancak siyasi partilerin kamu kurumu olarak kabul edilmesi ve bu kabulün devlet ile bütünleşen parti(ler) olacak şekilde genişlemesi halinde demokrasinin işleyiş ve devamlılığı tehlikeye girebilir. Çünkü bu durum, özellikle de iktidar partisinin iktidarının neredeyse sınırsız bir boyuta taşınması anlamına gelir. O halde, demokrasinin işleyişi açısından siyasi partilere devlet yardımı yapılıp yapılmaması konusundaki bu gerilimin çözümsüz olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasi partilere devlet yardımı yapılma gerekçelerinden biri olarak sunulan "toplumdaki farklı sınıfların siyasete katılımını kolaylaştırdığı" iddiasını, hangi sınıfların devlet yardımı sayesinde politika yapabildikleri ya da yapmalarının kolaylaştığı noktasında da sorgulamak gerekmektedir. Teorik olarak devlet yardımının siyasi partileri sermaye çevrelerinin baskısından korumak, emekçi sınıf partilerinin desteklenmesini sağlamak ve bu tür partilerle sermaye sınıfı partileri arasındaki mali denge eşitsizliğini hafifletmek gibi pratik yararları bulunmaktadır[24]. Siyasi partilere devlet yardımı yapılmasının, onların "işlevlerini sosyal ve ekonomik güç odaklarından bağımsız bir biçimde yerine getirmelerini sağlamak" amacına hizmet edeceği görüşü yaygın olarak destek bulsa da, siyasi partilerin sınıfsal bir olgu oldukları unutulmamalıdır. Her parti belirli toplumsal güçleri temsil etmekte, siyasal alanda onların sözcüsü olmaktadır[25]. Siyasi partilerin ekonomik güç odaklarından bağımsız olması amacı dile getirilirken, kastedilenin yüksek sermaye çevreleri olduğuna şüphe yoktur. Fakat bu çevreler de parti kurabildiklerine göre, devlet yardımının partileri sermaye çevrelerinin etkisinden bağımsız kılma gibi bir garantisi yoktur. Bu konuda Türkiye'den, büyük sermaye sahibi kişi ya da kişilerin kurduğu ve hazine yardımı

[24] A.e., s. 131
[25] Hatipoğlu, a.g.e., s. 242

almadan girdiği ilk seçimlerde önemli bir başarı sağlayan Genç Parti (GP) örnek verilebilir. Hazine yardımının, zaten sermaye çevresinden kaynak bularak kurulmuş olan GP'yi, sermaye çevrelerinin baskı ya da etkisinden korumak gibi bir etkisi olmamış, GP ilgili dönemde kasasına giren devlet yardımı ile sermayesini daha da arttırmıştır.

Kaldı ki devlet yardımı yapılmış olması siyasi partilerin başka kaynaklardan gelir elde etmesine mani değildir. Özellikle de siyasi partilerin devlet yardımlarından daha büyük oranda bağış toplayabildiği durumlarda, siyasi partilerin güçlü sermaye çevrelerinin etkisinde kalabilmesi sakıncası varlığını sürdürür. Bu noktada bağışlarla ilgili getirilen sınırlamalara yönelik hukuki düzenlemeler önem kazanmaktadır. Özellikle iktidar parti ya da partilerinin bağış toplama konusunda diğer partilere oranla daha avantajlı oldukları düşünüldüğünde, siyasi partiler arasında bağış kaynakları açısından bir eşitsizlik olduğunu söylemek gerekir. Ancak bağış ve/ve ya üye/ aidat toplayabilme yeteneği, siyasi partilerin kendi siyasi başarılarının bir sonucu olduğuna göre, bu konudaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik kısıtlamalar bu kez iktidar parti ya da partilerinin aleyhine olacaktır.

Bazı siyasi partilerin finansmanının neredeyse tamamının devlet tarafından karşılanması da siyasi partileri güçlü ekonomik çevrelere bağımlı olmaktan korumak amacıyla çelişmekte, çünkü partiler bu kez de güçlü bir ekonomik çevre olan devlete bağımlı hale gelebilmektedir. Ancak burada sorun kaynağını oluşturan şey devlet yardımı yapılması değil, devlet yardımının dağıtılış usulü ve yardım miktarlarının çok yüksek oluşudur. Bu da bizi tekrar bu konudaki kuralları belirleyen "yasama çoğunluğu"nun tarafsızlığı ve objektifliği ile ilgili endişelere geri döndürür.

Devlet yardımlarından büyük ve güçlü partilerin aldıkları pay -istisnalar olmakla birlikte- neredeyse tüm ülkelerde küçük partilere oranla daha fazla olmaktadır. Bunun gerekçesinde siyasi parti sayısında gereksiz sayıda artışa sebep olmamak ve halkın daha fazla desteğine sahip partilere daha fazla yardım yapılmasının daha adil olacağı düşüncesi yatmaktadır. Ancak bu uygulamalar, parti sisteminin katılaşmasına veya taşlaşmasına *(pertification)* neden olabildiği gerekçesiyle

eleştirilmektedir[26]. Bu eleştiriye uygun olarak literatürde, dünyanın pek çok ülkesinde devlet yardımlarının oy oranı ya da mecliste temsil edilme oranına göre dağıtılmasının zaten güçlü olan partileri daha da güçlendirip, siyasette yerleşik grupların lehine işleyerek statükonun korunmasına hizmet ettiği yönünde yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır.

Çeşitli ülkelerde siyasi partilerin devlet yardımı almaya hak kazanmaları sonrasında seçim harcamalarında hızlı bir artış yaşandığına ilişkin örnekler, devlet yardımlarının yeni ve küçük partilerin aleyhine işlediği iddiasını güçlendirmektedir. Örneğin İtalya'da doğrudan devlet yardımı uygulamalarının başlamasından sonraki iki seçim (1976 ve 1980) döneminde, yani 4 yıl içinde siyasi partilerin seçim harcamaları iki katına çıkmıştır[27]. Avusturya, İspanya, Finlandiya ve İsrail'de de devlet yardımı uygulamasının başlamasından sonra seçim harcamalarında önemli oranda artışlar görülmüştür[28]. Bu örnekler devlet yardımlarının yardımı alamayan küçük ve yeni partiler açısından adil ve eşit rekabet edebilme şartlarını olumsuz etkileyebileceği ve devlet yardımlarının parti sisteminde statükocu bir yapının sürdürülmesine olanak verebileceği yönündeki eleştiriyi destekler niteliktedir.

Öte yandan, kamusal desteklerden küçük partilerin de yararlandırılması suretiyle muhalefetin parçalara ayrılması konunun bir diğer boyutudur. Muhalefetten ayrılan grupların desteklenmesi ve bu yolla muhalefetin bölünmeye çalışılması, parti enflasyonuna yol açabileceği gibi iktidar parti ya da partilerinin çıkarına hizmet etmektedir[29]. Ancak Almanya, Portekiz ve İsveç'te kamusal desteklerden

---

[26] Nassmacher, a.g.e., s. 249

[27] Gian Franco Ciaurro, "Public Financing of Parties in Italy", Herbert E. Alexander (Ed.), **Comparative Political Finance in the 1980s,** Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1989

[28] Pilar Del Castillo, "Finanacing of Spanish Political Parties", Ed.: Herbert E. Alexander, **Comparative Political Finance in the 1980s,** Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1989: 166-168, Ayrıca Bkz. Mendilow, a.g.e., s.111

[29] Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler** (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s. 37. Türk siyasal hayatında, iktidar partisinin, muhalefet partilerinin muhtemel rakiplerini desteklemek amacıyla kamusal yardımlardan yararlandırılması iki defa gerçekleşmiştir. İlki, 1967 yılında CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi'ne devlet yardımı yapılması için gerçekleştirilen değişikliktir. Diğeri ise, 1987 erken seçimlerinde %7 oy alan Demokratik Sol Parti ve Refah Partisi'ne devlet yardımı yapılması için 2820 sayılı SPK'de 7.8.1988 tarih ve 3470 sayılı kanun ile yapılan değişikliktir.

yararlanmanın kolaylaştırıldığı düzenlemelerden önceki ve sonraki üç seçim dönemini karşılaştıran bir çalışmaya göre, toplam parti sayısında ve seçimlerde başarılı olan parti sayısında önemli bir değişiklik görülmezken, küçük partilerin oy oranları %50 oranında erimiştir[30]. Bu ülkelerde kamusal desteklerden yararlanan parti sayısındaki artış, daha fazla sayıda partinin parti sistemine girmesine neden olmamış, muhalefetin bölünmüşlüğünü arttırmakta etkili olmuş, küçük partiler yarı yarıya oy kaybına uğramıştır.

Devlet yardımının siyasi partiler sistemi üzerindeki etkileri üzerine 2000 yılında 11 Avrupa ülkesi ve ABD üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre; devlet yardımları partilerin ve parti sisteminin gelişiminde tek başına ve kesin bir değişime sebep olacak bir etkiye sahip değildir. Araştırmanın ulaştığı sonuca göre, çalışma kapsamındaki ülkelerde parti sisteminin katılaşması ve genişlemesi büyük ölçüde devlet yardımlarından bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında, siyasi partilere önemli miktarda devlet yardımı yapılan bazı ülkelerde hem siyasi iktidarların kolayca el değiştirebildiği, hem de parti sistemine yeni partilerin girebildiği de görülmektedir[31]. Kamusal desteklerin sisteme yeni partilerin girmesine engel olmadığı konusunda en iyi bilinen iki örnek, "yeni sol" olarak adlandırılan Alman Yeşiller Partisi ile İtalya'daki Radikal Parti'dir[32]. Türkiye'den de devlet yardımı almadan girdiği ilk genel seçimde (2002) büyük bir oy oranı ile iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) örnek gösterilebilir.

Ülkeler düzeyinde yapılan çeşitli çalışmalar incelendiğinde birbirinden farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. İskandinav ülkelerinde devlet yardımlarının parti gelirleri içerisindeki oranı küçük partilerde büyük partilere oranla daha yüksektir[33]. Başka bir ifadeyle, bu ülkelerde devlet yardımları küçük partiler açısından büyük

[30] Scarrow, a.g.e, s.637, Tablo A2
[31] Jon Pierre, Svasand Lars ve Wilfeldt Anders, "State Subsidies to Political Parties: Confronting Rhetoric with Reality**", West European Politics**, 23(3), Temmuz 2000, s. 22
[32] Scarrow, a.g.e., s. 627
[33] Jan Sundberg, "The Scandinavian Party Model at the Crossroads", Paul Webb, David Farrel ve Ian Holliday (Ed.), **Political Parties in Advanced Industrial Democracies**, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 199

partilere nazaran daha önemli bir mali kaynaktır. Fransa'da da devlet yardımından yararlanmaya yönelik kriterlerin kolaylaştırılmasından sonra siyasi parti ve aday sayılarında artış görülmüştür[34]. Bu örneklere dayanarak devlet yardımlarının büyük partiler lehine işlediği ve siyasi parti sisteminde katılaşmaya sebep olduğu tezinin her zaman ve her ülkede kesin olarak desteklenmediğini görmek mümkündür.

Özel finansman kaynaklarından yerleşik ve iktidar partilerinin daha çok yararlandığı Doğu Avrupa ülkelerine bakıldığında ise devlet yardımlarının yeni partiler ve muhalefet partileri lehine eski ve örgütlü partilere karşı bir denge işlevi yerine getirdiği söylenebilir[35]. İsrail'de parlamentoda temsil şartına bağlanan devlet yardımlarının başladığı 1969 yılına kadarki ilk yirmi yılda sadece üç yeni parti parlamentoda temsil edilme şansı bulabilmiştir. Oysa kamusal desteklerin yapılmasını düzenleyen kanunun yürürlüğe girişinden sonraki ilk seçimde, üç yeni parti daha parlamentoya girmiştir. Asıl dikkat çekici gelişme ise, bir sonraki seçimde (1974) 23 yeni partinin parlamentoya girmesidir[36]. İspanya örneğinde, kamusal destekler parti sistemine yeni partilerin girmesini engellemek bir tarafa yeni partileri önemli ölçüde destekleyici bir işleve sahip olmuştur. Yukarıda verilen örneklere dayanarak devlet yardımlarının muhalefetin bölünmüşlüğü arttırabildiği, hatta parti enflasyonuna yol açabildiği söylenebilir, ancak devlet yardımlarının yeni partilerin sisteme girişini engellediği ya da parti sisteminde katılaşmaya neden olduğu tezinin her zaman ve her ülkede desteklenmediğini görmek mümkündür.

Siyasi partilere oy oranına göre devlet yardımı yapılmasının, siyasi partileri kendi üyelerinin istek ve beklentilerinden çok alacakları yardım miktarını belirleyen oy sayısına önem vermeye yöneltmektedir[37]. Partilerin siyaset yapabilmesini sağlayan maddi imkânların çok büyük oranda devlet tarafından karşılanıyor olması,siyasi

[34] Andrew Knapp, "Ephemeral Victories? France's Governing Parties, the Ecologists, and the Far Right", Peter Mair, Wolfgang Müller and Fritz Plasser (Ed.) **Political Parties and Electoral Change,** Sage, London, 2004, s. 63
[35] Scarrow, a.g.e, s. 623
[36] Mendilow, a.g.e., s. 100. Parlamentoya giren bu 23 partinin 11'inin parlamenterlerinin bir kısmı ya da tamamı daha önceden parlamento üyeliği yapmışken, 12'sinin parlamenterleri ise ilk defa parlamento üyeliğini elde etmişlerdir
[37] Lars Bille, "Denmark: The Decline of the Party Membership?", **How Parties Organize**, Ed.: S. Katz ve Peter Mair, 1994, s. 134-157: 148

partilerin yeni kaynaklar aramak, yani üye, aidat, bağış, gönüllü çalışanlar vb. kazanmak ihtiyacını zayıflatmaktadır. Partilerin tabandan gelecek aidatlardan bağımsızlaşması sonucu parti genel merkezilerinin yerel örgütler karşısındaki güç ve inisiyatifi parti içi demokrasiyi zedeleyecek boyuta ulaşabilmektedir. Üstelik kamusal fonların parti örgütü içinde geniş bir yelpazede dağıtıldığı Almanya, İtalya, Avusturya, Kanada, Finlandiya ve İsveç gibi bazı istisna ülkeler[38] dışında, devlet yardımları, çoğunlukla parti merkezi tarafından alınır, dağıtılır, kullanılır, denetim ve kontrolü yapılır. Bu durum, parti yerel örgütlerinin, parti merkezine bağımlılığını önemli ölçüde arttırmaktadır. Oysa parti içi demokrasi, siyasal sistemin gerçek anlamda demokratik olabilmesinin en önemli şartlarından biridir.

Devlet yardımlarının dağıtım kriteri olarak çoğu ülkede uygulanan *genel seçimlerde alınan oy oranı* ölçütüne göre yardımdan yararlanabilmek için alınması gereken oy oranı alt limitinin çok yüksek ya da çok alçak tutulması, "siyasi rekabette adil ve eşit fırsatlar yaratmak" amacına uygun olmayan sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Oldukça büyük miktarda hazine yardımının ülkedeki çok sayıda parti içinden sadece küçük bir azınlığa yapılmasına yol açan yüksek baraj uygulamaları sayesinde yardım alan partiler zenginleşirken, alamayan partiler ise rutin faaliyetlerini bile yerine getirmeyi zorlaştıran maddi sıkıntılar içinde kalabilmektedir. Alt limitin yüksek tutulması küçük partiler ya da yeni siyasal oluşumlar için rekabet edebilmeyi zorlaştırırken, alçak tutulması bu yardımdan yararlanabilmek amacıyla parti kurulmasına yol açabilir. Bu durum, siyasal bölünmüşlüğü gereğinden fazla arttırarak güçlü bir iktidar ve ülke yönetiminde istikrar kurulmasını zorlaştırabilir. Bu konudaki sorunun kaynağı devlet yardımının kendisi değil, dağıtım kriterleridir.

Literatürde para ya da paraya çevrilebilecek bağış ve yardımların siyasal sonuçları ya da davranışları etkileyeceği yönündeki görüşler yaygın olmakla birlikte, paranın siyasi rekabette eşitlik üzerinde tek başına çok büyük bir etkiye sahip olmadığına dair örnekler de mevcuttur. Örneğin Cumhuriyetçilerin üstün mali

[38] Khayyam Z. Paltiel, "Public Funding Abroad, Contrast and Effects", Ed.: Michael J. Malbin, **Parties, Interest Groups and Campaign Finance Laws**, Washington DC, American Enterprise Institute, 1980, s. 354-370: 367

kaynakları olmasına rağmen, Amerika'da 1936'dan 1948'e kadar olan seçimlerde Demokrat Parti iktidar savaşında zafer kazanmıştır. İngiltere'de de 1950 seçimlerinde en yüksek masrafı beyan etmiş bulunan adaylar seçimlerde başarılı olamamıştır[39]. 1969-1996 yılları arasında İsrail'de yeni kurulan 26 parti, 1974-1994 yılları arasında İtalya'da yeni kurulan 25 parti, devlet yardımı almadan parlamentoda sandalye kazanabilmiştir. Bu örnekler göstermektedir ki, devlet yardımı her ne kadar siyasete yeni katılan ve yardım alamayan partiler açısından siyasette etkili olabilmek bakımından bir engelmiş gibi görünse de, devlet yardımı almadan da başarılı olabilmek mümkündür. Ayrıca, yeni katılımcılar açısından bu dezavantajın ne derece önemli olduğunu tespit etmek çok zordur[40]. Devlet yardımının ya da çok güçlü mali olanaklara sahip olmanın tek başına seçim başarısını getirdiği söylenemez. Ancak günümüzde siyaset yapmanın gerektirdiği maliyetlerin yüksekliği göz önüne alındığında, parasal olanaklardan yoksun bir partinin de siyasette başarılı olacağını ummak mümkün görünmemektedir.

Devlet yardımları ile ilgili yukarıda ele alınan olumlu ve olumsuz yönler, devlet yardımlarının hem çok önemli faydaları hem de büyük sakıncaları beraberinde getirdiğini göstermektedir. Uygulamada ne tam olarak vazgeçilebilen, ne de tam güven duyulabilen bu gelir kaynağı ile ilgili sakıncaları azaltmak amacıyla çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu konuda, parti merkezi ile parti tabanı arasında yabancılaşmanın yaşanmaması için üye aidatları toplamayı teşvik edici önlemler ile devlet yardımlarına ya da bağışlara bağımlılığı azaltmak amacıyla bunlar arasında denge kurmaya yönelik önlemler öne çıkmaktadır. Kamusal desteklerin toplanan üye aidatlarına ya da bağışlara orantılı olarak verilmesi, partiye yapılan kamusal desteklerin partinin diğer yollarla elde ettiği gelirlerin yarısından fazla olamayacağı (Almanya) veya üye aidatlarından fazla olamayacağının kurala bağlanması, belli bir miktar üyelik aidatına karşılık yine belli bir oranda devlet yardımı yapılması gibi uygulamalar bunların başlıcalarıdır.

[39] Alexander Herbert, **Financing Politics, Money, Elections and Political Reform**, Congressional Quarterly Press, Politics and Public Policy Series, Washington, 1976, s. 39
[40] Kevin Casas- Zamora, a.g.e., s. 20

Devlet yardımının oluşturabileceği sakıncaları azaltmak için alınabilecek bir diğer önlem ise devlet yardımı miktarları ile ilgili anayasal ya da yasal düzenlemeler yapılmasıdır. Örneğin için Portekiz, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu ve Slovak Cumhuriyeti gibi ülkelerde devlet yardımı miktarları yasa ile belirlenmiştir. Portekiz'de devlet yardımları ulusal asgari ücret ile ilişkilendirilmiştir. Partilerin rutin faaliyetleri için verilen yıllık hazine yardımları, oy miktarları baz alınarak en son seçimlerde elde edilen her bir oy için yıllık asgari ücretin 1/225'i oranında verilmektedir[41]. Devlet yardımı ile bağışlar arasında denge kurmaya yönelik bir diğer yöntem ise, denk fonlar *(matching funds)* olarak adlandırılan ve en bilinen örneği Almanya olan yöntemdir. Buna göre, partilere aldıkları bireysel bağışlar ile orantılı olarak devlet yardımı yapılmaktadır. Almanya'da bireyler her bir 1€ bireysel katkı için 0,38 € devlet desteği almaktadır ve dolayısıyla devlet yardımlarının toplamı bireysel bağışların toplamını aşamamaktadır[42].

Sonuç olarak, devlet yardımının yapıldığı çoğu ülkede yerleşik ve büyük partiler ya da parlamentoda temsil edilen partilerin bu yardımlardan daha fazla yararlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, devlet yardımının diğer etkenlerden bağımsız olarak -tek başına-, sisteme yeni partilerin girişini önleyen sonuçlar doğurduğunu söylemek hayli güç görünmektedir. Siyasi parti sistemini yeni partilere kapanması konusunda tartışılması gereken nokta, kamusal desteklerin varlığından ziyade desteklerden yararlanmak için konulmuş olan kriterlerdir. Eğer bunlar çok zorlayıcı nitelikte ise, devlet yardımlarının seçim yarışında adaletsizliğe yol açtığını söylemek zor olmayacaktır.

Siyasi partilerin kamusal finansmanı dendiğinde akla ilk gelen nakdi olarak ödenen para olsa da, siyasi partilerin kamu kaynaklarını kullanımı bununla sınırlı değildir. Aşağıda siyasi partilerin kullandığı diğer kamusal kaynak ya da diğer bir ifadeyle "olanaklar" kısaca incelenmektedir.

---

[41] Biezen, **Financing Political Parties**…, s. 49, Biezen ve Kopecky, a.g.e., s. 100

[42] Biezen, **Financing Political Parties** s. 50, Karl-Heinz Nassmacher, "Comparing Party and Campaign Finance in Western Democracies" **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, Ed.: Arthur B. Gunlinks, 2000, s. 251

3.1.2.2. Dolaylı Kamusal Finansman

Partilere sağlanan başlıca dolaylı devlet destekleri: parti yan kuruluşlarına sağlanan destekler, kamuya ait radyo ve televizyonlarda ücretsiz yayın hakkı, kamuya ait posta ve ulaşım hizmetlerinden ücretsiz ya da indirimli yararlandırma, partilere, adaylara ya da bağış sahiplerine sağlanan vergi muafiyetleri ile afiş gibi araçların basılması ve kamuya ait toplantı salonlarının kullandırılması olarak özetlenebilir.

IDEA'nın 142 ülkede siyasi partilerin finansmanına ilişkin veriler içeren 2012 tarihli veritabanına göre çalışma kapsamındaki 61 ülkede parti ya da partilere bağış yapanlara yönelik vergi muafiyetleri, 28 ülkede parti toplantıları için mekan sağlanması, 20 ülkede kampanya materyallerini saklamak için mekan temini, 13 ülkede ücretsiz ya da indirimli posta hizmeti, 9 ülkede ücretsiz ya da indirimli ulaşım hizmeti sağlanmıştır[43].

Çok geniş kitlelere kolay ve hızlı bir şekilde ulaşma imkânı sağlaması nedeniyle medyanın kullanımı, siyasi partiler için öncelikli bir öneme sahiptir. Siyasi partilere ve/ve ya adaylara istedikleri şekilde propaganda yapabilecekleri belli bir süre tanınması yaygın bir uygulamadır. IDEA'nın 2012 verilerine dayanarak yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, 142 ülkenin %69'unda siyasi partilere ücretsiz ya da indirimli medya olanaklarından yararlanma imkânı tanınmaktadır[44]. Buradaki en önemli unsur partilere tanınacak olan yayın süresi ile ilgilidir. Her partiye eşit süre tanınmasının parti sisteminde bölünmelere sebep olacağı partilere büyüklükleri oranında süre tanınmasının ise statükoyu koruyacağı düşünülür[45]. Uygulamada genellikle 2 dakika ile 30 dakika arasında değişen aralıklarda süre tanındığı ve bu sürelerin partilerin parlamentoda sahip oldukları sandalye sayısı ya da son seçimlerde aldıkları oy oranına göre belirlendiği görülmektedir[46].

[43] Ohman, a.g.e., s. 28
[44] Ohman, a.g.e, s. 31, Tablo10
[45] Paltiel, a.g.e., s. 363
[46] Nassmacher, "Comparng Party…", s. 239

Batı Avrupa ülkelerinin birçoğunda partilerin yan kuruluşları olarak nitelendirilebilecek araştırma ve eğitim kuruluşları ile kadın ve gençlik örgütlerine önemli miktarlarda hazine yardımı yapılmaktadır. Özellikle Hollanda, İskandinav ülkeleri, Almanya ve Avusturya'da bu tür yardımlar siyasi partilerin finansmanı konusunda önemli bir yer tutmaktadır. Buna karşılık Fransa, İsrail, İspanya, İtalya ve Belçika gibi kamusal desteklerin yoğun olduğu ülkelerde ise bu tür yardımların bulunmadığı görülmektedir[47].

Hollanda parti yan kuruluşlarına sağlanan kamusal destekler konusunda kendine özgü bir sisteme sahiptir. Hollanda'da siyasi partilere yönelik düzenli ya da seçim harcamalarının finansmanı şeklinde doğrudan kamusal yardım bulunmazken, parti yan kuruluşları devletten büyük miktarlarda yardım almaktadır. Bu yardımlar sadece araştırma ve eğitim enstitüleri ile gençlik organizasyonlarına yöneliktir. Bu sebeple, partilerin bu tür yardımlardan yararlanabilmesi için bu amaçlara uygun yan kuruluşlar kurmaları gerekmektedir. Söz konusu yardımlardan yararlanabilmek için ilk koşul, parlamentonun iki kanadından herhangi birinde temsil edilmektir. Yardımların bir kısmı eşit olarak, geri kalanı ise parlamentodaki sandalye sayıları oranında dağıtılır. Ayrıca gençlik kuruluşlarının alacağı yardımların belirlenmesinde bu kuruluşların üye sayıları da göz önüne alınır[48].

Siyasi partilerin yararlanabildiği bir diğer dolaylı kamusal finansman türü, vergi muafiyetleri ya da vergi avantajları olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi avantajları siyasi partiler için önemli miktarlarda gelir kaynağı oluşturabilmektedir. Örneğin Kanada'da siyasi partilerin sahip oldukları toplam kamusal desteklerin dörtte biri vergi iadelerinden sağlanan gelirlerden oluşmaktadır[49]. Lihtenştayn haricindeki bütün kuzey, batı ve doğu Avrupa ülkelerinde, türü ve miktarı değişmekle birlikte, en yaygın dolaylı kamusal finansman türü vergi konusunda sağlanan kolaylıklardır.

[47] Cem Duran Uzun, **Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2010, s. 60
[48] Nassmacher, "Introduction, Political…", s. 125
[49] Nassmacher, " Party Funding in…", s. 127

Kıbrıs'ta ise partilere yapılan kamusal ya da özel bağışların tamamı vergiden muaf tutulmaktadır[50].

Ücretsiz ulaşım ve toplantı yeri sağlanması, seçim broşürleri ve afişlerinin basılması ve postalanması, tabela, afiş ve benzeri reklam araçlarının ücretsiz olarak ya da düşük ücretler karşılığında verilmesi, siyasi partilerde çalışan profesyonel kadroların maaşlarının devlet tarafından karşılanması gibi uygulamalar siyasi partilere sağlanan diğer dolaylı destekler arasında yer almaktadır[51]. Örneğin ABD ve İspanya'da siyasi partiler indirimli olarak posta hizmetlerinden faydalanabilirken, bu hizmet İtalya, İsveç, İngiltere ve Fransa'da ücretsiz olarak sunulmaktadır. Siyasi partiler İtalya, Fransa ve ispanya'da kamuya ait toplantı mekânlarından ücretsiz olarak yararlanabilmektedir[52].

Siyasi partilerin hukuka uygun şekilde elde ettikleri kamusal ve kamusal olmayan gelir ve olanaklar yanında, demokratik ve etik siyasal hayatın işleyişi açısından önemli bir sorun oluşturan "kayıt dışı" gelirleri de bulunmaktadır. Aşağıda siyasi partilerin finansman kaynaklarından olan kayıt dışı gelir ve giderleri kısaca incelenmektedir.

3.1.3. Siyasi Partilerde Kayıt Dışı Finansman Sorunu

Siyasi partilerin –istisnalar olmakla birlikte- büyüklüğünün tam olarak tespit edilmesi mümkün olmayan, ancak yaygın kanıya göre özellikle büyük partiler açısından en az hukuka uygun olan gelirleri kadar olduğu tahmin edilen kayıt dışı gelir ve giderleri de bulunmaktadır. Siyasi partilerin bu gelirlerini seçmenlere çeşitli menfaatler sağlayarak siyasi rüşvet verme şeklinde harcadığına ilişkin ipuçları ve basına yansıyan iddialar da bu kanıyı destekler niteliktedir.

[50] IDEA, a.g.e., s. 221
[51] Nassmacher, "Comparing Party and…", s. 239
[52] Nassmacher, "Party Funding in…", s. 127

Siyasi partilerin yasama yetkilerini gelecek seçimlerde oy kazanabilmek amacıyla kamu kaynaklarını kamu yararında zaruriyet ve önceliklere bakılmaksızın kullanması da bir tür siyasi rüşvettir. Kamu kaynaklarının kamu gücü kullanan seçilmişler ve bazen de seçilmişlerin baskısı veya seçilmişlere yaranma kaygısı ile atanmışlar tarafından, özellikle de seçimler öncesinde aday ya da partilerin menfaatine uygun olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte, bu konu çoğu zaman siyasetin finansmanındaki denetimsiz alanlardan biri olarak kalmaktadır. Özellikle televizyon, gazete gibi medya araçlarının ya da kamuya ait araçların seçim kampanyası sırasında kullanılması, kamu personelinin gönülsüz de olsa seçim kampanyasına dahil edilmesi gibi usulsüzlükler, yerel ya da merkezi iktidarın kullandığı yöntemlerdir. Bu usulsüzlüğe Türkiye'den bir örnek verilebilir: Dönemin Başbakanı N. Erbakan'ın yardımcısı Tansu Çiller'in Başbakanlığa ait ATA isimli uçağı 1994 yılında yapılan yerel seçimlerden bir gün önce gerçekleştirdiği seçim gezilerinde, Ankara-Diyarbakır, Ankara-İzmir, Ankara-Adana arasında, adeta "dolmuş" gibi kullandığı basına yansımıştır[53].

Siyasi rüşvetin kapsamı çok geniş olmakla birlikte, Türkiye'de de gündeme gelen besicilik projesi çerçevesinde büyük baş hayvan dağıtımı, ihtiyaç yokken havaalanı yapımı, bazı ilçelere il olma sözü, tayin, terfi, lojman vermek, seçmenlere yakacak, gıda, ayakkabı, cüzdan, kalem vb. dağıtmak gibi uygulamalar siyasi rüşvet örnekleridir. Alan ve verenin işbirliği yaptığı, her iki tarafın da yararlandığı bir fiilin hukuken ortaya çıkarılması/ispatlanması ve dolayısıyla cezalandırılması oldukça zordur. Bu sebeple, belli bir beklenti karşılığında bir siyasi partiye (genellikle bu parti iktidar partisidir) yasa dışı ve/ ve ya kayıt dışı bağış yapan kişi veya şirketlerin, bu bağışlarını tespit etmek ve denetlemek çoğu zaman mümkün olamamaktadır.

Çalışmamızın önceki kısımlarında incelendiği üzere, siyasi partilerin veya adayların kampanya harcamalarının özel sektör firmaları ya da çeşitli menfaat guruplarınca finanse edilmesi, siyasi parti ya da adayların karar alma özgürlüğünü

[53] Milliyet Gazetesi, 05.11.1996, (Mümtaz) "Soysal'dan Ağır Suçlama", sf. 16, (Çevrimiçi), http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ba%C5%9Fbakanl%C4%B1k%20U%C3%A7a%C4%9F%C4%B1/ 10.08.2013

sınırlama, siyasi karar alma sürecinde tercihlerini finansörlerinin çıkarları doğrultusunda kullanmaya yöneltme tehlikesi taşır. Örneğin, ABD Sütçü Kooperatifleri'nin 1971 yılında Nixon'un yeniden seçilmesi için 2 milyon dolar bağışta bulunduğu, seçimden birkaç gün sonra süt fiyatlarının birkaç cent arttırıldığı bilinmektedir. Boykot eylemleri sonucunda bazı firmalar iflas etmiş olsa da, sütçülerin cebine bir hesaba göre üç yüz milyon, bir başka hesaba göre yedi yüz milyon dolar fazla paranın girdiği düşünülmektedir[54].

Siyasette kayıt dışı gelir sorunun boyutlarını tespit etmek çok zor olmakla birlikte ortaya çıkan skandallar, siyasetçiler ile büyük şirketler arasındaki çıkar ilişkilerinin büyüklüğü konusunda bize fikir verebilmektedir. Örneğin Türkiye'de RP'nin karıştığı Mercimek olayı, Kayıp Trilyon Davası, CHP'nin karıştığı İSKİ skandalı, ABD'de yaşanan Watergate ve Enron skandalları, Almanya'da Başbakan Helmut Kohl, Birleşik Krallık'ta Poulson, Fransa'da emlak Gaullistligi ve Roland Dumas'ın karıştığı skandallar, siyasetçilerin partilerine veya şahıslarının siyasi çalışmalarına katkıda bulunması karşılığında siyasi iktidarın fırsatlarını bu şahıs ya da şirketlere sunabileceğine ilişkin sadece birkaç örnektir. Bunlar gibi ortaya çıkan daha pek çok yolsuzluk olmakla birlikte, kamuoyunun hiçbir zaman öğrenemediği yolsuzlukların da olabileceği açıktır. Ortaya çıkmış olan yolsuzluklara uygulanan cezalar ise -ülkeden ülkeye değişmekle birlikte- çoğu kez caydırıcı olmamaktadır. Yukarıda kısıtlı sayıda örnek verilen yasa dışı finansman yöntemleri bu kadar çok ve çeşitliyken, bunların denetiminin kolay olmayacağı muhakkaktır. Ne türden hukuki düzenleme yapılırsa yapılsın, etik kurallar siyaset kurumunca benimsenip içselleştirilmediği sürece kayıt dışı finansman ve yolsuzluk sorununun çözümü olası görünmemektedir.

[54] Abdullah Mutlu, **Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi ile Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırılmalı Değerlendirmesi ve Özgün Model Arayışları**, İçişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005, s. 28

3.2. Siyasi Partilerin Giderleri ve Harcamalara İlişkin Düzenlemeler

Siyasi partilerin bina, ulaşım, personel giderleri gibi rutin giderleri yanında yeni gelişen kampanya ve siyasal pazarlama tekniklerine bağlı olarak gün geçtikçe artış gösteren seçim masrafları bulunmaktadır. Özellikle siyasi rekabetin en görünür mecrası olarak medyadan yararlanma konusunda mali gücü yüksek partilerin avantajlı konumda oldukları malumdur. Bu durumun haksız rekabete yol açmasını engellemek amacıyla başta Avrupa'da olmak üzere pek çok ülkede siyasi partilerin harcamalarına ilişkin bir takım yasal düzenlemeler yapılmaktadır.

Öte yandan yasa yoluyla siyasi parti harcamalarına sınır getirmek, özellikle liberal demokrasi savunucuları açısından, toplumun bazı kesimlerinin *ifade hürriyetinin* engellenmesi anlamında bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim ABD'de bu konuda önemli tartışmalar dillendirilmiştir. 1976 yılında Supreme Court'un gördüğü *Buckley v. Valeo* davasında mahkeme, o dönemde yürürlükte olan harcama limitlerinin ifade özgürlüğünü zedelediğini ve bu sebeple Anayasa'ya aykırı olduğunu belirtmiştir. Kararda, aday ve partiler dışında kalan kişilerin seçimlerde dilediği miktarda harcama yapabilecekleri hükme bağlanmıştır[55]. Zaman içinde bu konuda bazı yasal değişiklikler yapılmışsa da, siyasi partilere getirilen harcama limitleri ile ilgili hemen hemen her tartışmada ilgili davaya referans yapıldığını görmek mümkündür. Günümüzde ABD'de başkanlık seçimlerinde, sadece devlet yardımını kabul eden adaylar için harcama sınırlamaları geçerlidir. Buna karşılık devlet yardımı almayan adayların harcamalarına herhangi bir sınır konulmamıştır. Senato ve Temsilciler Meclisi seçimlerinde ise kampanya giderlerine bir limit getirilmemiştir[56].

Avrupa'da ise "para"nın siyaset üzerindeki etkisini azaltacağı inancıyla kampanya harcamalarına sınırlama getirilmesi yaygın olarak desteklenmektedir.

[55] Buckley v. Valeo (No. 75-436) No. 75-36, 171 U.S.App.D.C. 172, 519 F.2d 821, (Çevrimiçi): http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0424_0001_ZX3.html, 23.08.2013
[56] Nassmacher, "The Funding of…", s. 43

Örneğin Birleşik Krallık'ta geleneksel olarak parti finansmanı ile ilgili çok az hukuksal düzenleme bulunmasına rağmen, kampanya ve seçim harcamaları ile ilgili kapsamlı sınırlamalar mevcuttur[57].

Seçim harcamalarının sınırlandırılması konusunda en eski geleneğe sahip İngiltere'de 1883 tarihli Yolsuzluk ve İllegal Uygulamalar Yasası'ndan beri seçim çevreleri düzeyinde adayların yapacakları harcamaların bir üst sınırı bulunmaktaydı. Bu sınırlandırma partilerin aşırı seçim harcamalarına bir tepki olarak getirilmişti. Zengin adayların oy satın almasını önlemek amacı da taşıyan bu üst limitlerin seçim çevresi düzeyinde olmasının nedeni, o dönemde seçim rekabetinin seçim çevresi düzeyinde gerçekleşmesiydi[58]. 20. yüzyılda İngiltere'de seçim yarışı partiler arasında ve ulusal düzeyde olmasına rağmen bu gelenek devam etmiştir. Ancak günümüze yaklaştıkça seçimler sırasında yapılan harcamalar konusunda partilerin adeta birbiriyle yarışır hale gelmesi, 2000 yılında *Siyasi Partiler, Seçimler ve Referandum Kanunu* ile seçim harcamalarına ülke çapında uygulanacak üst sınırlar düzenleyen yasaların kabulüyle sonuçlanmıştır. Bu üst sınıra İşçi Partisi'nin sendikalardan sağladığı personel, araç gereç ve reklam harcamaları da dahil edilmiştir. Yeni kanunla benzer bir harcama sınırlaması Avrupa Parlamentosu seçimleri için de getirilmiştir[59].

Siyasi partilerin harcamaları sınırlandırılırken kural olarak seçime katılan her partiye ya da adaya aynı sınırlama ölçütü uygulanır. Bu ölçüt, genellikle seçim bölgesi ya da ülkedeki toplam seçmen sayısına göre belirlenen bir toplam tutardır. Öncelikle partilerin her bir seçmen başına yapabilecekleri miktar belirlenir ve her bir seçmen için belirlenen bu miktar, seçim bölgesindeki toplam seçmen sayısı ile çarpılarak o seçim bölgesindeki toplam harcama üst sınırı hesaplanır. Örneğin Kanada'da siyasi partiler, seçim bölgelerindeki her bir seçmen için en fazla 0.30$, adaylar ise seçim bölgelerindeki ilk 15.000 seçmen için 1$, sonraki 10.000 seçmen için 0.50$ ve geri

[57] Biezen, "Introduction…", s. 30
[58] Clift and Fisher, a.g.e., s. 686.
[59] Partilerin harcama üst sınırı her bir seçim bölgesi için 30.000 Sterlin olarak belirlenmiştir. Bu durumda İngiltere'deki tüm seçim bölgelerinde (641) yarışacak olan bir partinin; toplam parlamento seçimleri için yapabileceği harcama miktarı 19,23 milyon Sterlini (yaklaşık 27 milyon Amerikan Doları) aşamayacaktır. **Bkz.** Justin Fisher, "The Political Parties, Elections and Referandums Act 2000", **Representation**, 38 (1), 2001, s. 14-15

kalan seçmenler için ise 0.25$ harcama yapabilirler. Bazı ülkelerde hem her seçmen başına düşen harcama miktarı hem de seçim bölgeleri ile ilgili bir üst harcama limiti belirlenmektedir[60].

Çok isimli seçim sisteminin uygulandığı ve seçim yarışının parti odaklı olduğu İtalya, Yunanistan, Portekiz, Belçika, Kanada, İspanya, İsrail ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde de siyasi partilere yönelik harcama sınırlamaları mevcuttur[61]. Fransa'da başkanlık seçimlerinde olduğu gibi parlamento seçimlerinde ve Avrupa Birliği Parlamentosu seçimlerinde hem adaylar hem de partiler için konulmuş üst harcama sınırlamaları mevcuttur[62]. Almanya, Hollanda ve İsveç ise parti finansmanı alanındaki yoğun düzenlemelere rağmen seçim harcamaları ile ilgili sınırlamaların olmadığı ülkelerdir[63].

Seçim harcamalarına üst sınırlama getirmek, sınırlamanın konusu ile ilgili bazı sorunları da beraberinde getirir. Örneğin, seçime katılan parti ya da adayla herhangi bir resmi bağlantısı olmayan kişilerin o parti ya da adayın kampanyasını desteklemek amacıyla yapacağı giderlerin nasıl değerlendirileceği veya sınırlandırılacağı, cevaplanması güç bir sorundur. Bu sorunu çözmek amacıyla İngiltere, Kanada ve Yeni Zelanda'da parti ya da adayın yetki vermediği kişilerin harcama yapmaları yasaklanmıştır[64]. Ancak bu konudaki denetimin etkinliği şüphelidir.

Harcamalara sınırlama getirilmesi ile ilgili bir diğer sorun da harcama limitlerinin hangi dönemde yapılan harcamaları kapsadığıdır. Diğer bir ifadeyle, hangi zaman zarfında yapılan harcamaların toplamı bu sınırları aşmayacaktır? Bu süre

---

[60] Stanbury, William T.; "Financing Federal Politics in Canada in an Era of Reform", Arthur B. Gunlinks (Ed.), **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel, New York, 2000, s.70-71. Ayrıca kanunda belirlenen bu miktarlar Tüketici Fiyatları Endeksine (Consumer Price Index) göre her yıl yenilenmektedir.

[61] Biezen, "Political Parties as…", s.714

[62] Clift and Fisher, a.g.e., s. 685. Ayrıca Fransa'da siyasi partiler ve adayların uyacakları harcamalara ilişkin üst sınırların ayrıntılı bir dökümü için **Bkz.:** Zeki Öztürk, "Fransa'da Seçim Harcamalarının Denetlenmesi-I –Seçim Harcamalarının Kaynakları ve Tavanları, **Liberal Düşünce**, Sayı 20, 2000 , s. 98-100

[63] Nassmacher, "Party Funding in…", s. 128-129

[64] Stanbury, a.g.e., s. 69

genellikle resmi kampanya süresi ile aynıdır. Kanada'da bu süre seçimden önceki iki ay olarak belirlenmiştir[65]. Fransa'da 1988 yılında üç ay olarak belirlenmiş olan süre 1990 yılında bir yıla çıkarılmıştır. İngiltere'de ise 2000 yılında kabul edilen yeni kanun ile 365 gün olarak tespit edilmiştir[66].

Ancak bu noktada cevaplandırılması gereken bir diğer soru, adayların ya da partilerin belirtilen bu kampanya sürelerinin öncesinde yapmaya başladıkları harcamaların nasıl değerlendirileceğidir. Özellikle aday adayları, resmi olarak aday olmadan önce de önemli kampanya faaliyetleri yürütmektedirler. Benzer şekilde, bazı siyasi partiler neredeyse seçimleri izleyen günden itibaren yeni seçimler için hazırlıklar yapmaya başlamaktadırlar. Erken seçim kararları gibi sebeplerle bazı ülkeler devamlı seçim atmosferinde yaşamakta ve buna bağlı olarak partiler her gün seçim kampanyası yürütür gibi çalışmaktadırlar. Bu tür harcamaları sınırlamaların dışında tutmak, bu düzenlemeler ile öngörülen seçim yarışında adil bir rekabet ortamı sağlama amacına ulaşmayı zorlaştıracaktır. Ayrıca partilerin rutin harcamaları ile seçim kampanyası için yaptıkları harcamaları ayırt etmek de önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır[67].

Sonuç olarak, yapılan her tür yasal düzenlemeye rağmen seçim harcamalarına getirilen sınırlamalar, *denetimsiz para* (soft money) olarak siyasete giren paralarla ciddi şekilde aşılabilmektedir. Aşağıda önce siyasi partilerin kayıtdışı gelirleri hem siyasi partilerin kayıtdışı finansmanı sorunu hem de mali denetimleri ile şeffaflığa ilişkin düzenlemeler kısaca değerlendirilmektedir.

[65] A.e., s. 70
[66] Clift and Fisher, a.g.e., s. 686
[67] Stanbury, a.g.e., s.100

3.3. Siyasi Partilerin Mali Denetimi ve Şeffaflığa İlişkin Düzenlemeler

Siyasi partilerin finansmanı ile ilgili olarak belirlenen hukuki düzenlemelerin uygulanabilmesi ve özellikle öngörülen amaçlardan biri olan yolsuzlukların önlenebilmesi için etkili bir denetim sisteminin varlığı gereklidir. Birçok ülkede siyasi partilerin mali denetimi ile görevlendirilmiş çeşitli kurumlar (maliye bakanlığı, sivil toplum kuruluşları, mahkeme vb.) bulunmaktadır. Siyasi partilerin mali denetimi konusunda kamuoyu da önemli bir araçtır. Bu sebeple, çoğu Batı demokrasisinde kurumsal denetimin yanı sıra siyasi partilerin gelir ve giderlerinin kamuoyu denetimine de açıldığını görmekteyiz.

3.3.1. Siyasi Partilerin Finansmanında Şeffaflık ve Kamuoyu Denetimi

Siyasal hayatta saydamlığın ve hesap verebilirliğin sağlanması için en yaygın uygulama partilerin gelir ve giderlerinin kamuoyuna açıklaması zorunluluğu getiren hukuki düzenlemelerdir. Bu sayede seçmenlerin partilerin ve adayların hangi çıkar grupları tarafından desteklendiğini öğrenmeleri istenir. Beyan zorunluluğunun aday ve partileri gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılması konusunda daha dikkatli olmaya, meşru olmayan kaynakların yardımlarından uzak durmaya iteceği düşünülür. Beyan zorunluluğu bağış ve harcamalara getirilen sınırlamaların etkin bir şekilde uygulanabilmesinin ve denetlenebilmesinin de ön şartıdır. Buna uygun olarak, demokratik ülkelerin çoğunda adaylar siyasi partiler, gelirlerini ve giderlerini devlet ya da özerk denetim kurumlarına bildirmektedirler.

IDEA'nın 2012 veritabanında yer alan 142 ülkeye ilişkin verilere göre, 82 ülkede hem partiler hem adaylar, 44 ülkede sadece siyasi partiler, 10 ülkede sadece adaylar finansal rapor sunmak zorundayken, 19 ülkede ise ne siyasi parti ne de adaylar

finansal rapor sunmak zorunda değildir[68]. Ancak bazı ülkelerde siyasi parti ya da adayların finansal bildirimde bulunmaları yeterli görülmemekte, gelir ve giderlerin ve bazen bağış yapanların kimliklerinin de yayımlanması zorunlu tutulmaktadır.

Siyasi partilerin ve adayların finansal bildirimine ilişkin ilk yasal düzenlemeler 1907 tarihli Tillman Yasası ve 1909 tarihli Propaganda Yasası *(Publicity Act)* ile ABD'de yapılmış, ancak 1974 yılına bağımsız bir denetim organı olarak FEC'in kuruluşuna kadar bu kuralların uygulanmasını sağlayacak kurumsal bir yapı bulunmamıştır. FEC, siyasi partilerin finansal raporlarını inceleme ve yayınlama gibi görevleri yanında tüm siyasi parti komiteleri, aday komiteleri ve Siyasi Eylem Komitelerinin (PAC) gelirlerini beyan etmelerini zorunlu tutmaktadır. Benzer şekilde tüm komiteler, kendilerine bir yıl içerisinde 200 Amerikan Dolarından fazla bağışta bulunan kişilerin kimliklerini açıklamakla yükümlü tutulmuşlardır. Bu açıklamalarda kişilerin isimleri, posta adresleri, meslekleri ve işverenlerinin belirtilmesi gereklidir[69].

İngiltere'de 2000 yılında yapılan yeni düzenlemeye dek siyasi partilerin gelir ve giderlerini beyan etme zorunlulukları bulunmamaktaydı. Yeni kanun ile birlikte siyasi partiler, tüm gelir ve giderlerini yılsonundan itibaren altı ay içerisinde Seçim Komisyonuna bildirmekle yükümlüdürler. Bir hukuksal zorunluluk olmamasına rağmen, 1995 yılından itibaren İşçi Partisi ve 1997 yılından beri Muhafazakâr Parti 5000 Sterlini aşması durumunda bağış sahiplerinin kimliklerini açıklamaktaydı. Bu uygulama kanuna da yansımış ve ulusal düzeyde 5000 Sterlini ve yerel düzeyde 1000 Sterlini aşan bağış sahiplerinin kamuoyuna açıklanması zorunluluğu getirilmiştir[70].

Beyan sisteminin siyasetin finansmanı konusunda önemli bir yer tuttuğu Anglosakson geleneğindeki Kanada'da, siyasi partilerin gelir ve giderlerini denetim kurumlarına bildirmeleri ve 160 Amerikan Dolarını aşan bağışçıların kimliklerini açıklamaları zorunluluğu vardır. Avustralya'da da çok ayrıntılı olmasa da siyasi partilerin yıllık hesaplarını bildirmeleri zorunlu tutulmuştur. Bağış sahiplerinin

[68] Ohman, a.g.e., s. 39, Tablo 16
[69] Herrnson, a.g.e., s. 18-19; Nassmacher, "The Funding of…", s. 45
[70] Clift and Fisher, a.g.e., s. 685-688; Nassmacher, a.g.e., s. 45 - 46

kimliklerinin açıklanması için öngörülen sınır 1996 yılından önce 200 Avustralya Doları (150 Amerikan Doları) iken, bu tarihten sonra sınır 1500 Avustralya Doları'na (1000 Amerikan Doları) çıkarılmıştır[71].

Kıta Avrupası ülkelerinde siyasi partilerin hesaplarının beyan edilmesi ve bağışçıların kimliklerinin açıklanması konusundaki düzenlemeler, partilerin bağımsızlığının dış müdahalelerden korunması ilkesi ve bağış yapanların toplumda dışlanma ya da ayrımcılığa maruz kalmamaları gibi sebeplerle sınırlı kalmıştır. Almanya'da 1949 yılından beri Anayasa'da siyasi partilerin gelir kaynaklarını açıklamaları zorunlu tutulmuş, fakat bu kuralın siyasi partiler yasası ile düzenlenmesi 1967 yılını bulmuştur. Günümüzdeki haliyle uygulama ancak 1983 yılında yerleşmiştir. Siyasi partiler tüm gelir, gider, borç ve mallarını Meclise beyan ederler ve bunlar Meclis Gazetesi'nde yayımlanır[72].

Fransa'da siyasi partiler doğrudan kamusal desteklerden yararlanmaya başladıkları 1988 yılına kadar hesaplarını beyan etmek zorunda değildi. Ancak, 1988 ve 1990 yıllarında yapılan yasal düzenlemeler ile siyasi partiler yıllık olarak, adaylar ise seçimlerden sonra gelir ve giderlerini denetim görevi yapmak üzere kurulmuş olan kuruma bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır[73].

İspanya ve İtalya'da benzer şekilde siyasi partiler yıllık hesaplarını yetkili kurumlara sunarlar. İtalya'da bu hesaplar resmi gazetede de yayımlanır. Belçika'da siyasi partiler hesaplarını parlamentoya sunduktan sonra, hesapların bir özetini resmi gazetede yayınlanmak zorundadır[74]. Yunanistan'da devlet yardımı alan partilerin hesaplarını her yıl ulusal iki gazetede yayınlamaları zorunludur. Hollanda ve İskandinav ülkelerinde ise partilerin mali beyanlarına ilişkin yasal düzenlemeler diğer Avrupa ülkeleri kadar katı kurallara bağlanmamıştır.[75]. Görüldüğü üzere bu konudaki

[71] Nassmacher, a.g.e., s. 45 - 46
[72] Scarrow,a.g.e.,, s. 670
[73] Drysch, a.g.e., s. 166-167 ve 177; Clift and Fisher, 2004, s. 685-688
[74] Ingrid van Biezen; **Financing Political Parties and Election Campaigns – Guidelines,** Council of Europe Publishing, Germany, 2003, s. 63
[75] Nassmacher, "Party Funding…", s. 128

uygulamalar hayli çeşitlidir. Bazı ülkelerde partiler sadece hesaplarını ilgili kurumlara sunmakla yetinirken, bazılarında bunların ayrıca yayınlanması gereklidir.

IDEA'nın 2012 verilerine göre, çalışma kapsamındaki 142 ülkenin %74'ünde siyasi partilerin düzenli olarak finansal bildirimde bulunmaları zorunludur. %52'sinde seçim kampanyaları ile ilgili finansal raporlar sunulmak zorundadır. Adayların finansal bildirimde bulunmak zorunda tutulduğu ülkelerin oranı %60'tır. Sunulan raporlardaki bilgilerin kamuoyuna açıklandığı ülkelerin oranı %72, bağışçıların kimliklerinin açıklandığı ülkelerin oranı ise %51'dir. Ülkelerin %21'inde bağışçıların kimliği açıklanmazken, %28'inde belli şartların oluşması halinde bağışçıların kimlikleri açıklanabilir[76].

3.3.2. Siyasi Partilerin Kurumsal Mali Denetimi ve Yaptırımlar

Siyasi partilerin mali denetiminde kamuoyu denetimi etkili olmakla birlikte, yeterli değildir. Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin daha ayrıntılı incelenmesi ve kanuna aykırı hallerde hukuki yaptırım uygulanabilmesi için kurumsal bir denetime de ihtiyaç vardır. Bu tür bir denetim, siyasi partilerin devletten bağımsız özel kuruluşlar olduğu ve iç işlerine karışılmaması gerektiği şeklinde bir muhalefeti de beraberinde getirmektedir. Öte yandan, siyasi partilerin yararlandıkları kamusal desteklerin yaygınlaşması ve çoğalmasının devlet bütçesine getirdiği yük ve siyasi partilerin karıştıkları yolsuzluk skandalları bu muhalefeti yumuşatmaktadır. Siyasi partilerin ve mensuplarının, örgütlenme özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, mali özerklik gibi hakları ile kamuoyunun bilgi edinme hakkını dengeleyecek bir sistem oluşturma çabası, siyasi partilerin mali denetimleri ile ilgili düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır.

Siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili ilk akla gelen konu denetimi yapacak organın belirlenmesidir. Kimi ülkelerde siyasi partilerin finansmanı ile ilgili yönetim ve denetim görevini yürütecek kurumun, hükümet ve parlamentodan bağımsızlığının

[76] Ohman, a.g.e., s. 40, Tablo 17

ve tarafsızlığının sağlanabilmesi amacı ön plana çıkarken, kimi ülkelerde ise bu denetimi doğrudan Parlamento ya da Adalet Bakanlığı yapmaktadır.

ABD, Fransa, Kanada ve Avustralya, siyasi partilerin mali denetiminde hükümet ve parlamentodan bağımsız olarak denetim görevini yürütmek üzere görevlendirilmiş özel organların bulunduğu ülkelerin başında gelmektedir[77]. Ancak ABD'nin de içinde yer aldığı Anglosakson ülkelerinde, tek isimli seçim sistemi ve dolayısıyla siyasi rekabetin aday odaklı olarak yürütülmesinin de etkisiyle uzun bir süre siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili düzenleme yapılmaya yanaşılmamıştır. ABD'de ancak Watergate skandalı patlak verdikten sonra 1971 tarihli FECA ile kurulan *Federal Election Commission'*a (FEC- 1974) bu görev verilmiştir[78]. Her ne kadar bağımsız ve tarafsız bir kurum oluşturulmaya çalışıldıysa da, üyelerinin tekrar seçilebilmesi ve bütçesinin Kongre tarafından belirlenmesi gibi nedenlerle, FEC'in siyasi partilerden ve Kongre'den tam olarak bağımsız olamadığı eleştirileri dile getirilmektedir.

İngiltere, seçimlerin ve siyasetin finansmanı konusunda yönetim ve denetim görevini yürütecek özel bir kuruma sahip olma konusunda yeni örneklerden biridir. İlgili kurum Kasım 2000 tarihli *Siyasi Partiler, Seçimler ve Referandum Kanunu* ile öngörülmüş ve 16 Şubat 2001 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Kurumun statüsü Parlamentoya karşı sorumlu bağımsız otorite olarak tanımlanmıştır. Kurumun üyeleri parlamento tarafından altı yıllığına atanmaktadır ve tekrar seçilmeleri mümkündür. Kurum siyasi partilerin kayıt işlemleri, partilere yapılan bağışların takibi ve yayınlanması, partilerin seçim kampanyalarındaki harcamalarının denetimi,

---

[77] Karl Heinz Nassmacher, "Monitoring, Control and Enforcement of Political Finance Regulations", Ed.: Austin Reginald ve Maja Tjernström, **Funding of Political Parties and Election Campaigns**, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003, s. 144

[78] FEC, Senato'nun muvafakatı ve Kongre'deki parti yönetimlerinin tavsiyesi üzerine, Başkan tarafından altı yıllığına atanan altı üyeden oluşmaktadır. Uygulamada üyelerin üçü Demokrat Parti, üçü de Cumhuriyetçi Parti'den seçilmektedir. Üyelerin tekrar seçilme imkânları vardır. Öte yandan, FEC üyelerinin tekrar seçilme isteği sebebiyle parti yönetimlerinden bağımsız olamayacakları eleştirileri yapılmaktadır. 2000 yılı itibariyle 352 personeli bulunan FEC, aynı tarih itibariyle 38 milyon Amerikan dolarını aşan bir bütçeye sahipti. FEC bağımsız ve tarafsız bir organ olarak düşünülmekle birlikte, Bütçesinin Kongre tarafından belirlenmesi ve Kongre'nin bütçeyi daraltabilme yetkisi, FEC'i belli oranda Kongreye bağımlı kılmaktadır.
Bkz. www.fec.gov; Ayrıca **Bkz.** Nassmacher, "Monitoring, Control…", s. 146

seçmenlerin eğitimi ve seçim bölgelerinin sınırlarının belirlenmesi gibi çeşitli yetkilerle donatılmıştır[79].

IDEA'nın 111 ülkeyi içeren 2003 tarihli araştırmasında elde edilen bilgilere göre, araştırmaya konu olan 111 ülkenin 71'inde (% 64) siyasi partilerin finansmanı ile ilgili düzenlemelerin yürütülmesi ve denetimi ile görevlendirilmiş bir kurum bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki ülkelerin 45'inde ulusal düzeyde seçimlerin yönetimi ile görevlendirilmiş bir organ, 9 ülkede özel olarak siyasi partilerin mali denetimi amacı ile kurulmuş bir kurum, 20 ülkede Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Vergi Daireleri ya da Sayıştay gibi devlet organları, 19 ülkede ise, Parlamento, Parlamento Başkanlığı, Anayasa Mahkemeleri ve diğer mahkemeler gibi kurumlar bu görevi yüklenmiştir. Aynı çalışmaya göre, siyasetin finansmanı alanında denetim organlarına yer veren 71 ülkeden 51'inde tek bir kurum bu işle görevlendirilmişken; 20 ülkede siyasetin finansmanı ile ilgili çeşitli yönetim ve denetim görevlerini iki veya daha fazla kurum birlikte yürütmektedir[80]. Örneğin İtalya'da bu görevi üç farklı kurum birlikte yürütmektedir[81].

Karşılaştırmalı hukukta siyasi partilerin mali denetimlerinin yapıldığı dönemler de farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde partilerin rutin dönem harcamaları ile seçim dönemlerindeki harcamalarını ayrı olarak denetlenirken, bazı ülkelerde partilerin sadece seçim kampanyaları dönemine ilişkin gelir ve giderleri veyahut sadece yıllık gelir ve giderleri denetlenmektedir.

Siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili ülkeler arasında farklılık gösteren bir diğer konu ise denetimi yapılacak parti örgütüne ilişkindir. Sadece parti merkez örgütlerinin denetlenerek yerel örgütlerin denetim dışında bırakılması yaygın bir uygulama olup, parti yerel örgütlerinin denetim dışında bırakılması büyük kaçaklara

[79] Fisher, a.g.e., s.14 ve Nassmacher, a.g.e., s. 146
[80] Tjernström ve Katz, "Introduction to Matrix", s.185-188
[81]Partiler yıllık finansal raporlarını Parlamento başkanına, seçimlerde toplanan bağışları ve yapılan harcamaları *Corte dei Conti* isimli denetim kurumuna, adaylar ise seçim harcamalarını *Collegio Regionale di Garanzia Elettorale* adında seçimlerin yönetimiyle görevlendirilmiş yerel organlara sunmaktadır. Bkz. IFES, **Enforcing Political Finance Laws – Traning Handbook,** Center for Transitional and Post- Conflict Governance, 2005, s. 87

neden olabileceği için mali denetimin güvenilirliği ve inandırıcılığına ilişkin önemli bir sorun oluşturmaktadır[82]. Yine adayların mali denetiminin yapılmayışı da bu alanda önemli kaçak alanlarından birini oluşturmaktadır. IDEA'nın 2012 tarihli çalışmasına göre, araştırma kapsamındaki 82 ülkede hem siyasi partiler hem adaylar, 44 ülkede sadece siyasi partiler, 10 ülkede sadece adaylar düzenli olarak ya da seçim dönemlerinde finansal raporlarını, bu işle görevlendirilmiş kurumlara sunmak zorundadır. 19 ülkede ise ne siyasi partiler ne de adaylar mali denetime tabi tutulmamaktadır [83].

Siyasi partilere mali denetim yapılan ülkelerde denetim sonucu hukuka aykırı gelir ya da giderleri tespit olunan partilere uygulanacak yaptırımlar, suçun tür ve büyüklüğüne göre çeşitlenmektedir. Bu yaptırımlar: hafif ya da ağır para cezaları, cezai yaptırımlar, seçim kampanyalarında yapılan masrafların geri ödenmemesi, devlet yardımının geri alınması veya gelecekte yardım yapılmaması, yasadışı kaynakların hazineye transfer edilmesi, seçimlere girme ve seçilme yeterliliklerinin kaybedilmesi, parlamentodaki sandalyelerin kaybı, partinin kapatılması ve seçimlerin iptali[84] gibi çeşitli şekillerde uygulanmaktadır.

Siyasetin finansmanının şeffaflaştırılması amacıyla 1960'larda başlayan ve günümüze kadar devamlı reforme edilen hukuki düzenlemelere rağmen, yerleşik demokrasilerdeki tecrübeler göstermiştir ki, bu tür kapsamlı ve sıkı düzenlemeler saydamlığı sağlama ve yolsuzlukları önleme gibi sorunları çözme konusunda her zaman başarılı olamamıştır. Bunun bir nedeni de, ilgili hukuksal düzenlemelerin ihlali durumunda siyasi partilere uygulanan yaptırımların çoğu siyasi parti ya da siyasetçi için yeterince caydırıcı olmayışıdır. Mali denetim sonucunda siyasi partilerin kapatılması ya da seçimlerin iptali gibi yaptırımlar çok istisnai olarak uygulanmaktadır. Siyasi partilerin karşılaşabileceği en etkili müeyyide itibarlarının sarsılması ve bunun sandığa yansıması olsa da, seçmenlerin yapılan yolsuzluklardan

[82]LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G., Noris, Pippa; "Introduction, The Present And Future Of Democratic Elections", **Comparing Democracies- Elections And Voting in Global Perspective**, Thousand Oaks, London ve New Delhi, Sage Publications, 1996, s. 275
[83] Ohman, a.g.e., s. 39
[84] Ingrid van Biezen, **"Financing Political Parties and…",** s. 69

haberdar olması çoğu zaman mümkün değildir. Üstelik seçmenlerin parti ya da adayları oy vermeyerek cezalandırmasının etkisi, bu tür ihlalleri yapan partilerin sayıca fazla olması durumunda azalmaktadır. Örneğin Almanya'daki *Flick* skandalına adı karışan üç büyük parti hala Alman siyasetinin üç büyük siyasi partisi olarak varlığını devam ettirmektedir[85]. Kaldı ki hukuken aynı zamanda suç olan bu kural ihlallerini seçmenin iradesine bırakılması doğru değildir. Daha adil bir seçim rekabeti için kurallar ve bunlara uyulmaması halinde uygulanacak orantılı ve uygulanabilir yaptırımlar açıkça yasalarla düzenlenmelidir.

[85] Ware, a.g.e., s. 236

III. BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI

Çalışmamızın bu bölümünde, Türkiye'de siyasi partilerin finansman sistemi hem hukuki düzenlemeler hem de uygulamada karşılaşılan sorunlar ile birlikte incelenmektedir.

1. 1961 Anayasası Öncesi Dönem

Türkiye'de siyasi partilerin tarihçesi 19. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Siyasi amaçlarla kurulan ilk örgütler, azınlıkların kendi bağımsızlıkları amacıyla kurdukları ihtilal komiteleridir[1]. I. Meşrutiyetten önce Türklerin kurduğu ve Anayasal bir yönetim amacıyla mücadele eden derneklerin öncüsü olan Fedailer Cemiyeti'nin 1859 yılında dağıtılması ve üyelerinin cezalandırılmasından sonra, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler olarak isimlendirilen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kökenini oluşturan hareket tarih sahnesine çıkmıştır[2]. Bu siyasal oluşumlar 1876 yılında Meşrutiyetin ilan edilip, Anayasa'nın kabulünde etkili olmuştur. Ancak Kanun-i Esasi'nin dernek kurma özgürlüğünü tanımaması ve 1877 yılı başında açılan Meclis-i Umumi'nin 1878 başlarında dağıtılması, siyasi faaliyette bulunacak derneklerin doğması ve gelişmesine imkân tanımamıştır. Nitekim Meclisin kapatılması sonrasında Jön Türkler de dağıtılmış; cemiyet yeraltı hareketleriyle varlığını devam ettirmiştir. Jön Türk Hareketi 1908 yılında başarıya ulaşmış ve tekrar Meşrutiyet ilan edilerek Kanun-i Esasi yürürlüğe konulmuştur.

II. Meşrutiyet'in siyasi partiler açısından önemi, belli sınırlılıklar içerisinde olsa da kitlelerin siyasal hayata katılımının sağlanması ve Kanun-i Esasi'de 1909 yılında yapılan değişiklik ile cemiyet kurma özgürlüğünün tanınmasıdır (Md. 120)[3].

[1] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952, s. 79
[2] A.e., s. 90
[3] Perinçek, a.g.e., .34

Bu dönemde siyasi partiler cemiyetler hukukuna tabi olmuştur. 3 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile izin alınmaksızın cemiyet kurulabileceği hükme bağlanmıştır. Bu dönemde 25 kadar siyasi amaçlı cemiyet kurulmuştur[4]. Bunlar içerisinde en geniş etkiye sahip olanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile onun karşısında muhalefeti örgütleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur.

Meşrutiyet dönemi siyasi partilerinin tarihçesi konusunda geniş bir literatür bulunsa da, finansman konusundaki bilgiler son derece sınırlıdır. Buna rağmen, Tunaya'nın incelediği pek çok partiye ilişkin belgelerden, İttihat ve Terakki Fırkası'nın gelir ve giderlere ilişkin kayıtların titizlikler tuttulduğu, fırka hesaplarının kongrelerin onayına sunulduğu, temel gelir kaynaklarının üyelerden ve milletvekillerinden alınan aidatlar ve bağışlar olduğu ve ayrıca partinin Selanik'te bulunan gayrimenkullerinin önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılmaktadır[5].

İlk çok partili seçimin yapıldığı 1946 yılına kadar devam eden tek partili dönemde siyasi partiler, tıpkı diğer Batı ülkelerinde olduğu gibi özel bir yasaya değil, cemiyetler hukukuna tabi olmuş ve özel hukuk tüzel kişisi olarak kabul edilmişlerdir. 1924 Anayasası, cemiyet kurma hakkının ve cemiyet kurma özgürlüğünün kanunla sınırlanacağını öngörmüştür (m.70). Anayasadaki bu hükümlerin yanında 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, bazı değişikliklere uğrayarak 1938 yılına değin uygulanmaya devam etmiştir. Bu Kanunda yapılan önemli değişikliklerden birisi, 20.12.1923 tarih ve 387 sayılı Kanunla Hükümete cemiyetlerin idari ve hesap işlemlerini inceleme ve denetleme yetkisi verilmesidir.

28.6.1938 tarih ve 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu[6], önceki Kanuna göre genel olarak cemiyetler ve özelde siyasi cemiyetler açısından daha sınırlayıcı hükümler içermekteydi. Siyasi cemiyetlerin tüzük ve bildirimlerini Dâhiliye Vekâletine vermelerini, faaliyete geçebilmek için tescil edildiklerine dair belge almak zorunda olduklarını ve bazı hallerde gazeteye ilan yükümlülüğünü hükme bağlıyordu.

[4] Arif Payaslıoğlu, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, SBF Yayınları, Ankara, 1961, s. 8
[5] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, **3. Cilt,** İstanbul, İletişim, 2000, s. 264
[6] 28.06.1938 tarih ve 3512 sayılı Kanun, R.G.: 14.7.1938 / 3959.

Kurulması yasak cemiyetleri düzenleyen 9. madde ise, siyasi partiler açısından ciddi sınırlamalar öngörmekteydi. Bu haliyle Kanun'un tek parti yönetimine uyum sağlayamayan cemiyetlere yaşam imkânı tanıdığını söylemek mümkün değildir[7]. Kanun siyasi partilerin finansmanı çerçevesinde incelendiğinde, sınırlı da olsa bir takım düzenlemeler içerdiği görülmektedir. Bunların başlıcaları, yılda 120 lirayı geçmemek üzere üyelerin vereceği aidat miktarının cemiyet ana nizamnamesinde gösterilmesinin zorunlu tutulması (m.2/9), cemiyetlerin bütün gelir ve giderlerinin varidat (gelir) ve sarfiyat (gider) defterlerine açık bir şekilde kaydedileceği ile gelir ve giderlerinin makbuz ve müsbit evrak karşılığında yapılacağı, bunların dip koçanlarının saklanacağı (m.6/d), cemiyetlerin ikamet gayeleri için zorunlu olanlar dışında gayrimenkul edinemeyeceği, bağışlama ya da vasiyet yoluyla intikal eden gayrimenkullerin Hükümetin tanıyacağı süre içerisinde paraya çevrilmesinin zorunlu olduğu (m.17), cemiyetlerin muameleleri, defterleri ve hesaplarının mahalli hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebileceği (m.28) şeklindeki hükümlerdir.

10.06.1946 tarih ve 4919 sayılı Kanunla Cemiyetler Kanunu'nda kapsamlı değişiklikler yapılmış, eskiye nazaran daha özgürlükçü hükümler getirilmiştir. Ancak çok partili hayata geçilen bu dönemde de siyasi partilerin finansmanı konusundaki sınırlı yasal çerçeve değişmemiştir. Bu döneme ait Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) tüzüklerini inceleyen Uzun'un tespitine göre, partiler sadece gelir ve giderlerini saymakla yetinmiştir ve bu gelirler aidat ve bağışlardan oluşmaktadır[8].

3512 Sayılı Cemiyetler Kanununda sayılan gelirlerden biri olan üye aidatları en fazla 120 lira olacak şekilde belirlenmiştir. Cemiyetler bu üst sınırı geçemeyecek şekilde aidat miktarını tüzüklerinde belirtmek zorundadır (m.2/IX). Kanun, *bağışlar* konusunda herhangi bir sınırlama öngörmediği gibi, yabancı kişi ve kuruluşlardan bağış alınmasını yasaklayan bir düzenleme de bulunmamaktadır.

---

[7] *"Sınıf ve cins esasına dayanma yasağı ile emekçi ve kadın dernekleri yasadışı sayılıyordu. Siyasi birliği bozan dernek yasağı, tek parti rejiminin çoğulculuğu reddeden anlayışının ifadesiydi. 'Devlet rejimine aykırı maksat' yasağı ise, istenildiği gibi yorumlanmaya elverişliydi".* **Bkz.** Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1985, s. 42-43

[8] Uzun, a.g.e., s. 93-96

Siyasi partilere yönelik *doğrudan devlet desteği* bu dönemde söz konusu olmasa da *dolaylı* desteklerin bazı türleri bulunmaktaydı. Bunlardan birisi, kamuya ait kitle iletişim araçlarından yararlanma olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak 24 Mayıs 1949 tarih ve 5392 sayılı Basım Yayın Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu[9] ile siyasi partilere seçim kampanyalarında radyodan yayın yapma imkânı tanınmıştır**.**

Bu dönemde siyasi partilere yönelik bir diğer dolaylı devlet desteği de *vergi muafiyetleri* olmuştur. Ülkemizde ilk kez 1950 yılında çıkarılan 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu ile siyasi parti harcamalarına sınırlı da olsa bir vergi muafiyeti uygulaması getirilmiştir. Buna göre; *"Propaganda için kullanılan duvar ilanları ve el ilanı mahiyetindeki matbualar seçim zamanına mahsus olmak üzere her türlü harç ve resimden muaftır"*(m. 52).

Siyasi partilerin gelirleri konusundaki bu sınırlı düzenlemelerin yanında, giderleri ile ilgili de bir takım usul kuralları dışında hiç bir yasal düzenleme bulunmamaktaydı. Sadece, harcamaların müsbit evraka dayanması ve bu evrakların saklanması hükme bağlanmıştı. Cemiyetler Kanunu, siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili özel bir hükme yer vermese de, cemiyetlerin muameleleri, defterleri ve hesaplarının her zaman mahalli Hükümet tarafından denetlenebileceğini ve incelenebileceğini belirtmektedir (m.28). Uygulamada, bu dönemde siyasi partiler mali açıdan denetlenmemişlerdir.

2. 1961 Anayasası Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi partiler hukukunda Avrupa'da yaşanan gelişmeler, 1961 Anayasası ile ülkemize de yansımış, siyasi partiler Anayasal ve yasal düzenlemelere daha ayrıntılı olarak konu olmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nın 56. maddesinde siyasi partilerin ister iktidarda, ister muhalefette

[9] 24.05.1949 tarih ve 5392 sayılı Kanun, R.G.: 28.05.1949/7218.
Kanun radyodan propaganda imkânını, en az 10 il merkezinde örgütlenen veya TBMM'de 3 temsilcisi ve 3 il merkezinde örgütü bulunan partilere tanımaktaydı. Bu özelliklere sahip partiler, seçimden 15 gün önce yapacakları yayınlar savcılık denetiminden geçirilmek koşuluyla radyodan yararlanmaktaydılar (m. 23).

olsunlar demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları, izin almadan kurulup, serbestçe faaliyette bulunabilecekleri hükme bağlanmıştır. 57. maddede ise siyasi partilerin uyacakları esaslar, kapatma nedenleri ve mali denetimleri düzenlenmiştir. 57/1. maddeye göre "…*Siyasi partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesine hesap verirler*".

Anayasanın 55. ve 56. emredici hükümlerine rağmen, ancak dört yıl sonra 13.07.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun getirdiği birçok yeniliğin yanında, siyasi partilerin gelir ve giderleri ile mali denetimi ve devlet yardımlarına da yer vermiştir. Kanun, siyasi partilerin gelir kaynaklarını belirlemiş, bağışlara hukuksal bir çerçeve çizmiş ve ilk defa doğrudan devlet yardımlarına imkân tanımıştır.

1961 Anayasası döneminde 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (SPK hükümlerine bakıldığında, siyasi partilerin kanunen sahip olabileceği gelir kaynakları ile günümüzdekiler arasında önemli bir farklılık olmadığı görülmektedir[10]. Giderler konusunda ise kanunda bir sınırlama getirilmediği, siyasi partilerin diledikleri miktarda harcama yapma imkânına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonraki beş yıl boyunca Anayasa Mahkemesi herhangi bir mali denetim yapmamıştır.

Siyasi partilere devlet yardımı yapılması uygulaması ilk kez 648 sayılı SPK ile "*parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılmak*" gerekçesi ile getirilmiştir. SPK'nin 74. maddesinde, bir önceki milletvekili genel seçimlerinde Türkiye genelinde

[10] 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 65. Maddesinde siyasi partilerin gelir kaynakları şu şekilde sayılmaktadır (madde 65):

Parti üyelerinden alınan giriş aidatı ve yıllık veya aylık aidat; Partiye mensup TBMM üyelerinden alınan aidat; Adaylık için başvuranlardan önseçime veya yoklamaya girmeden önce alınan özel aidat, Parti yayınlarını satış bedeli; Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanan gelirler; Parti hüviyet cüzdanlarının ve parti makbuz, defter ve kâğıtlarının sağlanması karşılığında alınan paralar; Parti lokallerinin işletilmesinden elde edilen gelirler; Partice tertiplenen balo, eğlence, müsamere, konser, spor müsabakası ve konferans gibi faaliyetlerden sağlanan gelirler; Partinin tertiplediği piyango gelirleri; Parti mamelekinden elde edilen gelirler; Bağışlar; Krediler; Kanuna ve yasama meclisleri içtüzüklerine göre devletçe sağlanan yardımlar.

geçerli oyların en az %5'ini alan siyasi partilere, aldıkları geçerli oylarla ilgili yüzdelik (%) aralıklar olarak belirlenmiş 6 kategoriye göre her yıl sabit miktarlarda devlet yardımı yapılması düzenlenmiştir. Söz konusu aralıkların oldukça geniş tutulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Geçici 4/2. madde ile "*bir defaya münhasır ve mahsus olmak üzere, bu kanunun yayımından önceki milletvekili genel seçimine katılmamış olan ve bu kanunun yayımı tarihinde Millet Meclisinde grubu olan siyasi partilere de beş yüz biner lira ödenir"* hükmü getirilmişti. Bu düzenlemelere uygun olarak Türkiye'de ilk kez 1965 yılı Maliye Bakanlığı bütçesine 7,5 milyon Türk Lirası tutarında bir ödenek konularak partilere resmen devlet yardımı yapılmaya başlanmıştır. 1961 Anayasasının ilk şeklinde yer almayan devlet yardımları, 30.06.1971 tarih ve1421 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 56. maddesine eklenen son fıkra[11] sayesinde anayasal güvenceye de kavuşmuştur.

İlerleyen dönemlerde SPK'de bazı değişiklikler yapılarak devlet yardımının kapsamı genişletilmeye çalışılmıştır. İlk değişiklik 1967 yılında CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi'ne yapılan beş yüz bin liralık devlet yardımının kamuoyunda tepki yaratması sonucu, bu yardıma bir tür kılıf oluşturmak, diğer bir deyişle, bu yardımı kanuni bir zemine oturtmak amacıyla yapılmıştır[12]. *1071 Sayılı Kanun* ile SPK'nin 74. maddesine yeni bir fıkra eklenmiştir: Buna göre, bir önceki milletvekili genel seçimlerinde, muteber oyların Türkiye genelinde en az %5'ini alan partilere ve milletvekili genel seçimlerine henüz girmemiş bulunan ve TBMM üye tam sayısının en az %5'ine sahip olup da, il merkezlerinin en az üçte birinde ve (merkez ilçeler dahil) ilçe merkezlerinin en az üçte birinde kanun ve parti tüzüğü hükümleri uyarınca partinin yönetim kurullarını kurmuş olan siyasal partilere devlet yardımı yapılması öngörülmüştür.

Türkiye'de siyasi partilere hazine yardımı yapılması konusu, siyasi partiler tarafından çeşitli tarihlerde "*seçime katılma hakkı kazanan partiler arasında ayrım*

---

[11] *"Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir."*(1961 AY, md. 56/son)

[12] 22 Şubat 1968 tarih ve 1017 sayılı kanun (RG. 29.02.1968, S. 12839)
Erdoğan Teziç, **"100 Soruda…"**, s. 37

gözettiği" ve "*kanun önünde eşitlik ilkesini*" ihlal ettiği ve bu yolla da Anayasa'nın çeşitli maddeleriyle ters düştüğü gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi önünde dava konusu yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi (AYM) SPK'nin 74. maddesini değiştiren *1071 sayılı Kanunu*, "adalet ve eşitlik" ilkelerine aykırı bularak iptal etmiştir. Mahkeme iptal gerekçesinde siyasi partilere devlet yardımı yapılmasını Anayasa'ya aykırı görmemiş, fakat devlet yardımının bazı partilere yapılıp, bazı partilere yapılmamasını doğru bulmamıştır. Kararda, bazı partilerin yardım kapsamı dışında bırakılmasının onları demokratik siyasi hayatın vazgeçilir unsurları durumuna düşüreceği ve bu durumun Anayasa'nın 56. maddesi ile uyuşmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir[13].

AYM iki yıl sonraki bir kararında ise (1970), önceki kararından ayrılarak *ilke olarak* siyasi partilere devlet yardımı yapılmasını Anayasa'ya aykırı bulmuştur. AYM, siyasi partilerin *kamu yararına* çalışan kuruluşlar olmadıklarını; siyasi partileri görüşlerini paylaşan insanların yaşatacağını belirterek, devletin siyasi partilere yardımda bulunamayacağını açıkça belirtmiştir[14]. Anayasa Mahkemesi'nin bu gibi hükümlerle siyasi partilere hazine yardımı yapılmasını engellemesinin önüne geçmek için 30.06.1971 tarih ve 1421 sayılı Kanunla[15] Anayasa'nın 56. maddesine eklenen 4. fıkra ile siyasi partilere devlet yardımı yapılması hükme bağlanarak anayasallaştırılmış, böylece iptal davası konusu olmaktan çıkmıştır. 1961 Anayasası'nın 56. maddesine eklenen 3. fıkra ile devlet yardımı için iki ölçüt getirilmiştir. "*son milletvekili genel seçimlerinde geçerli oyların %5'ini almak"* ya da *"seçimlerde Millet Meclisi'nde grup oluşturacak sayıda milletvekilliği kazanmış olmak"* (AY m. 56/3). Konuyla ilgili ayrıntıların düzenlenmesi kanuna bırakılmıştır.

Ayrıca 15.03.1973 tarih ve 1699 sayılı Kanunla[16] Anayasa'ya eklenen geçici 22. madde uyarınca; " *1 Kasım 1972 tarihinde TBMM'de grubu bulunup da 30 Mart 1973 tarihine kadar grubunu muhafaza etmiş ve Milletvekili Genel Seçimlerine*

[13] E.S. 1968/26, K.S. 1969/14, K.T. 18-19.02.1969, AYMKD, S. 7, s. 248-249
[14] E.S.1970/12, K.S.1971/13, K.T.02.02.1971, R.G.09.07.1971, S.13890, s.2-3
[15] R.G.02.07.1971, S. 13883
[16]R.G. 20.03.1973, S. 14482

katılma niteliği kazanmış siyasi partilere de, Anayasa'nın 56. maddesindeki şartlar aranmaksızın, kanunun öngördüğü ölçüye göre devletçe yardım yapılacağı" hükme bağlanmıştır. Bu anayasal düzenlemeye uygun olarak 30.04.1974 tarih ve 1802 sayılı Kanunla[17] 648 sayılı SPK'nin 74. maddesinde değişiklik yapılarak, siyasal partilere devlet yardımı şu esaslara bağlanmıştır:

"Son milletvekili genel seçimlerine katılan ve Türkiye itibariyle toplam geçerli oy sayısının en az %5'ini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisi'nde grup kuracak sayıda (en az 10 kişi, Anayasa m. 85/2) milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere her yıl Hazinece ödenmek üzere, o yılki genel bütçe gelirleri "(B) cetveli" toplamının beş binde biri oranında ödenek mali yıl bütçesine konur".
Bu ödenek; yukarıdaki fıkra gereğince devletçe yardım yapılacak olan siyasi partiler arasında, o siyasi partinin son milletvekili genel seçimlerinde Türkiye itibariyle almış olduğu geçerli oyların, bu partilerin toplam olarak aldıkları geçerli oylar oranına göre bölüştürülerek her yıl ödenir".

1974'te yapılan bu değişiklik ile daha önce her yıl sabit bir miktar olarak belirlenmiş olan devlet yardımı, bütçenin küçülmesi ya da büyümesine bağlı olarak değişiklik gösterecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Daha önceleri geniş oy aralıklarını kapsayan 6 kategoriye göre bölüştürülen devlet yardımları, doğrudan "oy oranına" göre dağıtılacak şekilde düzenlenerek daha adil bir uygulama olanağı getirilmiştir.

3. 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası ve bu dönemde çıkarılmış olan 2820 sayılı SPK'de siyasi partilerin finansmanı oldukça ayrıntılı hükümlerle düzenlenmiştir. Aşağıda, bu hükümler ve uygulanmalarına ilişkin sorunlar değerlendirilmektedir.

3.1. Siyasi Partilerin Gelirleri

SPK'nin "Mali Hükümler" başlıklı Üçüncü Kısımının Birinci Bölümünde "Partilerin Gelirleri" düzenlenmektedir. Madde başlığı daha önceleri "gelir kaynakları" iken, 1999 tarihli 4445 sayılı Kanun[18] ile "Gelirler ve Kaynakları" olarak

[17] R.G. 09.05.1974, S. 14881
[18] K.N.: 4445, K.T.: 12.8.1999, R.G.:14.8.1999, R.G. Sayısı: 23786

değiştirilmiştir. Siyasi partilerin gelirleri ve bunların kaynakları 61. maddede şu şekilde sayılmıştır:

a. Parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı,
b. Partili milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı,
c. Milletvekili, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından alınacak özel aidat,
d. Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanacak gelirler,
e. Parti yayınlarının satış bedelleri,
f. Üye kimlik kartlarının ve parti defter, makbuz ve kağıtlarının sağlanması karşılığında alınacak paralar,
g. Partice tertiplenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanacak gelirler,
h. Parti mal varlığından elde edilecek gelirler,
i. Bağışlar,
j. Devletçe yapılan yardımlar.

Siyasi partilerin elde edebileceği gelirlerin sayıldığı 2820 sayılı SPK'nin 61. maddesinin ilk fıkrasında, Anayasa'daki hükme paralel olarak *"Siyasi partilerin gelirleri amaçlarına aykırı olamaz."* hükmü yer almaktadır. Maddenin son fıkrasının (h) bendinde yazılı mal varlığından elde edilen gelirler hariç olmak üzere, diğer bentlerde yazılı kaynaklardan elde edilen gelirlerden; hiçbir surette vergi, resim ve harç alınamayacağı belirtilmektedir. Sayılan bu gelirler ayrıntılı olarak aşağıda incelenmektedir.

3.1.1. Aidatlar

2820 sayılı SPK'de siyasi partilerin gelir kaynaklarından olan aidatlar, giriş ve üyelik aidatı, milletvekili aidatı ve milletvekili aday adaylığı aidatı olarak belirlenmiştir.

3.1.1.1. Giriş ve Üyelik Aidatı

1965 tarih 648 sayılı SPK'de, hem giriş aidatının hem de üyelik aidatının alt ve üst sınırları belirlenmişti (md 66). Buna karşılık yürürlükteki 2820 sayılı SPK'de, bu tür bir sınırlama yapılmamıştır. SPK'nin 62. maddesi ilk fıkrasında; "*Parti üyelerinden alınacak giriş aidatının miktarı ile üyelik aidatının alt ve üst sınırları parti tüzüğünde gösterilir"* denilmek suretiyle, parti üyelerinden alınacak giriş ya da üyelik aidatları için açıkça bir miktar sınırı getirilmemiş, alt ve üst sınırların belirlenmesini parti tüzüklerine bırakmıştır. Böylece partilere aidat miktarlarının belirlenmesi konusunda geniş bir serbestlik tanınmıştır. Aynı maddede, partiye kayıt olma sırasında her üyenin aylık veya yıllık olarak üyelik aidatı ödemeyi kabul etmek zorunda olduğu hükme bağlanmıştır.

Parti üyelerinin aidat ödememesi halinde uygulanacak yaptırımlar parti tüzüklerine bırakılmıştır. Ancak SPK, partiye borçlu olduğu yıla ait aidatın tamamını veya bir kısmını ödemeyen parti üyesi hakkında, partiden geçici veya kesin olarak çıkarma cezasının uygulanamayacağı belirtilerek (md. 62/4), parti üyelerini ölçüsüz bir yaptırımla karşılaşma riskinden korumuştur.

Türkiye'deki siyasi parti tüzüklerine bakıldığında, genellikle aidatlara ilişkin alt ve üst sınırların tüzüklerde belirtildiği, alt sınırların oldukça sembolik miktarlarda (ortalama 5 TL) belirlendiği görülmektedir. Bazı parti tüzükleri üyelik aidatını ödemeyen üyelerinin parti içi seçimlerde seçme ve seçilme haklarına sınır getirmiş (CHP Tüzüğü md. 7, DSP Tüzüğü md. 70, DP Tüzüğü md. 70), bazı parti tüzükleri ise parti üyesinin borçlu olmasının, parti içi seçimlerde ya da aday yoklamalarında oy kullanmasına engel teşkil etmeyeceğini belirtmiştir (AKP Tüzüğü md. 132, MHP Tüzüğü, md 95).

Türkiye'de parti üyelik aidatları oldukça düşük miktarlarda belirlenmiş olmasına rağmen, ne partilerin aidat toplamak, ne de üyelerin aidat ödemek gibi bir alışkanlıklarının olmadığı söylenebilir. Türkiye'deki siyasi partilerin aidat

gelirlerindeki gelişimler ve aidat gelirlerinin parti gelirlerine oranı çalışmamızın sonraki bölümünde daha ayrıntılı incelenecektir.

3.1.1.2. Milletvekili Aidatı

Milletvekili aidatı konusu, SPK'nin 63. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, bir siyasi partiye mensup milletvekillerinin ne kadar aidat ödeyeceği ve bu suretle toplanan paraların grup faaliyetlerine ve parti merkezine hangi miktarlarda ayrılacağı TBMM parti grubu kararıyla belirlenir. Ancak bu miktarın yıllık tutarı, milletvekili ödeneğinin net bir aylık tutarını aşamaz. Grubu olmayan parti üyesi milletvekillerinin ödeyeceği aidat ise, fıkrada belirtilen miktarın yarısını geçmemek kaydıyla merkez karar ve yönetim kurulunca tespit edilir.

Türkiye'de siyasi partilerin diğer kaynakları ile giderlerini karşılayabildikleri sürece milletvekillerinden üyelik aidatı alma yoluna gitmedikleri görülmektedir. Bu gelir kaynağı, özellikle de yüksek miktarda devlet yardımı alan partiler için parti gelirleri arasında genellikle ihmal edilebilir düzeyde kalmaktadır. Örneğin, CHP'nin AYM'ye verdiği 2003, 2004, 2005 ve 2006 yıllarına ilişkin hesaplarda[19], milletvekili aidatı geliri beyan etmediği görülmektedir. Kaldı ki toplansa bile milletvekili aidatı, sadece milletvekili sayısının çok olduğu partilerde önemli bir anlam taşıyabilir. Ancak TBMM'deki sandalyelerin yaklaşık 2/3'üne sahip olan AKP'nin bile 2004 yılında hiçbir milletvekili aidatı beyan etmediği görülmektedir. Öyleyse, milletvekili sayısının çokluğu bile, diğer finansman kaynakları yüksek olan partiler için bu aidatın toplanmaya değer olmadığını göstermektedir.

[19] **2003** yılı SPMD Kararı için Bkz**.** E.S.: 2004/22, K.S.: 2006/7, K.G. 27.1.2006, R.G. Tarih-Sayı: 17.03.2006-26111 (Çevrimiçi) http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html
2004 yılı SPMD Kararı için Bkz. K.N.2008/81, AYMKD Sayı 45, 3. Cilt, s. 1987
2005 yılı SPMD Kararı için Bkz. K.N.2008/82, AYMKD Sayı 45, 3. Cilt, s. 2007
2006 yılı SPMD Kararı için Bkz. K.N. K.N.2008/83, AYMKD Sayı 45, 3. Cilt, s. 2031

3.1.1.3. Milletvekilliği Aday Adaylığı Aidatı

SPK'nin 64. maddesinde milletvekili aday adaylarından alınacak özel aidatın *milletvekili ödeneğinin net bir aylık tutarını aşmamak* kaydıyla parti iç yönetmeliklerinde gösterileceği düzenlenmiştir. Fakat uygulamada adaylık aidatı oldukça yüksek miktarlarda olabilmektedir. Söz konusu aidatlar, SPK'nin 64. maddesindeki esaslar dahilinde siyasi partilerin yetkili merkez karar organları tarafından tespit ve tahsil olunur.

Partilerin paraya en çok ihtiyaç duydukları seçim dönemlerinde toplanan bu aidatlar her seçim döneminde farklı miktarlarda belirlenebilmektedir. Seçilme şansının yüksek olduğu partilerde, aidatın miktarı da yükselebilmektedir. Örneğin AKP'nin 2008 yılı yerel seçimleri için belirlediği adaylık aidatları şu şekildedir: Büyükşehir belediye başkan aday adaylarından 7500 YTL, nüfusu yüz binin üzerindeki illerin aday adaylarından 3000 YTL, nüfusu iki yüz binin üzerindeki ilçelerin aday adaylarından 2250 YTL, belde belediyeleri aday adaylarından ise 1000 YTL[20]. Aday adaylığı aidat miktarının yüksekliği, "seçilme hakkı"nı kullanmak isteyen vatandaşlar için aday adayı olmak konusunda bir ön engel teşkil edebilmektedir. Kaldı ki, SPK'de aday adaylığı aidatı için bir üst sınır öngörülmesine rağmen, siyasi partilerin bu sınırı aştığı, sınırın üstüne çıkan miktarı bağış olarak kaydettiğine yönelik görüşler ileri sürülmektedir.

1988 yılında yapılan değişiklikle milletvekilliği aday adaylığı ile ilgili düzenleme getiren SPK'nin 61. maddesine[21] *"belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından alınacak özel aidat"* ibaresi eklenmiş ve böylece siyasi partilere, milletvekili aday adaylarının yanında, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından da adaylık ücreti alma imkânı tanınmıştır. Ülkemizdeki belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliklerinin toplam sayısının yüksekliği dikkate

[20] Ayrıca, engelli aday adaylarının engelli olması halinde dörtte bir, kadınların ise üçte iki oranında ücret ödemesi kararlaştırılmıştır. Bkz. **Sabah Gazetesi**, 11.11.2008
[21] Değişik: 31.3.1988- 3420/6. md.

alındığında, yerel seçim zamanlarında, siyasi partilere gelirlerini önemli ölçüde arttırma olanağı tanındığını söylemek mümkündür.

3.1.2. Bağışlar

SPK'nin 66. maddesine göre siyasi partilere bağış yapamayacak kurum ve kuruluşlar: genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler ve muhtarlıklar, kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunla veya özel kanunla verilen yetkiye dayanılarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsü sayılmamakla beraber ödenmiş sermayesinin bir kısmı Devlete veya bu fıkrada adı geçen kurum, idare, teşebbüs, banka veya kuruluşlara ait müesseseler olarak belirlenmiştir. Bu kurum ve kuruluşlar siyasi partilere hiçbir suretle taşınır veya taşınmaz mal veya nakit veya haklar bağışlayamaz ve bu gibi mal veya hakların kullanılmasını bedelsiz olarak bırakamazlar; bağlı oldukları kanun hükümleri dışında siyasi partilere aynî hakların devrine dair tasarruflarda bulunamazlar. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları, dernekler, vakıflar ve kooperatifler, özel kanunlarında yer alan hükümlere uymak koşuluyla, siyasi partilere maddi yardım ve bağışta bulunabilirler.

Yukarıdaki fıkranın dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerin her birinin, bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde ***iki milyar liradan fazla*** kıymette aynî veya nakdi bağışta bulunması veya yayınlarını kullandırması yasaktır. Bağış veya bağışların, bağışta bulunana veya yetkili temsilcisine veya vekiline ait olduğu hususunun, partice verilen makbuzda açıkça belirtilmesi gerekir. Böyle bir belgeye dayanılmaksızın siyasi partilerce bağış kabul edilemez. 66/2. maddeye 2011 yılında eklenen cümle[22] ise, siyasi partilerin adına açılmış banka hesaplarına yapılan bağışlar için ayrıca gelir makbuzu düzenlenmeyeceğini öngörmektedir.

Yapılabilecek bağış miktarına üst sınır getirilmesi, siyasi partilerin yüksek miktarlarda bağışlar sonucunda etki altına alınması ve yolsuzlukların önlenmesi

[22] Ek cümle: 13.2.2011- 6111/181 md.

amacıyla getirilmiş olan sınırlayıcı bir düzenlemedir. Bağış üst sınırı 14.8.1999 tarihli 4445 sayılı Kanun ile iki milyar liraya çıkartılmıştı. Ancak, yüksek enflasyon gerekçesiyle, 4445 sayılı Kanun'un 23. maddesi ile SPK'ye eklenen 6. Ek maddeye göre bu miktarın her takvim yılı başından geçerli olmak üzere *213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)* hükümleri uyarınca tespit ve ilan olunan yeniden değerleme oranında arttırılacağı hükme bağlanmıştır. VUK Mükerrer madde 298/B'ye göre 2010 yılında hesaplanan yeniden değerleme oranına göre (%2,2) bu rakam 2010 yılında 24.953 Türk Lirası olarak tespit edilmiştir. Bu miktar, ikinci bölümde incelediğimiz birçok ülkedeki bağış üst sınırları ile karşılaştırıldığında hiç de az değildir.

Bağışlara getirilen üst sınır, aynî yardımların değerinin belirlenmesi noktasında bir sorun olabilmektedir. AYM partilere yapılan bağışların bu sınır içinde kalıp kalmadığını denetlemekte partilere sağlanan bazı mali olanakları da bağış niteliğinde kabul ederek Kanunda belirlenen bağış miktarının üzerinde kalan kısmının Hazineye gelir kaydedilmesine karar verebilmektedir. Örneğin AYM bir partinin genel merkez olarak kullanmak amacıyla kiraladığı binanın bir kısmını üçüncü kişilere kiraya vererek kira geliri elde etmesini, partiye yapılmış bir bağış olarak kabul etmiş ve bağış sınırının üzerinde kalan kısmın Hazine'ye gelir kaydedilmesine karar vermiştir[23].

Aynî yardımlarla ilgili mali denetim sırasında asıl sorun yaratan nokta ise bazı aynî yardımların değerinin tespitinin zor olmasıdır. AYM bu gibi durumlarda bilirkişilerden yararlanma yoluna gidebilmektedir. Örneğin AYM, bir partinin Genel Başkanına bedelsiz uçak tahsis edilmesine ilişkin bir olayda, uçağın kullanım süresi içerisindeki kira bedelinin tespiti amacıyla bilirkişi tayin etmiş ve bu aynî yardımın değerini belirlemiştir[24]. Ancak her türlü aynî yardım için bilirkişi tayin edilmesi hem yüksek maliyetli, hem de mali denetimi geciktiriceğinden her zaman uygulanması mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, AYM'nin aynî bağışların değerini belirlemek üzere bilirkişi tayin ettiği başka bir karar henüz bulunmamaktadır. Siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili yaşanan bu gibi sıkıntıların giderilmesi için partilerin yapılan

[23] SPMD Kararı, E.1996/17, K. 1998/57, K.T.: 23.12.1998, AYMKD S.34, C.2, s.625-626 ve SPMD Kararı, E.1997/6, K. 1998/62, K.T.: 23.12.1998, AYMKD S.34, C.2, s.645-646
[24] SPMD Kararı, E.1998/22, K. 2001/5, k.t.:17.5.2001, AYMKD S.37, C.1, s.699-700

aynî yardımın değerini belgeleyen bir belgeyi kayıtlarına geçirmeleri yerinde olacaktır.

Siyasi partilerin bağış yasaklarına kurumlar açısından bakıldığında; *yabancı devletler, uluslararası kuruluşlar ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişiler* ilk akla gelenlerdir. Anayasa'nın 69/10. maddesi bu kaynaklardan maddi yardım alan siyasi partilerin temelli kapatılacağını hükme bağlamıştır. SPK'nin 66/3. maddesinde de Anayasa'nın hükmüne uygun olarak siyasi partilerin yabancı kaynaklardan aynî veya nakdi yardım ve bağış alması yasaklanmıştır. SPK'nin 101/c maddesi de bu türden yardım ya da bağış alınmasını parti kapatma nedeni olarak saymıştır. Bu tür bağışı kabul eden parti sorumlusu için ise 1 ila 3 yıl arasında hapis cezası öngörülmüştür (SPK md.116/3). Kanaatimizce, böyle bir gerekçe ile siyasi partilere kapatma yaptırımı uygulanması ölçüsüz olacaktır. Nitekim Türkiye'de bu gerekçeyle kapatılmış bir parti bulunmamaktadır. AYM'nin dava konusu fiilerin ağırlığına göre, temelli kapatma yerine, ilgili partinin aldığı son devlet yardımı miktarından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmasına, yardımın tamamı ödenmişse aynı miktarın hazineye iadesine ilişkin SPK'nin 101. maddesinin 2002 tarihli Ek fıkrasının, yabancı kaynaklardan yardım ya da bağış aldığı saptanan partilere de uygulanabilecek şekilde genişletilmesi yerinde olacaktır. Ancak bu yaptırım sadece devlet yardımı alan partilere uygulanabileceği için devlet yardımı almayan partiler için alternatif yaptırımların belirlenmesi gerekir.

Yabancı devlet ya da kişilerden yardım alınması kamuoyunca tepki çekecek ve parti politikalarını sorgulatacak bir konu olduğundan, siyasi partilerin yabancı kaynaklı bağışlardan uzak durma eğiliminde olduğu söylenebilir. Ancak, zaman zaman aksi yönde iddialarla yargı yoluna başvurulduğu ya da bu gibi iddiaların basına yansıdığı görülmüştür. Örneğin, Konrad Adenauer isimli Alman Vakfı ile ANAP arasında, Friederich Erbert, Heinrich Böll ve Friederich Naumann isimli Alman Vakıfları ile CHP ve Liberal Demokrat Parti (LDP) arasında mali ilişkiler olduğu iddialarıyla dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in talimatıyla soruşturma başlatılmış ve soruşturma sonucunda müfettişler, tespit ettikleri ilişkilere dayanarak bu üç partinin kapatılması için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına başvurmuşlardır. Ancak

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, *kesin, açık ve somut* bir delil elde edilemediği gerekçesiyle partiler hakkında temelli kapatma davası açılmasına gerek görmemiştir[25]. Yabancı kaynaklardan yardım aldığı iddia edilen partiler hakkında bir diğer örnek ise, AKP ve kamuoyunda *Deniz Feneri Davası* olarak anılan olaydır. Almanya'da görülen davada AKP ve dönemin parti başkanı Recep T. Erdoğan'ın adının geçmesine bağlı olarak dava Türkiye'de de büyük ilgi çekmiş, sadece bir derneğin karıştığı suç olmaktan çıkarak, geniş bir yolsuzluk davası haline gelmiştir[26].

SPK'nin 66/1. maddesinde yazılı olan idari kuruluşlar[27] partilere taşınır ve taşınmaz mallarını, nakitlerini, haklarını bağışlayamaz, bu unsurların kullanılmasını bedelsiz olarak bırakamazlar ve aynî hakların devrine ilişkin tasarrufta bulunamazlar. Fakat aynî hakların devrine ilişkin tasarrufta bulunmamak, bu idari kurum ve kuruluşların bağlı oldukları kanun hükümleri dışında uygulanacaktır. Başka bir ifadeyle, bu idari kurum ve kuruluşların bağlı oldukları kanunlarda bazı aynî hakların devrine ilişkin bir hüküm varsa bu kural uygulanacak, bunun dışında aynî hakların devrine ilişkin tasarrufta bulunulamayacaktır.

Bağış alınması yasaklanmış kişi ya da kuruluşlardan bağış alınması konusu SPK'nın "kanuna aykırı bağış, kredi veya borç alınması, borç verilmesi" kenar başlıklı 116. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin 1. fıkrasına göre; bu kanun hükümlerine aykırı olarak bağışta bulunan kimse ve bağış kabul eden parti sorumlusu, *altı aydan*

---

[25] "CHP Kapatılsın" **Radikal**, 31.5.2003; ANAP'a Kapatma Davası Yok" **Radikal**, 13.5.2003. Ayrıca en son basında, Friederich Erbert Vakfı'ndan CHP'ye yardım yapıldığına ilişkin iddialar üzerine inceleme başlatan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Almanya'dan bu konuda bazı belgeler istediği ve Savcılığın bu talebinin reddedildiği yönünde haberler yer almaktadır. (Çevrimiçi) http://www.sabah.com.tr/haber,E76941B2515D444D8B655D52529C1433.html, 05.10.2010

[26] Türkiye'de sosyal yardımlaşma amacıyla kurulan Deniz Feneri isimli dernekle ortak faaliyet gösterdiği belirtilen Almanya'daki *Deniz Feneri e.V.* isimli derneğin yöneticileri, yardım amacıyla topladıkları paraları amaç dışında kullanmak suçundan Almanya'da mahkûm olmuşlardır. Almanya'da görülen bu davanın savcılık iddianamesinde, bir alındı belgesinde dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın adının geçtiğinin belirtilmesi ve sanıklardan Firdevsi Ermiş'in derneğin amaçlarından birinin "AKP siyasetini desteklemek" olduğunu belirtmesi, davanın Türkiye'deki etkisinin yönünü değiştirmiştir. Davayla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için **Bkz.:** (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/turkiye/12_soruda_deniz_feneri_davasi-898145, 30.4.2012

[27] *"Genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler ve muhtarlıklar, kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunla veya özelkanunla verilen yetkiye dayanılarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsü sayılmamakla beraberödenmiş sermayesinin bir kısmı Devlete veya bu fıkrada adı geçen kurum, idare, teşebbüs, banka veya kuruluşlara aitmüesseseler"(*SPK 66/1. Md.)

bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bu kanun hükümlerine aykırı olarak kredi veya borç veren veya alanlar ile bu krediyi veya borcu alan veya veren parti sorumlusu hakkında da ilk fıkra hükmü uygulanır (SPK md.116/2).

Kamu kuruluşlarının ve kamu tüzel kişilerinin siyasi partilere veya yan kuruluşlarına mal devretmelerinin yasaklanması ise, halkevlerinin kapatılması ile başlayan olayların sonucunda düzenlenmiştir. Çok partili döneme geçildikten sonra muhalefet partisi durumunda olan Demokrat Parti, halkevlerinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin propaganda merkezi olarak çalıştığını; bu durumun iktidar ile muhalefet arasındaki rekabette büyük bir dengesizlik yarattığını iddia etmiştir. CHP ise o tarihlerde halkevlerinin parti ile resmi bağlantısının kaldırılması ve özerk bir devlet kurumu haline getirilmesi çalışmalarına başlamıştı. Konu DP'li milletvekilleri tarafından sık sık meclise taşınmış ve DP'liler CHP'yi devlet imkânlarını parti çıkarları için kullanmak, devletin binalarını, mallarını parti üzerlerine geçirmekle itham etmişlerdir. İktidarın değişmesinden sonra DP'liler oybirliği ile bir karar almış ve geriye doğru da işleyecek bir kanunla kamu kuruluşlarının siyasi partilere mal devretmeleri yasaklanmıştır. Böylece tek partili devletin şartları içinde kanuna uygun olarak elde edilmiş binalar ve mallar CHP'nin elinden alınmış, halkevleri kapatılmıştır[28].

23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı kanun ile değişiklik yapılmadan önce SPK'nin 66. maddesinde siyasi partilerin dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlar ile bunların üst kuruluşlarıyla siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamayacakları ve bunlardan mali yardım alamayacakları hükme bağlanmıştı. Yapılan değişik sonucunda SPK'deki bu yasak kaldırılmış, siyasi partilerin bu kurumlardan mali yardım almasının önü açılmıştır. Ancak bu kurumların siyasi partilere bağışta bulunabilmeleri, özel kanunlarında yer alan hükümlere uyulması şartına bağlanmıştır. Bu durumda, eğer bu kurumların özel yasalarında bağış yapmayı engelleyen özel bir yasak ya da bağış yapmayı engelleyen nitelikte bir hüküm yoksa bağışta bulunabileceklerdir.

[28] Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, 8. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2009, s. 204

Bu kuruluşlardan özel yasasında siyasi partilere bağışta bulunabileceği açıkça belirtilmiş olanı ise sadece derneklerdir (Dernekler Kanunu 10. md.). Ancak DK'nin 21. Maddesi, derneklerin mülki amire önceden bildirimde bulunmak şartıyla yurtdışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan aynî ve nakdi yardım alabileceklerini düzenlemektedir. Derneklerin bir yandan yurtdışından maddi yardım alabilmeleri, diğer yandan siyasi partilere yardımda bulunabilmeleri, siyasi partilerin yurtdışından maddi yardım alma yasağının dernekler üzerinden aşılacağı endişesini doğurmuş, Dernekler Kanunu'nun (DK) 10. maddesinin Anayasanın 2., 11. ve 69. maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle AYM'ye iptal davası açılmıştır. AYM bu düzenleme ile derneklerden siyasi partilere nakdi ve aynî yardım sağlanmasının olanaklı hale geldiğini ve DK'nin 21. maddesine göre derneklerin yurtdışından nakdi ve aynî yardım alabilecekleri göz önüne alındığında, yurtdışından destek alan derneklerin bu desteği siyasi partilere aktarmalarına bir engel kalmadığını belirtmiş ve derneklerin siyasi partilere bağış yapabileceğini düzenleyen 10. maddeyi iptal etmiştir[29]. Bu karar sonucunda artık derneklerin siyasi partilere bağış yapabilmeleri mümkün değildir.

5737 sayılı Vakıflar Kanununda (VK) ve 2821 sayılı Sendikalar Kanununda (SK) ise siyasi partilere bağış yapılmasını yasaklayan ya da izin veren açık bir hüküm mevcut değildir. Vakıflar Kanunu'nun 13. maddesi, vakıfların malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabileceği belirtilmektedir. Ancak, vakıfların faaliyetlerinin amaçlarına uygun olması ilkesi (Türk Medeni K. md. 111 ve VK md. 10) gereği, bir siyasi partiye yapılacak bağışın vakfın amacına uygun olması gerekecektir. Ayrıca Kanun, vakıfların yurt dışındaki kişi ve kuruluşlardan maddi yardım almalarına izin vermektedir (md 25/2). AYM'nin DK'da yer alan benzer hükmü (md.10) iptal ettiği düşünüldüğünde, benzer bir sakıncanın vakıflar için de söz konusu olabileceğini söyleyebiliriz.

Sendikalar Kanunu'nda (SK) sendikaların siyasi partilere bağış yapmasını yasaklayan ya da izin veren açık bir hüküm bulunmamakta, sadece faaliyetlerinin amaçları ile sınırlı olduğu belirtilmektedir. Anayasa'da 1995 yılında yapılan

[29] E.2004/107, K.2007/44 k.t.: 5.4.2007, R.G.: 22.11.2007/26708, s.57-70

değişikliğe uyum sağlamak amacıyla, 26.6.1997 tarih ve 4277 sayılı kanun ile SK değiştirilmiş ve sendikaların siyasi partilerle ilişki kurmasını yasaklayan hükümler kaldırılmıştır. Bu konuyu düzenleyen SK'nin 37/2. maddesi "*Sendika ve konfederasyonlar, amaçları dışında faaliyette bulunamazlar. Siyasi partilerin ad, amblem, rumuz veya işaretlerini kullanamazlar"* şeklinde düzenlenmiştir. Böylece sendikaların siyasi partilere bağış yapmalarının önü hukuken açılmıştır. Bu kuruluşların amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla, siyasi partilerle ilişki kurmaları ve maddi yardımda bulunabilmeleri demokratik çoğulculuğun da bir gereği olduğu için yapılan değişiklik isabetli olmuştur. Türkiye'de bazı sendikaların eylem ve söylemleri hangi siyasi partileri desteklediklerini anlamamıza imkân verse de, siyasi partilerle mali ilişkiler kurmalarının uzunca bir süre yasak olmasının da etkisiyle, günümüzde Türkiye'de sendikalar tarafından siyasi partilere bağış yapıldığına dair resmi bilgi yoktur. Siyasi partilerin mali denetimi sürecinde bağışçıların kimlikleri açıklanmadığı için, bu gibi bağışlar yapılmış olsa bile, SPMD kararlarına bakılarak siyasi partilere hangi sendikaların ne miktarda bağış yaptığını görmek mümkün değildir.

Mevcut yasal düzenlemelere göre kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının siyasi partilere bağış yapmaları mümkündür. Oysa kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları birer vakıf ya da dernek olmayıp, kamu tüzel kişisidirler. Bir mesleği icra edebilmek için hem *üye olunması* hem de *aidat ödenmesi zorunlu*dur. Hem kamu tüzel kişisi olmaları hem de bu kuruluşlara üyelik ve aidat konusundaki zorunluluk nedeniyle bu kuruluşlara siyasi partilere mali yardımda bulunma imkânı tanınması yanlış kabul edilmelidir. Zira "zorunlu" olarak üye oldukları bir kuruluşa, "zorunlu" olarak ödedikleri aidatın, belki de karşı oldukları bir partiye bağış olarak verilmesinin bu kuruluşun üyeleri için kabul edilemez bir durum olması mümkündür.

3.1.3. Ticari Faaliyet, Kredi ve Borç Alma Yasağı

SPK'nin 67. maddesine göre; siyasi partiler ticari faaliyette bulunamazlar, kredi veya borç alamazlar. Ancak, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla SPK'nin 66.

maddesi 1. ve 3. fıkralarında gösterilenler dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerden kredili veya ipotek karşılığı mal satın alabilirler.

Kredi ya da borç alma yasağının partileri yüksek gelir düzeyine sahip şahıs ya da kurumların etkisinden korumak amacıyla getirildiği söylenebilir. Ticaret yapma yasağı ise, siyasi partilerin amacının gelir elde etmek olmayışı ile açıklanabilir. Türkiye'de siyasi partilerin malvarlığı gelirleri ve ticari faaliyette bulunma yasağı ile ilgili tartışma konularından birisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetinde malvarlığının tamamını şartlı olarak CHP'ye bağışlaması üzerinde ilerlemiştir[30]. Vasiyetname gereği, İş Bankası'nın yaklaşık %28'inin CHP'nin malı olduğu ve bu sebeple partinin "ticaret yapma yasağı"nı deldiği ileri sürülmüştür. Vasiyet incelendiğinde, 1924 yılında Türkiye'nin en büyük özel sermayeli bankası olarak kurulan İş Bankası'nın hisselerinin çıplak mülkiyetinin CHP'ye bırakıldığı, bu hisselerle elde edilecek gelirlerin nasıl dağıtılacağı ile ilgili ayrıntılı hükümlere yer verildiği görülmektedir. CHP, hisselerin çıplak mülkiyetine sahip olurken nakit ve hisse senetlerinin nemalandırılması görevi İş Bankası'na aittir. Yani İş Bankası yönetiminde yer alan CHP üyeleri, parti işleyişine ve söz konusu nakit ve hisse senetlerinin nasıl nemalandırılacağına karışamamaktadır. Buna göre, İş Bankası'nın yaklaşık % 28'i CHP'nin malı olmayıp, CHP sadece bir yediemin sıfatıyla, Mustafa Kemal Atatürk adına İş Bankası'nı hissesi oranından denetlemektedir. İş Bankası'nın elde ettiği gelirlerden CHP'ye kaynak aktarılması söz konusu değildir. Dolayısıyla CHP'nin SPK'de belirtilen ticaret yapma yasağını ihlal ettiği söylenemez. Ancak Bankalar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu ve SPK'nin bazı hükümleri ile ilgili yapılan değişik yorumlar CHP ile İş Bankası arasındaki ilişkiyi tartışmalı hale getirdiğinden, parti ile banka arasındaki ilişkiye son verilmesi isabetli olacaktır.

[30] 6 Ekim 1938'de noterde tevdi olunan vasiyetnamenin ilgili ilk maddesi şöyledir: *" Malik olduğum bütün nutuk ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi Cumhuriyet Halk Partisi'ne, atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum".* Ardından şartlar sıralanmıştır. **Bkz.** (Çevrimiçi) http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=82:Ataturk%27un-Vasiyeti&catid=42:dier-cerikler&Itemid=73, 12.20.2013

3.1.4. Satış Gelirleri ve Parti Malvarlığından Elde Edilen Gelirler

2820 sayılı SPK'ye göre siyasi partiler parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların, parti yayınlarının, üye kimlik kartları ile parti defter, makbuz ve kağıtlarının satışından gelir elde edebilirler (md.61). Bu ürünlerin satış bedelleri merkez karar ve yönetim kurulu kararı ile belirlenir (md.65). Ancak partilerin ticari faaliyette bulunmaları yasaklandığından, Kanunda belirtilenler dışında kalan ürünlerin satışından gelir elde etme yoluna gidemezler. Satış gelirleri her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır (md.61/son).

Siyasi partilerin gelirleri arasında sayılan parti mal varlığı gelirleri, partilerin vergi istisnası dışında tutulan tek gelir kalemidir. Ancak Kanunda mal varlığından elde edilecek gelirler konusunda bir açıklık yoktur. Başka bir ifadeyle, ne tür mallardan ne şekilde gelir elde edebileceği belirtilmemiştir. Ancak Kanun, siyasi partilerin yapabilecekleri ve yapamayacakları mali işlemleri belirttiği için bu düzenlemelerden mal varlığından elde edilecek gelirlerin sınırını çizmek mümkün olabilir. SPK'ye göre, siyasi partiler ticari faaliyette bulunamayacakları gibi gelir elde etme ve taşınmaz mal edinme konusunda önemli sınırlamalara tabidir. Kredi ve borç alamazlar ve amaçları ve faaliyetleri için gerekli olandan başka taşınmaz mal edinemezler. Bu açıdan, partinin mal varlığını amaçlarına uygun olarak kullanılırken bu kullanımın doğal sonucu olarak ortaya çıkan ve sağlanmasında ticari amaç bulunmayan gelirler, parti mal varlığı gelirleri sayılmalıdır[31]. Örneğin partilerin bankada değerlendirilen paralarının faiz getirisi, yenilenecek olan taşınır ya da taşınmazların satışından elde edilecek gelirler, kiraya verilen taşınır ya da taşınmazlardan elde edilecek gelirler, mal varlığından elde edilmiş gelir olarak nitelendirilebilir.

Siyasi partilerin mal varlığından elde ettikleri gelirlerin en önemli ve yaygın olan türü faiz gelirleridir. Çalışmamızın dördüncü bölümünde daha ayrıntılı incelenecek olmakla birlikte, yüksek miktarlara ulaşan devlet yardımları, yardımı alan

[31] Hamdi Mehter, **Siyasi Partilerin Mali İşlemleri ve Denetimleri**, Ankara, TÜRMOB Yayınları, 2008, s. 46

bazı siyasi partilere harcamalarını aşan miktarlarda kaynak sağlamıştır. Yapılan büyük miktarda hazine yardımları sayesinde siyasi partiler para tasarruf etme ve faiz geliri elde etme imkânına sahip olabilmektedir.

3.1.5. Sosyal Faaliyet Gelirleri

SPK'nin 61. maddesinin (d) bendi, parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından elde edilecek gelirlerini; (e) bendinde parti yayınlarının satış bedellerini; (f) bendinde ise, üye kimlik kartlarının ve parti defter ve makbuzlarının parti teşkilatlarınca satılabileceğini öngörmüştür. Bu düzenlemeye göre, siyasi partiler, gelir elde etmek amacıyla rumuzlarını içeren çeşitli tanıtım araçları yaptırarak bunları satabilirler. Ayrıca parti içi eğitim ve iletişim amacıyla süreli ve süresiz yayın çıkarabilir ve bunların satışından gelir elde edebilirler. 61. maddenin (g) bendi, siyasi partilerin balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden gelir elde etmelerine imkân tanımaktadır. Bu etkinliklerden elde edilen gelirler, parti tüzüğünde aksine bir düzenleme yoksa etkinliği düzenleyen parti teşkilatının geliri olur.

3.1.6. Kamusal Destekler

1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK'de yer alan siyasi partilere devlet yardımı yapılması ile ilgili hükümler, uygulamada karşılaşılan sorunlarla birlikte aşağıda ele alınmaktadır.

3.1.6.1. Doğrudan Kamusal Destekler

Siyasi partilere devlet yardımı yapılması, 12 Eylül 1980 döneminde Danışma Meclisi'nde SPK'nin hazırlanması sırasında en fazla tartışılan konulardan birisi olmuştur. Ancak Milli Güvenlik Konseyi (MGK), belki de şüpheyle baktığı bu kuruluşlara devlet yardımı yapılmasını metinden çıkartmıştır. 1983 seçimlerinden sonra TBMM'de grubu bulunan partiler bu konuda ortak bir yasa teklifi vermişlerdir. Teklifin gerekçesinde, siyasi partilerin sadece üyelerinin verdiği ödentilerle işlevlerini

yerine getirmelerinin olanaklı olmadığı, varlıklarını sürdürmek için bağış toplamanın ise iktidar partisinin lehine olduğu, bunun da *"fırsat eşitliği"* ilkesine aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, devletçe yapılacak yardımla siyasi partilerin yüksek gelir tabakalarının baskısından kurtulacağını, ancak yardım yapılırken parti enflasyonuna yol açılmaması için iyi kıstaslar getirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır[32].

Böylece 27 Haziran 1984 tarih ve 3032 sayılı yasayla[33] siyasi partilere devlet yardımı yapılmasını öngören ilk değişiklik yapılmıştır. 2820 sayılı SPK'nin 61. maddesine yeni bir fıkra eklenerek, "devlet yardımı" siyasi partilerin gelir kaynakları arasında sayılmıştır. Yine aynı yasaya dayanarak SPK'ye eklenen maddeyle devletçe yardımın koşulları ve usulleri belirlenmiştir (Ek madde 1/1 ve 2). Buna göre, bir siyasi partinin devlet yardımına hak kazanabilmesi için *milletvekili genel seçimlerinde ülke barajını (%10) aşması* gerekmektedir. İlk uygulamada, bütçe ödeneği, barajı geçen partiler arasında *sandalye sayısına* göre paylaşılmıştır. Ayrıca, 3032 sayılı yasayla SPK'ye eklenen Geçici 13. madde ile uygulamanın 1984'te nasıl yapılacağı belirlenmiştir. Buna göre Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesine konulan yedek ödeneğin %30'u, o yıl yapılan yerel yönetimler seçimlerinde partilerin il genel meclisi seçimlerinde kazandıkları sandalye sayısına göre dağıtılmış, geri kalan %70 ise, TBMM'de grubu bulunan partilerin son seçimlerde aldıkları oy oranlarına göre bölüştürülmüştür.

9 Nisan 1987 tarih ve 3349 sayılı Kanunla[34] SPK'nin Geçici 13. maddesine eklenen 4. fıkrayla devlet yardımları ile ilgili ikinci değişiklik yapılmış, bir önceki seçimlere katılmamış olsalar bile, TBMM grubu bulunan partilere yüz elli milyon Türk Lirasından aşağı olmamak üzere devlet yardımı yapılması yasalaşmıştır. Dönem itibariyle bu hükümden yararlanacak tek partinin Demokratik Sol Parti (DSP) olması, ilgili düzenlemenin tamamıyla bu partinin devlet yardımından yararlanması amacıyla çıkarıldığı izlenimini doğurmaktadır. Aynı yasayla (3349) Geçici 13. maddeye eklenen

---

[32] Ömer Faruk Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı, Sınırlamalar ve Denetim: Karşılaştırmalı Uygulamalar", **Panorama Dergisi,** Nisan 2005/ Sayı 11, 2005, (Çevrimiçi) www.panoramadergisi.com/nisan2005/index.php?dosya=anakonu_print 11.10.2006, s. 4-5

[33] R.G. 09.07.1984, S. 18453

[34] R.G. 22.04.1987, S. 19439

5. fıkrayla, seçim yıllarında yapılacak yardımların üç katına çıkartılması olanağı getirilmiştir. 3349 sayılı yasanın bazı hükümlerinin iptali için açılan davalarda AYM, bu hükümlerle mevcut partiler arasında ayrım yapıldığı, ancak bu ayrımın herhangi bir eşitsizliğe neden olmadığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir. AYM kararında, "*Siyasi partileri sağlam tutmak, bölünmelerini ve çoğalmalarını önlemek gibi düşüncelerin devlet yardımının belirli nitelikteki partilere yapılmasını gerekli kıldığı gözden uzak tutulmamalıdır"*[35] diyerek, aynı konudaki 1971 tarihli içtihadına dönmüştür.

Siyasi partilere devletçe yapılacak hazine yardımını düzenleyen hükümlerde üçüncü bir değişiklik 3470 sayılı Kanun[36] ile yapılmıştır. Bu değişiklikten DSP ve Refah Partisi (RP) yararlanmıştır. Aynı değişiklikle devlet yardımlarının; milletvekili seçimlerinin yapılacağı yıl üç katı, mahalli idareler seçimlerinin yapılacağı yıl ise iki katı ödenmesi kabul edilmiştir (Ek madde 1/6). Böylece siyasi partilere devlet yardımı kapsamlı bir nitelik kazanmış ve Türk mevzuatında iyice kurumsallaşmıştır.

Bu düzenleme ile ilgili olarak da siyasi partiler arasında ayrım gözeterek, siyasi rekabette eşitsizlik yarattığı gerekçesiyle iptal davası açılmıştır. İlgili davada AYM, yasa koyucunun ülkenin siyasal ve sosyal koşullarına, gerçeklerine ve yararlarına uygun göreceği siyasi partilere, devletçe yardım edilmesi sistemini belirlemek hakkına sahip olduğunu belirtilmiştir. Kararda ayrıca, "*seçimlere katılma koşulunu sağlayamayan ve seçimlere katıldığı halde aldığı oyla yeterli oranda seçmen kitlesinin güvenini kazanamadığı anlaşılan bir siyasi partinin milli iradenin oluşmasına, daha büyük seçmenin güvenini kazanan güçlü partiler gibi katkıda bulunacağı düşünülemez*" denilmektedir. AYM dava konusu düzenleme ile partiler arasında bir

[35] E. 1987/14, K. 1988/1, K.T. 05.01.1988, R.G. 23.08.1988, S. 19908, s. 10-11

[36] R.G. 13.08.1988, S. 19898, 3470 sayılı Kanunun 1. Maddesi şöyledir: "Madde L- 22.4.1983 tarih ve 2820 sayılı SPK'ye 11.06.1984 tarih ve 3032 sayılı Kanunla eklenen Ek 1. Maddesine aşağıdaki fıkralar eklenmiştir. ***Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %7'sinden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılır.*** Bu yardım en az devlet yardımı alan siyasi partinin ikinci fıkra gereğince almış olduğu yardım ve genel seçimlerde aldığı toplam geçerli oy esas alınarak kazandıkları oyla orantılı yapılır. Ancak bu yardım üç yüz elli milyon liradan az olamaz. Bunun için her yıl Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesine yeterli ödenek konulur. Yukarıdaki fıkralarda öngörülen yardım miktarları; bu yardımdan faydalanabilecek siyasi partilere, milletvekili genel seçiminin yapılacağı yıl üç katı; mahalli idareler genel seçim yılı için iki katı olarak ödenir. Her iki seçim aynı yıl içinde yapıldığında bu ödemenin miktarı üç katı geçemez. Bu fıkra gereğince yapılacak katlı ödemeler, Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim takvimine dair kararın ilanını izleyen 10 gün için yapılır."

ayrım yapılmadığını, partilere *büyüklük ve güçlerine göre sağladıkları kamu yararı göz önünde tutularak* farklı davranıldığını belirtmektedir. AYM iptali istenen düzenlemeyi, siyasi partilere hazineden yardım yapılmasını açıkça yasaklamadığı gerekçesiyle Anayasa'ya aykırı bulmamış ve kanunda kullanılan ölçütün de *eşitlik* ilkesini ihlal etmediğine karar vermiştir[37]. Kararda vurgulanan ifadeler, AYM'nin 1969 yılındaki kararında küçük partilere devlet yardımı yapılmamasının onları demokrasinin vazgeçilir unsurları olarak görmek anlamına geleceğini belirten görüşünden tamamen ayrıldığını göstermektedir.

3673 ve 3789 sayılı Kanunlar[38] ile de partilere yapılacak hazine yardımı ile ilgili mevzuatta değişiklikler yapılmıştır. 3673 sayılı Kanun ile SPK'ye Geçici 16. madde eklenmiş, daha önce seçimlere katılmamış olsa da, TBMM'de en az 10 sandalyeyle temsil edilen partilere de yardım yapılması kabul edilmiş[39]; böylece Halkın Emeği Partisi'nin, devlet yardımlarından faydalanması sağlanmıştır.

23.03.1992 tarih ve 3789 sayılı yasayla yapılan değişiklikle, SPK Ek madde 1'e 3. ve 4. fıkralar eklenerek, TBMM'de temsil edilen siyasi partilere, seçimlerde ülke barajını geçseler de geçmeseler de ödenecek en az yardımın sınırı belirlenmiş ve bu yardımın sadece "*parti gereksinimleri ya da parti çalışmalarında*" kullanılmasına hükmedilmiştir. Geçici 16. maddede yapılan değişiklik ile "oy oranı" ölçütüne süreklilik kazandırılmıştır. Bu yasayla Ek 1. maddenin 3. fıkrasında yapılan değişiklik, bir taraftan adaletsizliği önlemeye çalışırken, öte yandan bütçeye ek bir yük getirmiştir[40].

Yukarıda tamamı verilmeyen ve kısaca özetlenmeye çalışılan çok sayıda düzenlemenin ardından, 23.07.1995 tarih 4121 sayılı yasayla yapılan değişiklikle,

---

[37] E. 1988/39, K. 1989/29, K.T. 06.07.1989, R.G. 08.02.1990, S. 20427
[38] R.G. 02.11.1990, S. 20683; (K.T. 23.03.1992) R.G. 28.03.1992, S. 21285
[39] İlk düzenleme ile, "TBMM'de 10 veya daha fazla milletvekili bulunup da devlet yardımı alamayan siyasi partilere" devlet yardımı yapılacağı; ikinci düzenleme ile, "TBMM'de 10 veya daha fazla milletvekili bulunup da devlet yardımı alamayan ve seçimlere girme hakkını elde edecek şekilde teşkilatlanmasını tamamlamış siyasi partilere… kadar devlet yardımı yapılır. Bu partilerin 10'dan az olmakla birlikte en az 3 veya daha fazla milletvekiline sahip olmaları halinde.." kendilerine devlet yardımı yapılacağı düzenlenmiştir.
[40] Gençkaya, a.e., s. 6

Anayasa'nın 68. maddesinin son fıkrası "*Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir*" şeklinde düzenlenmiş, yapılacak yardım ile ilgili ayrıntılar kanun koyucunun takdirine bırakılmıştır.

Siyasi partilere devlet yardımını düzenleyen SPK'nin Ek 1. maddesinde 1999 yılında, 4445 sayılı Kanun[41] ile bir değişiklik daha yapılmıştır. Ek 1/2. maddenin birinci cümlesi değiştirilmiş, siyasi partilere genel seçimde elde edilen geçerli oyların sayıları ile orantılı olarak Hazine tarafından her yıl yardım yapılması hükmü getirilmiştir. Ayrıca, yardım miktarının hesaplanmasında karışıklıklara yol açan Ek 1. maddenin üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. SPK'nin Ek 1. maddesi "*Yüksek Seçim Kurulunca son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 33. maddesindeki genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere her yıl Hazineden ödenmek üzere o yılki genel bütçe gelirleri "(B) Cetveli" toplanmış beş binde ikisi oranında ödenek mali yıl için konur*" denilmektedir. Aynı maddenin 7. fıkrasında ise "*Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %7'sinden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılır*" denilmekte ve söz konusu yardımın milletvekili genel seçiminin yapılacağı yıl üç kat, yerel seçimlerin yapılacağı yıl iki kat ödeneceği şeklinde bir düzenleme getirilmektedir.

Mecliste grubu bulunan her parti Hazineden yardım alabilmekteyken, AKP'den ayrılan bir grubun TBMM'de ANAP grubu kurması üzerine, ANAP'ın hazine yardımı almaması için çıkarıldığı öne sürülen 29.04.2005 tarih ve 5341 sayılı yasayla[42] SPK'de bir değişiklik daha yapılmıştır. Daha önce 3673 ve 3789 sayılı Kanunlarla siyasal partiler lehine kapsamı genişletilen devlet yardımı konusunda bir sınırlama yapılmış; SPK'nin Geçici 16. maddesi yürürlükten kaldırılmış; bu düzenleme ile siyasi partilere devlet yardımının kapsamı daraltılmıştır. Çünkü böylece, devlet yardımı esas olarak 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 33. maddesindeki genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere ve milletvekili genel

[41] R.G. 14.08.1999, S. 23786
[42] 29.04.2005 tarih 5341 sayılı Kanun, R.G. 26.07.2005, S. 25808

seçimlerinde toplam geçerli oyların %7'sinden fazlasını alan siyasi partilerin yararlandığı bir kaynak durumuna indirgenmiştir.

Siyasi partilere devlet yardımı yapılması ile ilgili öngörülen ilke ve esaslar, 1982 Anayasası döneminde yukarıda özetlenmeye çalışıldığı gibi sıkça değiştirilmiştir (1965-2005 yılı arasında 18 değişiklik). 1961 Anayasası döneminde hazine yardımının dağıtımında sadece milletvekili seçim sonuçları esas alınırken; 1982 Anayasası döneminde milletvekili seçim sonuçları yanında, 1984-1987 yılları arasında 25 Mart 1984 tarihinde yapılmış olan mahalli idareler seçimi sonuçları da esas alınmıştır. 3673 ve 3789 sayılı Kanunların yürürlüğe girmesi ile Meclisteki sandalye sayıları da, hazine yardımının dağıtımında esas alınmaya başlamıştır. 2005 yılında 5341 sayılı yasayla yapılan değişiklikle, devlet yardımı ile ilgili sadece genel seçimlerde alınan oy oranları esas alınmaya başlanmıştır.

Anayasanın, 68. maddesinnin "*partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir*" hükmü gereği, SPK'nin düzenlediği esaslar yukarıda kısaca özetlenmiştir. İncelenmesi gereken bir diğer husus da aynı maddede geçen "*devlet, siyasi partilere yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar"* ifadesinin ne anlama geldiğidir. Devlet yardımları ile ilgili ayrıntıları belirlemek yasa koyucunun takdirine bırakılmıştır, ancak Anayasa'da yasa koyucunun devlet yardımlarının miktarını belirleme yetkisi iki kriterle sınırlandırılmıştır. Buna göre devlet yardımı miktarları "**yeterli düzeyde**[43]" ve "**hakça**[44]" olmalıdır. AYM bu konuda bir denetim yaparken Anayasa'da yer alan bu

[43] "*68. maddedeki "**yeterli düzeyde**" ifadesi seçimlerde toplumsal onaya ulaşmak için yapılması gereken siyasal faaliyetleri karşılamaya elverişli parasal miktar ile ilgilidir. Siyasi partilerin ulusal iradenin oluşumunu sağlarken üye aidatları ya da bağışlarla yeterli parasal kaynağa ulaşamadıkları durumda, çok partili demokratik düzenin gerekli kıldığı ölçüde Devlet yardımından yararlandırılması, onların paraca güçlü bazı kişi ve kuruluşların etki ve baskısı altına düşmesini engeller. Tüm harcamaların Devlet bütçesinden karşılanması da siyasal partilerin toplumla ilişkisini kopararak ulusal iradenin oluşumunu engeller. O halde yapılacak yardımın "yeterli düzeyde" olması, bir yandan siyasi partilerin Devletin ya da özel kişi ve kuruluşların güdümüne girmesini engelleyici, diğer yandan toplumla ilişkisini destekleyici düzeyde olmasını ifade eder. Kuşkusuz, yeterli düzeydeki parasal tutarın ne kadar olduğunun, ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal koşullarına göre değişkenlik göstermesi nedeniyle yasa koyucu tarafından somutlaştırılması gerekir".* **Bkz.** E.2008/42, K. 2008/167, K.T. 20.11.2008, R.G. 18.03.2009, S. 27173

[44] *"**Hakça**" ifadesi, hangi siyasi partilere ve ne oranda Devlet yardımı yapılacağını belirleyen temel ölçüttür. Bu kavram, siyasi partilere yapılacak yardımın miktarının adaletli bir ölçüte göre saptanmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet yardımının hangi ölçütleri yerine getiren siyasi partilere verileceği hususu*

ifadeleri ölçüt olarak kullanabilecektir. Nitekim SPK'nin Ek 1. maddesi 2008 yılında itiraz yolu ile[45] AYM tarafından denetlenmiştir. Mahkeme bu kararda, bahsedilen ölçütleri kullanarak bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca kararda, *kanunda partilerin büyüklük ve güçlerine göre demokratik siyasi hayata katkıları ölçüt alınmak suretiyle* devlet yardımından yararlanmalarının öngörüldüğü, itiraz konusu kurallarda yer alan oranların ölçüsüz olduğu sonucuna ulaşılamayacağı belirtilmiştir[46]. 1988 yılında aldığı kararla benzer ifadeler içeren bu kararında AYM, partilerin büyüklük ve güçlerine göre demokratik hayata farklı düzeyde katkı sağladıkları anlamına gelen bir tutum izlemiştir.

AYM bu kararında, "hakça" ifadesini, belirli örgütlenme yaygınlığına ulaşmış ve belirli ölçüde seçmen desteğini sağlamış partilere devlet yardımı yapılması gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Ancak siyasi partilere yapılacak devlet yardımlarının bu şekilde belirlenmesi her zaman adaletli sonuçlar doğurmayabilir. Literatürdeki yaygın görüşe göre, devlet yardımlarının partilerin daha önceki seçimlerde gösterdiği başarıya göre dağıtılması, mevcut partilerin varlığını sürdürmesine katkı sağlarken, yeni partilerin ortaya çıkışını zorlaştırmaktadır.

---

ile bu ölçütleri yerine getiren partilerin hangi oranda Devlet yardımı alabileceği yasa koyucu tarafından belirlenecektir".

"Hakça ifadesi, belirli örgütlenme yaygınlığına ulaşmış ve belirli toplumsal onaya mazhar olmuş partilerin, seçimlerde elde ettiği başarı düzeylerine göre Devlet yardımından yararlanacağı biçiminde anlaşılmalıdır. Kuşkusuz bu yönde kamu yararını daha isabetli biçimde karşılayabilecek sistem ve yöntem tercihi yasa koyucunun takdiri içinde kalmaktadır. Ancak bu takdir yetkisi sınırsız değildir. Yasama organının sahip olduğu takdir yetkisinin sınırlarını çizebilmek için 68. madde hükmünün Anayasa'nın diğer hükümleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekir". E.2008/42, K. 2008/167, K.T. 20.11.2008, R.G. 18.03.2009, S. 27173

[45] Liberal Demokrat Parti 2002 yılı genel seçimlerinde, Partilerinin aldığı oy ile orantılı olarak hak kazandıklarını ileri sürdükleri Hazine yardımının yasal faiziyle birlikte ödenmesi için Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğüne başvuruda bulunmuştur. Başvurunun reddedilmesi üzerine Parti, red işleminin iptali ile yoksun kalındığı ileri sürülen hazine yardımının ödenmesi ile ilgili idare mahkemesinde dava açmıştır. Açılan davada, davacı vekilin Anayasa'ya aykırılık savını ciddi bulan Mahkeme, itiraz konusu kuralın iptali için AYM'ye başvurmuştur.

[46] "Siyasi partilerin temel amacı seçimlere katılarak milli iradenin ortaya çıkmasına aracılık etmek ve yeterli seçmen desteğini elde ederek yönetime katılmaktır. Bu nedenle, seçimlere katılabilme koşullarını sağlayamayan ve seçimlere katıldığı halde aldığı oyla **yeterli oranda seçmen kitlesinin güvenini kazanamadığı anlaşılan bir siyasi partinin milli iradenin oluşumuna, daha büyük seçmen kitlesinin güvenini kazanan güçlü partiler gibi katkıda bulunacağı düşünülemez.** Dava konusu düzenlemeyle partilerin büyüklük ve güçlerine göre demokratik siyasi hayata katkıları ölçüt olarak dikkate alınmak suretiyle devlet yardımından yararlanmaları öngörülmüştür. Bu ölçütün objektif ve makul olmadığı söylenemeyeceği gibi itiraz konusu kurallarda yer alan oranların da ölçüsüz olduğu sonucuna ulaşılamaz". E.2008/42, K. 2008/167, K.T. 20.11.2008, R.G. 18.03.2009, S. 27173

29.4.2005 tarih ve 5341 sayılı Kanun ile Geçici 16. maddenin kaldırılmasından önce devlet yardımı ile ilgili hukuki düzenlemelerin büyük bir kısmı, yukarıda örnekleri verildiği gibi, bazı partilerin yararlanabilmesi için özel koşullar için yaratılmış gibi görünmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünden hatırlanacağı gibi, devlet yardımlarına getirilen eleştirilerden biri de parti enflasyonuna yol açacağı ya da başka bir ifade ile muhalefetin bölünmüşlüğüne hizmet edeceği endişesiydi. Nitekim Geçici 16. maddenin yürürlükte olduğu sırada bu endişede haklılık payı olduğu ortaya çıkmıştır. Siyasi iktidarlar yasama güçlerini kullanarak devlet yardımı aracını, kendi amaçları/ çıkarları doğrultusunda düzenlemiş gibi görünmektedir. Teziç de *"Türkiye'de siyasi partilere devlet yardımları, kamu yararı amacıyla değil, fakat muhalefetin bölünmüşlüğünü bir ölçüde körükleme gibi 'saklı bir amaçla' çıkarılmışlardır*" diyerek, bu konunun suiistimallere ne kadar açık olabileceğine dikkat çekmektedir[47]. O halde, devlet yardımları ile ilgili asıl problemin devlet yardımı yapılması değil, dağıtım kriterlerinin belirlenmesinde olduğunu anlamak gerekir.

Türkiye'de devlet yardımı yapılması ve dağıtım usulleri ile ilgili daima çeşitli tartışmalar süregelmiştir. Çeşitli kereler AYM önünde dava konusu edilen devlet yardımları konusu, 2003 yılında Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin (ÖDP), iç hukuk yollarını tükettikten sonra AİHM'ye yaptığı başvuru ile uluslararası bir yargı organında da dava konusu edilmiştir. ÖDP, 23 Eylül 1998'de Anayasa'nın 68. maddesine dayanarak siyasi partiler için öngörülen mali yardımı talep etmek üzere Maliye Bakanlığı'na başvuruda bulunmuştur. Maliye Bakanlığı 2820 sayılı SPK'ye dayanarak, gerekli kriterleri karşılamadığı gerekçesiyle ÖDP'nin talebini reddetmiştir. Bunun üzerine ÖDP, 29 Aralık 1998'de Ankara İdare Mahkemesi'ne başvurarak devlet yardımı ile ilgili SPK'nin getirdiği uygulamanın Anayasa'nın "devlet siyasi, partilere yeterli düzeyde ve hakça yardım yapar" ilkesine aykırılık teşkil ettiği iddiasıyla başvurmuştur. 29 Eylül 1999'da Ankara İdare Mahkemesi ÖDP'nin başvurusunu reddetmiştir. 10 Haziran 2002'de Bölge İdare Mahkemesi'nin de benzer kararıyla iç hukuk yollarını tüketen ÖDP, seçimlerde %7'nin altında oy aldığı için

[47] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, 3. Baskı, 1996, s. 321

devlet yardımı alamamasının "insan hakları ihlali teşkil ettiği" iddiasıyla, 2003 yılında Türkiye'ye karşı AİHM'ye dava açmıştır.

ÖDP, %7'nin altında oy aldığı için hazineden seçim için gerekli mali yardımı alamadığı 1999, 2002 ve 2007 yıllarındaki seçim kampanyalarına yeterli şekilde hazırlanamadığını gerekçe göstererek, "ayırımcılığa hedef" olduğunu ileri sürmüş; düzenlemenin ifade ve örgütlenme özgürlüğüne aykırı olduğu ve devletin, yasama organını seçerken, seçmenlerin özgür bir şekilde kendisini ifade etmesinin engellediği tezini işlemiştir. AİHM, 10.05.2012'de verdiği kararında[48] Türkiye'nin, ayırımcılığın yasaklanmasıyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesi ile seçme ve seçilme hakkıyla ilgili ek 1. protokolün 3. maddesini **ihlal etmediğine** hükmetmiştir. AİHM gerekçeli kararında, Anayasa'nın hazinenin siyasi partilere yaptığı yardım konusunda belirlediği kriterin makul/ ölçülü olduğu yorumunu yapmıştır. AİHM, ÖDP'nin seçimlerde elde ettiği % 0,8, %0,34 ve %0,15'lik (1999, 2002, 2007) oy oranlarının kamu yardımına hak kazanmak için birçok Avrupa ülkesinde de yeterli olmayacağı ve ÖDP'nin AİHM önünde *"Türk seçmeni gözünde kayda değer bir desteğe sahip olduğunu kanıtlayamadığı"* görüşlerini kaydetmiştir. Mahkeme bu tespitlerden yola çıkarak kararında çoğulcu demokrasiyi güçlendirmek gibi meşru bir amaç için ÖDP ile hazine yardımı alan partilerin farklı muameleye tabi tutulmasını ölçülü bulmuştur.

Başvuruyu sadece ayrımcılık maddesinden mercek altına alan AİHM'in gerekçeli kararında siyasi partilere kamu yardımı konusunda Avrupa genelinde ortak bir kural bulunmadığı, ancak Türkiye dışındaki Avrupa ülkelerinde kamu yardımı için aranan oy oranının %0,5 ile %5 arasında değiştiğini kaydetmiştir. Kararda karşı oy kullanan iki yargıç, kararda geçen "*ÖDP, AİHM'ye Türk seçmeninin desteğine sahip olduğunu kanıtlamalıydı"* şeklindeki tutumunun, AİHM'nin rolünü aştığını savunmuşlardır.

---

[48] **Case of Özgürlük ve Dayanışma Partisi v. Turkey,** (Application no. 7819/03), (Çevrimiçi) http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{%22fulltext%22:[%22Chamber%20judgment%20%C3%96zg%C3%BCrl%C3%BCk%20Ve%20Dayanisma%20Partisi%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}, 10.09.2013

AİHM'nin ÖDP'nin açtığı dava üzerine verdiği kararın bu konudaki etkisi bilinmemekle birlikte, devlet yardımının dağıtımı ile ilgili olarak, 2.3.2014 tarihinde, 6529 sayılı *"Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"*[49] ile olumlu bir düzenleme yapılmış, yardımdan yararlanabilmek için mevcut olan %7 oy oranı limiti %3'e düşürülmüştür. İlgili kanun ile SPK'nin devlet yardımını düzenleyen Ek 1. maddesinin 4. ve 5. fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

"Bu madde uyarınca yapılacak yardımlar sadece parti ihtiyaçları veya parti çalışmalarında kullanılır.

*Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların **%3'ünden fazlasını** alan siyasi partilere de Devlet yardımı yapılır. Bu yardım en az Devlet yardımı alan siyasi partinin, ikinci fıkra gereğince almış olduğu yardım ve genel seçimlerde aldığı toplam geçerli oy esas alınarak, kazandıkları oyla orantılı olarak yapılır. Bu fıkra uyarınca yapılacak yardım, **bir milyon Türk Lirasından az olamaz**. Bunun için her yıl Maliye Bakanlığı bütçesine yeterli ödenek konulur."*

SPK'ye göre, devlet yardımı genel seçim sonrasında, Yüksek Seçim Kurulu'nca (YSK) ilan edilen toplam geçerli oy sayıları ile orantılı olarak bölüştürülmek suretiyle her yıl ödenir. Bu yardım sadece parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılır. Ayrıca SPK'de siyasi partilerin seçim dönemlerinde giderlerinin daha fazla olması nedeniyle, devlet yardımının *milletvekili genel seçiminin yapılacağı yıl üç katı, mahalli idareler genel seçim yıllarında iki katı* olarak yapılması düzenlenmiştir. Her iki seçim aynı yıl içerisinde yapıldığında bu ödemenin miktarı üç katı geçemez. Seçim dönemlerinde yapılacak katlı ödemeler, YSK'nin seçim takvimine dair kararını izleyen 10 gün içinde yapılır.

Sonuç olarak, devlet yardımları ile ilgili mevzuattaki düzenlemelere göre, Türkiye'de siyasi partilerin devlet yardımından yaralanabilmeleri için, (a). Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33. maddesindeki genel barajı aşmış olması gerekir (%10), (b). Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların yüzde %3'ünden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılır.

Devlet yardımından yararlanabilmek için gerekli oy oranının %3'e düşürülmesi, Hazian 2015 seçimlerinden önce Halkların Demokratik Partisi'nin

[49] R.G. Sayı: 28940, 13.03.2014

(HDP) bir önceki seçimlede %3'ün üzerinde oy oranına sahip olması nedeniyle 2015 seçimlerinden sonra yardım alabileceği şeklinde yorumlanmıştı. Bilindiği üzere, HDP ve hem parti kadrosu hem toplumsal taban bakımından HDP ile benzeşen, ancak çeşitli nedenlerle kapanmış partiler seçimlere bağımsız adaylarla katılmakta, daha sonra bu adaylar parti çatısı altında TBMM'de grup kurmaktaydılar. HDP'nin 2015 seçimlerine parti olarak katılması halinde milletvekili çıkartabilmek için gereken %10 barajı engeline takılması muhtemel görünmekteydi. "Parti" olarak katılıp %3 üzerinde oy alması halinde ise hazine yardımından yararlanabilecek fakat %10 oy oranını geçemezse milletvekili çıkaramayacaktı. HDP "parti" olarak katıldığı 2015 seçimlerinde %13 oranında oy elde ederek bu tartışmaları boşa çıkardıysa da, yapılan değişikliğin partinin seçimlere "parti" olarak katılma kararında etkili olduğu düşünülmektedir. Yasama çoğunluğunun hazine yardımından yararlanma alt limitini %3'e düşürmesinin altında yatan gerekçeler ise sorgulanmaya devam etmektedir. Bu değişiklik, AB'nin uyum süreci ile ilgili sorunlu görülen alanlarda iyileştime yapmak amacı yanında, HDP'nin seçimlere "parti" olarak katılmasını teşvik ederek, HDP'nin TBMM'de daha önceleri ülkenin doğusundan bağımsız adaylar vasıtasıyla elde ettiği sandalyeleri, parti toplam oy oranının %10 altında kalmasına bağlı olarak kaybetmesi ve bu sandalyelerin de yasama çoğunluğunu oluşturan mevcut partilere geçmesini sağlamak gibi örtük bir amaçla da yapılmış olabilir.

3.1.6.2. Dolaylı Kamusal Destekler

Türkiye'de siyasi partilere yapılan dolaylı kamusal destek sağlanmasının geçmişi 1961 Anayasası öncesine dek uzanmaktadır. Günümüzde Türkiye'de siyasi partilerin faydalandıkları dolaylı kamusal desteklerin başında kamusal kitle iletişim araçlarından ücretsiz yararlanma gelmektedir. Partilere sağlanan bazı vergi avantajları da dolaylı destekler içerisinde yer almaktadır. Ayrıca, seçim yasalarında yer alan bazı düzenlemeler, siyasi partilere sunulan bir takım dolaylı devlet destekleri olarak değerlendirilebilir. Birçok demokratik ülkede siyasi partilerin eğitim ve araştırma amaçlı çalışan yan kuruluşlarına sağlanan destekler ülkemizde uygulanmamaktadır.

3.1.6.2.1. Kamuya Ait Kitle İletişim Araçlarından Yararlanma

Siyasi partilerin devlete ait radyo ve televizyonlardan propaganda yapmalarına ilişkin esaslar, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri Hakkında Kanun'da yer almaktadır. Bunun yanında diğer seçim yasaları, SPK ve TRT Kanunu'nda da çeşitli hükümler bulunmaktadır. Siyasi partilerin radyo ve televizyondan propaganda yapmalarına ilişkin hükümler de tıpkı devlet yardımı ile ilgili hükümlerde olduğu gibi çok sayıda değişikliğe uğramıştır. Özellikle siyasi partilere tanınan sürelere ilişkin pek çok değişiklik yapıldığı dikkat çekmektedir.

Siyasi partilerin radyo ve televizyondan propagandalarını düzenleyen 298 sayılı Kanunun 52. maddesinde en son 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanunla yapılan değişiklikte, iktidar partilerinden daha az oy oranı olanlarına da ek 15 dakikalık bir süre verilmesine hükmedilmiştir. Bu son değişiklikler de göz önüne alındığında mevcut sisteme göre;

- Siyasi partilere ilk gün 10, son gün 10 dakikayı geçmemek üzere, programlarını ve yapacakları işleri anlatan iki konuşma,

- Mecliste grubu bulunan siyasi partilerin her birine ilaveten 10'ar dakikalık propaganda,

- İktidar partisine veya iktidar partilerinden büyük olanına 20 dakikalık, iktidar partilerinden diğerlerine 15'er dakikalık ilave propaganda,

- Ana muhalefet partisine ilaveten 10 dakikalık propaganda hakkı verilir.

298 sayılı Seçim Kanununda siyasi partilerin TRT'de yapacakları yayınlara ilişkin temel ilkeler bu şekilde belirlendikten sonra, 52. maddede uygulamaya ilişkin çeşitli ayrıntılara yer verilmiştir. Öncelikle, siyasi partilerin radyo ve televizyon aracılığıyla yapacakları propagandanın zamanı *oy verme gününden önceki 7. günden, oy verme gününden önceki gün saat 18.00'e kadardır*. Yine aynı maddeye göre, siyasi partilerin sürelerinin yarısını aşmamak üzere propagandalarını görüntülü olarak verebilecekleri ve bunları TRT dışında hazırlamaları gerektiği, ilk konuşmalarında seçim beyannamelerini izah edecekleri ve parti konuşmalarının zamanlarının haber bültenlerinde duyurulacağı belirtilmiştir. Kanun, ilk konuşmaların partilerin seçim

beyannamesi olacağını belirtmiştir. Ancak sonraki konuşmaların içeriği tamamen parti tarafından belirlenecektir ve bunlara herhangi bir müdahale mümkün değildir[50].

1990'lı yıllarda özel televizyon ve radyo kanallarının açılması, TRT'de yapılan propaganda yayınlarının önemini azaltsa da, ulusal çapta yayın yapan TRT'de milyonlarca seçmene ulaşabilme imkânı sağlayan bu yayınlar, ihmal edilemez önemdedir. Ayrıca bir kamu kaynağının kullanımı söz konusu olduğundan, bu konuda istikrarlı ve adil bir sistemin oluşturulması zorunludur. Üstelik bir önceki seçimlerde alınmış oylara göre ayarlanmış düzenlemelerin, yeni seçimin sonuçları bilinmeden yapılması da pek haklı görünmemektedir. Bu sebeple partileri güçleri ve etkileri bakımından eşit kabul edip, eşit süre tanımak daha uygun bir çözüm yolu gibi görünmektedir[51].

Kamusal kitle iletişim araçlarından siyasi partilerin yararlanması konusunda değinilmesi gereken önemli bir diğer konu, hükümetler ile bu kurumlar arasındaki ilişkilerdir. Her ne kadar TRT Kurumunun özerkliği ve tarafsızlığı Anayasal ve yasal düzenlemelerle[52] ifade edilmişse de, bu konudaki tartışmalar her zaman varlığını sürdürmüştür. Hükümet bildirilerinin yayınlanması konusunda her hangi bir itiraz olmamakla beraber asıl tartışma, "Hükümet uygulamalarının tanıtılması" başlığını taşıyan 19. madde[53] etrafında şekillenmektedir. Hükümetlerin TRT aracılığı ile kendi

[50] Ayrıca 298 sayılı Kanunun 53. maddesinde, siyasi partilerin oy verme gününden önceki 21. güne kadar TRT'ye yayın yapmak için başvurmaları gerektiği, 54. maddede yayın zamanı ve sırasının ad çekme usulüyle belirleneceği ve 55. Maddede TRT'de yapılan konuşmaların Yüksek Seçim Kurulu tarafından kayıt altına alınacağı, bu kayıtların bir dava konusu olması durumunda yetkili mercie verileceği ve suç teşkil eden konuşmaları yapanlar hakkında kanunen belirlenen cezaların bir mislinden iki misline kadar artırılarak hükmolunacağı düzenlenmiştir.

[51] Levent GÖNENÇ, **Türkiye'de Seçim Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2008, s. 267

[52] Siyasi iktidarların TRT'de yayın yapmalarına ilişkin esaslar 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanununda düzenlenmiştir. Yasanın "Hükümet bildiri ve konuşmaları" başlığını taşıyan 18. maddesi, TRT Kurumu'na hükümet bildirilerini sadece hükümeti bağlamak kaydıyla yayınlama yükümlülüğü getirmektedir. Olağanüstü haller ile sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali durumunda ise Başbakan ya da görevlendireceği bir bakanın isteği durumunda TRT hükümet konuşmalarını yayınlamak zorundadır.

[53] M. 19: *"Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayın esaslarına uymak, cevap hakkı doğuracak nitelikte olmamak ve siyasi çıkar amacı taşımamak kaydıyla, mevzuat veya idari kararlarla yürürlüğe konan ve halkın katılımı ile başarıya ulaşabilecek Hükümet uygulamalarının; gerekçelerinin, yararlarının, vecibelerinin, usul ve esaslarının kamuoyuna benimsetilmesini amaçlayan tanıtıcı radyo ve televizyon programları, Hükümet tarafından Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu dışında hazırlanır ve Kurum tarafından "haber bültenleri dışında" yayınlanır ve bu yayının Hükümet uygulamasının*

propagandalarını yaptıkları ve bu sayede çok etkin bir aracı kendi çıkarlarına haksız bir şekilde kullandıkları iddiası bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Hükümetlerin çeşitli icraatlarını gerçekleştirebilmek ve gerekli toplumsal desteği sağlayabilmek amacıyla TRT yayınlarından yararlanması bir zorunluluk olmakla beraber, bu yayınlarda hükümet faaliyetinin tanıtılmasının mı amaçlandığı, yoksa iktidardaki siyasi partinin propagandasının mı yapıldığını tespit etmek oldukça güçtür. Kanımızca, TRT'nin özerkliği ve tarafsızlığı tam anlamıyla sağlanamadan bu tür yasal düzenlemelerle bu sorunu halletmek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak, siyasi partilere yapılan doğrudan devlet yardımlarında olduğu gibi kamusal iletişim araçlarından siyasi partilerin ücretsiz yararlanması konusunda da istikrarlı bir sistem oluşturulamamıştır. Şüphesiz bunun en önemli sebebi, iktidardaki siyasi partilerin kendileri ile ilgili bu alanı gündelik siyasi mücadeleleri çerçevesinde değerlendirmeleridir. 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi bu konu da sık sık yasal değişikliklere ve mahkeme kararlarına konu olmuş, yasama çoğunlukları bu konuda düzenleme yaparken eşitlik ve adalet gibi ilkeleri esas almak yerine güçlü ve büyük partiler lehine işleyen bir sistem oluşturma çabası içerisinde olmuşlardır. Şüphesiz bu durum siyasi mücadeleyi yozlaştırmakta ve demokratik sistemin işleyişine olan güveni sarsmaktadır.

3.1.6.2.2. Vergi Muafiyetleri

Siyasi partilere tanınan vergi muafiyetleri, doğrudan siyasi partilerin gelir ve giderlerine uygulanabileceği gibi siyasi partilere bağış yapanlara da uygulanabilmektedir. Avrupa'da yaygın bir şekilde benimsenen ve siyasi partilere bağış yapılmasını ve partilerin toplumsal tabanları ile mali bağlılık kurmasını amaçlayan bağış sahiplerine yönelik vergi muafiyeti, ülkemizde tercih edilen bir uygulama olmamıştır. Vergi kolaylıkları konusunda çoğunlukla parti gelirlerinin ve bazı giderlerinin vergi dışı tutulması ile yetinilmiştir.

---

tanıtılması olduğu yayın sırasında belirtilir. Bu yayınların yayın süreleri ayda otuz dakikayı geçemez. Hükümet bu süreyi bir defada veya bir aydaki toplamı otuz dakikayı aşmamak üzere birkaç defada kullanabilir. Kullanılmayan süreler müteakip ay sürelerine eklenemez."

Türkiye'de ilk kez 1950 yılında çıkarılan 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu ile siyasi partilerin kullandıkları duvar ilanları ve el ilanları vergiden muaf tutulmuştur. Bu Kanunda yer alan "duvar ilanları ve" ifadesi, 17.5.1979 tarih ve 2234 sayılı Kanun ile çıkarılmış; sadece el ilanı mahiyetindeki matbualar için vergi muaflığı getirilmiştir. Bu düzenlemenin yanında, 648 sayılı SPK'nin 65. maddesinde sayılan gelirlerden olan, parti lokallerinin işletilmesinden ve parti mamelekinden elde edilen gelirler dışında kalanlardan hiçbir suretle vergi, resim ve harç alınamayacağı hükme bağlanmıştır. 648 sayılı SPK'de siyasi partilerin gelirlerine ilişkin bu tür vergi muafiyetleri sağlanmışken, giderleri konusunda herhangi bir vergi düzenlemesi ise söz konusu olmamıştır.

1982 Anayasası döneminde ise, siyasi partilerin gelirlerini düzenleyen 2820 sayılı SPK'nin 61. maddesinin son fıkrası 648 sayılı SPK'deki hükme paralel olarak, parti mal varlığından elde edilecek gelirler dışındaki tüm gelir kaynaklarından elde edilen gelirlerden hiçbir surette vergi, resim ve harç alınamayacağını hükme bağlamıştır. Parti gelirlerine getirilen bu vergi kolaylıklarının benzerleri, 2820 sayılı SPK'de parti harcamaları için de sağlanmamıştır. Bu tür bir muafiyete çok sınırlı olarak, sadece 298 sayılı Kanunun "muafiyet" başlığını taşıyan ve 1979 yılında değişikliğe uğrayan 59. maddesinde rastlamaktayız. 1982 Anayasası döneminde değişikliğe uğramadan varlığını devam ettirmiş olan bu maddeye göre, partilerin propaganda için kullandıkları el ilanı mahiyetindeki matbuaların, vergi ve harçlardan muaf olduğu hükme bağlanmıştır. Bunun dışında kalan her türlü siyasi parti gideri, yasalarda öngörülen vergilere ve harçlara tabidir.

3.1.6.2.3. Diğer Dolaylı Kamusal Destekler

Siyasi partilerin, kamuya ait reklam, posta, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda faaliyet gösteren kuruluşların hizmetlerinden ücretsiz ya da indirimli yararlandırılması gibi Avrupa'da oldukça yaygın olan dolaylı kamusal destekler, Türkiye'de hemen hemen yok denecek kadar azdır. Türkiye'de parlamenterlere sağlanan sekreterlik, danışmanlık, haberleşme ve ulaşım gibi imkânların ise, siyasi partilere sağlanan

dolaylı kamusal desteklerin olarak kabul edilebilirliği tartışmalıdır. Çünkü bu imkânlar, parti üyesi oldukları için değil, parlamento üyesi oldukları için bu kişilere tanınmakta ve yasama faaliyetlerinin gereği olarak değerlendirilmektedir.

Siyasi partilere sağlanan dolaylı kamusal destek türünün günümüzdeki örneği 1961 Anayasası öncesinde uygulaması bulunan, siyasi partilere toplantılarını yapacakları yer ve meydanların tahsis edilmesi ile ilan ve afişlerini asacakları pano ve benzeri araçların sağlanması şeklindeki destektir. Partilere duvar ilanı ya da afiş gibi propaganda malzemelerini asabilecekleri yerlerin tahsis edilmesi uygulaması, 298 sayılı Seçim Kanununun 60. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, partilerin kullandıkları duvar ilanı, afiş, parti flaması, bayrakları ve benzerlerinin şehir, kasaba ve beldelerde İlçe Seçim Kurullarınca gösterilecek yerlere asılacağı; bunların partiler arasında asılacakları yerlerin sırasının oy pusulasındaki sıralamaya göre, bağımsız adaylarda ise ad çekme sonucuna göre olacağı hükme bağlanmıştır[54].

Kamusal destekler başlığında üzerinde durulması gereken bir diğer konu da, siyasi partilerin ve özellikle iktidar partilerinin seçim zamanlarında kamusal kaynaklardan yararlanmasına ilişkin getirilen yasaklardır. Kanunlarda bu konuda çeşitli yasaklar[55] bulunmasına rağmen, iktidar partilerinin idare ettikleri kamunun kaynaklarını seçimlerde önemli miktarda kullandıkları bilinmektedir. Seçimlerde adaletsizliklere sebep olan hukuka aykırı bu gibi kullanımlar, kamu personelinden parti adına seçim propagandası sırasında yararlanmak, kamuya ait araç ve gereçlerin kullanılması gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Oysa seçim propagandasının başlangıç tarihi olan günün sabahından itibaren memurlar, Başbakan, bakanlar, milletvekilleri ve adayların seçim gezilerine katılamazlar (md. 66). Bu süre içerisinde

[54] Bu madde 28.12.1993 tarih ve 3959 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. Değişiklikten önce bu tür propaganda malzemelerinin asılacağı yerlerin belirlenmesi konusunda şehir ve kasabalarda ilçe seçim kurulları, köylerde ise ihtiyar heyetleri yetkili kılınmıştı.

[55] 298 Sayılı Kanunun "Matbua dağıtımı" başlığını taşıyan 62. maddesine göre;
"*Memur ve hizmetlileriyle her türlü araç ve gereç ve imkânlarını siyasi bir partinin veya adayın emrinde veya her hangi bir siyasal faaliyette çalıştırmaları, kullanmaları veya kullandırmaları yasaktır. (Kamu kurumlarıyla), Bankalar Kanununa tabi teşekküllerin, siyasi bir partinin lehinde veya aleyhinde veya vatandaşın oyuna tesir etmek maksadıyla her türlü yayınlarda bulunmaları yasaktır. Daha önce basılmış ve yayınlanmış ve yukarıdaki fıkradaki mahiyeti taşıyan her türlü kitap, broşür, afiş ve bunlara benzer yayınlar da aynı hükme tabidir*".

kamu kurumları ve bunlara ait teşebbüs ve ortaklıkların kaynaklarından yapılan iş ve hizmetler dolayısıyla (açılış ve temel atma dahil) tören tertiplemek ve her türlü yayın yapmak yasaktır (md. 64)[56]. On günlük propaganda süresi içerisinde Başbakan, bakanlar ve milletvekilleri seçim gezilerinde makam otomobillerini ve resmi hizmete tahsis edilmiş vasıtaları kullanamazlar, bu gezilerde protokol icabı olan karşılama ve uğurlama törenleri yapılamaz ve resmi ziyafet verilemez (md.65). Bu yasaklara uymayanlar hakkında üç aydan bir yıla kadar hapis ve iki bin beş yüz liradan on bin liraya kadar ağır para cezasına hükmolunur (m.155). Son olarak, 298 sayılı Kanun'un mabetlerde, okullarda, askeri bina ve tesisler ile kamu hizmeti görülen diğer yerlerde kapalı yer toplantısı yapılamayacağını belirttiğini de ifade etmek gerekir (m.52 / son).

Bu yasaklara rağmen, Başbakan, bakanlar ya da milletvekillerinin seçimler sırasında kendilerine tanınan bir takım kamusal kaynakları, kamuya ait personel ve özellikle vasıtaları siyasi propaganda amacıyla kullandıkları sık sık basına yansımaktadır[57]. Örneğin 29 Mart 2009 tarihinde yapılan yerel seçimlerde dönemin Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimlerden iki ay öncesinden başlayarak çeşitli açılışlar sebebiyle törenler yapması, bunları seçim mitingleri ile birleştirmesi ve bu gezilerde Başbakanlığa ait uçak, helikopter, otobüs ve araçları kullanması bu eleştirileri daha da arttırmıştır. Bu tür davranışları önleyecek hukuksal düzenlemeler bulunmakla birlite eksiktir. Yasal düzenlemedeki en önemli eksik, bu yasakların seçim propaganda süresi olarak belirlenmiş olan oy verme gününden önceki on gün içerisinde söz konusu olmasıdır. 298 sayılı Seçim Yasası'nda propaganda süresi şu şekilde belirlenmiştir: *"Propaganda, oy verme gününden önceki onuncu günün sabahından başlar ve oy verme gününden önceki günün saat 18.00'inde sona erer"* (md.49/2). Bu süre Yasanın ilk şeklinde 21 gün olarak yer almıştı. Ancak 10.9.1987 gün ve 3403 sayılı Kanunla süre 10 güne indirilmiştir. 1987 değişikliği öncesi kamu olanaklarından yararlanma açısından propaganda süresi aynı zamanda seçim yasakları

[56] E. 1987/6, K. 1987/14, k.t.: 22.5.1987, AYMKD, S.23, s.272-282
64. maddedeki "Bu maddedeki yasaklar ara seçimlerde seçim çevresiyle sınırlıdır" ibaresi AYM tarafından iptal edilmiştir

[57] Başbakan'ın kamu araçlarını kullanarak yaptığı gezilerin bir dökümü ve muhalefet partilerinin bunlara eleştirilerini içeren bir haber için **bkz.** "Kamu araçlarıyla AKP mitingine gidilir mi?" **Milliyet Gazetesi**, 23.2.2009

ve törenlere ilişkin süreyi de belirlemekteydi. İktidar partisi ile diğer partiler arasında propaganda süresince eşitliği sağlamak amacıyla yapılan bu düzenlemenin 1987 yılında değiştirilerek yasakların on güne indirilmesi iktidar partileri için avantaj yaratmıştır.

Uygulamada ise siyasi partiler, Kanunda belirlenen on günlük süreden çok daha öncesinde seçim çalışmalarına başlamaktadırlar. Hatta aday adaylarının propaganda çalışmalarının başlangıç tarihleri, siyasi partilerin de önüne geçmektedir. Bu durumda propaganda süresinin öncesinde gerçekleştirilen seçim faaliyetleri sırasında kamu kaynaklarının kullanılması konusunda bir boşluk karşımıza çıkmaktadır. Seçim tarihi yaklaştığında hükümet üyelerinin yurt çapında yürüttüğü gezilerin ve bu geziler sırasında yapılan açılış ve temel atma gibi törenlerin önemli ölçüde arttığını ve bu tür gezilerin seçim gezisi görünümünde olduğu gözlenmektedir.

3.1.1. Gelirlerin Sağlanma Şekli

Siyasi partilerin tüm gelirleri siyasi parti tüzel kişiliği adına elde edilir, genel merkez ve teşkilat kademelerinin gelirleri ise parti merkez karar ve yönetim kurulunca bastırılan makbuzlar karşılığında alınır. Bu makbuzların kayıtları parti genel merkezinde tutulur, parti teşkilatı, aldıkları ve kullandıkları makbuzlar dolayısıyla parti merkezine karşı sorumludur (SPK md. 69/1). Sağlanan gelirin türü, miktarı, gelirin sağlandığı kimsenin adı, soyadı ve adresi ile makbuzu düzenleyenin kimliği ve imzası makbuzda ve makbuzun dip koçanında yer alır (m.69/2). SPK'nin bu hükümlerine göre, siyasi partilerin gelirlerini sağlamalarında iki usul kuralı öngörülmüştür. Bunlardan birincisi, siyasi partinin gelirleri hangi kaynaktan ve hangi teşkilat kademesi tarafından sağlanırsa sağlansın, parti tüzel kişiliği adına elde edilmiş sayılır. Partinin herhangi bir örgüt kademesinde elde edilen gelir, o örgüt kademesinin kayıtlarında gösterilir, ancak gelir o örgütün (ilçe, il ya da genel merkezin) değil, parti tüzel kişiliğinin geliridir. Örgüt kayıtlarındaki gelirler, parti gelirlerinin ne kadarının hangi kaynaklardan sağlandığını göstermesi, partinin yıllık gelirinin belirlenmesi ve örgüt hesabının saptanması yönünden esas oluşturur.

Parti gelirlerinin elde edilmesine ilişkin ikinci usul kuralı, tüm parti kademesinin devlet yardımları dışında kalan tüm gelirleri, parti genel merkezince bastırılan alındı belgeleri (tahsilat makbuzları) karşılığında alınmasıdır. Alındı belgesine dayanmayan gelir, gelir defterine işlense dahi belgenin bulunmayışı sebebiyle yasal yaptırıma konu olacaktır. Nitekim Anayasa Mahkemesi, bir takım gelirlerin alındı belgeleri yerine kasa fişi ve banka dekontları ile belgelendirildiği bir olayda, bu belgeler ile gelirin belgelendirilmiş olduğunu, fakat Kanun gereğince alındı belgesi düzenlenmesi gerektiğine karar vermiştir[58].

Parti teşkilat kademelerinin kullanacakları alındı belgelerini, parti merkez karar ve yönetim kurulları bastırır, örgütlere gönderir. İkinci nüsha, AYM'nin ilk inceleme kararının ilgili partiye bildirildiği tarihten itibaren beş yıl süreyle saklanmak zorundadır. Ayrıca, alındı belgeleri yasaya uygun şekilde gelirin türü, miktarı, gelirin sağlandığı kişinin adı, soyadı ve adresi, makbuzu düzenleyenin sıfatı (örneğin sayman), adı, soyadı ve imzasını içermek zorundadır (SPK md. 69). Bunlardan birinin ya da bazılarının eksikliği, sağlanan geliri ya belgelendirilemeyen kaynaklardan sağlanan gelir ya da yasaya uygun olmayan gelir durumuna düşürmektedir. Nitekim AYM'nin bu kurallara uyulmadığı gerekçesiyle ilgili siyasi partilere yaptırım uyguladığı, ilgili gelirlerin Hazine'ye gelir kaydedilmesine hükmettiği pek çok kararı bulunmaktadır[59].

Makbuzlarda bağış sahibinin kimliğinin bulunması zorunluluğu getirilmekle birlikte, bu isimler yayınlamadığı için bağışçıların kimlikleri kamuoyunca bilinmemektedir. Oysa özellikle siyasi partilere büyük miktarda bağış yapanların

[58] SPMD Kararı, E. 1966/1, K.1980/1, k.t. 14.2.1980, R.G.: 23.5.1980/16966

[59] Anayasa Mahkemesi'nin, bir siyasi parti hakkında alındı belgesinde bağış sahibinin adresinin yazılmadığı için yaptırıma tabi tuttuğu bir karar için **Bkz.** SPMD Kararı, E. 1985/2, K.1990/4, k.t. 20.2.1990, R.G.: 18.3.1990/20465
Anayasa Mahkemesi'nin alındı belgelerinde tarih, ödeme yapanlarının adresleri ve tahsilat yapanın sıfatı bulunmadığı, alındı belgesi düzenlenirken koçanların sıra numarasının izlenmediği, kimi koçanların bir kısmının kullanıldığı ve kullanılmayan yapraklarının numarasız olduğu, bazı alındı belgelerinin dip koçanlarına herhangi bir bilgi yazılmadığı, kullanılan alındı belgelerinin deftere sıra izleyerek kaydedilmediği, defterdeki kayıtlar ile alındı belgelerindeki kimi kayıtların birbirlerini tutmadığı gerekçesiyle parti hakkında ilgili gelirlerin Hazineye gelir kaydedilmesi kararı vermesine ilişkin bir karar için **Bkz**. SPMD Kararı, E. 1985/7, K. 1990/7, k.t. 12.4.1990, R.G.: 13.5.1990/20517

bilinmesi, partilerin hangi kişi ve kurumlarla ilişki içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Türk hukukunda bu yönde bir düzenlemeye gidilmesi yerinde olacaktır.

3.2. Siyasi Partilerin Giderleri

Çalışmamızın önceki bölümünde ele aldığımız gibi, pek çok ülkede siyasi partiler hesaplarını, bunları incelemekle görevlendirilmiş kuruluşlara teslim etmekte ve bu kuruluşlar da parti hesaplarını resmi gazete, parlamento ya da ulusal düzeyde yayın yapan gazeteler gibi araçlarla kamuoyuna açıklamaktadır. Türkiye'deki uygulamada ise siyasi partiler sadece *kesin hesaplarını* AYM'ye sunmaktadır ve AYM'nin Resmi Gazete ve Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi'nde /AMKD) yayınlanan siyasi parti mali denetim kararlarında (SPMD) sadece bu kesin hesap bilgileri yer almaktadır. Başka bir ifadeyle, bu kararlarda parti harcamalarının nerelere yapıldığına ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Bu hesaplarda sadece parti giderlerinin ne kadarının seçim, personel, bina, ulaşım, tanıtım ve teşkilata yardım gibi kalemlere harcandığı görülebilmekte; bu kalemler altında ne tür harcamaların, ne miktarda yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.

Türkiye'de pek çok demokratik ülkede olan parti harcamalarının sınırlandırılması ya da kamuoyuna duyurulması gibi düzenlemeler olmamakla birlikte, siyasi partilerin giderleri mevzusu çeşitli şekillerde yasal ve Anayasal düzenlemelere konu olmuştur. 1982 Anayasasına 1995 yılında 4121 sayılı Kanunla eklenen hükme göre, siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gerekir (m.69/3). Buna göre siyasi partilerin amaçları dışında harcamalarda bulunması yasaklanmıştır[60]. Anayasadaki bu fıkraya uygun olarak, SPK'nin 70. maddesine 12.08.1999 tarih 4445 sayılı Kanunla siyasi partilerin giderlerinin amaçlarına aykırı olamayacağına dair bir fıkra eklenmiştir. Ancak, Kanunda siyasi partilerin hangi harcamalarının amaçlarına

[60] AYM, siyasi parti mali denetimlerinde, giderlerin parti amaçlarına uygunluğunu da araştırmakta ve parti amaçlarına aykırı harcamalar hakkında Hazineye gelir kaydedilmesine karar vermektedir. Örneğin; Mahkeme, parti adına milli piyango bileti alınmasını ve talih oyununa katılınmasını, siyasi partinin amacıyla bağdaştıramamış ve yinelenmemesi gerektiğini kararında belirtmiştir. **Bkz.** SPMD Kararı, E. 1985/7, K.1990/7, K.T.: 12.4.1990, R.G.: 13.5.1990/20517.

uygun olduğu konusunda bir açıklık yoktur ve bunların tespiti her zaman kolay olmamaktadır.

Siyasi partiler birer devlet kurumu olmadığına ve devlet hiyerarşisi dışında bulunduğuna göre, parti harcamaları konusunda devletin harcamalarındakine benzer bir yerindelik incelemesi mümkün değildir. Öte yandan, vatandaşların ödedikleri vergiler üzerinden siyasi partilere yapılan kamusal desteklerin nerelere harcandığını bilmek hakkına sahip olup olmadığı sorusu akla gelir. Bir tarafta siyasi partilerin harcamalarının ayrıntılı şekilde denetlenmesinin devlet karşısındaki bağımsızlıklarını zedeleyebileceği endişesi bulunurken, öbür yanda giderlerin yeterince denetlenmemesinin hem vatandaşlar hem de siyasi rekabet sürecinde yer alan diğer partiler açısından kamu kaynaklarının nerelere harcandığı, israf edilip edilmediği gibi konularda bilgi edinme hakkını zedeleyeceği endişesi bulunmaktadır. Bu ikilemi çözmek kolay olmamakla birlikte, siyasi partilerin özellikle de seçim kampanyaları ile ilgili harcama limitlerine tabi olmasına yönelik düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır. Ancak, harcamalar bakımından siyasi partilerin kullanabileceği kaçak alanların varlığı, sorunun sadece hukuki düzenlemelerle çözülemeyeceğini düşündürmektedir.

Siyasi partilerin gelirleri gibi giderleri de amaçlarına aykırı olamaz (SPK, md. 61 ve 70). SPK'nin 3. maddesinde[61] tanımlanan siyasi partilerin amaçlarının ne olduğu/ olabileceğini de aynı maddeden çıkarsamak mümkündür. Ancak Kanunda siyasi partilerin amaçlarına uygun harcamaların neler olduğu konusu açıkça düzenlenmemektedir. AYM de siyasi parti mali denetimi ile ilgili verdiği çeşitli kararlarında partilerin amaçlarına uygun giderlerini somutlaştırma yoluna gitmemiş, sadece bazı harcamaların partilerin amaçlarına uygun olmadığı için Hazine'ye gelir kaydedilmesine karar vermekle yetinmiştir[62].

[61] "*Siyasî partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzelkişiliğe sahip kuruluşlardır*".

[62] Örneğin; AYM bir kararında öldürülmüş olan bir parti mensubu için yaptırılan anıt mezara ilişkin

Harcamaların siyasi partilerin amaçlarına uygun olup olmadığı ile ilgili belirsizlik, partilerin bazı harcamalarının mali denetim sırasında gider olarak kabul edilmemesi gibi durumlarda kendini göstermektedir. Örneğin AYM, parti görevlisi olarak çıkılan seyahatlerde kullanılmak üzere parti personeli için alınan tıraş bıçağı, diş fırçası, diş macunu, halı saha maçı topu[63] gibi harcamaları kişisel harcama olarak kabul etmiş, parti personeli için alınan toplu tiyatro biletleri ve toplu grip aşısı gibi harcamaların özel harcama olduğuna, parti tüzel kişiliği adına ve parti amaçları doğrultusunda yapılmış harcamalar olarak kabul edilemeyeceklerine karar vermiştir[64].

Siyasi partilerin giderlerini düzenleyen SPK'nin 70. maddesi, partilerin harcamaları konusunda iki usul kuralı getirmiştir. Bunlardan birincisi, parti harcamalarının tamamının o siyasi parti tüzel kişiliği adına yapılacağıdır. Parti teşkilatının hangi kademesinden olursa olsun, tıpkı gelirlerinde olduğu gibi tüm giderler parti tüzel kişiliği adına olmalıdır. Parti giderlerine ilişkin usul kurallarından ikincisi, beş milyon liraya kadar yapılacak harcamaların belgelendirilmesinin zorunluluğudur. 2820 sayılı Kanun ilk çıktığında beş bin lira olarak belirlenen sınır, beş milyon olarak revize edilmiş; ancak buna rağmen enflasyon karşısında erimekten korunamamıştır. Bu sebeple SPK'ye 1999 yılında eklenen Ek 6. maddeye göre giderlerin belgelendirilmesi konusundaki bu üst sınırın VUK uyarınca her yıl belirlenen değerleme oranlarına göre artırılacağı hükme bağlanmıştır. Buna göre, partilerin belge aranmaksızın harcama yapabilecekleri miktar 2010 yılı itibariyle 60.52 TL olarak belirlenmiştir.

---

harcamanın, partinin siyasi faaliyetleri içinde ve propaganda amacına yönelik olarak değerlendirilemeyeceği için Hazineye gelir kaydedilmesine karar vermiştir. SPMD Kararı, E.1996/10, K. 1999/8, k.t.: 23.2.1999, AYMKD S.35, C.2, s. 515-516. Bu karara karşı yazılan karşıoy yazısında *"... anıt-mezarı yaptırılan kişi Cumhuriyetin kuruluş ilkelerini koruyucu siyasi ve mesleki faaliyetleri sebebiyle bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu parti tarafından böyle bir mensubu için anıt-mezar yaptırılması, siyasi faaliyetin doğal parçası ve uzantısıdır"* denilmiştir.
Mahkeme başka bazı kararlarında ise, parti giderleri arasında "ata lira ya da ata beşlisi" gibi adlarla anılan altınlar için yapılan giderlerin; partide çalışan koruma görevlisi için ödenen doktor ve ameliyat ücretinin partinin siyasi faaliyetleri içerisinde değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. **Bkz.** E.1998/20, K. 2001/5, k.t.: 17.5.2001, AYMKD S.37, C.1, s. 701 ve SPMD Kararı, E.2004/19, K. 2005/24, k.t.: 1.12.2005, R.G.:2.2.2006-26068.

[63] SPMD Kararı, E. 2006/19, K. 2010/20, K.T. 29.04.2010, S. 27585

[64] Tiyatro biletleri örneği için Bkz. SPMD Kararı, E. 2005/16, K. 2010/67, K.T. 22.12.2010, R.G., 31.12.2010, S. 2780231
Grip aşısı örneği için Bkz. SPMD Kararı E. 2007/27, K. 2010/69, K.T. 22.12.2010, R.G. 31.12.2010, S: 2780231

SPK harcamaların belgeye dayanmasını zorunlu tutmakla beraber, siyasi parti giderlerinin ne tür belgelere dayanacağını açıkça belirtmemiştir. Devlet tarafından yapılacak harcamalar için ne tür belgelerin kullanılacağı bir yönetmelikle, özel kişilerin mali işlemleri ve harcamalarında kullanılan belgelerin türü ise VUK'da gösterilmiştir. SPK'de açıkça sayılmasa da, VUK'a göre bir harcamanın yapıldığını belirleyen satın alma veya yapı işlerinde satıcının alıcıya vermesi gereken fatura ya da fatura yerine geçen yazar kasa fişi, irsaliye, yolluk bildirimi veya elektrik, su, posta makbuzları gibi belgelerin siyasi partilerin giderleri için de kullanılması gereklidir[65]. Ayrıca SPK m.70'de sözü geçen "makbuz", ancak fatura ya da fatura yerine geçen bir belge kesilmesi olanağının bulunmaması durumlarında bir ödemeye esas alınabilir[66].

Miktarı ne olursa olsun bütün harcamaların yetkili yönetim organının veya merciinin kararına dayanması şarttır. Örneğin parti genel merkez harcamaları için merkez karar ve yönetim kurulunun; il ve ilçe teşkilatı harcamaları için il ve ilçe yönetim kurullarının kararı zorunludur, giderler de parti tüzel kişiliği adına ya bu kurullar ya da kurullarca yetkili kılınan kişilerce yapılabilir (SPK md. 71). Parti gelirlerinde olduğu gibi harcamalara ilişkin evrakların, kesin hesabın AYM'nin ilk inceleme kararının ilgili partiye bildirilme tarihinden itibaren beş yıl süreyle saklanmasını zorunlu tutan Kanun, teşkilatın bağlı bulundukları üst kademeye gelir ve giderleri hakkında en az altı ayda bir hesap verme yükümlülüğü getirmiştir.

Siyasi parti giderlerinin Kanunda belirtilen usullere uyulmadan yapılması çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların başlıcaları: belge yokluğu, belge eksikliği, belgenin harcamayı kanıtlayıcı içerikte olmaması, belgenin yasada öngörülen özellikleri taşımaması, harcamanın parti amaçlarına aykırı olması, hak

---

[65] Mehter, a.g.e., s. 74-75

[66] SPMD Kararı, E.1996/24, K.1998/52, k.t. 10.11.1998, AYMKD, S.34, C.2, s.606. Ayrıca Mahkemeye göre; *"gider belgesi olarak kabul edilebilmesi için, makbuz, yapılan işin niteliğini, işi yapanın veya malı satanın adını, soyadını, adresini ve imzasını, ödenen para miktarını içermelidir"*. Anayasa Mahkemesi, verdiği siyasi parti mali denetimi kararlarında, siyasi partilerin bir harcamayı belgelendirmek ve bu belgelere dayanılarak giderleri kayıtlara geçirmek için, önce Vergi Usul Yasasında alınması ve verilmesinin koşulları ve sınırları belirlenen yasal belgeleri kullanmak; yapılan harcama bilet, beyanname, yazar kasa fişi, makbuz gibi belgeleri de gerektiriyorsa bunları da eklemek ve böylece yapılan harcamayı geçerli belgelere dayandırmak zorunda olduklarını belirtmiştir. SPMD Kararı, E.1996/24, K.1998/52, K.T. 10.11.1998, AYMKD, S.34, C.2, s.605-607

sahibi olmayan kişilere ödeme yapılması, harcamanın kayıt dışında kalması ve çeşitli işlem hatalarıdır[67].

AYM'nin, mali denetim kararlarında yer alan bilgiler esas alınarak siyasi partilerin giderleri değerlendirildiğinde şu noktalar dikkat çekmektedir: siyasi parti genel merkez giderlerinin önemli bir kısmını, "teşkilata yardım" adı altında il ve ilçe teşkilatlarına yapılan kaynak aktarımları oluşturmaktadır[68]. Özellikle devlet yardımlarından kaynaklanan yüksek miktarlı gelirler, parti genel merkezlerinden teşkilatlara bu tür bir yardımın yapılmasına imkân tanımaktadır. Parti giderlerine ilişkin ikinci bir gözlem, seçim yılları dışında parti giderlerinin herhangi bir gider kaleminde yoğunlaşmayıp, çeşitli giderler arasında dağılmış olmasıdır. Seçim yıllarında parti giderlerinin seçim harcamalarına yoğunlaştığı, seçim dönemleri dışında ise personel, bina, büro malzemeleri, ulaşım, haberleşme, tanıtım, vasıta alımı ve vergi gibi gider kalemleri arasında çok büyük oran farklılıkları olmaksızın dağıldıkları anlaşılmaktadır. Son yıllarda bu gibi rutin gider kalemlerinin yanında araştırma ve geliştirme, kamuoyu araştırması ve eğitim gibi gider kalemlerinin de önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir[69].

Siyasi parti giderlerine ilişkin bir diğer tespit, siyasi partilerin devlet yardımları sayesinde çok daha yüksek miktarlarda harcama yapabilmeleridir. Partilerin artan gelirleri ile orantılı olarak gösterişli genel merkez binalarına sahip olmaya başladıkları, daha fazla uzman personel istihdam ettikleri ve vasıta alımı ile ulaşım harcaması yaptıkları görülmektedir. Türkiye'de devlet yardımından yararlanan güçlü partiler

---

[67] Mehter, 2008, s. 83-90. Bu konudaki örnekler için AYM'nin şu SPMD kararlarına bakılabilir:
SPMD Kararı, E.1997/25, K. 1998/59, K.T.: 23.12.1998, AYMKD S.34, C.2, s. 634
SPMD Kararı, E.1996/24, K. 1998/52, K.T.: 10.11.1998, AYMKD S.34, C.2, s.606-607
SPMD Kararı, E.1998/5, K. 1998/64, K.T.: 23.12.1998, AYMKD S.34, C.2, s. 654-655

[68] Bu yardımın oranı ciddi değişiklikler gösterse de çoğu yıllar siyasi parti genel merkez giderlerinin en önemli kalemini oluşturmaktadır. Örneğin, DYP genel merkezinin 1995 yılı giderlerinin % 40'ı ve1996 yılı giderlerinin % 25'i parti teşkilatına yaptığı yardımlardır. SPMD Kararı, E.1996/24, K. 1998/52, K.T.: 10.11.1998, **AYMKD** S.34, C.2, s.604 ve SPMD Kararı, E.1997/25, K. 1998/59, K.T.: 23.12.1998, **AYMKD** S.34, C.2, s.633-634. AKP genel merkezinin kesin hesaplarına göre, 2004 yılı giderlerinin % 29'unu ve 2005 yılı giderlerinin % 41,9'unu teşkilatlarına yardım olarak aktarmıştır.

[69] Örneğin AKP'nin 2008 yılı giderlerinin %10'unu aşan bir kısmı "araştırma ve geliştirme faaliyetleri" başlığı altında yapılmıştır. (Çevrimiçi) http://web.akparti.org.tr/media/www/html/gelirgider/2008.htm, 26.3.2010
AYM Kararı için Bkz. E.S. 2009/45 SPMD, K.S. 2011/15, K.T. 13.07.2011, R.G.: 23.07.2011-28003

seçim kampanyaları sırasında son derece pahalı kitle iletişim araçlarından, profesyonel reklamcılık ve kamuoyu araştırma şirketlerinden, büyükşehirlerdeki yüksek ücretli ilan tahtası (billboard) ve pano türü reklam araçlarından etkili şekilde yararlanabilmektedirler. Bu durum, devlet yardımı alamayan ya da mali gücü bu gibi harcamalar yapmaya yeterli olmayan partileri siyasi rekabet açısından dezavantajlı konuma düşmeleri sonucunu doğurmaktadır.

Anayasa'daki açık düzenleme karşısında, siyasi partilerin giderleri konusunda adayların yapacağı seçim harcamaları ile ilgili yasadaki boşluk dikkat çekmektedir. Anayasa'nın 69. maddesinin son fıkrasına göre, *"Siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile* ***siyasi partilerin*** *ve* ***adayların*** *seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir"*. Anayasa'da açıkça adayların seçim harcamalarının kanunla düzenleneceği belirtilse de, bu konuda henüz bir yasal düzenleme yapılmış değildir. Özellikle bazı seçimlerde büyükşehir belediye başkan adaylarının bazı partilerden daha fazla harcama yaptıkları bilinmektedir[70]. Adayların seçim harcamaları, siyasetin finansmanı ile ilgili önemli bir kaçak alanı olmaya devam etmekte, adayların partileri dışında yaptıkları seçim harcamalarının büyüklüğü bu konuda bir an önce sınırlayıcı yasal düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir.

SPK'nin siyasi partilerin mali denetimine ilişkin 74. maddesinde, 13.02.2011 tarih ve 6111 numaralı Kanun ile yapılan değişiklikle maddeye eklenen 1. fıkraya göre ,"*siyasi partiler amaçlarına ulaşmak için gerekli gördükleri siyasi faaliyetleri kapsamında her türlü harcama yapabilirler*" şeklinde bir düzenleme getirilmiştir[71].

---

[70] Ö. Faruk Gençkaya, "Siyasi Partilere ve Adaylara Devlet Desteği, Bağışlar ve Seçim Giderlerinin Sınırlandırılması", **Siyasi Partilerde Reform**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 194

[71] "*Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"* R. G. 25.02.2011, S. 27857

(6111) Madde 180- 22/4/1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 74 üncü maddesinin birinci fıkrasına aşağıdaki cümleler ile maddeye aşağıdaki fıkralar eklenmiştir.

"Ancak yapılacak kanuna uygunluk denetimi siyasi partilerin amaçlarına ulaşmak için yapılmasında fayda görülen faaliyetleri daraltacak veya bu faaliyetlerin yerindeliğini içerecek şekilde

Başka bir ifadeyle, denetim yapacak organ (AYM) kendisini ilgili siyasi partinin yerine koyarak partinin takdir yetkisini sınırlandıracak ve ortadan kaldıracak nitelikte karar alamaz.

AYM, 2010 yılındaki bir siyasi parti mali denetim kararında "*parti görevlisi olmakla birlikte, görevlendirmeyle ilgili herhangi bir belge olmaksızın kişiler adına düzenlenmiş seyahat harcamalarının parti adına yapıldığının kabul edilip gider yazılmasını"* Kanun'a aykırı bulmuştur[72]. Siyasi partilerin harcama yapma serbestisi üzerinde baskı oluşturan bu gibi yargı kararları/müdahalelerinden kurtulmak amacıyla 2011 yılında 6111 numaralı Kanun ile bir değişiklik daha yapılmış, SPK'nin 74. maddesine eklenen 7. fıkra ile siyasi partilerin *"ücret mukabili geçici veya sürekli olarak çalıştırdıkları kişilere ödedikleri aynî ve nakdi sağlık ve sosyal yardım giderleri ile amaçlarına ulaşmak için görevlendirdikleri kişiler tarafından yapılan yurt içi ve yurt dışı seyahatlere ilişkin konaklama, yol masrafları ve diğer zorunlu harcamaları gider olarak kayıt edebilecekleri"* hükme bağlanmıştır. Bu hükümden anlaşıldığı üzere, parti harcamalarının kapsamı hayli genişletilmiştir. Öyle ki yukarıda örnekleri verilen, AYM'nin değişiklikten önce siyasi partilerin amaçları doğrultusunda görmediği bazı harcama türleri, değişiklik sonrasında siyasi partilerin giderlerine dahil edilebilecektir. Örneğin, parti personeli için grip aşısı satın alınmasını sağlık yardımı olarak değerlendirmek, parti üyelerince yapılacak halı saha maçlarını sosyal faaliyet kapsamında kabul etmek mümkün olacaktır.

Siyasi partiler, amaçlarına ulaşmak için gerekli gördükleri siyasi faaliyetleri kapsamında "her türlü harcamayı yapabilecekleri"ni düzenleyen değişikliğe dayanarak, yapılmasında fayda gördükleri faaliyetleri kendileri belirleyecektir. Bu konuda yerindelik denetimi de yapılamaz. Örneğin bir parti seçimlerde başarı elde etmek amacıyla miting düzenlediğinde, AYM bu faaliyetin yerinde olup olmadığını inceleyemeyecektir. Oysa mitinge katılan parti personeli için yapılacak kişisel harcamaların (parfüm, sabun vb. satın alma gibi), partinin "siyasi faaliyetleri

yapılamaz. Denetimde harcamaların gerçek mahiyeti esas alınır. Şekle ve usule ilişkin eksiklikler harcamaların kabul edilmemesini gerektirmez.

[72] SPMD, E. 2005/27 K. 2010/50, K.T. 16.12.2010, R.G 31.12.2010, S. 2780231

kapsamında" değerlendirilmesi mümkün değildir. O halde, "partilerin siyasi faaliyetleri kapsamında olan harcamaların" (mitinge katılan personelin kişisel harcamalarının), AYM tarafından yerinde olup olmadığı denetlenemeyecektir.

2011 yılı yasal değişikliklerine dayanarak, siyasi partilerin amaçlarıyla doğrudan ilişkili olmayan, kişisel harcama olarak nitelendirilebilecek pek çok harcama kaleminin parti bütçesi üzerinden yapılabilecek olması, özellikle gelirlerinin büyük bir bölümünü hazine yardımından oluşan partiler düşünüldüğünde, vergi veren vatandaşlar açısından endişe vericidir. Siyasi partilerin harcamalarını keyfiyet içinde yapmaları, vatandaşların partilere ve demokratik sisteme olan güvenlerini zedeleyebilir. Bu sebeple SPK'de parti harcamaları ile kişisel harcamalar arasında bir ayrım yapılması yerinde olacaktır.

VUK hükümleri uyarınca tespit edilen yeniden değerleme oranına göre 2010 yılında 60.52 TL altında kalan harcamaların makbuz veya fatura gibi bir belge ile tevsik edilmesi zorunlu değildir. 6111 sayılı Kanun ile SPK'nin 74. maddesine eklenen hüküm gereği, siyasi partilerin harcamalara yönelik fatura sunamamaları halinde fatura yerine geçebilecek belgeleri sunabilecekler, siyasi partiler mal, hizmet alımı ve yapım işleri ile ilgili açık ihale usulü dışında doğrudan ve pazarlık usullerinden herhangi biri ile de ihaleye çıkabilecektir. Değişiklik ile partilerin banka hesaplarına yatan bağışlar için makbuz düzenleme zorunluluğu da kaldırılmıştır. SPK'nin 74/1. fıkrasına eklenen cümleye göre, denetimde harcamaların *gerçek mahiyeti esas alınır, şekle ve usule ilişkin eksiklikler harcamaların kabul edilmemesini gerektirmez.* Bundan çıkan sonuç, harcamanın yapılmış olduğunun ispatlanmasının yeterli olduğudur. ***Şekle ve usule ilişkin eksiklikler nedeniyle harcamalar reddedilemez.***

Siyasi parti finansmanının şeffaflığının fazlasıyla sorgulandığı Türkiye'de, iyileştirmeye yönelik adımlar atılması gerekirken, yeni yapılan hukuksal düzenlemeler ile birlikte, zaten zayıf olan denetim sisteminin daha da zayıflatılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasi partilerin giderleriyle ilgili değinilmesi gereken bir diğer konu da, siyasi reklam harcamalarına ilişkindir. Pinto-Duchinsky'nin 2002 tarihli araştırmasına göre, çalışmaya konu olan 104 ülkenin 22'sinde siyasi partilerin televizyonda her türlü reklam yapması yasaktır[73]. Türkiye'de ücretli siyasal reklam konusunda -2010 yılında 5980 sayılı Kanun[74] ile 298 sayılı *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'*un 55/B maddesindeki değişikliğe dek- uzunca bir süre yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Yeni düzenlemeye göre, "seçime katılan siyasi partiler ve bağımsız adaylar, yazılı basında ilan ve reklam yoluyla veya internet sitesi açarak, sözlü, yazılı veya görüntülü propaganda yapabilirler. Söz konusu yasal değişiklik öncesinde siyasi partilerin kitle iletişim araçlarında ücretli reklam verip veremeyeceği konusu büyük ölçüde Yüksek Seçim Kurulu (YSK) kararları doğrultusunda şekillenmiş ve YSK yürürlükteki mevzuata dayanarak siyasi partilerin reklam yapmalarının mümkün olmadığı yönünde kararlar almıştı.

SPK'nin 66. maddesindeki "*gerçek ve tüzel kişilerin her birinin bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde iki milyar liradan fazla kıymette aynî ve nakdi bağışta bulunması veya yayınları kullandırması yasaktır*" ifadelerine dayanarak, özel radyo ve televizyonların yayınlarının kullanılabilmesi hususunda bir açık kapı bıraktığını söylemek mümkündür. Zira yapılabilecek bağışlar arasında sayıldığına göre, siyasi partilerin bedeli iki milyar lirayı aşmayacak şekilde özel radyo ve televizyonları kullanabilmeleri gerekir. SPK'nin Ek 1. maddesine göre, bu miktar her yıl VUK hükümleri gereğince tespit ve ilan olunan yeniden değerleme oranına göre arttırılmaktadır. Bu miktar 2010 yılında yaklaşık 25.000 TL olarak tespit edilmiştir.

Özel radyo ve televizyonlara izin verilemeyen dönemde çıkarılmış olan 298 sayılı Kanun'un 52. maddesinin ilk halinde radyo ve televizyonda propaganda yapılmasının esasları düzenlenmekle birlikte, bu hükümler sadece TRT yayınlarına yönelikti. 1993 yılında Anayasa'nın 133. maddesinde yapılan değişiklikle özel radyo ve televizyon yayınlarının anayasal dayanağa kavuşturulması sonrasında siyasal

[73]Pinto-Duchinsky, "Financing Politics: A…", s. 76-77
[74] 08.04.2010 tarih ve 5980 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Milletvekili Seçimi Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", R.G. 10.04.2010, S. 27548

reklam mevzusu yeniden gündeme gelmiştir. 298 Sayılı Kanun'un 52. maddesine 1995 yılında eklenen fıkra ile "özel radyo ve televizyonlarda siyasi partilerin propaganda konuşmalarının TRT'de uygulanan usul ve esaslara göre" yapılacağı hükme bağlanmıştır. Ancak YSK bu hükmü, özel kanallara TRT'de yayınlanan siyasi propagandalar dışında ayrı olarak propaganda hakkı vermeyeceği, özel radyo ve televizyonların TRT'ye başvurarak TRT'de yayınlanan propagandaları aynı saat ve süreler içinde eksiksiz ve kesintisiz olarak yayınlayabilecekleri şeklinde yorumlamıştır[75].

298 sayılı kanunda yapılan değişiklik ile seçim dönemlerinde üçüncü kişiler tarafından yapılacak yayınlar ile ilgili de kurallar belirlenmiştir. Md. 55/B-3'e göre oy verme gününden önceki 10 günlük sürede üçüncü kişiler tarafından bazı yayınların yapılması yasaklanmaktadır. Kamuoyu araştırmaları, anket, tahmin gibi adlarla bir siyasi parti veya adayın lehine veya aleyhine veya vatandaşın oyunu etkileyebilecek biçimde yayın yapılması yasaktır. 15.02.2011 tarih ve 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'da seçim döneminde yapılacak yayınlara ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Kanun'un 30. maddesine göre, "*Seçimlerle ilgili olarak seçim dönemlerinde yapılan yayınlara ilişkin usul ve esaslar YSK tarafından düzenlenir*". 31. maddede ise, "*Medya hizmet sağlayıcıları, YSK tarafından ilan edilen seçim döneminde, yayın yasaklarının başlayacağı saate kadar siyasi parti ve aday reklamları yapabilirler*" denilmektedir.

Son olarak, siyasi parti harcamaları ile ilgili önemli bir diğer değişiklik ise 2010 yılında[76], 298 sayılı Kanun'un 57. maddesinde yapılmıştır. Bu madde ile siyasi partiler ve adayların, propaganda amaçlı yayın ve malzeme dağıtmasına ilişkin kurallar düzenlenmiştir. Buna göre, seçime katılan siyasi parti ve adayların seçimin başlangıç tarihinden itibaren propaganda süresinin sona ermesine kadar kendilerini tanıtıcı broşür, el ilanı, parti bayrağı, poster, afiş veya ses ve görüntü içeren CD, DVD gibi her türlü yayını dağıtması serbesttir. Ancak, "*siyasi partiler ve adayların, bu fıkrada*

[75] Gönenç, a.g.e., s. 270-271
[76] Değişik: 8/4/2010-5980/6 md.

belirtilenler dışında herhangi bir hediye ve eşantiyon dağıtmaları, dağıttırmaları veya bunların üçüncü şahıslar ya da kurum ve kuruluşlar aracılığı ile dağıtılması yasaktır". Türkiye'de son dönemlerde yapılan genel ve yerel seçimler öncesinde, yazılı ve görsel basına yansıyan, belediye yardımı gibi görünse de aslında siyasi propaganda amacıyla yapıldığı izlenimi uyandıran, kömür yardımı, erzak yardımı gibi yardımlar açıkça bu yasağı delmektedir.

3.3. Siyasi Partilerin Mali Denetimi

Türk hukukunda Anayasa'da, SPK'de ve Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da, siyasi partilerin gelir ve giderleri ile bunların denetimine ilişkin çeşitli hükümler yer alsa da pek çok demokratik Batı ülkesinde uygulanan, siyasi partilerin yıllık mali denetimi ile seçim dönemlerinin mali denetiminin ayrı ayrı yapılması uygulaması düzenlenmiştir. Türkiye'de siyasi partiler sadece yıllık olarak rutin bir mali denetime tabidir.

SPK'nin 61, 66, 67, 68, 69, 70 ve 72. maddelerinde ayrıntılarıyla düzenlediği siyasi partilerin mali denetimi pek çok yönden eleştiriye konu olmaktadır. Siyasi partilerin mali denetiminin teknik bir konu olduğu, bu sebeple de görevin Sayıştay, YSK ya da bağımsız bir organ tarafından yapılması gerektiğine yönelik çeşitli görüşler de ileri sürülmektedir. Siyasi partilerin mali denetim sürecine ilişkin AYM'nin gerçekleştirdiği mali denetiminin son derece yüzeysel olduğu, bu görevin Mahkemenin iş yükünü fazlasıyla arttırdığı, mali denetim kararlarının makul sürede alınamadığı yönündeki eleştiriler öne çıkmaktadır.

Mali denetim görevinin Sayıştay'a verilmesi 12 Eylül 2010 tarihinde halkoylamasına sunularak yürürlüğe giren, '*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun*"a ilişkin teklif metninde Anayasa'nın 69. maddesine ilişkin olarak yer almıştır. Ancak teklif edilen bu madde, TBMM'de yapılan ikinci tur oylamada reddedilmiştir. Siyasi partilerin mali denetiminin Sayıştay'a devredilmesi Çelik'e göre, bu konuyu salt teknik bir düzeye

indirgemek anlamına gelecektir. Anayasa'da bu görevin AYM'ye verilmiş olması, esasen siyasi partilere verilen önemin bir göstergesidir. Yazar, siyasi partilerin kamu kurumu olmamaları dolayısıyla mali denetimlerinin devlet kurumlarının denetiminde olduğu gibi Sayıştay tarafından yapılmasının yerinde olmadığını belirtmektedir[77]. AYM'nin kanun gereği, partilerin mali denetimini zaten Sayıştay yardımıyla yerine getirdiği hatırlandığında, bu tartışmanın pek de anlamlı olduğu söylenemez. Kaldı ki, Sayıştay'ın kamu kaynaklarını denetlemekle görevli bir kurum olarak tek geliri kamu kaynakları olmayan siyasi partileri denetlemesi de başka tartışmaları beraberinde getirecektir.

Dünyada siyasi partilerin mali denetimi görevini Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Vergi Daireleri gibi kamu kurumları, Parlamento Başkanlıkları ya da çeşitli mahkemelerin yerine getirdiği ülkeler olmakla birlikte, giderek yaygınlaşan uygulama siyasi partilerin mali denetimlerini doğrudan siyasi partilerin finansmanını denetlemek üzere kurulmuş kurumların yapmasıdır. Nitekim Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, daha önce incelediğimiz 2001 tarihli ve 1516 sayılı Tavsiye Kararında üye ülkelere siyasi partilerin hesaplarını ve seçim kampanyalarıyla ilgili harcamalarını denetlemek üzere yeterli yetkilerle donatılmış bağımsız denetim birimleri kurmasını tavsiye etmektedir.

Mali denetim görevinin şüphesiz ki siyasi partilerden ve özellikle de iktidar partisinden bağımsız bir kurum tarafından yapılması gerekmektedir. Ülkemizde kamu kurumları ya da Parlamento Başkanlığı'nın tarafsız olabileceğini söylemek kolay değildir. Bu sebeple Türkiye'de özerk ve bağımsız kararlar almak bakımından en ideal kurum olarak görülen yargı organının siyasi partilerin mali denetimi ile görevlendirilmiş olması yoluna gidilmiştir. Ancak AYM'nin yerine getirdiği mali denetim görevinde yaşanan aksaklıklar, mahkemenin bu görevi yeterince iyi gerçekleştiremediği yönündeki kanıyı güçlendirmektedir. Türkiye'de bu görevin, YSK'ya verilmesi ile ilgili öneriler de bulunmakla birlikte, hâlihazırda sadece

[77] Özlem Çelik, **Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi,** Ankara, Seçkin Yayınları, 2012, s.165

Danıştay ve Yargıtay'dan seçilen üyelerden oluşan YSK'nın, bu görevi yerine getirebilmesi için daha çoğulcu bir yapıya ve mali denetimi yapabilecek bir kadroya kavuşturulması gerekmektedir. Bir seçenek de AYM'nin kadrosunun zenginleştirilmesidir. Dolayısıyla, kısa vadede AYM'nin işgücü bakımından güçlendirilmesine yönelik hukuki düzenlemeler yapılması, uzun vadede ise Avrupa'daki yaygın uygulamaya benzer şekilde bu işle görevlendirilmiş bağımsız özel komisyon/kurulların kurulması seçenekleri makul seçenekler olarak görünmektedir.

Mevcut durumda siyasi partilerin denetimleri ile ilgili hükümler Anayasa'da, SPK'de, Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da[78] ve AYM İçtüzüğünde bulunmaktadır. 6111 Sayılı kanun ve 5982 Sayılı kanun ile 2010 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle AYM'nin yapısı önemli ölçüde değiştirilmiştir. Buna paralel olarak AYM'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun da tümüyle değiştirilmiştir. Konumuzla ilgili olarak gelinen noktada siyasi partilerin mali denetimi AYM tarafından, ilk inceleme ve esasın incelenmesi olarak iki aşamada gerçekleştirilmektedir. AYM siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunu denetlemektedir. Yukarıda ele alındığı gibi 6111 sayılı kanun ile SPK'nin 74. maddesine eklenen hüküm gereği, AYM kanuna uygunluk denetimi yaparken parti faaliyetlerini daraltamaz veya faaliyetlerin yerindeliğini denetleyemez.

Bilindiği gibi SPK siyasi partilerin her kademesinde yer alan organların tutması zorunlu defterleri saymakla birlikte, partilerin bütçe ve kesin hesaplarının nasıl hazırlanıp düzenleneceği konusunu parti iç yönetmeliklerie bırakmıştır. Bu konuda tek tip bir uygulamanın olmaması AYM'nin denetimini zorlaştırmaktadır. AYM SPK'nin 74. maddesi gereği siyasi partilerin sunmak zorunda oldukları kesin hesapları ile ilgili ilk inceleme aşamasında belgeler üzerinden denetim yapar. Siyasi partiler, SPK'nin 74. maddesinde sayılan[79] belgeleri Haziran ayı sonuna kadar AYM'ye ve bilgi için

[78] 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, R.G. 03.04.2011, S. 27894. Bu kanun ile 2949 sayılı AYM'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

[79] 2011 değişikliği sonrasında SPK 74. Madde gereğince siyasi partilerin sunması gereken belgeler şunlardır: Genel merkez ve İller Kesin Hesaplarının merkez karar ve yönetim kurulunca onaylanarak

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na vermek zorundadır. AYM kendisine gönderilmiş belgeleri incelemek üzere Sayıştay'a gönderir. Sayıştay'ın incelemesi sonrasında hazırlanan raporlar, karara bağlanmak üzere AYM'ye gönderilir (AYM'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, m. 55/2 ve 3). AYM'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 56. maddesie göre, yapılan incelemeye ilişkin raporlar, iki ay içerisinde görüşünü bildirmesi için siyasi partilere de gönderilir. AYM söz konusu raporlar hakkında siyasi partilerden gelen görüşleri esas denetimi sırasında değerlendirir.

AYM esasa ilişkin denetimini evrak üzerinden yapmaktadır. Ancak SPK, AYM'ye partilerin kesin hesaplarıyla ilgili mahallinde inceleme ve denetim yapma yetkisi de vermiştir. Mahkeme bu amaçla yeminli bilirkişi de görevlendirebilir (75. md). İlk inceleme aşamasında da, esasın incelenmesi aşamasında da görevli raportörler, kendi görüşlerini de içerecek şekilde hazırladığı raporları Başkanlığa sunar ve esasın görüşülmesi sırasında mahkemede hazır bulunarak gerekli açıklamaları yaparlar. Denetim sonucunda verilen kararlar Resmi Gazete'de yayınlanır.

3.3.1. Mali Denetim Sonucu Partilerin Karşılaşabileceği Yaptırımlar

Yapılan mali denetim sonucunda siyasi partilerin SPK'de yer alan hükümlere aykırı olarak mal, gelir veya bağış elde ettiğinin tespit edilmesi halinde, parti tüzel kişiliğine ya da sorumlu kişilere bazı yaptırımlar uygulanmaktadır. Bunlardan biri, kanuna aykırı elde edildiği tespit olunan mal, gelir ya da bağışlara hazinece el koyma yaptırımıdır. Siyasi partilerin kredi ve borç alma yasağına aykırılık haliyle, usulüne aykırı olarak elde edilen gelirler ve belgelendirilmesi gerektiği halde belgelendirilmeyen harcamalar hakkında da bu yaptırım uygulanmaktadır (SPK md. 76).

birleştirilmesinden oluşan Birleştirilmiş Kesinhesap, parti merkez kesinhesabı, bağlı ilçeleri de kapsayan iller teşkilatının kesin hesapları, siyasi partinin aynı hesap döneminde edindiği taşınmaz ve değeri yüz milyon lirayı aşan taşınır malların, menkul kıymetlerin ve her türlü hakların değerleri ile edinim tarihlerini ve şekillerini belirten listeler.

Kanunda yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda, örneğin parti kesin hesabının AYM'ye sunulmaması durumunda ilgili kişilere hapis ve/veya para cezası uygulanabilir (SPK m. 111/1-b, c). Parti hesaplarına ilişkin bilgi ve belgelerin mahkemeye sunulmamış olmasından dolayı ilgili siyasi partinin karşılaşabileceği yaptırımlar ise, siyasi partinin devlet yardımından yoksun bırakılması (102. md.) ve partiye ihtar verilmesidir (104. md.).

SPK'nin 116. maddesinde Kanuna aykırı şekilde bağış kabul eden, kanuna aykırı şekilde kredi veya borç alan ve veren, kanuna aykırı şekilde yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden yardım veya bağış kabul eden parti sorumlusu, aday veya aday adayları hakkında 6 aydan bir yıla kadar hapis cezası uygulanması öngörülmüştür. Siyasi partiler, ikametleri ile amaç ve faaliyetleri için gerekli olanlardan başka taşınmaz mal edinemezler. Partiler amaçları içinde olmak üzere sahip oldukları taşınmaz mallardan gelir elde edebilirler (SPK md. 68). Bir siyasi partinin bu hükümlere aykırı olarak taşınmaz mala sahip olduğu tespit edilirse, AYM'nin göstereceği süre içerisinde bu malları paraya çevirmesi yoluna gidilmektedir (SPK md. 77).

Siyasi partilerin mali denetimleri ile ilgili uygulanabilecek olan belki de en ağır yaptırım, siyasi partinin kapatılmasıdır. Mali denetim sonucunda bu yaptırım, sadece siyasi partinin yabancı kaynaklı bağış alması halinde uygulanabilmektedir (AY 69. md.). Bu durumda kapatılan partilerin malları Hazineye geçer. Kanaatimizce "kapatma" yaptırımı "ölçüsüz" bir yaptırımdır.

AYM 1983 yılından bu yana siyasal partilerin mali denetimini düzenli bir şekilde yapmasına karşılık, 1980 öncesi döneme ilişkin siyasal partilere yapılmış hazine yardımları dışında, süreklilik gösteren ve çözümlemeye uygun bilgiler ya yoktur ya da düzensizdir. Bu durum siyasi partilerin konuya yeterince özen göstermediklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan, siyasal partilerin ve adayların mali denetimi konusunda çok sıkı bir denetimin yapılmadığı görülmektedir. Bu konuda "yasama çoğunluğu"nu oluşturan siyasi partilerin kendilerini çok fazla sınırlayacak yasalar yapmaktan kaçınmalarının etkisi bulunmaktadır.

1982 Anayasa'sının ilk halinde siyasi partiler için getirilen yasaklamaların karşılığındaki tek yaptırım "temelli kapatma" olarak yer almıştı. Siyasi partiler için alternatif yaptırımların düzenlenmesi, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türkiye'den mevcut eksiklikleri gidermesi yönünde beklenen siyasi kriterler arasında da sayılmaktaydı. Akademik alanda da haklı olarak pek çok eleştiriye neden olmakta, yasakların çokluğu ve muğlaklığı gibi, bunlara verilecek tek cezanın "kapatma" olması, siyasi partileri demokrasi için "vazgeçilmez kuruluşlar" olarak kabul eden Anayasa'nın bu konudaki samimiyetini sorgulatmaktaydı.

3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanunla[80] ilk kez siyasi partiler için temelli kapatma yanında farklı bir yaptırım öngörülmüştür. Buna göre; "*Anayasa Mahkemesi…. temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre, ilgili siyasi partinin devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir*" (Md. 69/7). Devlet yardımından yoksun bırakma konusu, SPK'nin 104. Maddesinde de düzenlenmiştir[81]. Bu yaptırım ilk kez 2008 yılında, laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle hakkında kapatılma istemiyle AYM'ye dava açılan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP) uygulanmıştır[82]. Devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma yaptırımı düzenli olarak yardım alan siyasal partiler açısından gerçekten caydırıcı bir yaptırım niteliğindedir. Ancak devlet yardımı alamayan partiler açısından, böyle bir yaptırımın uygulanabilmesi mümkün değildir. Bu sebeple siyasi partiler açısından belirlenen yaptırımlara başka alternatiflerin de eklenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

---

[80] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, K.No: 4709, K.T. 3.10.2001, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html , 3.12.2013

[81] Değişik 1. Fıkra, 12.08.1999, 4445 sayılı Kanun; değişik 2. Fıkra, 02.01.2003, 4778 sayılı Kanun. Buna göre, Bir siyasi partinin SPK'nin 101. Maddesi dışında kalan emredici hükümlerine aykırılık halinde, o partiye önce bu aykırılığın giderilmesi için AYM tarafından ihtar kararı verilecektir. İhtar kararının tebliğinden itibaren 6 ay içinde aykırılık giderilmediği takdirde, Cumhuriyet Başsavcılığı o siyasal partinin devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılması için AYM'ye re'sen dava açabilir.

[82] E.S.2008/1, K.S. 2008/2, K.T. 30.07.2008, (Çevrimiçi) http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2611&content, 23.02.2013

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI VE SİYASİ-SEÇİMSEL REKABET

Çalışmamızın bu bölümünde, siyasi partilerin finansmanı konusunda önceki bölümlerde incelediğimiz teorik tartışmaların Türkiye'deki siyasi partilerin finansmanı ile nasıl örtüştüğü araştırılmakta; ayrıca siyasi partilerin mali güçleri ile seçim başarıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ancak siyasi partilerin finansmanında en tartışmalı kaynak olan hazine yardımının Türkiye'de ilk kez uygulandığı 1965 yılı ile 1982 Anayasası arasındaki dönemde mevcut olan ya da yeni kurulan partilerin pek çoğunun, gerek kendi fesih kararlarıyla, gerek AYM kararıyla ya da 1980 askeri müdahalesi sonrasında olduğu gibi yasayla (1981'de *2533 Sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun*) kapatılmak suretiyle hukuki varlıkları son bulmuştur. Diğer yandan ilgili dönemde siyasi partilerin finansman kaynaklarına ilişkin düzenli ve süreklilik gösteren verilerin de bulunmayışı nedeniyle araştırmamız siyasi partilerin mali denetimlerinin görece olarak daha düzenli yapılmaya başlandığı 1982 Anayasası dönemi ile sınırlanmıştır.

1982 Anayasası döneminde faaliyete bulunan bütün partilerin incelenmesi de benzer gerekçelerle mümkün değildir. Sadece 2014 yılı için 04.06.2014 itibariyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na kayıtlı 79 siyasi partinin var olduğu[1] göz önüne alındığında, bu partilerin hepsinin çalışmamız kapsamında incelenmesinin mümkün olmadığı anlaşılır. YSK'nın açıklamasına göre, 30 Mart 2014 mahalli idareler genel seçimlerine katılma yeterliliğine sahip 27 siyasi parti bulunmaktaydı. 7 Haziran 2015 milletvekili seçimlerinde bu sayı 31'e yükselmiş, ancak seçimlere 20 parti katılmıştır. Sadece *seçimlere katılan* ya da *katılma yeterliliğine sahip* tüm siyasi partileri incelemek ise, anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesi için ilgili partilerin mali denetimine ilişkin süreklilik gösteren verilere ihtiyaç duyulduğundan mümkün

[1]Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, (Çevrimiçi) http://www.yargitaycb.gov.tr/belgeler/site/documents/SPartiler04062014.pdf, 07.06.2014

olamamaktadır. Bu çalışmada incelenen siyasi partilerin 15 seçim dönemindeki oy oranları toplamı ortalama olarak %80'ler civarında seyretmektedir. Bu oranın %90'ları dahi geçtiği Tablo 59'dan görülebilir. Bu nedenle, aşağıda belirtilen kriterlere göre seçilen 9 partinin Türkiye'deki siyasi partilerin finansman kaynakları ve bunların siyasi-seçimsel rekabet üzerindeki etkisine ilişkin kapsamlı bulgulara ulaşılması için yeterli olacağı düşünülmektedir. Ancak, kapanan ya da kapatılan Halkın Emek Partisi (HEP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP) ve bu çizgideki partilerle benzerlikler gösteren son dönemin Halkların Demokratik Partisi (HDP) gibi, aslında Türk siyasal hayatında önemli etkileri bulunan ve bağımsız adayları ile birlikte düşünüldüğünde ortalama %10 civarında oy oranları olan partilerin incelenememiş olması, bu çalışmanın sınırlılıklarından birini oluşturmuştur.

Çalışmamızda, siyasi partilerin gelir kaynakları ile ilgili temel veri olarak Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti mali denetim kararları (SPMD) kullanılmaktadır. Türkiye'de SPMD kararlarının verilmesi ve yayınlanması ise, denetimi yapılan yıldan ortalama olarak beş yıl sonra olmaktadır. Bu sürecin 10 yıla kadar çıktığı dahi gözlenmiştir[2]. Bu nedenle çalışma kapsamımızdaki çoğu parti ile ilgili olarak son beş yıla ilişkin mali verilere ulaşılamamış olması da inceleme dönemimiz açısından bir sınırlılık yaratmıştır.

SPMD kararlarının oldukça yüzeysel olup, kararlarda sadece belirli gelir ve gider kalemlerinin toplamlarının gösterilmesinin yanında bu denetimin siyasi partilerin beyanları üzerinden yapılıyor olması, bazı partilerin gelir-giderlerine ilişkin gerçek tablonun ortaya konmasına izin vermemektedir. Ayrıca miktarı tespit edilememekle birlikte büyük oranlarda olduğu düşünülen kayıt dışı gelirler ile mali değeri ölçülemeyen aynî kaynaklar ve gönüllülük esasına göre yerine getirilen faaliyetlerdeki insan kaynaklarına ilişkin veriler de hesaplanamamaktadır. Bu sebeple,

[2] ANAP'ın 2000, 2001 ve 2002 yıllarına ilişkin mali denetimleri 4.5.2011 tarihinde karara bağlanmıştır. **Bkz**. E.S. 2001/12 /SPMD) K.S.2011/9 K.T.: 4.5.2011 R.G.:28.06.2011-27978
E.S.2002/11 (SPMD) K.S. 2011/10 K.T.: 4.5.2011
E.S. 2003/31 (SPMD) K.S.2011/11 K.T.: 4.5.2011

çalışma kapsamında toplanan veriler ile siyasi-seçimsel başarı ya da rekabette "paranın etkisi"ni tespit etmekten çok, "*denetlenen paranın etkisi*"ni tespit etmenin amaçladığını söylemek daha doğru olacaktır.

1. Siyasi Partilerin Finansmanının Siyasi Parti Sistemine Etkileri

Çalışmamızın bu bölümünde, siyasi partilerin finansmanı ile ilgili önceki bölümlerde incelediğimiz teorik tartışmalardan hareketle şu önermeler oluşturulmuştur:

- Siyasal pazarlama, seçim kampanyaları ve propaganda tekniklerinin giderek pahalılaşmasına bağlı olarak siyasi rekabetin maliyetleri artmıştır. Siyasi partilerin para harcamadan bu rekabette başarılı olabilmeleri mümkün değildir.
- Hazine yardımının az sayıda partiye yüksek miktarlarda yapılması, yardımı alan partilere büyük bir mali güç kazandırmakta, onları zenginleştirmektedir. Bu güç, partilere hem seçim kampanyaları sırasında hem de seçim dönemleri dışında yaptıkları siyasi-seçimsel faaliyetlerde üstünlük sağlamaktadır. Bu durum yardım alamayan partiler aleyhine siyasi-seçimsel rekabette eşitliği bozmaktadır.
- Hazine yardımı, yardımı alan partiler açısından diğer gelirlerin önemini yitirmesine yol açmıştır.
- Hazine yardımı partilerin üye aidatlarına bağımlılığını azaltmıştır.
- Hazine yardımı, parti sisteminde statükoyu koruyucu bir etki yaratır. Yeni siyasi partilerin siyasal sisteme girişini zorlaştırır.
- Hazine yardımı parti merkez örgütünü mali olarak güçlendirmekte, merkezin yerel örgütlere mali bağımlılığını azaltmaktadır.
- Bağışlar çoğu zaman bir beklenti karşılığında yapıldığı için iktidar ya da iktidara gelme olasılığı yüksek olan partiler, diğer partilere oranla daha fazla ve daha düzenli olarak bağış toplayabilirler.
- "Yasama çoğunluğu" kamusal finansman ile ilgili hukuki düzenlemeler yaparken kendi çıkarına yönelik hareket eder.

Bu önermeler, Türkiye'de 1982 Anayasası döneminde siyasi partilerin toplam gelirleri ve gelir kalemlerini oluşturan bileşenlerin oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulan tablo ve şekiller yardımıyla sınanmaktadır. Bu süreçte aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- Parasal açıdan en güçlü partiler seçimleri kazanmış mıdır? Partilerin oy oranları ile gelir oranları arasında doğrusal bir ilişki var mıdır?
- Hazine yardımı, yardımı alan partilerde diğer gelirlerin önemini yitirmesine neden olmuş mudur?
- Hazine yardımı, yardımı alan partileri zenginleştirmiş midir?
- Hazine yardımı sisteme yeni partilerin girişini engellemiş midir?
- Hazine yardımı, yardım alan partilerin finansmanının neredeyse tamamının devlet eliyle sağlanması yoluyla partileri *devletleştirmiş*[3] midir?
- Hazine yardımı alan partilerde aidatların parti gelirleri içindeki oranı azalmış mıdır?
- İktidar partileri ile iktidara gelme olasılığı yüksek olan partilerin bağış gelirleri diğer partilerden fazla mıdır?
- Türkiye'de siyasi partilerin, hazine yardımı, aidat ve bağış dışındaki "diğer gelir"leri nelerdir? Diğer gelirlerin, partilerin finansmanı içindeki büyüklüğü ve çeşitliliği hazine yardımı alan ve almayan partiler arasında farklılık göstermekte midir?
- Toplam gelir, hazine yardımı, aidat, bağış ve "diğer gelirler" arasında doğrusal ilişki var mıdır?
- Hazine yardımı alan partiler ile almayan partiler arasında parti genel merkez örgütü ile il örgütlerinin parti toplam gelirlerine katkı oranları bakımından fark var mıdır?
- "Yasama çoğunluğu" kamusal finansman ile ilgili hukuki düzenlemelerde kendi çıkarına yönelik hareket etmiş midir?

[3] Ömer Faruk Gençkaya, **Siyasetin Finansmanı ve Siyasi Partiler,** Ekim 2002, (Çevrimiçi), http://genckaya.bilkent.edu.tr/DEVPAR.htm, 20.10.2013; Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı, Sınırlamalar…", s. 2

Aşağıda bu çalışmada incelenmekte olan siyasi partilerin toplam gelirleri ve bu toplamı oluşturan gelir kalemleri ayrı ayrı incelenmektedir. Siyasi partilerin çeşitli gelir kaynakları hazine yardımı, bağışlar, aidatlar ve "diğer gelirler" olmak üzere dört kategoride ele alınmıştır. Ayrıca, her kategoriyi oluşturan gelir kaynağının ilgili siyasi partinin yıllar bazında toplam gelirlerine oranı hesaplanmıştır. Siyasi partilerin gelirlerinin uzun vadeli bir süreçte incelendiği çalışmamızda, parti gelirlerine cari değerleri üzerinden yaklaşmak yanıltıcı olabileceği için partilerin gelirleri reel olarak da hesaplanmış, kıyas ve çıkarımlar reel değerler üzerinden yapılmıştır.

2. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Partilerin Gelir Bileşenleri

Bu çalışmada, siyasi partilerin mali güçleri ile seçim başarıları arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığı, yıllar itibariyle partilerin gelirleri ile ilgili bilgileri içeren tablolar ile yıllar itibariyle seçim sonuçlarını gösteren tabloların karşılaştırılması yoluyla incelenmektedir. 1982 Anayasası döneminde ayrıntılı olarak incelenen partiler, ilgili dönemde yapılmış olan 7 mahalli idareler genel seçimi ile 8 milletvekili genel seçimine katılım ve aldıkları oy oranına göre belirlenmiştir. Tablo 3'te ilgili dönemdeki 15 seçimden *en az birinde %1 oy almış* partiler gösterilmektedir. Bu koşulları sağlayamamış olan partiler "diğer" olarak tabloda yer almakta ve hepsinin oylarının toplam oranı ilgili satırda gösterilmektedir.

Tablo 3. 1982 Anayasası Dönemindeki Milletvekili Genel Seçimleri ve Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Siyasi Partilerin Aldıkları Oy Oranları (%)[4]

	1983	1984	1987	1989	1991	1994	1995	1999	1999	2002	2004	2007	2009	2011	2014	Seçim sayısı
AKP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34,3	41,7	46,6	38,4	49,8	45,4	6
ANAP	45,1	41,5	36,3	21,8	24,0	21,0	19,7	15,1	13,2	5,1	2,5	-	0,8	-	-	12
BDP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,0	-	7,7	2
BBP	-	-	-	-	-	1,3	1,4	1,7	1,5	1,0	1,2	-	2,4	0,8	2,2	9
CHP	-	-	-	-	-	4,6	10,7	11,1	8,7	19,4	18,2	20,9	23,1	26,0	16,9	10
DEHAP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6,2	-	-	-	-	-	1
DTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,7	-	-	1
DSP	-	-	8,5	9,0	10,7	8,8	14,6	18,7	22,2	1,2	2,1	-	2,9	0,3	0,4	12
DYP	-	13,3	19,1	25,1	27,0	21,4	19,2	13,2	12,0	9,5	10,0	-	-	0,2	0,0	12
FP	-	-	-	-	-	-	-	16,5	15,4	-	-	-	-	-	-	2
GP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,2	2,6	3,0	-	-	-	3
HP	30,5	8,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
HADEP	-	-	-	-	-	-	4,2	3,5	4,8	-	-	-	-	-	-	3
IDP	-	-	0,8	0,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
MÇP	-	-	2,9	4,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
MDP	23,3	7,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
MHP	-	-	-	-	-	8,0	8,2	17,2	18,0	8,4	10,5	14,3	16,0	13,0	20,7	10
ÖDP	-	-	-	-	-	-	-	0,8	0,8	0,3	0,0	0,1	0,2	-	0,2	7
RP	-	4,4	7,2	9,8	16,9	19,1	21,4	-	-	-	-	-	-	-	-	6
SP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,5	4,0	2,3	5,2	1,3	3,3	6
SODEP	-	23,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
SHP	-	-	24,7	28,7	20,8	13,6	-	-	-	-	5,2	-	-	-	-	5
YTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,2	-	-	-	-	-	1
YP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,9	-	-	-	-	-	1
Bağımsızlar	1,1	1,6	0,4	0,6	0,1	0,3	0,5	0,2	0,9	1,0	0,7	5,2	0,4	6,6	0,4	
Diğer					0,4 a	1,8 b	0,2 c	2,0 ç	2,6 d	1,7 e	1,3 f	7,5 g	5 h	2,2 ı	2,8 i	
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Seçime Katılan Parti Sayısı	3	6	7	7	6	13	12	20	20	18	20	14	19	15	26	

Kaynak: YSK'nin de 2011 öncesine ilişkin seçim sonuçları hakkında kaynak olarak gösterdiği **TÜİK'in** resmi internet sitesi üzerinden; http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menusecim.zul ve http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul seçim menülerinden ilgili yıl aralıklarının seçilmesi yoluyla oluşturulan tablolardan derlenmiştir.

Not: Mahalli idareler genel seçimleri ile ilgili oy oranları "il genel meclisi seçimi" sonuçları oranıdır.

[4]**Not:** Beyaz dolgulu sütunlar, milletvekili genel seçim sonuçlarını, gri dolgulu sütunlar mahalli idareler genel seçimleri sonuçlarını göstermektedir. **(a)** Sosyalist Parti'yi, **(b)** Demokrat Parti (DP), İşçi Partisi (İP), Millet Partisi (MP), Sosyalist Birlik P.,Yeniden Doğuş Partisi'ni (YDP), **(c)** İP, MP, Yeni Demokrasi Hareketi, YDP, Yeni Parti'yi, **(ç)** İP, Demokrasi ve Barış Partisi (DBP), Değişen Türkiye Partisi (DEPAR), Emeğin Partisi (EMEP), Demokrat Türkiye P.,(DTP), YDP, Demokrat Halk P., DP, Liberal Demokrat Parti (LDP), Barış Partisi (BP), MP, Sosyalist İktidar Partisi'ni (SİP), **(d)** MP, ÖDP, DBP, DP, DEPAR, EMEP, DTP, LDP, BP, SİP, İP ve YDP'yi, **(e)** MP, LDP, Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Türkiye Komünist Parti (TKP) ve İP'yi, **(f)** MP, LDP, BTP, TKP, İP, Emeğin Partisi, DP, Aydınlık Türkiye Partisi'ni (ATP), **(g)** ATP, BTP, İP, Halkın Yükselişi Partisi (HYP), DP, LDP, Emek Partisi, TKP'yi, **(h)** MP, LDP, BTP, TKP, İP, EMEP, DP, Hak ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR), BDP, HYP'yi **(ı)** DP, Emek P., Hak ve Eşitlik P. (HEPAR), Halkın Sesi P., LDP, Milliyetçi ve Muhafazakâr P., MP, TKP'yi, **(i)** BTP, Hür Dava P., Halkların Demokratik Partisi, İP, HAKPAR, LDP, TKP, MP, HEPAR, Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma P., Yurt Partisi'ni kapsamaktadır.

Tabloda görülen sonuçlara göre, bu çalışmada incelenen partilerin sürekliliğine ilişkin olarak *15 seçimden en az 6 seçime katılmış* olmak birinci kriter olarak belirlenmiştir. Siyasal etkileri bakımından ise *temsil gücü en az %1* olan partilerin ayrıntılı olarak incelenmesine karar verilmiştir. Buna göre söz konusu partiler Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Büyük Birlik Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi ve Saadet Partisi'dir. ÖDP toplamda 7 seçime katılmış olmakla birlikte, bu seçimlerin hepsinde oy oranı %1'in altında kaldığı için ayrıntılı olarak incelenmesine gerek görülmemiştir.

Aşağıda, sayılan partilerin yıllar itibariyle cari gelirlerine ilişkin gösterilen verilerin tamamı, AYM'nin SPMD kararlarından derlenmiştir. Tablolardaki gri dolgulu satırlar seçim yıllarına işaret etmektedir. 2005 yılı öncesine ait cari gelir verileri milyon Türk Lirası olup, kıyaslamalarda kolaylık sağlamak amacıyla 2005 yılı öncesine ilişkin cari gelirlerden 6'şar "0" atılmıştır. Partilere ilişkin cari gelir verileri, Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in[5] 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine, 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği dizin kullanılarak; reel gelirler olarak yeniden hesaplanmıştır. Aşağıda, siyasi partilerin derlenen cari gelir verileri ve hesaplanan reel gelirlerinin toplamları ile bu toplamlar içinde hazine yardımı, aidatlar, bağışlar ve diğer gelirlerin oransal dağılımları, her parti için ayrı ayrı tablo ve grafikler yardımıyla gösterilmektedir. Siyasi partilerin hazine yardımı, aidat ve bağışlar dışında kalan gelirlerinin hepsi, "diğer gelirler" başlığında toplanmıştır.

2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

Tablo 4'de, AKP'nin kurulduğu 2001 yılından, -Aralık 2014 itibariyle mali denetimi tamamlanmış ve yayınlanmış olan- 2009 yılına dek toplam gelir, genel merkez (GM) ve il örgütü (İÖ) gelir bileşenleri gösterilmektedir.

[5] İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Tablo 4. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Gelir	**1.023.315**	**28.354.430**	**48.604.869**	**111.418.327**	**69.649.354**	**78.517.855**	**223.884.117**	**103.722.567**	**151.403.101**
GM + İÖ Toplam	**1.023.315**	**34.974.782**	**48.604.869**	**115.271.696**	**73.343.983**	**88.294.213**	**257.531.523**	**114.881.861**	**151.403.101**
GM Toplam Gelir	**754.422**	**22.013.900**	**29.842.491**	**66.505.644**	**48.537.636**	**56.065.002**	**190.372.861**	**68.792.445**	**95.488.862**
Devlet Yardımı	159.961	11.333.586	22.539.820	52.788.795	31.765.048	40.073.577	141.216.258	45.685.556	88.489.059
Bağış ve Yardımlar	315.839	11.646	3.178	39.956	1.362	10.472	10.050	7.457.027	840.474
Aidatlar	7.500	2.590.797	0	0	0	0	7.862.108	150.000	0
Satış gelirleri	266.617	2.533.173		4.943.187	943.660	1.437.336	4.674.831	617.074,48	1.991.324
Malvarlığı Gelirleri	4.506	1.076.138	4.333.054	4.152.678	3.854.520	3.056.593	4.225.803	2.042.746	4.070.699
Alacaklar		272.573		830.892	2.622.174	2.506.791	3.084.119	4.859.044	
Borçlar		4.108.394		274.061	560.927	4.330.350	28.888.278	6.271.942	
Önceki yıldan devreden nakit		86.632	64.297	3.474.985	8.786.431	4.615.776	280.068	1.256.670	
Sair gelirler		961	2.902.142	1.092	3.514	34.107	131.346	452.385	97.306
SPMD'de belirtilmeyen								617.074	
İÖ Toplam Gelir	**268.892**	**12.960.882**	**18.762.378**	**48.766.052**	**24.806.347**	**32.229.212**	**67.158.662**	**46.089.416**	**55.914.239**
Bağış ve Yardımlar	100.528	4.236.738		9.164.663	4.473.987	5.956.436	16.081.158	12.221.085	21.685.179
Aidatlar	131.412	1.096.076	7.381.571	10.901.293	1.320.424	1.601.319	1.102.806	13.228.057	12.083.250
Malvarlığı gelirleri		14.282		264.267	157.328	22.491	45.134	130.536	13.566
Sair gelirler	1.155	916.179	2.288.645	919.494	543.194	472.772	1.324.956	1.099.713	1.729.004
Satış ve faaliyet gelirleri	0	191.352	0	580.884	238.721	47.720	100.349	269.326	136.809
GM Yardımları	36.952	3.971.817	9.092.161	20.081.315	12.216.317	16.985.661	41.941.718	9.189.079	20.266.431
Önceki yıldan devreden nakit		21.301	359.591	3.118.966	2.486.919	1.507.777	1.453.540	4.685.446	
Sayım ve tesellüm noksanları	1			0					
Alacaklar		1.180		155.862	235.756	189.027	349.871	378.822	
Borçlar		2.511.958		3.579.308	3.133.702	5.446.009	4.759.128	4.887.352	

AYM'nin AKP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)
Not: 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır

2003 yılına ilişkin SPMD kararında İl Örgütü gelirlerinden "aidat ve bağışlar" birlikte gösterilmiştir.

Alacaklar, borçlar, gelecek yıla devrolan nakit, önceki yıldan devreden nakit gibi gelirlerle ilgili kayıt sistemi nedeniyle, AKP'nin bazı yıllarda ilan edilen "Toplam Gelir"i ile GM + İÖ Toplam Geliri farklı olmaktadır. Hesaplamaların denk olabilmesi için ilerleyen bölümlerde, partinin toplam geliri olarak GM+İÖ Toplamı kullanılmaktadır. Not: 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

AKP'nin İÖ gelirleri içinde GM yardımlarının ağırlığı dikkat çekmektedir. Bu noktada, hazine yardımının parti genel merkezine yapılması nedeniyle partilerin "merkezileştiği" eleştirisi akla gelmektedir. Çünkü çalışmamızın ikinci bölümünde değinilen bu görüşe göre, hazine yardımı sayesinde mali sıkıntısı kalmayan GM'nin karar alma sürecindeki özerkliği artacak; İÖ'lerden mali destek beklentisinde olmayacak; aksine İÖ'lere mali destekte bulunarak onları iyice kontrolüne alacaktır. AKP örneğinde, İÖ toplam gelirlerinin ortalama yarısını oluşturan gelir kaynağı GM yardımlarıdır. Bu durum farklı bir bakış açısıyla, GM'nin hazine yardımından pay vererek İÖ'lere önem verdiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yine, parti disiplini bakımından da olumlu karşılanabilir.

AKP'nin gelir bileşenleri ile ilgili dikkat çekici bir diğer husus ise banka, mevduat, faiz, repo gibi gelirlerinin bulunmayışıdır. Ayrıca, İÖ'de düzenli olarak aidat geliri beyan edilmiş olmasına rağmen, GM'de aidat gelirlerinin düzensiz ve oransal olarak az olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 5. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

Yıl	Aidat	Bağış	Diğer Gelirler	Hazine Yardımı	GM + İÖ Toplam Gelir
2001	138.912	416.367	308.075	159.961	**1.023.315**
2002	3.686.872	4.248.384	15.705.940	11.333.586	**34.974.782**
2003	7.384.749		18.680.299	22.539.820	**48.604.869**
2004	10.901.293	9.204.619	42.376.989	52.788.795	**115.271.696**
2005	1.320.424	4.475.349	35.783.163	31.765.048	**73.343.983**
2006	1.601.319	5.966.908	40.652.410	40.073.577	**88.294.213**
2007	8.964.914	16.091.208	91.259.143	141.216.258	**257.531.523**
2008	13.378.057	19.678.112	36.140.136	45.685.556	**114.881.861**
2009	12.083.250	22.525.653	28.305.139	88.489.059	**151.403.101**

Tablo 4'deki verilerden oluşturulmuştur. Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı esas alınmıştır.

Tablo 5'te, AKP'nin kuruluşundan bir yıl sonra (2002) gelirlerini yaklaşık otuz beş katına çıkardığı görülmektedir. Seçim yılları olan 2004 ve 2007 yıllarında da cari gelirlerdeki artış dikkat çekici boyuttadır.

Tablo 6. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	Aidat (%)	Bağış (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y. (%)	%
2001	14	41	30	16	100
2002	11	12	45	32	100
2003	15		38	46	100
2004	9	8	37	46	100
2005	2	6	49	43	100
2006	2	7	46	45	100
2007	3	6	35	55	100
2008	12	17	31	40	100
2009	8	15	19	58	100
Ortalama	**8**	**14**	**37**	**42**	**101**
Ortalaması hesaplanan yıl sayısı (n)	8	8	9	9	

Tablo 5'teki verilerden oluşturulmuştur.
Aidat ve bağışların ortalama hesabına 2003 yılı dahil edilmemiştir.

Parti gelirleri içinde en büyük oranı hazine yardımı alırken, "diğer gelirler" de hazine yardımı seviyesine yakın seyretmektedir. Kuruluş yılında "bağış" gelirleri ilk sırada yer alırken, daha sonraları bağışların parti toplam geliri içindeki oranı azalmıştır. Oransal olarak %2'lere kadar düşen aidatların ortalamasının %8 olması, parti gelirleri içinde hazine yardımının payı arttıkça, aidatların önemini yitirdiği yönündeki önerme ile uyuşmaktadır.

Tablo 7. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasında Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987= 100)

	Cari Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer G.	Reel Diğer G.	Artış Oranı (%)
2001	1.023.314	630	-	162362,37	159.961	99		138.911	86	-	416.367	256		308.074	190	-
2002	34.974.782	14.945	2271	234018,09	11.333.586	4.843	4816	3.686.872	1.575	1741	4.248.383	1.815	608	15.705.940	6.711	3437
2003	48.604.868	16.953	13	286697,69	22.539.820	7.862	62	veri yok			veri yok			18.680.299	6.516	-3
2004	115.271.696	36.600	116	314948,68	52.788.794	16.761	113	10.901.293	3.461		9.204.618	2.923		42.376.989	13.455	107
2005	73.343.983	22.097	-40	331925,30	31.765.048	9.570	-43	1.320.424	398	-89	4.475.349	1.348	-54	35.783.163	10.780	-20
2006	88.294.213	23.859	8	370071,92	40.073.577	10.829	13	1.601.319	433	9	5.966.908	1.612	20	40.652.410	10.985	2
2007	257.531.523	65.514	175	393093,84	141.216.258	35.924	232	8.964.914	2.281	427	16.091.208	4.093	154	91.259.143	23.216	111
2008	114.881.861	26.095	-60	440243,16	45.685.556	10.377	-71	13.378.057	3.039	33	19.678.112	4.470	9	36.140.136	8.209	-65
2009	151.403.101	32.662	25	463551,13	88.489.059	19.089	84	12.083.250	2.607	-14	22.525.653	4.859	9	28.305.139	6.106	-26

Tablo 5'teki verilerle oluşturulmuştur.

Notlar: 2005 ve öncesi yıllarda, cari gelirlerle ilgili verilerden 6'şar "0" atılmıştır.

Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

AKP'nin 2001-2009 yılları arasında reel gelirlerindeki gelişime bakıldığında, 2007 yılında tavan noktasına ulaştığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeninin milletvekili genel seçimi yıllarında üç katı olarak ödenen hazine yardımı olduğu, Tablo 4, 5 ve 7'den anlaşılabilir. AKP'nin toplam reel gelirinde %175'lik bir artış olan 2007 yılında, reel hazine yardımı %232, reel aidat %427, reel bağış %154 oranında artmıştır. 2004 ve 2007 seçimlerinden bir yıl sonrasına gelen 2005 ve 2008 yıllarında parti reel gelirlerinin sırasıyla -%40 ve -%60 oranında azalması da hazine yardımının seçim dönemindekine kıyasla azalmış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan, 2005 ve 2008 yıllarının gelirlerine bakıldığında, 2008 yılındaki aidat ve bağış gelirleri hariç, tüm gelir kalemlerinde reel olarak bir azalış olduğu görülmektedir. 2008 yılındaki azalışın temel nedeni, aynı yıl parti hakkında açılan kapatma davasında AYM'nin partinin hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesine karar vermesi ile doğrudan ilgilidir. AKP'nin 2001-2009 yılları arasındaki toplam reel gelirleri ve bunu oluşturan gelir kalemlerinin dağılımı Grafik 1'den daha net görülebilir.

Grafik 1. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

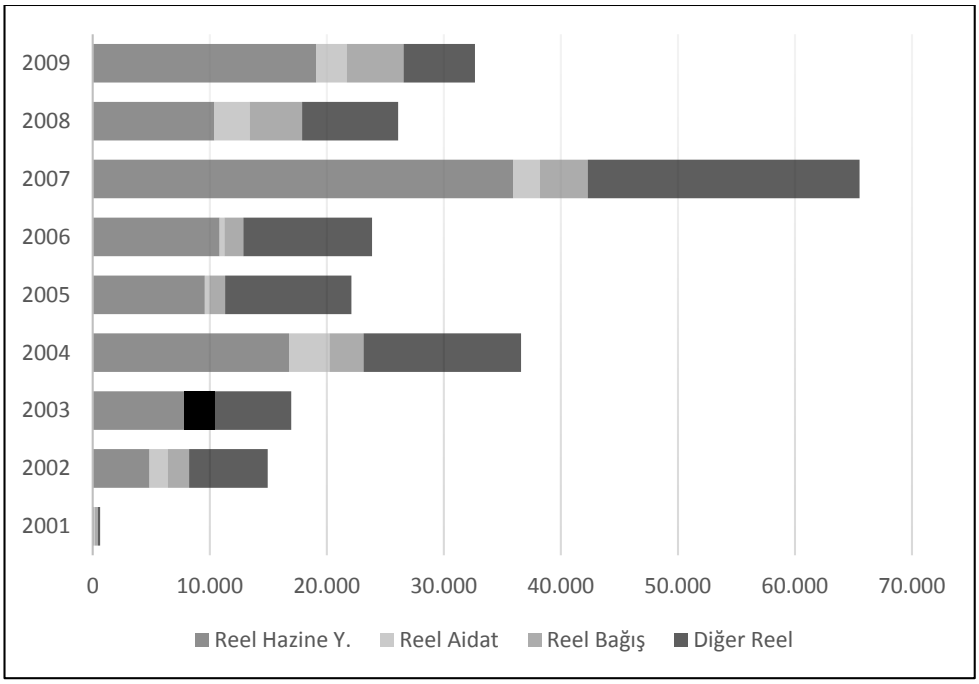

Tablo 7'teki verilerden oluşturulmuştur.
Not: 2003 yılı gelirlerinde görülen siyah kısım, SPMD kararında birlikte verildiği için ayrı ayrı oranları tespit edilemeyen "aidat ve bağış" gelirlerini ifade etmektedir.

Grafik 1'de görüldüğü gibi, seçim yılları olan 2007 ve 2004'te partinin gelir artışı dikkat çekicidir. 2007 yılında partiye yapılmış olan reel hazine yardımının -2004 yılı hariç tutulduğunda- 2001-2009 yılları arasındaki parti toplam reel gelirlerinden fazla olduğu; 2004'teki toplam reel gelire ise çok yaklaşmış olduğu görülmektedir. AKP'nin 2007 yılında elde ettiği hazine yardımının 2001-2009 yılları arasında kendi imkânları ile elde ettiği tüm gelirlerden fazla olması, hazine yardımının partileri zenginleştirdiği önermesiyle uyuşmaktadır.

Tablo 8'de, AKP'nin 2001-2009 yılları arasındaki gelir bileşenlerinin birbirleriyle olan korelasyonları gösterilmektedir.

Tablo 8. AKP'nin 2001-2009 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	**Aidat**	**Bağış**	**Diğer G.**
Toplam G.	0,986**	0,566	0,690	0,925**
Hazine Y.		0,510	0,683	0,877**
Aidat			0,833*	0,356
Bağış				0,413

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.
Not: Toplam G., Hazine Y. ve Diğer G. için n= 9, Aidat ve Bağış için n= 8
Korelasyonlar reel değerler üzerinden hesaplanmıştır.

2001-2009 yılları için AKP'nin toplam geliri ile hazine yardımı ve toplam gelir ile "diğer gelirler"i arasında pozitif yönlü ve çok güçlü doğrusal bir ilişki vardır. Hazine yardımı ile "diğer gelirler", aidat ile bağışlar arasında ise orta düzeyde ve pozitif yönlü doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, biri artarken diğeri de artmakta, biri azalırken diğeri de azalmaktadır.

Tablo 9. Yıllara göre AKP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	2001	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**Ortalama**
GM (%)	74	63	61	58	66	63	74	60	63	65
İÖ (%)	26	37	39	42	34	37	26	40	37	35

Tablo 4'deki verilerden, AKP'nin ilgili yıllarda, GM ve İÖ gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

AKP'nin 2001-2009 yılları arasındaki toplam gelirleri içinde GM gelirlerinin %65 ortalama ile İÖ'lerden daha büyük bir orana sahip olduğu görülmektedir. GM'nin en büyük orana sahip olduğu yıllardan biri olan 2001 yılı, AKP'nin en büyük gelir kaynağının bağışlar olduğu kuruluş yılıdır. GM gelirlerinin toplam gelir içinde %74 ile en büyük ortalamaya sahip olduğu diğer yıl olan 2007 ise AKP'nin hem hazine yardımı, hem toplam gelirler açısından en üst seviyeye ulaştığı yıldır.

2.2. Anavatan Partisi

Tablo 10'da ANAP'ın 1983-2006 yılları arasındaki döneme ilişkin AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış olan SPMD kararlarından derlenen toplam gelir ve gelir bileşenleri gösterilmektedir.

Tablo 10. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Toplam Gelir	**821**	**1.606**	**2.098**	**4.225**	**14.712**	**14.587**	**27.149**	**32.206**	**103.482**	**48.935**	**95.452**	**307.486**
GM + İÖ Toplam	**821**	**1.606**	**2.098**	**4.225**	**14.712**	**14.587**	**27.149**	**32.206**	**103.482**	**48.935**	**95.452**	**307.486**
GM Toplam Gelir	**343**	**698**	**1.097**	**2.311**	**9.292**	**10.109**	**17.918**	**21.602**	**71.470**	**26.435**	**51.930**	**197.809**
Hazine yardımı	0	350	497	738	4.023	2.369	7.983	6.928	40.705	17.877	37.250	148.018
Aidatlar	51	8	4	1	978	44	3.676	42	7.966	1.726	1.236	1.544
Bağışlar	214	243	5	892	3.793	2.024	1.028	5.562	15.861	4.192	1.148	7.879
Parti Malvarlığı Gelirleri		11	241	248	462	1.147	3.025	3.972	4.170	1.440	8.830	39.429
Faiz/ banka mevduat gelirleri												
Satış gelirleri (bayrak, rumuz, yayın vb.)	78				9	18	10		40			
Balo, eğlence, konferans vb. faaliyet g.		53	61									
Sair gelirler												
Önceki yıldan devreden nakit mevcudu			256	319		3.054	2.142	4.888	1.054			
Borç ve yasal kesintiler		31	32	113	26	1.452	54	202	1.673	1.202	3.466	940
SPMD'de belirtilmeyen miktar								7				
İÖ Toplam Gelir	**478**	**908**	**1.001**	**1.914**	**5.420**	**4.479**	**9.231**	**10.604**	**32.013**	**22.500**	**43.522**	**109.677**
Aidatlar	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	0	0	0	0	8.478
Bağışlar	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	1.685	8.582	10.700	23.215	51.190
Satış gelirleri (bayrak, rumuz, yayın vb.)												
Balo, eğlence, konferans vb. faaliyet g.												21.934
Faiz/ banka mevduat gelirleri												
Sair gelirler							8.598	2.809	4.219	5.356	14.307	
Önceki yıldan devreden nakit mevcudu			30	104	132	611	29			1.144	843	5.485
GM yardımı								5.379	15.050	3.899	3.610	17.304
Parti Malvarlığı Gelirleri												
Borçlanma			54	103	170	231	340	731	887	1.003	935	
Teşkilatlardan yardım									3.275	398	612	5.284
SPMD'de belirtilmeyen miktar			917	1.707	5.118	3.636	264					

AYM'nin ANAP'a ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)

Notlar: 1983-1989 SPMD Kararlarında, İl Örgütüne ilişkin verilerde sadece toplam gelir miktarları gösterilmektedir.

2003 yılına ilişkin SPMD kararında GM'de "bağış ve malvarlığı geliri", İÖ'de "bağış ve diğer gelirler" birlikte verilmiştir.

Alacaklar, borçlar, gelecek yıla devrolan nakit, önceki yıldan devreden nakit gibi gelirlerle ilgili kayıt sistemi nedeniyle, Parti'nin bazı yıllarda ilan edilen "Toplam Gelir"i ile GM + İÖ Toplam Geliri farklı olmaktadır. Hesaplamaların denk olabilmesi için ilerleyen bölümlerde, partinin toplam geliri olarak GM+İÖ Toplamı kullanılmaktadır.

Tablo 10'un Devamı

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam Gelir	**852.559**	**725.163**	**1.308.935**	**3.031.401**	**9.427.770**	**4.214.977**	**7.546.442**	**26.528.297**	**4.445.552**	**3.035.783**	**8.177.606**	**23.559.560**
GM + İÖ Toplam	**852.559**	**725.163**	**1.308.935**	**3.031.401**	**9.807.800**	**4.504.928**	**7.872.811**	**27.898.857**	**4.445.552**	**3.035.783**	**8.962.691**	**24.330.172**
GM Toplam Gelir	**560.746**	**462.146**	**864.504**	**2.212.057**	**7.113.209**	**2.594.161**	**5.396.327**	**21.344.150**	**2.491.716**	**1.168.952**	**6.625.318**	**14.568.014**
Hazine yardımı	430.253	253.440	598.840	1.032.960	5.113.152	2.124.292	3.282.504	17.203.965	0	0	5.353.629	8.755.700
Aidatlar	58.340	6.450	10.540	16.590	229.560	52.050	69.200	307.088	0	0	7.100	0
Bağışlar	6.250	0	500	0	12.850	900	1.000	86.221	1.337.336	491.505	493.568	38.517
Parti Malvarlığı Gelirleri	63.464	54.535	242.703	894.642	1.248.960	395.659	1.902.450	2.701.909		562.321	78.442	954.497
Faiz/ banka mevduat gelirleri										5.256		
Satış gelirleri (bayrak, rumuz, yayın vb.)												
Balo, eğlence, konferans vb. faaliyet g.												
Sair gelirler												
Önceki yıldan devreden nakit mevcudu	1.000	108.564		219.169	315.116		13.819		1.022.266		49.262	4.113.118
Borç ve yasal kesintiler	1.439	39.157	11.920	48.695	193.571	21.261	127.353	1.044.967	132.114	109.871	643.316	706.181
SPMD'de belirtilmeyen miktar												
İÖ Toplam Gelir	**291.813**	**263.018**	**444.431**	**819.345**	**2.694.591**	**1.910.767**	**2.476.484**	**6.554.707**	**1.953.836**	**1.866.831**	**2.337.373**	**9.762.158**
Aidatlar	14.966	15.115	21.439	48.568	164.238	155.048	156.827	137.576	0	23.345	81.764	438.560
Bağışlar	99.516	111.656	161.795	368.884	740.989	1.088.303	1.344.898	1.605.263		1.426.086	1.851.163	2.274.122
Satış gelirleri (bayrak, rumuz, yayın vb.)					11.818	16.121	8.083					4.715
Balo, eğlence, konferans vb. faaliyet g.					61.552	86.987	22.316	60.050	1.700.860	212.110	8.500	22.324
Faiz/ banka mevduat gelirleri												
Sair gelirler	16.841	23.773	56.145	84.849								
Önceki yıldan devreden nakit mevcudu	16.688	34.456	18.267	20.147	19.962	42.011	171.421	30.255	123.816		109.193	41.578
GM yardımı	105.494	41.041	130.168	201.771	1.081.142	190.397	516.580	3.866.740		7.800	5.000	1.941.000
Parti Malvarlığı Gelirleri	10.969	13.807	14.220	21.923	155.836	47.067	10.694	35.080		0	121.495	4.815.058
Borçlanma		13.578	37.346	62.207	186.460	268.690	199.016	325.593	129.160	183.435	141.769	64.431
Teşkilatlardan yardım	27.338	9.591	5.050	10.996	272.594	16.143	46.649	494.150		14.056	18.489	160.370

ANAP'ın 1983-2006 dönemine ilişkin gelir bileşenleri ile ilgili dikkat çekici noktalardan biri, toplam gelirler içinde %10-20 aralığında seyreden "parti malvarlığından sağlanan gelirler"dir. 1983-1989 yılının İÖ gelirleri ile ilgili net veriler olmamakla birlikte, mevcut verilerden görüldüğü kadarıyla; ANAP sadece 2004 yılında faiz/banka mevduat geliri beyan etmiştir. Turgut Özal yönetimindeki ANAP'ın iktidar olduğu dönemde, serbest piyasa ekonomisi söylem ve eylemleri dikkat çekmekteyken; gelirleri içinde neredeyse hiç banka mevduat, faiz, repo geliri gibi gelirlerin yer almayışı dikkat çekmektedir. AKP gibi, ANAP'ın da İÖ gelirleri içinde GM yardımlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Tablo11'de, ANAP'ın 1983-2006 dönemine ilişkin hazine yardımı, aidat ve bağışlar dışında kalan gelirlerinin "diğer gelirler" olarak toplandığı haliyle temel gelir bileşenleri görülmektedir.

Tablo 11. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

	Aidat	Bağış	Diğer Gelirler	Hazine Yardımı	GM+ İÖ Toplam Gelir
1983	Eksik veri / Veri yok			0	821
1984				350	1.606
1985				497	2.098
1986				738	4.225
1987				4.023	14.712
1988				2.369	14.587
1989				7.983	27.149
1990	42	7.246	17.996	6.928	32.206
1991	7.966	24.443	30.369	40.705	103.482
1992	1.726	14.892	14.441	17.877	48.935
1993	1.236	24.363	32.604	37.250	95.452
1994	10.022	59.069	90.375	148.018	307.486
1995	73.306	105.766	243.234	430.253	852.559
1996	21.565	111.656	338.502	253.440	725.163
1997	31.979	162.295	515.821	598.840	1.308.935
1998	65.158	368.884	1.564.399	1.032.960	3.031.401
1999	393.798	753.839	3.547.012	5.113.152	9.807.800
2000	207.098	1.089.203	1.084.335	2.124.292	4.504.928
2001	226.027	1.345.898	3.018.382	3.282.504	7.872.811
2002	444.664	1.691.484	8.558.744	17.203.965	27.898.857
2003	0	4.445.552		0	4.445.552
2004	23.345	1.917.590	1.094.848	0	3.035.783
2005	88.864	2.344.732	1.175.466	5.353.629	8.962.691
2006	438.560	2.312.639	12.823.273	8.755.700	24.330.172

Tablo 10'daki verilerden oluşturulmuştur.
Notlar: Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır. 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

Tablo 11'de gri satırlar olarak görülen seçim yıllarında parti gelirlerinde artış; hatta deyim yerindeyse 2002 yılında olduğu gibi "sıçrayış" göze çarpmaktadır. 2003 ve 2004 yılında ise hem hazine yardımı almamış olmanın etkisi hem de diğer gelirlerdeki azalış nedeniyle parti gelirleri büyük oranda azalmaktadır.

Tablo 12. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	Aidat (%)	Bağış (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y. (%)	%
1983	Eksik veri / Veri yok			0	
1984				22	
1985				24	
1986				17	
1987				27	
1988				16	
1989				29	
1990	0	22	56	22	100
1991	8	24	29	39	100
1992	4	30	30	37	100
1993	1	26	34	39	100
1994	3	19	29	48	100
1995	9	12	29	50	100
1996	3	15	47	35	100
1997	2	12	39	46	100
1998	2	12	52	34	100
1999	4	8	36	52	100
2000	5	24	24	47	100
2001	3	17	38	42	100
2002	2	6	31	62	100
2003	0	100		0	100
2004	1	63	36	0	100
2005	1	26	13	60	100
2006	2	10	53	36	100
Ortalama	**3**	**21**	**36**	**38**	**98**
Ortalama Hesaplanan Yıl Sayısı (n)	17	16	16	24	

Tablo 11'deki verilerden oluşturulmuştur.

ANAP gelirleri içinde aidatların ortalama oranı %3 olup, çok düşük seviyededir. Partinin yardıma hak kazandığı yıllarda hazine yardımının en büyük

orandaki gelir kalemini oluşturduğu, ikinci sırada "diğer gelirler"in geldiği görülmektedir. Ancak hazine yardımı ile "diğer gelirler"in ortalaması birbirine çok yakındır. Hazine yardımı almadığı 2004 yılında ise ilk sıradaki gelir kalemini bağışlar oluşturmaktadır.

Tablo 13. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Cari Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer G.	Reel Diğer G.	Artış Oranı (%)
1983	821	3.385	-	24,25	0	0	-									-
1984	1.605	4.464	32	35,95	350	975	-									
1985	2.098	3.813	-15	55,03	497	903	-7									
1986	4.224	5.644	48	74,84	738	986	9									
1987	14.712	14.712	161	100,00	4.023	4.023	308									
1988	14.587	8.614	-41	169,35	2.369	1.399	-65									
1989	27.149	9.136	6	297,16	7.983	2.686	92									
1990	32.205	6.848	-25	470,29	6.928	1.473	-45	42	9		7.246	1.541		17.996	3.826	
1991	103.482	13.853	102	747,00	40.705	5.449	270	7.966	1.066	11714	24.443	3.272	112	30.369	4.065	6
1992	48.934	4.001	-71	1223,00	17.877	1.462	-73	1.726	141	-87	14.892	1.218	-63	14.441	1.181	-71
1993	95.452	4.652	16	2051,83	37.250	1.815	24	1.236	60	-57	24.363	1.187	-2	32.604	1.589	35
1994	307.486	7.259	56	4236,09	148.018	3.494	92	10.022	237	293	59.069	1.394	17	90.375	2.133	34
1995	852.558	10.751	48	7929,95	430.253	5.426	55	73.306	924	291	105.766	1.334	-4	243.234	3.067	44
1996	725.163	5.142	-52	14102,91	253.440	1.797	-67	21.565	153	-83	111.656	792	-41	338.502	2.400	-22
1997	1.308.934	5.113	-1	25602,04	598.840	2.339	30	31.979	125	-18	162.295	634	-20	515.821	2.015	-16
1998	3.031.401	6.740	32	44977,45	1.032.960	2.297	-2	65.158	145	16	368.884	820	29	1.564.399	3.478	73
1999	9.807.800	14.018	108	69966,70	5.113.152	7.308	218	393.798	563	289	753.839	1.077	31	3.547.012	5.070	46
2000	4.504.927	4.295	-69	104877,84	2.124.292	2.025	-72	207.098	197	-65	1.089.203	1.039	-4	1.084.335	1.034	-80
2001	7.872.811	4.849	13	162362,37	3.282.504	2.022	0	226.027	139	-30	1.345.898	829	-20	3.018.382	1.859	80
2002	27.898.856	11.922	146	234018,09	17.203.965	7.352	264	444.664	190	36	1.691.484	723	-13	8.558.744	3.657	97
2003	4.445.551	1.551	-87	286697,69	0	0	-	0	0	-	veri yok			veri yok		
2004	3.035.783	964	-38	314948,68	0	0	-	23.345	7	-	1.917.590	609		1.094.848	348	
2005	8.962.691	2.700	180	331925,30	5.353.629	1.613	-	88.864	27	261	2.344.732	706	16	1.175.466	354	2
2006	24.330.172	6.574	143	370071,92	8.755.700	2.366	47	438.560	119	343	2.312.639	625	-12	12.823.273	3.465	878

Tablo 10'daki verilerden oluşturulmuştur.

Notlar: 2005 ve öncesi yıllarda, cari gelirlerle ilgili verilerden 6'şar sıfır atılmıştır.

Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

Tablo 13'ten ANAP'ın 1991 yılında aidat gelirinin reel artış oranının aşırı bir seviyede olduğu görülmektedir. Ancak, bunun nedeni 1990 yılında beyan edilen aidat gelirinin çok düşük olmasıdır. 1990 yılına ilişkin SPMD kararının yayınlanması sırasında sehven yazım hatası yapılmış olması muhtemeldir. Çünkü 1990 yılına ilişkin toplamı verilen gelirler bileşenlerine bölündüğünde 6.946.000 TL'lik bir miktar açıkta kalmaktadır. Bu nedenle, aidat gelirindeki bu aşırı artışa ilişkin veri şüphelidir. Bu noktada, AYM'nin SPMD kararlarının yayınlanması ile ilgili özensizliğinin pek çok kararda hissedildiğini belirtmek gerekir. Grafik 2'de görüleceği gibi, ANAP'ın 1983-1989 dönemine ilişkin GM verileri tam olmasına rağmen, İÖ gelirleri ile ilgili ayrıntılı verilerin bulunmayışı, ilgili yıllarda ayrı ayrı gelir kalemlerinin parti toplam geliri içindeki oranlarını tespit etmeyi olanaksız kılmaktadır.

Grafik 2. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

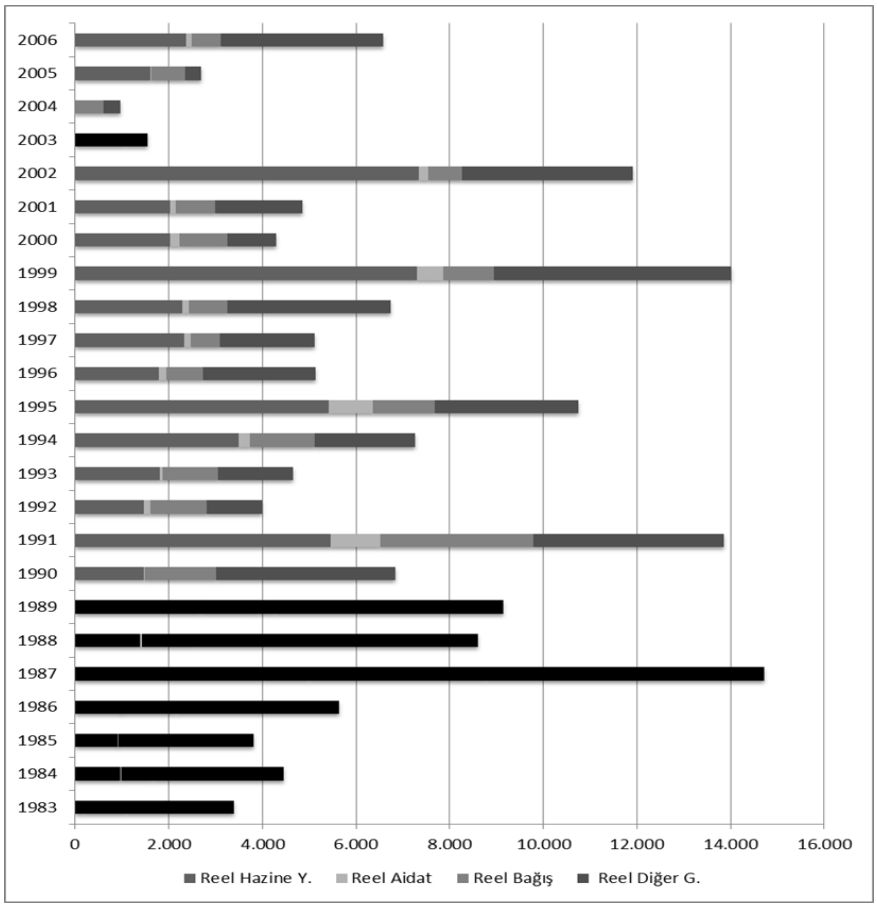

Tablo 13'teki verilerden oluşturulmuştur.
Gelir bileşenlerinin oranlarının tam olarak tespit edilemediği yıllarda, ilgili çubuklar siyah olarak gösterilmektedir.

ANAP'a ilişkin Tablo 10, 11, 13 ve Grafik 2'deki verilere göre; seçim yıllarında Parti'nin toplam gelirlerinin büyük ölçüde arttığı görülmektedir. Özellikle seçim yılları olan 1987, 1991, 1995, 1999 ve 2002 yıllarında Parti'nin toplam reel gelirlerindeki büyük artışlar dikkat çekmektedir. Parti'nin 1985, 1986, 1988 ve 1990'da yok denecek kadar az aidat geliri bulunduğu; veri bulunabilen yıllarda, hazine yardımı ile "diğer gelirler"in başa baş gittiği görülmektedir.

Tablo 14'de ANAP'ın 1983-2006 yılları arasındaki gelir bileşenlerinin birbirleriyle olan korelasyonları gösterilmektedir.

Tablo 14. ANAP'ın 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	**Aidat**	**Bağış**	**Diğer G.**
Toplam G.	0,865**	0,781**	0,543*	0,873**
Hazine Y.		0,693**	0,323	0,721**
Aidat			0,722**	0,513*
Bağış				0,367

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Not: Toplam G. ve Hazine Y. İçin n=24, Aidat için n= 17, Bağış ve Diğer G. için n= 16

ANAP'ın 1983-2006 yılları arasındaki tüm gelir kalemlerinin, toplam gelir ile orta düzeyde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani biri artar ya da azalırken, diğeri de artmakta ya da azalmaktadır. Ayrıca, hazine yardımı ile aidat ve hazine yardımı ile "diğer gelirler", aidat ile bağış ve aidat ile "diğer gelirler" arasında da orta seviyede, pozitif yönlü doğrusal ilişkiler kurulmuştur.

Tablo 15. Yıllara göre ANAP'ın Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Parti Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1983	42	58
1984	43	57
1985	52	48
1986	55	45
1987	63	37
1988	69	31
1989	66	34
1990	67	33
1991	69	31
1992	54	46
1993	54	46
1994	64	36
1995	66	34
1996	64	36
1997	66	34
1998	73	27
1999	73	27
2000	58	42
2001	69	31
2002	77	23
2003	56	44
2004	39	61
2005	74	26
2006	60	40
Ortalama	61	39

Tablo 10'daki verilerden, ANAP'ın ilgili yıllarda, GM ve İÖ gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

ANAP'ın kuruluşunun ilk iki yılı ve 2004 yılı hariç tutulmak üzere; parti gelirleri içinde GM'nin payı yüksektir. Parti'nin veri elde edilebilen 24 yıllık ortalamasına göre, GM gelirlerinin toplam gelire oranı %61'ken, İÖ ortalaması %39'dur.

2.3. Büyük Birlik Partisi

Tablo 16'da BBP'nin, Aralık 2014 itibariyle AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış SPMD kararlarından derlenen cari gelir verileri yer almaktadır.

Tablo 16. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam Gelir	**5.326**	**20.963**	**24.420**	**45.689**	**100.961**	**196.680**	**574.820**	**334.866**	**443.758**	**2.039.145**	**1.174.172**	**1.043.176**	**868.547**
GM Toplam Gelir	**1.538**	**13.663**	**13.327**	**19.329**	**51.589**	**96.291**	**426.607**	**113.114**	**102.018**	**1.366.756**	**808.254**	**583.999**	**377.642**
Hazine yardımı	955	12.705	12.310	17.097	48.182	83.076	411.226	0	0	1.133.366	0	0	0
Bağışlar	571	0	30	108	0	0	0	85.210	98.650	157.004	2.850	3.890	19.930
Aidatlar	0	0	50	116	0	375	0	0	0	0	0	0	0
Banka mevduat/ faiz gelirleri					2.962								
Satış (bayrak, flama, rumuz vb.)	13											0	
Sair gelirler		432	610	612		10.151				76.012	152.877	7.372	
Önceki yıldan devreden nakit		525	326	1.395	445	2.689	15.381	27.904	3.368	374	652.527	572.738	332.130
Borç													
Parti Malvarlığı Gelirleri													25.583
Belirtilmeyenler													
İÖ Toplam Gelir	**3.788**	**7.300**	**11.093**	**26.360**	**49.372**	**100.389**	**148.213**	**221.753**	**341.740**	**672.389**	**365.918**	**459.177**	**490.905**
Bağışlar	2.605	4.209	6.632	14.865	33.233	60.054	96.647	135.767	196.590	405.615	249.718	335.605	301.245
Aidatlar	1.004	1.482	3.483	6.267	13.347	25.923	37.349	74.342	126.036	211.730	101.709	103.965	149.791
Banka mevduat/ faiz gelirleri													
Satış (bayrak, flama, rumuz vb.)	31	187	331	340	373	3.024	1.558	5.931	13.335	13.711	1.615	4.214	13.679
Balo, konser vb.faaliyet gelirleri	119	382	245	609	526	4.455	1.272						600
Sair gelirler			32										
Önceki yıldan devreden nakit		106	199	279	716	3.028	2.607	2.828	5.059	7.092	9.323	8.528	24.377
GM yardımı		763		3.680		3.904	8.770	2.485	720	34.241	1.175	6.865	1.213
Parti Malvarlığı Gelirleri		4	7				10	400			390		
Borç													
Yayın satış	9	45	70	127	138						200		
Kimlik kartı, makbuz, defter satış	5	18	34	140	128						1.090		
Teşkilatlardan yardım	14	105	60	53	911						699		

AYM'nin BBP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır)

Tablo 16'nın Devamı

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Toplam Gelir	**1.032.453**	**1.063.513**	**873.396**	**1.443.184**	**1.181.045**	**1.659.096**
GM Toplam Gelir	**306.034**	**283.701**	**206.472**	**178.655**	**155.116**	**552.412**
Hazine yardımı	0	0	0	0	21.000	0
Bağışlar	1.260	115.904	202.096	115.710	134.116	279.337
Aidatlar	0	0	0	59.550	0	0
Banka mevduat/ faiz gelirleri						
Satış (bayrak, flama, rumuz vb.)						
Sair gelirler						188
Önceki yıldan devreden nakit	304.774	167.797	4.376	1.565		8.366
Borç						264.522
Parti Malvarlığı Gelirleri						
Belirtilmeyenler				1.840		
İÖ Toplam Gelir	**726.420**	**779.812**	**666.924**	**1.264.529**	**1.025.930**	**1.106.683**
Bağışlar	488.455	449.869	410.271	652.065	476.211	534.815
Aidatlar	197.017	275.747	223.864	575.933	501.510	514.520
Banka mevduat/ faiz gelirleri						
Satış (bayrak, flama, rumuz vb.)	16.851		2.795	11.227	11.187	14.368
Balo, konser vb.faaliyet gelirleri	1.750		6.900			13.500
Sair gelirler		38.131		503		
Önceki yıldan devreden nakit	21.196	16.065	18.094	22.150	13.362	7.668
GM yardımı	1.150		1.550			
Parti Malvarlığı Gelirleri						
Borç						5.954
Yayın satış			2.800	2.425	7.800	7.550
Kimlik kartı, makbuz, defter satış			650	225	15.060	5.560
Teşkilatlardan yardım					800	2.750

BBP'nin malvarlığı geliri yok denecek kadar azdır. GM'nin İÖ'lere yaptığı yardım ise miktar olarak da, oransal olarak da oldukça düşüktür. Öte yandan, Parti'nin toplam gelirleri daha önce incelediğimiz AKP ve ANAP'a kıyasla oldukça düşüktür. GM'nin kısıtlı gelirleri ile yapacağı harcamalarda önceliği kendine verdiği söylenebilir. BBP'nin 1997 yılı dışında banka mevduat, faiz vb. gelirleri bulunmamaktadır. BBP'ye ilişkin incelenen 19 yıllık mali denetim kararında, GM+İÖ gelirleri toplamının -daha önce incelediğimiz AKP ve ANAP'tan farklı olarak- parti toplam gelirine denk olduğu görülmektedir. Yine, her gelir kalemiyle ilgili verilerin net olarak ilgili SPMD kararlarında belirtilmesi de kayıtların düzenli tutulduğu izlenimi vermektedir.

Tablo 17. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

	Aidat	Bağış	Diğer Gelirler	Hazine Yardımı	GM+İÖ Toplam Gelir
1993	1.004	3.176	190	955	5.326
1994	1.482	4.209	2.567	12.705	20.963
1995	3.533	6.662	1.914	12.310	24.420
1996	6.383	14.973	7.236	17.097	45.689
1997	13.347	33.233	6.199	48.182	100.961
1998	26.298	60.054	27.252	83.076	196.680
1999	37.349	96.647	29.598	411.226	574.820
2000	74.342	220.977	39.547	0	334.866
2001	126.036	295.240	22.482	0	443.758
2002	211.730	562.619	131.431	1.133.366	2.039.145
2003	101.709	252.568	819.895	0	1.174.172
2004	103.965	339.494	599.717	0	1.043.176
2005	149.791	321.174	397.582	0	868.547
2006	197.017	489.715	345.720	0	1.032.453
2007	275.747	565.773	221.993	0	1.063.513
2008	223.864	612.368	37.165	0	873.396
2009	635.483	767.775	39.936	0	1.443.184
2010	501.510	610.327	48.209	21.000	1.181.045
2011	514.520	814.151	330.425	0	1.659.096

Tablo 14'teki verilerden oluşturulmuştur. Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır. 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

Tablo 17'de BBP'nin düzenli olarak hazine yardımı alamadığı görülmektedir. 1999 ve 2002 yılı haricinde BBP'nin toplam gelirlerinde önemli artış ya da azalışlar yaşanmamıştır. 1999 ve 2002'deki gelir artışları hazine yardımından kaynaklanmıştır. BBP'nin yıllara göre toplam geliri ve gelir kalemlerine ilişkin verilerin reel değerleri Tablo 18'de görülmektedir.

Tablo 18. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

Yıllar	Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Diğer Cari	Reel Diğer	Artış Oranı (%)
1993	5.326	260		2051,83	955	47		1.004	49		3.176	155		190	9	
1994	20.963	495	91	4236,09	12.705	300	545	1.482	35	-29	4.209	99	-36	2.567	61	553
1995	24.420	308	-38	7929,95	12.310	155	-48	3.533	45	27	6.662	84	-15	1.914	24	-60
1996	45.689	324	5	14102,9	17.097	121	-22	6.383	45	2	14.973	106	26	7.236	51	113
1997	100.961	394	22	25602	48.182	188	55	13.347	52	15	33.233	130	22	6.199	24	-53
1998	196.680	437	11	44977,5	83.076	185	-2	26.298	58	12	60.054	134	3	27.252	61	150
1999	574.820	822	88	69966,7	411.226	588	218	37.349	53	-9	96.647	138	3	29.598	42	-30
2000	334.866	319	-61	104878	0	0		74.342	71	33	220.977	211	53	39.547	38	-11
2001	443.758	273	-14	162362	0	0		126.036	78	10	295.240	182	-14	22.482	14	-63
2002	2.039.145	871	219	234018	1.133.366	484		211.730	90	17	562.619	240	32	131.431	56	306
2003	1.174.172	410	-53	286698	0	0		101.709	35	-61	252.568	88	-63	819.895	286	409
2004	1.043.176	331	-19	314949	0	0		103.965	33	-7	339.494	108	22	599.717	190	-33
2005	868.547	262	-21	331925	0	0		149.791	45	37	321.174	97	-10	397.582	120	-37
2006	1.032.453	279	7	370072	0	0		197.017	53	18	489.715	132	37	345.720	93	-22
2007	1.063.513	271	-3	393094	0	0		275.747	70	32	565.773	144	9	221.993	56	-40
2008	873.396	198	-27	440243	0	0		223.864	51	-28	612.368	139	-3	37.165	8	-85
2009	1.443.184	311	57	463551	0	0		635.483	137	170	767.775	166	19	39.936	9	2
2010	1.181.045	241	-23	489861	21.000	4	0	501.510	102	-25	610.327	125	-25	48.209	10	14
2011	1.659.096	312	29	531879	0	0		514.520	97	-6	814.151	153	23	330.425	62	531

Tablo 16'daki verilerden oluşturulmuştur.

Notlar: 2005 ve öncesi yıllarda, cari gelirlerle ilgili verilerden 6'şar sıfır atılmıştır.

Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

BBP'nin 1999 ve 2002 yılında toplam reel gelirlerinde önemli artışlar görülmemekte, toplam gelirler küçük oranlarda inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Bu durum Parti'nin aidat, bağış ve "diğer gelirler"i için de söylenebilir. 1999 ve 2002'deki gelir artışının ise hazine yardımındaki artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum Grafik 3'e bakıldığında daha net anlaşılabilir.

Grafik 3. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

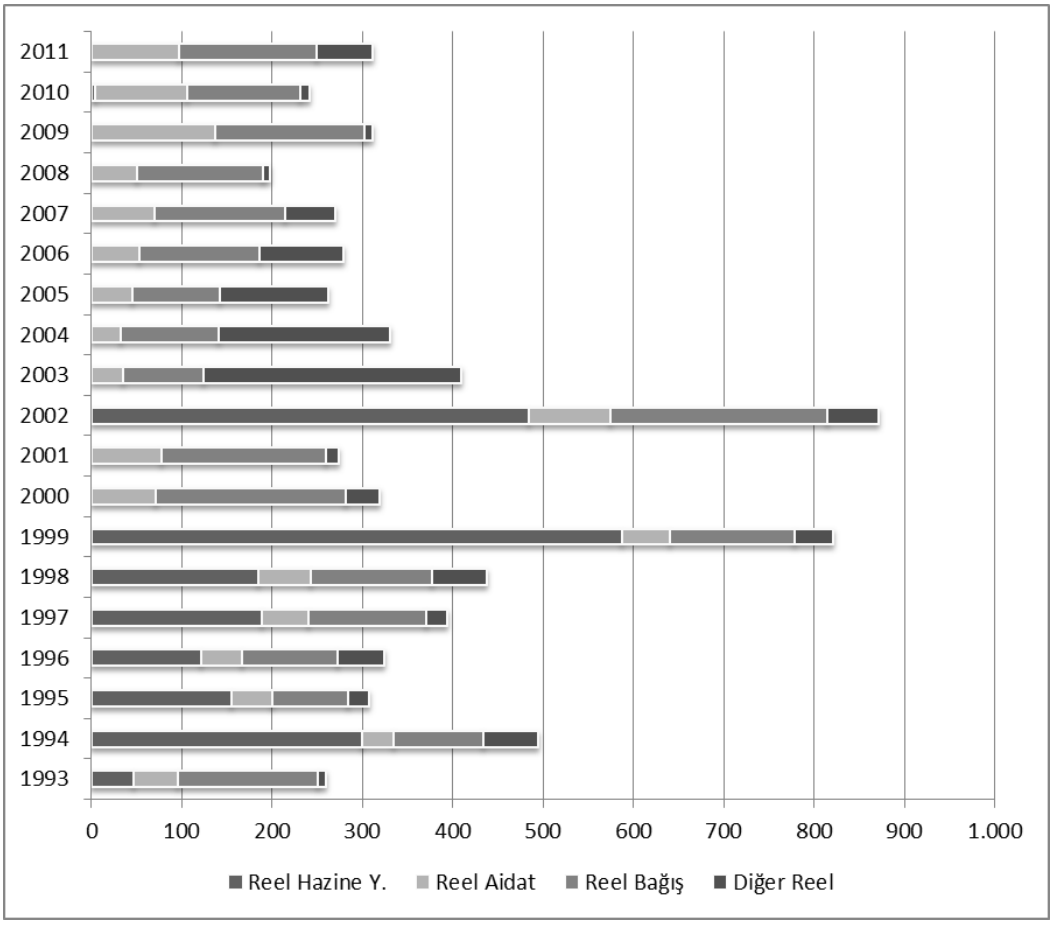

Tablo 18'deki verilerden oluşturulmuştur.

BBP'nin 1999 ve 2002 yılında aldığı hazine yardımının, 1993-2011 yılları arasında kendi imkânları ile elde ettiği gelirlerin tamamının toplamından daha fazla olduğu görülmektedir. BBP, daha önce incelediğimiz partilere kıyasla, aidat ve bağış gelirlerinin yıllar bazında düzenli oluşu ve toplam gelirlerinin görece olarak düşüklüğü ile dikkat çekmektedir.

Tablo 19. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı

	Aidat (%)	Bağış (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y (%)	(%)
1993	19	60	4	18	100
1994	7	20	12	61	100
1995	14	27	8	50	100
1996	14	33	16	37	100
1997	13	33	6	48	100
1998	13	31	14	42	100
1999	6	17	5	72	100
2000	22	66	12	0	100
2001	28	67	5	0	100
2002	10	28	6	56	100
2003	9	22	70	0	100
2004	10	33	57	0	100
2005	17	37	46	0	100
2006	19	47	33	0	100
2007	26	53	21	0	100
2008	26	70	4	0	100
2009	44	53	3	0	100
2010	42	52	4	2	100
2011	31	49	20	0	100
Ortalama (19 yıllık)	**20**	**42**	**18**	**20**	**100**

Tablo 17'deki verilerden oluşturulmuştur.

BBP'nin toplam gelirleri içinde aidatların 19 yıllık ortalaması %20, bağışların %42, diğer gelirlerin %18, hazine yardımının %20'dir. Büyük partilere kıyasla oldukça düşük miktarlarda olsa da BBP'nin 9 yıl hazine yardımı aldığı görülmektedir. Sadece bu yılların ortalaması incelendiğinde, hazine yardımı almış olduğu yıllarda hazine yardımının toplam gelirler içindeki ortalama oranı %43'e yükselmektedir. 2003 ve 2004 yılında en yüksek orana yükselen "diğer gelirler"deki artışın nedeni, Tablo 16'ya bakılarak anlaşılabilir. Bu artışın nedeni, ilgili yıllarda "önceki yıldan devreden nakit"teki artıştır. Bu durum, BBP'nin 2002 yılında, toplam gelirinin %56'sı oranına denk gelen miktarda almış olduğu hazine yardımını harca(ya)madığı olarak yorumlanabilir.

Tablo 20. BBP'nin 1993-2011 Yılları Arasındaki Gelir Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Toplam G.	Hazine Y	Aidat	Bağış	Diğer G.
Toplam G.		0,929**	-0,006	0,325	0,069
Hazine Y.			-0,115	0,178	-0,163
Aidat				0,587**	-0,455
Bağış					-0,412

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. **Not:** Tüm gelir bileşenleri için n= 19

Hazine yardımı ile toplam gelir arasında pozitif yönlü güçlü bir doğrusal ilişki bulunmaktadır. Aidat ile bağış gelirleri arasında ise pozitif yönlü orta düzey bir doğrusal ilişki bulunmaktadır.

Tablo 21. Yıllara göre BBP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1993	29	71
1994	65	35
1995	55	45
1996	42	58
1997	51	49
1998	49	51
1999	74	26
2000	34	66
2001	23	77
2002	67	33
2003	69	31
2004	56	44
2005	43	57
2006	30	70
2007	27	73
2008	24	76
2009	12	88
2010	13	87
2011	33	67
Ortalama	42	58

Tablo 16'daki verilerden, BBP'nin ilgili yıllarda, GM ve İÖ gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

BBP'nin 1993-2011 dönemine ilişkin 19 yıllık gelir ortalamalarına bakıldığında; İÖ'nün %58 ile toplam gelirler içindeki payının GM'den daha yüksek olduğu görülmektedir. Üstelik Tablo 16'da görüldüğü ve daha önce de belirttiğimiz üzere, İÖ gelirleri içinde GM yardımının katkısı oldukça düşüktür.

Tablo 21, Tablo 19 ile birlikte değerlendirildiğinde, BBP'nin hazine yardımına hak kazandığı yıllarda, hazine yardımının toplam gelirler içindeki oranı ilk sırada yer alırken, aynı yıllarda GM'nin toplam gelir içindeki oranı İÖ'ye kıyasla büyük olmaktadır. Partinin hazine yardımı almadığı yıllarda İÖ'nün toplam gelirler içindeki payı artarken, bu yıllarda öne çıkan gelir kalemi çoğunlukla bağışlar olmaktadır. Bu durum, hazine yardımının partileri -özellikle de parti merkezlerini- zenginleştirdiği önermesiyle uyuşmaktadır. Ancak unutulmaması gereken nokta, BBP'nin hazine yardımına hak kazandığı yıllarda bile, hazine yardımının dağıtılış kriterleri nedeniyle, oy oranı yüksek olan partilerden çok daha düşük miktarda yardım aldığı ve yukarıda incelediğimiz partilerin toplam gelirlerinden çok daha düşük toplam gelirlere sahip olduğudur.

2.4. Cumhuriyet Halk Partisi

Tablo 22'de CHP'nin, Aralık 2014 itibariyle AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış SPMD kararlarından derlenen cari gelir verileri yer almaktadır. Yayınlanmış en son kararın 2009'a; yani günümüzden 5 yıl geriye ait olması, AYM'nin mali denetim kararları verme sürecinin uzun olduğunun bir göstergesidir.

Tablo 22. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam Gelir	**10.605**	**53.447**	**134.223**	**824.595**	**728.782**	**991.382**	**2.243.092**	**5.690.593**	**4.740.126**	**5.254.105**	**23.634.372**
GM Toplam Gelir	**5.906**	**24.440**	**94.887**	**613.084**	**538.950**	**643.621**	**1.402.961**	**3.648.267**	**2.981.237**	**3.032.728**	**16.396.630**
Hazine yardımı	0	12.789	50.821	280.636	106.749	252.231	435.082	2.007.456	1.399.436	2.162.441	11.339.657
Aidatlar	0	0	0	26.638	3.050	0	0	615.426	246.618	37.691	2.210.312
Bağışlar	1.156	10	13	0	26.038	3.666	558	119	10.123	7.440	5.064
Banka mevduat/faiz gelirleri	0	5.191	15.365	78.882	29.784	175.839	383.062	781.377	328.064	553.839	2.299.217
Malvarlığı ve kira gelirleri	3.897	1.845	20.014	6.716	73.127	18.480	420.171	11.472	21.971	3.802	115.540
Satış (üye kartı, defter makbuz, bayrak vb.)	53	200	13	1			2	2.232	901	818	103.144
Balo, konser vb. faaliyet gelirleri							3.874	2.458	4.437	10.854	6.251
Sair gelirler				2.500	1.020	2.846	4.545	6.406	12.076	3.835	832
Borç	799		277	123.880	149.717	145.103	18.083	66.137	556.071	228.957	271.315
Önceki yıldan devreden alacak tahsili ve nakit		4.406	8.384	93.831	149.466	45.457	137.583	155.183	401.540	23.050	45.299
SPMD'de belirtilmeyen miktar											
İÖ Toplam Gelir	**4.699**	**29.007**	**39.336**	**211.510**	**189.831**	**347.761**	**840.131**	**2.042.326**	**1.758.889**	**2.221.377**	**7.237.743**
Aidatlar	veri yok	4.482	8.918	81.328	31.813	64.439	121.599	476.295	451.818	419.345	607.893
Bağışlar ve yardımlar	veri yok	11.808	20.993		64.358	109.865	258.682	720.588	557.247	767.728	3.344.522
Banka mevduat/faiz gelirleri		133	391	282	1.244	4.333	11.590	38.315	7.775	12.657	30.481
Malvarlığı gelirleri		21	0	498	1.086	3.519	12.022	9.776	77.264	20.967	29.217
Satış (üye kartı, defter makbuz, bayrak vb.)		588	664	3.630	4.303	4.189	8.724	15.706	16.500	29.826	43.759
Balo, konser vb. faaliyet gelirleri		8.030	4.914	33.667	40.938	117.805	296.542	189.984	319.578	528.832	853.541
Sair gelirler											
Genel Merkez yardımı				71.597	6.382	10.192	42.970	411.864	148.070	143.355	1.846.016
Teşkilatlardan yardım											
Borç		3.372	2.813	18.410	28.581	27.230	72.919	137.847	100.740	262.846	429.391
Önceki yıldan devreden nakit, varlıklar ve alacaklar		573	644	2.098	11.128	6.190	15.084	41.950	79.897	35.822	52.922

AYM'nin CHP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)
1992 yılına ilişkin SPMD kararında İÖ gelirleri toplamı verilmekte, ayrıntılı olarak hangi gelir kaleminden ne kadar gelir elde edildiği belirtilmemektedir.
1995 yılına ilişkin SPMD kararında, aidat ve bağış gelirleri birlikte verilmiştir.

Tablo 22'nin Devamı

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Gelir	**27.509.084**	**72.548.866**	**56.002.525**	**48.621.269**	**133.535.255**	**70.559.032**	**128.246.170**
GM Toplam Gelir	**21.626.494**	**51.628.983**	**41.939.287**	**33.978.990**	**92.640.898**	**48.306.540**	**74.755.666**
Hazine yardımı	12.748.976	29.858.405	17.756.281	22.666.423	79.859.379	20.471.032	49.860.840
Aidatlar	43.590	6.823.354	2.630	2.409	5.835.263	10.252.361	1.998.139
Bağışlar	2.560	1.682	0	0	0	194	0
Banka mevduat/faiz gelirleri	3.750.540	6.082.592	4.184.161	1.641.682	4.520.764	3.196.405	2.408.183
Malvarlığı ve kira gelirleri	0	19.073	18.200	249	9.666		
Satış (üye kartı, defter makbuz, bayrak vb.)	1.350	640					
Balo, konser vb. faaliyet gelirleri	883						
Sair gelirler	10.470	10.552	8.453	29.764	17.197	14.019	14.209
Borç	126.702	337.197	801.312	100.001			
Önceki yıldan devreden alacak tahsili ve nakit	4.941.423	8.495.489	19.165.250	9.538.462	2.398.630	14.372.529	20.474.293
SPMD'de belirtilmeyen miktar			3.000				
İÖ Toplam Gelir	**5.882.590**	**20.919.882**	**14.066.238**	**14.642.280**	**40.894.357**	**22.252.492**	**53.490.504**
Aidatlar	646.265	966.147	1.107.586	1.502.723	808.645	845.929	1.023.963
Bağışlar ve yardımlar	2.320.412	2.942.970	2.216.244	2.816.420	4.543.303	4.623.692	5.661.269
Banka mevduat/faiz gelirleri	51.254	185.259	343.868	26.009	63.549	70.834	51.829
Malvarlığı gelirleri	6.580	241.199	246.055	382.847	318.331	288.454	199.748
Satış (üye kartı, defter makbuz, bayrak vb.)	24.556	132.585	25.664	43.101	5.500	11.835	58.250
Balo, konser vb. faaliyet gelirleri	1.173.122	820.275	1.877.222	1.909.874	1.197.410	2.207.902	1.982.160
Sair gelirler							
Genel Merkez yardımı	892.812	14.787.950	6.567.216	6.002.124	33.315.835	12.418.280	41.447.700
Teşkilatlardan yardım							
Borç	495.088	453.761	744.627	1.279.292			
Önceki yıldan devreden nakit, varlıklar ve alacaklar	272.501	389.737	937.756	676.890	641.784	1.785.566	1.065.586
SPMD'de belirtilmeyen miktar				3.000			2.000.000

CHP'nin hem GM hem İÖ'de düzenli olarak banka mevduat/ faiz gelirlerine sahip olduğu görülmektedir. 1995 yılı sonrasında İÖ gelirleri içinde GM yardımının düzenli ve önemli oranlarda (bazı yıllarda İÖ toplam gelirinin yarısından fazla) olduğu dikkat çekmektedir. CHPnin hem GM hem İÖ'de gelir bileşenleri çeşitlilik göstermekte; düzenli denilebilecek şekilde sair gelirler, mal varlığı, satış, balo, konser vb. etkinlik geliri gibi gelirleri bulunmaktadır. Ayrıca düzenli olarak her yıl "önceki yıldan devreden nakit" beyan edilmiştir. Aşağıdaki tabloda, CHP'nin 1992-2009 dönemine ilişkin gelir bileşenleri yer almaktadır.

Tablo 23. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

	Aidat	Bağış	Diğer Gelirler	Hazine Yardımı	GM+İÖ Toplam Gelir
1992	eksik veri /veri yok			0	10.605
1993	4.482	11.818	24.535	12.789	53.447
1994	8.918	21.005	53.478	50.821	134.223
1995	107.966		435.993	280.636	824.595
1996	34.863	90.396	496.775	106.749	728.782
1997	64.439	113.531	561.182	252.231	991.382
1998	121.599	259.241	1.427.171	435.082	2.243.092
1999	1.091.721	720.707	1.870.708	2.007.456	5.690.593
2000	698.436	567.369	2.074.885	1.399.436	4.740.126
2001	457.036	775.168	1.859.460	2.162.441	5.254.105
2002	2.818.205	3.349.586	6.126.925	11.339.657	23.634.372
2003	689.855	2.322.971	11.747.282	12.748.976	27.509.084
2004	7.789.501	2.944.651	31.956.309	29.858.405	72.548.866
2005	1.110.216	2.216.244	34.922.785	17.756.281	56.002.525
2006	1.505.131	2.816.420	21.633.295	22.666.423	48.621.269
2007	6.643.909	4.543.303	42.488.665	79.859.379	133.535.255
2008	11.098.290	4.623.886	34.365.825	20.471.032	70.559.032
2009	3.022.102	5.661.269	69.701.958	49.860.840	128.246.170

Tablo 22'deki verilerden oluşturulmuştur.
Notlar: Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır. 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

Gri satırlar olarak görülen seçim yıllarında, bütün gelir kalemlerinde önemli oranlarda artış olduğu görülmektedir. Özellikle 1999 ve 2004 yılında aidat gelirinde büyük artışlar dikkat çekmektedir. İlgili yıla ilişkin SPMD kararında, bu konuda bir ayrıntı verilmemiş olmakla birlikte, bu artışın nedeninin aday adaylığı aidatı ve milletvekili aidatı olması muhtemeldir. Dolayısıyla, bu artışın doğrudan parti üyelerinden gelen aidatların artışından kaynaklanıp kaynaklanmadığı şüphelidir.

Tablo 24. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Cari Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer	Reel Diğer	Artış Oranı (%)
1992	10.604	867	-	1223,00	0	0	-	veri yok		-	veri yok			veri yok		-
1993	53.446	2.605	200	2051,83	12.789	623	-	4.482	218	-	11.818	576		24.535	1.196	
1994	134.222	3.169	22	4236,09	50.821	1.200	92	8.918	211	-4	21.005	496	-14	53.478	1.262	6
1995	824.594	10.398	228	7929,95	280.635	3.539	195	veri yok			veri yok			435.993	5.498	336
1996	728.781	5.168	-50	14102,91	106.748	757	-79	34.863	247		90.396	641		496.775	3.522	-36
1997	991.382	3.872	-25	25602,04	252.231	985	30	64.439	252	2	113.530	443	-31	561.181	2.192	-38
1998	2.243.092	4.987	29	44977,45	435.082	967	-2	121.599	270	7	259.241	576	30	1.427.171	3.173	45
1999	5.690.592	8.133	63	69966,70	2.007.456	2.869	197	1.091.721	1.560	477	720.707	1.030	79	1.870.708	2.674	-16
2000	4.740.126	4.520	-44	104877,84	1.399.436	1.334	-53	698.436	666	-57	567.369	541	-47	2.074.885	1.978	-26
2001	5.254.104	3.236	-28	162362,37	2.162.440	1.332	0	457.036	281	-58	775.168	477	-12	1.859.460	1.145	-42
2002	23.634.372	10.099	212	234018,09	11.339.656	4.846	264	2.818.205	1.204	328	3.349.586	1.431	200	6.126.925	2.618	129
2003	27.509.083	9.595	-5	286697,69	12.748.976	4.447	-8	689.855	241	-80	2.322.971	810	-43	11.747.282	4.097	57
2004	72.548.866	23.035	140	314948,68	29.858.405	9.480	113	7.789.501	2.473	928	2.944.651	935	15	31.956.309	10.147	148
2005	56.002.525	16.872	-27	331925,30	17.756.281	5.349	-44	1.110.216	334	-86	2.216.244	668	-29	34.922.785	10.521	4
2006	48.621.269	13.138	-22	370071,92	22.666.423	6.125	14	1.505.131	407	22	2.816.420	761	14	21.633.295	5.846	-44
2007	133.535.255	33.970	159	393093,84	79.859.379	20.316	232	6.643.909	1.690	316	4.543.303	1.156	52	42.488.665	10.809	85
2008	70.559.032	16.027	-53	440243,16	20.471.032	4.650	-77	11.098.290	2.521	49	4.623.886	1.050	-9	34.365.825	7.806	-28
2009	128.246.170	27.666	73	463551,13	49.860.840	10.756	131	3.022.102	652	-74	5.661.269	1.221	16	69.701.958	15.037	93

Tablo 23'teki verilerden oluşturulmuştur.

2005 ve öncesi yıllarda, cari gelirlerle ilgili verilerden 6'şar sıfır atılmıştır.

*Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100)

Tablo 23'te, 1999 ve 2004 yıllarında aidat gelirlerinde göze çarpan cari artış, Tablo 24'te reel olarak da net şekilde görülmektedir. İlgili yıllarda reel aidat gelirlerindeki artış oranı % 477 ve %928'dir. Seçim yıllarında CHP'nin tüm gelir bileşenlerinin reel artış oranı pozitif yönlüyken, seçim olmayan yılların çoğunda ise reel gelirlerde düşük miktarda da olsa azalış görülmektedir.

Grafik 4. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

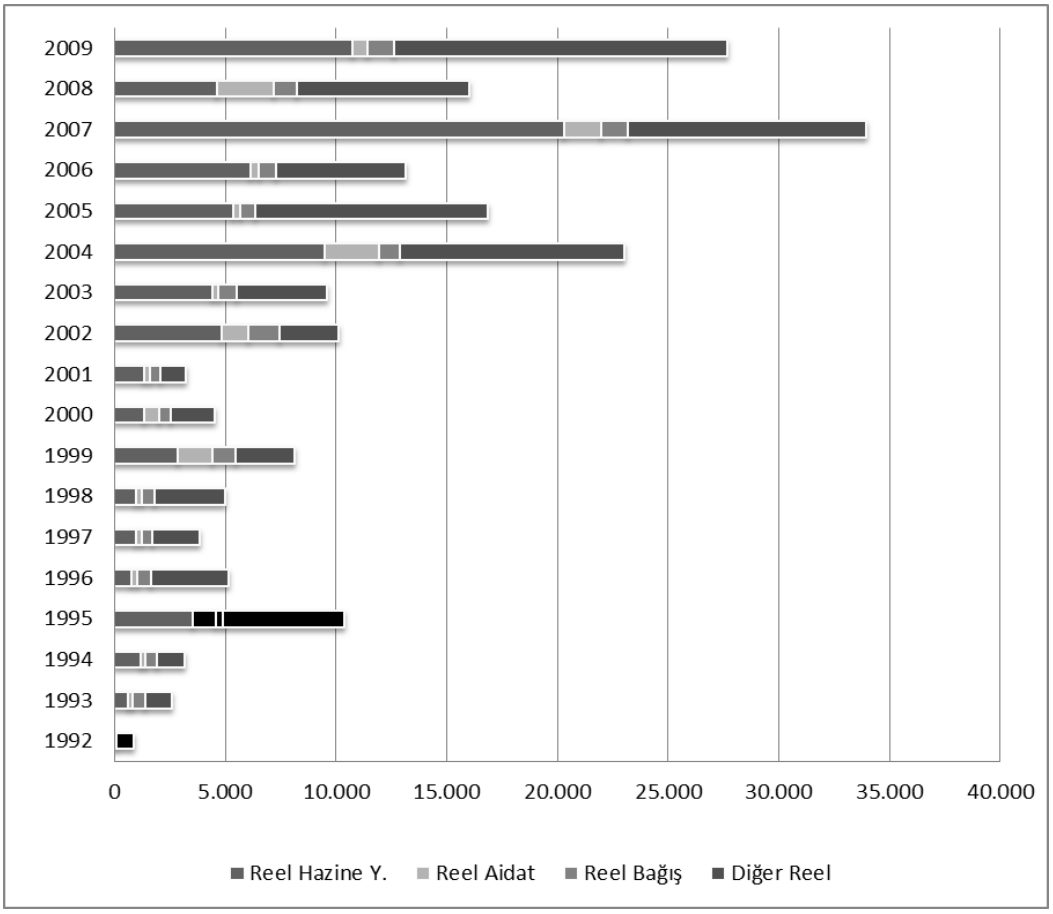

Tablo 24'teki verilerden oluşturulmuştur. Oranların tam olarak tespit edilemediği yıllarda, ilgili kısımlar siyah gösterilmektedir.

Seçim yılları olan 1995, 1999 ve 2002 yıllarında partinin görece olarak toplam reel gelirleri artmışken, özellikle yine seçim yılları olan 1995, 2004, 2007 ve 2009 yıllarında bu artışlar oldukça büyük oranlarda gerçekleşmiştir. Bu durum, CHP'nin mali bakımdan giderek güçlendiğini göstermektedir. Grafik 4 dikkatle incelendiğinde, 2000'li yıllara kadar olan dönemde diğer gelirlerin toplam gelir içindeki payının daha

yüksek olduğu, 2000'lerde ise dönem dönem hazine yardımı oranının öne geçtiği görülmektedir.

Tablo 25. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı

	Aidat	Bağış	Diğer G.	Hazine Y.	%
1992	100			0	
1993	8	22	46	24	100
1994	7	16	40	38	100
1995	13		53	34	100
1996	5	12	68	15	100
1997	6	11	57	25	100
1998	5	12	64	19	100
1999	19	13	33	35	100
2000	15	12	44	30	100
2001	9	15	35	41	100
2002	12	14	26	48	100
2003	3	8	43	46	100
2004	11	4	44	41	100
2005	2	4	62	32	100
2006	3	6	44	47	100
2007	5	3	32	60	100
2008	16	7	49	29	100
2009	2	4	54	39	100
Ortalama	**8**	**10**	**50**	**33**	**101**
Ortalaması Hesaplanan Yıl Sayısı	16	16	17	18	

Tablo 23'teki verilerden oluşturulmuştur.

12 Eylül 1980 Askeri darbesi sırasında kapatıldıktan sonra, 1992 yılında yeniden açılan CHP, bu yılda aidat geliri beyan etmemiştir. Partinin toplam gelirler içinde toplam aidatlarının ortalaması %8, bağışların ortalaması %10, diğer gelirlerin ortalaması %50 ve hazine yardımının ortalaması %33'tür. O halde, Tablo 24 ve Grafik 4'ün yardımıyla tespit ettiğimiz partinin reel gelirlerindeki artış eğilimi, başka bir ifade ile mali bakımdan giderek güçlenme durumunun (zenginleşme), doğrudan hazine yardımından kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Öyle ki, "diğer gelirler"in, toplam gelirler içindeki payının hazine yardımının iki katı ve daha fazlasına ulaştığı

yıllar dahi bulunmaktadır (1998, 2005). Bu durumun önemli bir nedeni ise Tablo 22'de görülebileceği gibi; partinin malvarlığı ve kira gelirlerinin oransal olarak diğer gelirler içinde ilk sırada yer alması; ayrıca partinin faiz gelirlerinin toplam gelirler içindeki oranının bazı yıllarda %20'lere ulaşmasıdır. Bu durum, Parti'nin malvarlığı ediniminde/ kiraya verilmesinde, satılmasında ve faiz ve repo gibi gelirler elde etmekte akıllıca davrandığının göstergesi kabul edilebilir. Dolayısıyla, mali bakımdan güçlenmesi doğrudan hazine yardımı ile ilişkilendirilemese bile, hazine yardımının partiye sağlamış olduğu maddi güç sayesinde mal edinebildiği ya da bankaya para yatırıp faiz elde edebilecek kadar tasarruf edebildiğini söylemek gerekir.

Tablo 26. CHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	**Aidat**	**Bağış**	**Diğer G.**
Toplam G.	0,954**	0,583*	0,619**	0,927**
Hazine Y.		0,525*	0,588*	0,786**
Aidat			0,664**	0,444
Bağış				0,511*

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.
Tüm gelir bileşenleri için n=18

CHP'nin 1992-2009 dönemine ilişkin olarak, toplam gelir ile hazine yardımı ve toplam gelir ile "diğer gelirler"i arasında çok güçlü, pozitif yönlü doğrusal ilişki tespit edilmiştir. Toplam gelir ile aidat ve toplam gelir ile bağışlar arasında da pozitif yönlü, orta seviyede doğrusal ilişkiler tespit edilmiştir. Hazine yardımı ile aidat, hazine yardımı ile bağış ve hazine yardımı ile "diğer gelirler"; aidat ile bağış, bağış ile "diğer gelirler" arasında da orta seviyede, pozitif yönlü doğrusal ilişkiler tespit edilmiştir.

Tablo 27. Yıllara göre CHP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1992	56	44
1993	46	54
1994	71	29
1995	74	26
1996	74	26
1997	65	35
1998	63	37
1999	64	36
2000	63	37
2001	58	42
2002	69	31
2003	79	21
2004	71	29
2005	75	25
2006	70	30
2007	69	31
2008	68	32
2009	58	42
Ortalama	66	34

Tablo 22'deki verilerden, CHP'nin ilgili yıllarda, GM ve İÖ gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

CHP'nin 1992-2009 dönemine ilişkin 18 yıllık gelir verilerine göre, toplam gelirler içinde GM gelirlerinin ortalama oranı %66 iken, İÖ gelirlerinin oranı %34'tür. Seçim yıllarında, hazine yardımının rutin zamanların iki ya da üç katı olarak parti genel merkezine yapılmasının da etkisiyle bu oransal farklılık daha da yükselmektedir.

2.5. Demokratik Sol Parti

Tablo 28'de DSP'nin, Aralık 2014 itibariyle AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış SPMD kararlarından derlenen cari gelir verileri yer almaktadır.

Tablo 28. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Toplam Gelir	**8**	**157**	**968**	**1.224**	**2.835**	**3.796**	**14.501**	**11.715**	**60.489**	**107.818**	**325.942**	**355.285**	**1.039.160**	**2.207.408**
GM + İÖ Toplam	**8**	**157**	**905**	**1.224**	**2.835**	**3.796**	**14.501**	**11.715**	**60.489**	**107.818**	**325.942**	**355.285**	**1.039.160**	**2.207.408**
GM Toplam Gelir	**1**	**46**	**468**	**542**	**1.365**	**1.044**	**7.680**	**7.468**	**51.836**	**69.425**	**202.293**	**250.640**	**727.796**	**1.828.791**
Hazine yardımı	0	0	403	350	719	624	3.665	6.138	13	50.821	147.725	145.920	344.787	594.735
Bağışlar		45	9	43	19	176	1.290	246	70	225	635	7.633	23	15
Aidat	1		42	0	103	2	1.627	2	1	1.537	23.336	0		
Banka/ faiz			3	21	115	5	43	388		15.579	22.932	67.116	302.382	896.487
Balo, eğlence vb. faaliyet g.														
Satış (bayrak, yayın vb.)		1	3	25	53	44	58	6	45	819	1.201	284	590	4.045
Sair gelirler					0	1			38.903					
Önceki yıldan devreden nakit			6	66	63	12	4	41	28	441	6.464	29.686	80.014	333.509
Borç				38	295	179	993	649						
Önceki yılda yapılan havalelerden iadeler														
Dava harcı tahsilatı														
SPDM kararında belirtilmeyen			1						12.777	3				
İÖ Toplam Gelir	**7**	**111**	**437**	**682**	**1.470**	**2.752**	**6.821**	**4.246**	**8.653**	**38.393**	**123.649**	**104.645**	**311.364**	**378.617**
Bağış	4	65	205	291	458	963	3.239	1.424	2.832	10.672	30.967	32.608	63.736	125.810
Aidat	3	38	117	1	266	346	1.063	953	850	6.243	12.253	9.723	20.369	24.464
Banka mevduat/ faiz					1	2	4	25	12	140	264	1.976	1.848	3.546
Balo, eğlence vb. faaliyet g.		3	10	128	283	1.080	1.487	442	1.937	8.749	16.615	16.670	38.878	49.225
Sair gelirler														
Önceki yıldan devreden nakit				7	9	45	112	56	69	371	1.902	14.620	9.586	11.143
GM yardımı		2	88	39	257	22	320	763	2.081	9.547	54.094	17.765	145.604	71.140
Satış (bayrak, yayın vb.)		3	15	16	40	125	201	393	410	709	2.301	2.183	3.979	5.729
Borç				76	156	168	394	181	462	1.962	5.252	9.101	27.363	87.560
Dava konusu devir														
Hazine yardımı payı				122										
SPDM kararında belirtilmeyen			2					8						

AYM'nin DSP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)
Not: Alacaklar, borçlar, gelecek yıla devrolan nakit, önceki yıldan devreden nakit gibi gelirlerle ilgili kayıt sistemi nedeniyle, Parti'nin bazı yıllarda ilan edilen "Toplam Gelir"i ile GM + İÖ Toplam Geliri farklı olmaktadır. Hesaplamaların denk olabilmesi için ilerleyen bölümlerde, partinin toplam geliri olarak GM+İÖ Toplamı kullanılmaktadır.

Tablo 28'in Devamı

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam Gelir	**11.195.198**	**13.113.186**	**30.976.544**	**91.222.101**	**90.381.403**	**117.179.677**	**106.295.570**	**112.976.611**	**103.589.381**
GM + İÖ Toplam	**11.334.640**	**13.113.186**	**30.976.544**	**91.222.101**	**90.381.403**	**37.119.534**	**106.295.570**	**113.107.061**	**103.589.381**
GM Toplam Gelir	**8.324.228**	**11.664.743**	**28.331.113**	**77.349.614**	**85.200.540**	**20.970.207**	**98.610.012**	**101.644.587**	**91.742.440**
Hazine yardımı	2.943.936	3.565.280	5.509.153	28.874.066	0	0	0	0	0
Bağışlar	0	0	0	0	0	500	0	0	6.468
Aidat	603.740	463	800	283.120	0	0	0	0	0
Banka/ faiz	3.309.469	3.644.349	12.449.560	23.388.710	26.388.904	20.918.345	17.035.506	12.387.111	10.604.416
Balo, eğlence vb. faaliyet g.									
Satış (bayrak, yayın vb.)	30.322	26.948	17.311	27.799	46	11.700			
Sair gelirler		172	1.906	5.179	18.524	15.816	36.088	5.242	1.840
Önceki yıldan devreden nakit	1.436.761	4.427.529	10.352.382	24.740.614	58.667.251		81.538.418	89.252.233	80.623.954
Borç				30.125	109.475				
Önceki yılda yapılan havalelerden iadeler					16.340	23.846			505.761
Dava harcı tahsilatı									
SPDM kararında belirtilmeyen									
İÖ Toplam Gelir	**3.010.413**	**1.448.443**	**2.645.432**	**13.872.487**	**5.180.863**	**16.149.327**	**7.685.558**	**11.462.475**	**11.846.941**
Bağış	258.010	336.058	421.363	614.410	201.822	439.893	234.983	113.165	152.198
Aidat	124.505	156.615	111.795	120.560	58.142	64.028	44.523	53.394	69.035
Banka mevduat/ faiz	162.255	69.568	81.092	90.853	255.314	184.034	68.368	31.071	11.686
Balo, eğlence vb. faaliyet g.	33.944	270.431	164.616	59.825	22.574	25.584	33.624	9.619	25.718
Sair gelirler								124	16.692
Önceki yıldan devreden nakit	11.002	279.787	211.722	214.708	1.775.718	1.005.432	1.211.071	666.824	539.380
GM yardımı	2.268.792	316.082	1.643.788	12.458.563	2.635.808	14.428.169	5.958.735	10.457.477	11.031.757
Satış (bayrak, yayın vb.)	12.462	19.002	11.056	7.671	1.237	2.188	3.803	350	478
Borç	139.442			305.897	230.249				
Dava konusu devir							130.451	130.451	
Hazine yardımı payı									
SPDM kararında belirtilmeyen		900							

DSP'nin gelir kalemleri dikkatli incelendiğinde, 1988 yılında ilginç bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu da, İÖ gelirleri içinde hem "GM yardımı" hem "hazine yardımı payı" gibi gelir kalemlerinin yer almasıdır. Üstelik 1988 yılı, bir seçim yılı değildir. İÖ'ye doğrudan "hazine yardımı payı" isminde kaynak verilmesi gibi bir uygulamaya, ne diğer yıllarda DSP'de ne de çalışma kapsamındaki diğer partilerde rastlanmamıştır. Her partide olmasa da, çoğu partide GM'nin İÖ'lere mali yardımda bulunduğu SPMD kararlarından anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda bir standart bulunmamaktadır.

DSP'nin 1999 yılına dek düzenli olarak aidat ve bağış geliri beyan ettiği görülmektedir. 1999 sonrasında ise GM'de bağış geliri bildirilmemiştir. Balo, eğlence vb. faaliyet gelirleri GM'de yer almazken, İÖ'lerinin düzenli bir şekilde bu gibi faaliyetlerden gelir elde ettiği görülmektedir. Banka/ faiz gelirleri ve satış gelirleri ise hem GM hem İÖ'ler için düzenli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. GM gelirleri içinde faiz ve repo gelirlerinin toplam gelire oranı ortalama olarak %25'lerde seyretmekte, özellikle 1998'de %40'ı aşarak tavan yapmaktadır. Bu durum, DSP'nin aldığı hazine yardımlarını yatırım aracı olarak kullandığını akla getirmektedir.

2003 yılında, önceki yıllarda önemli bir gelir kaynağı olan hazine yardımını almamış olsamasına rağmen, DSP'nin cari gelirlerinde neredeyse hiç azalma olmadığı dikkat çekmektedir. Tablo 28'e bakıldığında bu durumun, hem GM'de hem İÖ'de "önceki yıldan devreden nakit" kaleminin ve banka/ faiz gelirlerinin büyük miktarlarda olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 29. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (TL, YTL)

Yıl	Aidat	Bağış	Diğer Gelirler	Hazine Yardımı	GM+İÖ Toplam Gelir
1985	4	4	4	0	8
1986	38	110	10	0	157
1987	160	214	127	403	905
1988	1	335	538	350	1.224
1989	368	477	1.271	719	2.835
1990	348	1.139	1.684	624	3.796
1991	2.690	4.529	3.616	3.665	14.501
1992	955	1.670	2.952	6.138	11.715
1993	851	2.902	56.724	13	60.489
1994	7.779	10.896	38.321	50.821	107.818
1995	35.589	31.603	111.026	147.725	325.942
1996	9.723	40.241	159.401	145.920	355.285
1997	20.369	63.759	610.245	344.787	1.039.160
1998	24.464	125.825	1.462.384	594.735	2.207.408
1999	728.245	258.010	7.404.449	2.943.936	11.334.640
2000	157.079	336.058	9.054.768	3.565.280	13.113.186
2001	112.595	421.363	24.933.433	5.509.153	30.976.544
2002	403.680	614.410	61.329.946	28.874.066	91.222.101
2003	58.142	201.822	90.121.440	0	90.381.403
2004	64.028	440.393	36.615.113	0	37.119.534
2005	44.523	234.983	106.016.064	0	106.295.570
2006	53.394	113.165	112.935.260	0	112.976.611
2007	69.035	158.666	103.361.681	0	103.589.381

Tablo 28'deki verilerle oluşturulmuştur.
Notlar: Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır.
2005 öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

Siyasi partilerin aldıkları hazine yardımı sayesinde tasarruflu davranmaları olumlu kabul edilse bile; devlet bütçesinden siyasi partilere çok büyük miktarlarda yardım yapılmasının, onları gereğinden fazla zenginleştirme gibi bir etkisi olduğunu da göstermektedir. Bu durum ayrıca, belki de kendi desteklemediği partilere, ödediği vergilerin de kaynak olarak kullanıldığı, büyük miktarda hazine yardımı yapılmasından hoşnut olmayan vatandaşlar açısından sistemin meşruiyetini sorgulayıcı bir etkide bulunabilir.

Tablo 30. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer G.	Reel Diğer G.	Artış Oranı (%)
1985	8	15		55,02918	0	0		4	8		4	7		0	1	
1986	157	210	1270	74,84358	0	0		38	50	540	110	147	2038	10	13	2079
1987	904	904	331	100	403	403		160	160	217	214	214	46	127	127	901
1988	1.224	723	-20	169,3497	350	207	-49	1	1	-99	335	198	-8	538	318	149
1989	2.835	954	32	297,1621	719	242	17	368	124	14076	477	160	-19	1.271	428	35
1990	3.796	807	-15	470,2888	624	133	-45	348	74	-40	1.139	242	51	1.684	358	-16
1991	14.501	1.941	141	747,0016	3.665	491	270	2.690	360	386	4.529	606	150	3.616	484	35
1992	11.715	958	-51	1222,997	6.138	502	2	955	78	-78	1.670	137	-77	2.952	241	-50
1993	60.489	2.948	208	2051,827	13	1	-100	851	41	-47	2.902	141	4	56.724	2.765	1046
1994	107.818	2.545	-14	4236,091	50.821	1.200	192371	7.779	184	343	10.896	257	82	38.321	905	-67
1995	325.942	4.110	61	7929,953	147.725	1.863	55	35.589	449	144	31.603	399	55	111.026	1.400	55
1996	355.285	2.519	-39	14102,91	145.920	1.035	-44	9.723	69	-85	40.241	285	-28	159.401	1.130	-19
1997	1.039.160	4.059	61	25602,04	344.787	1.347	30	20.369	80	15	63.759	249	-13	610.245	2.384	111
1998	2.207.408	4.908	21	44977,45	594.735	1.322	-2	24.464	54	-32	125.825	280	12	1.462.384	3.251	36
1999	11.334.640	16.200	230	69966,7	2.943.936	4.208	218	728.245	1.041	1814	258.010	369	32	7.404.449	10.583	225
2000	13.113.186	12.503	-23	104877,8	3.565.280	3.399	-19	157.079	150	-86	336.058	320	-13	9.054.768	8.634	-18
2001	30.976.544	19.079	53	162362,4	5.509.153	3.393	0	112.595	69	-54	421.363	260	-19	24.933.433	15.357	78
2002	91.222.101	38.981	104	234018,1	28.874.066	12.338	264	403.680	172	149	614.410	263	1	61.329.946	26.207	71
2003	90.381.403	31.525	-19	286697,7	0	0	-100	58.142	20	-88	201.822	70	-73	90.121.440	31.434	20
2004	37.119.533	11.786	-63	314948,7	0	0		64.028	20	0	440.393	140	99	36.615.113	11.626	-63
2005	106.295.570	32.024	172	331925,3	0	0		44.523	13	-34	234.983	71	-49	106.016.064	31.940	175
2006	113.107.061	30.564	-5	370071,9	0	0		53.394	14	8	113.165	31	-57	112.935.260	30.517	-4
2007	103.589.381	26.352	-14	393093,8	0	0		69.035	18	22	158.666	40	32	103.361.681	26.294	-14

Tablo 29'daki verilerle oluşturulmuştur.

Notlar: 2005 ve öncesi yıllarda, cari gelirlerle ilgili verilerden 6'şar sıfır atılmıştır.

Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

Kuruluşundan bir yıl sonrasına denk gelen 1986 yılında, DSP'nin tüm gelir kalemlerinde ve toplam gelirinde büyük oranlarda artış kaydedilmiştir. %2079 artış oranı ile "diğer gelirler" başı çekmektedir. Bu durumun "önceki yıldan devreden nakit" ve "GM yardımı"ndan kaynaklandığı Tablo 28'den anlaşılabilir. Ancak miktar olarak bakıldığında, 1986 yılındaki en büyük gelir kaleminin, toplam gelirlerin yarısından fazlasını oluşturan "bağışlar" olduğu görülebilir. Seçim yıllarından olan 1999 yılında toplam gelir reel olarak yaklaşık dört katına çıkmışken, aidatların %1814 oranında artış göstermesi dikkat çekmektedir. 1999 yılında DSP'nin "diğer gelirler"e bağlı olarak, toplam gelirler bakımından artış yönünde yaptığı sıçrayış, sonraki yıllarda ufak iniş çıkışlarla devam etmiştir.

Grafik 5. DSP'nin 1985- 2007 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

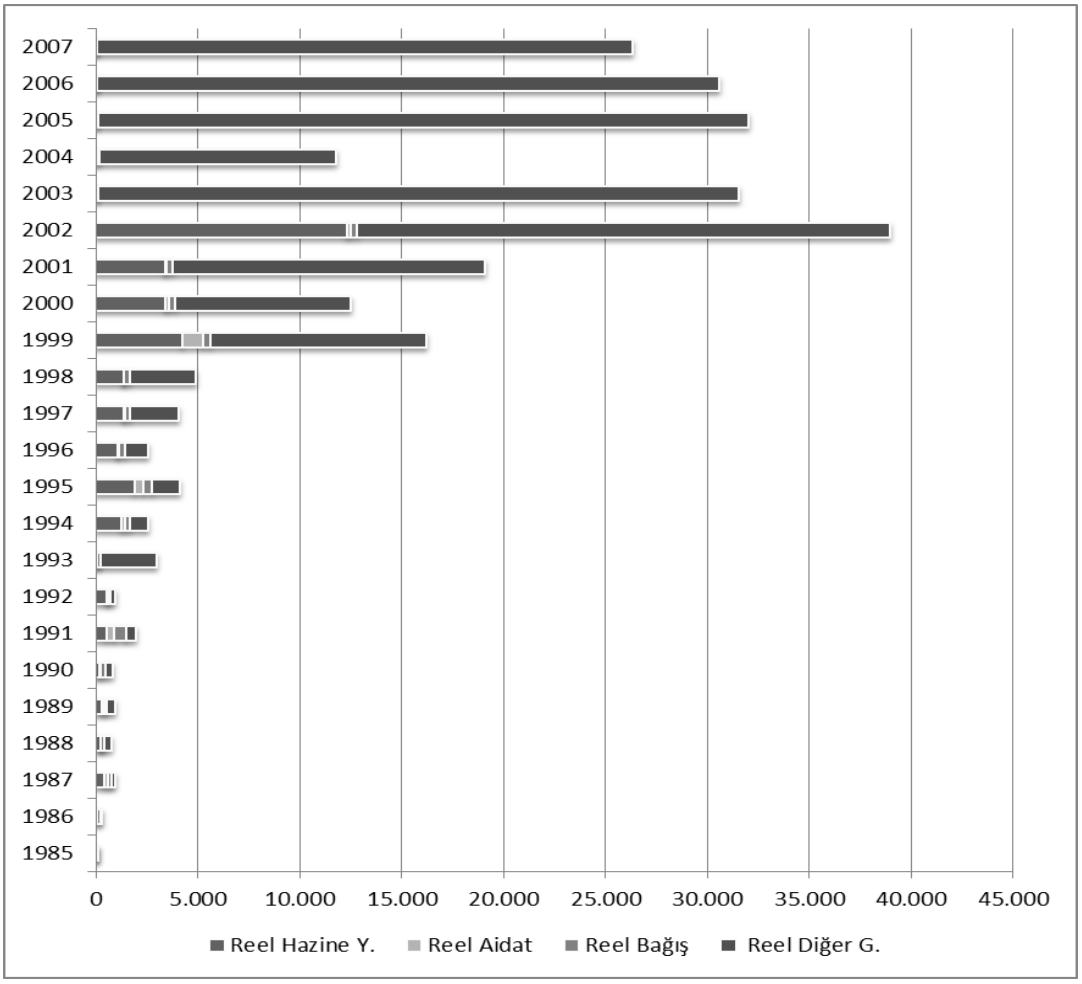

Tablo 30'daki verilerden oluşturulmuştur.

DSP'nin toplam reel gelirlerinde, 1999 yılına dek keskin artış ya da azalışlar olmadığı görülmektedir. Grafik 5 yardımıyla net şekilde görüldüğü üzere, 2003 ve sonrasında DSP gelirlerinin neredeyse tamamı "diğer gelirler"den oluşmaktadır. Daha geçmişe doğru gidildiğinde de, "diğer gelirler"in oransal olarak büyük bir yer kapladığını görmek mümkündür. DSP 2003 yılı ve sonrasında hazine yardım alamamış olmasına rağmen, sadece 2004 yılında toplam gelirlerde büyük bir azalış olmakta (toplam gelirin %99'u banka faizi), 2005, 2006, 2007 yıllarında ise kademeli bir azalış görülmektedir. DSP'nin hazine yardımı almadığı halde, aniden büyük miktarda gelir kaybına uğramayışının nedeni Tablo 28'den anlaşılabilir. 2004-2007 arasında GM'de, önceki yıldan devreden nakit ya da havalelerin büyük miktarlarda olduğu, İÖ'lerde ise gelirinin neredeyse tamamının GM yardımından oluştuğu görülmektedir.

Tablo 31. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı

	Aidatlar (%)	Bağışlar (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y. (%)	(%)
1985	51	45	4	0	100
1986	24	70	6	0	100
1987	18	24	14	45	100
1988	0	27	44	29	100
1989	13	17	45	25	100
1990	9	30	44	16	100
1991	19	31	25	25	100
1992	8	14	25	52	100
1993	1	5	94	0	100
1994	7	10	36	47	100
1995	11	10	34	45	100
1996	3	11	45	41	100
1997	2	6	59	33	100
1998	1	6	66	27	100
1999	6	2	65	26	100
2000	1	3	69	27	100
2001	0	1	80	18	100
2002	0	1	67	32	100
2003	0	0	100	0	100
2004	0	1	99	0	100
2005	0	0	100	0	100
2006	0	0	100	0	100
2007	0	0	100	0	100
Ortalama (23 Yıllık)	**8**	**14**	**57**	**21**	**100**

Tablo 28'deki verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 31'deki verilere göre, DSP'nin toplam gelirleri içinde aidatların 23 yıllık ortalaması %8, bağışların %14, diğer gelirlerin %57 ve hazine yardımının ortalaması ise %21 olarak tespit edilmektedir. Bağışların, toplam gelir içindeki oranının 1991 sonrasında hızla azalması dikkat çekmektedir. Ancak bu durum, partiye yapılan bağışların aniden büyük miktarda azalmasından değil, partinin "diğer gelirler" ve hazine yardımı gelirlerindeki artışa bağlı olarak toplam gelirlerinin artmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 32. DSP'nin 1985-2007 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	Aidat	Bağış	Diğer G.
Toplam G.	0,239	-0,028	0,020	0,881**
Hazine Y.		0,576**	0,652**	0,116
Aidat			0,607**	-0,131
Bağış				-0,020

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır.
Tüm gelir bileenleri için n= 23'tür.

DSP'nin toplam gelirleri ile "diğer gelirler"i arasında kuvvetli sayılabilecek düzeyde pozitif yönlü doğrusal bir ilişki kurulmuştur. Hazine yardımı ile aidat; hazine yardımı ile bağışlar; aidat ile bağış gelirleri arasında da orta seviyede pozitif yönlü doğrusal ilişkiler kurulmuştur. Daha önce incelediğimiz partilerden farklı olarak, hazine yardımı ile toplam gelirler arasındaki kayda değer bir ilişki olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, parti ile ilgili elde ettiğimiz verilerle uyuşmakta, DSP'nin toplam gelirleri içinde "diğer gelirler"in asli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 33. Yıllara göre DSP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1985	18	82
1986	29	71
1987	52	48
1988	44	56
1989	48	52
1990	27	73
1991	53	47
1992	64	36
1993	86	14
1994	64	36
1995	62	38
1996	71	29
1997	70	30
1998	83	17
1999	74	27
2000	89	11
2001	91	9
2002	85	15
2003	94	6
2004	56	44
2005	93	7
2006	90	10
2007	89	11
Ortalama	67	33

Tablo 28'deki verilerden, DSP'nin ilgili yıllarda, GM ve İÖ gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

DSP de aldığı hazine yardımlarının ve bu yardımları yatırım aracı olarak kullanması sonucunda GM gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının, kuruluş yılları ve 1990 yılı dışında yüksek seyrettiği partilerdendir. Öyle ki, DSP'nin mali denetimine ilişkin 23 yıllık veriye göre, toplam gelirler içinde GM'nin ortalaması İÖ ortalamasının iki katı olup %67'dir.

2.6. Doğru Yol Partisi

Bu çalışma kapsamında incelenmekte olan partiler arasında, gelirleri ile ilgili 24 yıllık süre ile en uzun döneme ilişkin veri elde edilebilen partilerden biri ANAP, diğeri ise DYP'dir. Tablo 34'de DYP'nin, Haziran 2015 itibariyle AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış SPMD kararlarından derlenen cari gelir verileri yer almaktadır. Partiye ilişkin SPMD kararları 1983'e dek uzanmakla birlikte, 1992 yılına dek İÖ gelirleri ile ilgili ayrıntılı veri bulunmamaktadır. Yayınlanan SPMD kararlarında, ilgili dönemde İÖ gelirlerinin denk ve doğru olduğu belirtilmekte ve sadece genel toplam verilmektedir.

İÖ'lere ilişkin 1992 öncesinde veri bulunmamakla birlikte, DYP'nin 1991 yılında GM'de büyük bir miktarda beyan edilen aidat geliri dışında, 1995 yılına dek aidat geliri bulunmayışı dikkat çekmektedir. İlerleyen dönemlerde de aidat geliri DYP için düzenli bir gelir kaynağı olmamıştır. Bağışlar, partinin kuruluşundan itibaren ilk 7 yıl içinde neredeyse GM gelirlerinin tamamını oluşturmakla birlikte, zamanla GM'de düzenli bir gelir kaynağı olmaktan çıkmış, İÖ'lerde ise önemli ve düzenli bir gelir kaynağı olmayı sürdürmüştür.

DYP'nin hiç malvarlığı geliri bulunmadığı, banka mevduat, faiz ve repo gelirlerinin ise önemli oranlarda olduğu görülmektedir. "Önceki yıldan devreden nakit" ise hem GM hem İÖ'ler için düzenli bir gelir kaynağı olmuştur.

Tablo 34. DYP'nin 1983- 2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Toplam Gelir	**61**	**275**	**348**	**1.312**	**5.116**	**4.366**	**9.120**	**10.398**	**62.416**	**68.796**	**104.940**	**638.582**	**1.544.664**	**887.744**	**1.566.558**
GM + İÖ Toplam	**61**	**275**	**348**	**1.312**	**5.116**	**4.366**	**9.120**	**10.398**	**62.416**	**68.796**	**140.940**	**638.582**	**1.544.664**	**887.744**	**1.566.558**
GM Toplam Gelir	**12**	**77**	**143**	**678**	**2.390**	**1.549**	**2.827**	**2.703**	**35.141**	**32.313**	**87.575**	**360.210**	**986.970**	**405.721**	**988.403**
Hazine yardımı	0	17	0	0	519	87	0	1.400	8.225	27.670	57.656	229.105	665.957	259.313	612.450
Aidat	0	0	0	0	0	0	0	0	16.906	0	0	0	54.950	6.750	0
Bağış	12	60	117	651	1.850	1.297	2.643	808	7.555	375	0	0	54.950	0	0
Banka/ faiz					18	12	100	130	502	2.208	25.504	77.109	156.122	38.300	302.972
Satış (bayrak, yayın vb.)											0	0	0		
Sair gelirler											18	52	417	93	
Önceki yıldan devreden nakit						66	10	93	3	225	158	53.520	35.789	22.013	52
Borç ve yasal kesintiler			26	27		87	73	272	1.951	1.835	1.064	424	17.878	71.096	64.773
Parti malvarlığı gelirleri											0				
DYP ile birleşen Adalet Partisi'nden											3.173				
Avanslar													907	8.157	8.157
Kambiyo gelirleri															
SPMD'de belirtilmeyen					4										
İÖ Toplam Gelir	**49**	**198**	**205**	**634**	**2.726**	**2.817**	**6.293**	**7.695**	**27.274**	**36.484**	**53.366**	**278.371**	**557.693**	**482.023**	**578.155**
Bağış	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	34.038	105.155	118.508	164.092	237.278
Aidat	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	893	1.054	2.452	10.658	19.134
Balo, eğlence vb. faaliyet g.											7.533	6.749	23.717	59.237	66.150
Sair gelirler											3.628	8.937	12.426	47.485	28.558
Önceki yıldan devreden nakit										791	953	2.123	5.274	43.909	42.751
GM yardımı												142.875	389.850	104.521	86.383
Parti malvarlığı gelirleri													0		
Borç ve yasal kesintiler		10								2.637	6.320	11.478	5.466	52.122	97.902
SPMD'de belirtilmeyen		188	205	634	2.726	2.817	6.293	7.695	27.274	33.056					

Notlar: AYM'nin AKP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)
1983-1992 yıllarına ilişkin SPMD kararlarında, İÖ'ler ilişkin verilerde sadece toplam gelir verilmektedir. "Bu gelirlerin SPK'nin 61-68. Maddelerinde gösterilen kaynaklardan sağlandığı; kesin hesap cetvellerinin gelir bölümleri üzerinde yapılan incelemede, tüm cetvel toplamlarının doğru olduğu ve birleştirilmiş kesin hesaba doğru miktarlarıyla geçirildiği saptanmıştır" denilerek ayrıntılara yer verilmemiştir. 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar "0" atılmıştır.

Tablo 34'ün Devamı

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2010
Toplam Gelir	**2.549.120**	**8.729.411**	**3.478.232**	**5.904.060**	**23.984.609**	**12.171.174**	**22.044.314**	**13.880.747**	**18.070.943**	**52.266**
GM + İÖ Toplam	**2.549.120**	**8.729.411**	**3.478.232**	**5.904.060**	**23.984.609**	**12.171.174**	**22.044.314**	13.880.747	18.070.943	52.266
GM Toplam Gelir	**1.892.684**	**7.023.415**	**2.224.436**	**4.225.851**	**19.205.245**	**9.047.664**	**15.916.500**	**9.690.002**	**13.259.060**	**51.260**
Hazine yardımı	1.056.436	5.229.360	1.929.783	2.981.945	15.628.701	6.274.942	14.696.065	8.701.770	11.156.228	0
Aidat	0	511.928	9.491	1.249	1.400.037	0	14.150	0	0	0
Bağış	0	0	50.000	0	0	0	2.000	0	6.000	51.260
Banka/ faiz	692.033	1.101.447	203.793	657.769	1.581.139	1.361.151	722.466	626.067	880.732	
Satış (bayrak, yayın vb.)	2.500	11.000	10.175	24.500	3.000	374.100	80.800	12.500	643.963	
Sair gelirler	8	11.280	19.720	12.850	500	3.998	7.116	19.596		
Önceki yıldan devreden nakit	141.707	158.400	1.473	6.811	459.847	486.500	46.590	34.069	57.906	
Borç ve yasal kesintiler					132.022	374.745	0			
Parti malvarlığı gelirleri						172.227	347.314	296.000	514.232	
DYP ile birleşen Adalet Partisi'nden										
Avanslar										
Kambiyo gelirleri				540.728						
SPMD'de belirtilmeyen										
İÖ Toplam Gelir	**656.436**	**1.705.995**	**1.253.796**	**1.678.209**	**4.779.364**	**3.123.510**	**6.127.814**	**4.190.745**	**4.811.882**	**1.006**
Bağış	345.659	918.033	790.710	1.090.582	1.649.884	1.518.252	1.224.808	1.404.965	2.020.925	0
Aidat	39.685	44.636	121.397	98.209	208.761	192.064	271.876	148.943	126.494	0
Balo, eğlence vb. faaliyet g.	151.026	52.606	102.694	190.160	187.641	76.222	46.501	67.687	133.421	
Sair gelirler	5.436	95.806	51.571	20.387	61.846	105.531	24.271	92.063	93.364	
Önceki yıldan devreden nakit	19.860	9.631	13.620	10.646	4.121	37.603	22.908	45.887	68.428	
GM yardımı	94.771	585.283	173.803	268.225	2.403.809	812.025	4.537.351	2.431.200	2.369.250	1.006
Parti malvarlığı gelirleri										
Borç ve yasal kesintiler					263.301	381.813				
SPMD'de belirtilmeyen										

Tablo 35'te, Tablo 34'de ayrıntılı olarak verilen DYP'nin GM ve İÖ gelirlerine ilişkin gelir kalemlerinin toplamı yer almaktadır.

Tablo 35. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (Milyon TL, TL)

	Aidatlar	Bağışlar	Diğer Gelirler	Hazine Yardımı	GM + İÖ Toplam Gelir
1983	Eksik veri/ Veri yok			0	61
1984				17	275
1985				0	348
1986				0	1.312
1987				519	5.116
1988				87	4.366
1989				0	9.120
1990				1.400	10.398
1991				8.225	62.416
1992				27.670	68.796
1993	893	34.038	48.353	57.656	140.940
1994	1.054	105.155	303.267	229.105	638.582
1995	57.402	173.458	647.846	665.957	1.544.664
1996	17.408	164.092	446.931	259.313	887.744
1997	19.134	237.278	697.696	612.450	1.566.558
1998	39.685	345.659	1.107.333	1.056.436	2.549.120
1999	556.564	918.033	2.025.454	5.229.360	8.729.411
2000	130.889	840.710	576.850	1.929.783	3.478.232
2001	99.458	1.090.582	1.732.075	2.981.945	5.904.060
2002	1.608.798	1.649.884	5.097.226	15.628.701	23.984.609
2003	192.064	1.518.252	4.185.916	6.274.942	12.171.174
2004	286.026	1.226.808	5.835.316	14.696.065	22.044.314
2005	148.943	1.404.965	3.625.069	8.701.770	13.880.747
2006	126.494	2.026.925	4.761.295	11.156.228	18.070.943

Tablo 34'teki verilerden oluşturulmuştur.
2005 yılı öncesi verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

Seçim yılları olan 1994, 1995, 1999 ve 2002'de toplam gelirlerde keskin artışlar görülmektedir. Bu durumun en büyük etkeni hazine yardımının seçim yıllarında katlı olarak verilmesi olsa da, aynı yıllarda partinin hazine yardımı dışındaki gelirlerinde de önemli artışlar olduğu görülmektedir.

Tablo 36. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Cari Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer	Reel Diğer	Artış Oranı (%)
1983	61	252		24,2545	0	0										
1984	275	766	204	35,9541	17	48										
1985	348	633	-17	55,0292	0	0	-100									
1986	1.312	1.753	177	74,8436	0	0	0									
1987	5.116	5.116	192	100	519	519	0									
1988	4.366	2.578	-50	169,35	87	51	-90									
1989	9.120	3.069	19	297,162	0	0	-100									
1990	10.398	2.211	-28	470,289	1.400	298	0									
1991	62.416	8.355	278	747,002	8.225	1.101	270									
1992	68.796	5.625	-33	1223	27.670	2.262	105									
1993	140.940	6.869	22	2051,83	57.656	2.810	24	893	44		34.038	1.659		48.353	2.357	
1994	638.582	15.075	119	4236,09	229.105	5.408	92	1.054	25	-43	105.155	2.482	50	303.267	7.159	204
1995	1.544.664	19.479	29	7929,95	665.957	8.398	55	57.402	724	2809	173.458	2.187	-12	647.846	8.170	14
1996	887.744	6.295	-68	14102,9	259.313	1.839	-78	17.408	123	-83	164.092	1.164	-47	446.931	3.169	-61
1997	1.566.558	6.119	-3	25602	612.450	2.392	30	19.134	75	-39	237.278	927	-20	697.696	2.725	-14
1998	2.549.120	5.668	-7	44977,5	1.056.436	2.349	-2	39.685	88	18	345.659	769	-17	1.107.333	2.462	-10
1999	8.729.411	12.477	120	69966,7	5.229.360	7.474	218	556.564	795	802	918.033	1.312	71	2.025.454	2.895	18
2000	3.478.232	3.316	-73	104878	1.929.783	1.840	-75	130.889	125	-84	840.710	802	-39	576.850	550	-81
2001	5.904.060	3.636	10	162362	2.981.945	1.837	0	99.458	61	-51	1.090.582	672	-16	1.732.075	1.067	94
2002	23.984.609	10.249	182	234018	15.628.701	6.678	264	1.608.798	687	1022	1.649.884	705	5	5.097.226	2.178	104
2003	12.171.174	4.245	-59	286698	6.274.942	2.189	-67	192.064	67	-90	1.518.252	530	-25	4.185.916	1.460	-33
2004	22.044.314	6.999	65	314949	14.696.065	4.666	113	286.026	91	36	1.226.808	390	-26	5.835.316	1.853	27
2005	13.880.747	4.182	-40	331925	8.701.770	2.622	-44	148.943	45	-51	1.404.965	423	9	3.625.069	1.092	-41
2006	18.070.943	4.883	17	370072	11.156.228	3.015	15	126.494	34	-24	2.026.925	548	29	4.761.295	1.287	18

Tablo 35'teki verilerden oluşturulmuştur.
Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

Grafik 6. DYP'nin 1985- 2006 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

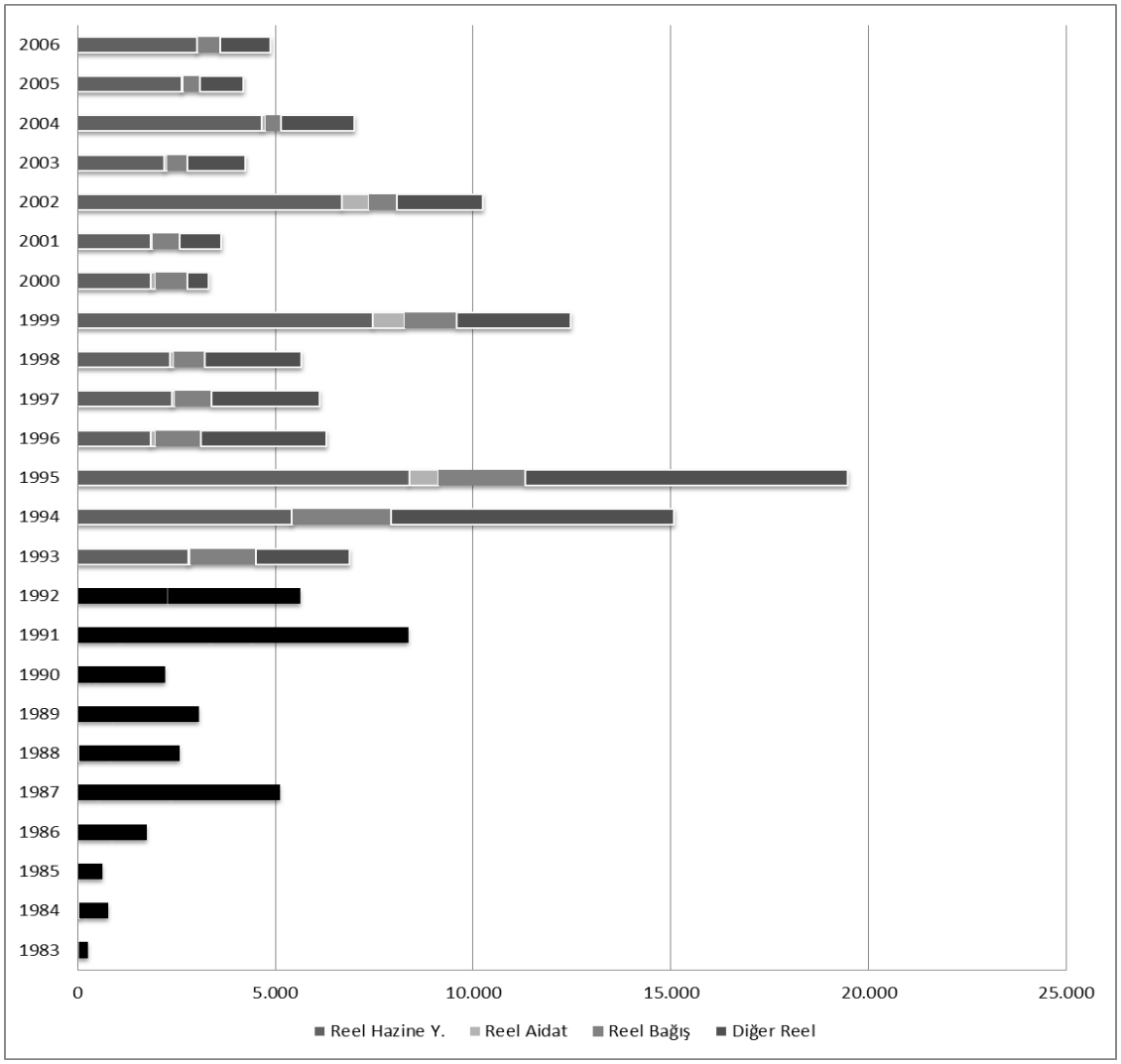

Tablo 36'daki verilerden oluşturulmuştur.

DYP'nin de daha önce incelediğimiz partilerde olduğu gibi, hazine yardımının iki ya da üç katı olarak ödenmesine bağlı olarak seçim yıllarında toplam reel gelirlerinde önemli artışlar olduğu görülmektedir. Seçim yılları olan 1995, 1999, 2002 yılları haricinde DYP'nin aidat geliri yok denecek kadar azdır.

Tablo 37. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	Aidat (%)	Bağış (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y. (%)	%
1983	Eksik veri/ Veri yok			0	
1984				6	
1985				0	
1986				0	
1987				10	
1988				2	
1989				0	
1990				13	
1991				13	
1992				40	
1993	1	24	34	41	100
1994	0	16	47	36	100
1995	4	11	42	43	100
1996	2	18	50	29	100
1997	1	15	45	39	100
1998	2	14	43	41	100
1999	6	11	23	60	100
2000	4	24	17	55	100
2001	2	18	29	51	100
2002	7	7	21	65	100
2003	2	12	34	52	100
2004	1	6	26	67	100
2005	1	10	26	63	100
2006	1	11	26	62	100
Ortalama	**2**	**14**	**34**	**50 ve 33**	**100**
Ortalaması Hesaplanan Yıl Sayısı (n)	14	14	14	14 ve 24	

Tablo 35'teki verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 37'de, DYP'nin 1983-1992 dönemine ilişkin İÖ gelirleri ile ilgili verilerin eksikliği nedeniyle, gelir bileşenlerinin 1993-2006 yılları arasındaki 14 yıllık ortalamaları görülmektedir. Buna göre, toplam gelirler içinde toplam aidatlarının ortalaması %2, bağışların ortalaması %14, diğer gelirlerin ortalaması %34, hazine yardımının ortalaması %50'dir. Esasında DYP'nin 1991 yılına gelene dek hazine

yardımı ortalaması çok daha düşüktür. Bu yıllar da dahil edilerek hazine yardımı ortalaması 24 yıllık olarak hesaplandığında oran %33'e düşmektedir.

Tablo 38. DYP'nin 1983-2006 Yılları Arasındaki Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	Aidat	Bağış	Diğer G.
Toplam G.	1,000**	0,253	0,473*	0,714**
Hazine Y.		0,253	0,473*	0,714**
Aidat			0,121	0,187
Bağış				0,538**

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Toplam G. ve Hazine Y. için n=24, Aidat, Bağış ve Diğer G. için n= 14

Hazine yardımı ile toplam gelir arasında pozitif yönlü tam bir doğrusal ilişki vardır (+1). Toplam gelir ile bağışlar arasında zayıf, toplam gelir ile "diğer gelirler" arasında orta seviyede, hazine yardımı ile bağış arasında zayıf, hazine yardımı ile "diğer gelirler" arasında orta seviyede, bağış ile "diğer gelirler" arasında zayıf denebilecek pozitif yönde doğrusal ilişkiler tespit edilmiştir.

Tablo 39. Yıllara göre DYP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1983	20	80
1984	28	72
1985	41	59
1986	52	48
1987	47	53
1988	35	65
1989	31	69
1990	26	74
1991	56	44
1992	47	53
1993	62	38
1994	56	44
1995	64	36
1996	46	54
1997	63	37
1998	74	26
1999	80	20
2000	64	36
2001	72	28
2002	80	20
2003	74	26
2004	72	28
2005	70	30
2006	73	27
Ortalama	56	44

Tablo 34'teki verilerden, DYP'nin ilgili yıllarda, genel merkez ve il örgütlerinin toplam gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

Tablo 39'da görüldüğü gibi, DYP'nin İÖ ile ilgili ayrıntılı verilerinin olmadığı dönem içinde kalan 1990 yılına dek İÖ'nün toplam gelir içindeki payı GM'nin payından yaklaşık iki kat fazla olarak seyretmiştir. DYP'nin 1991 yılında yapılan genel seçimlerde %27 oyla merkez sağda birinci parti konumuna yükselişi ile birlikte, aldığı hazine yardımı büyük miktarlara ulaşmıştır. Hazine yardımının GM'ye yapılmasına bağlı olarak da GM gelirlerinin toplam gelirler içindeki ortalaması

giderek artmaya başlamıştır. Öyle ki, seçim yılları olan 1999 ve 2002'de GM'nin toplam gelirler içindeki payı %80'lere ulaşmıştır.

2.7. Milliyetçi Hareket Partisi

Tablo 40'ta MHP'nin, Aralık 2014 itibariyle AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış SPMD kararlarından derlenen cari gelir verileri yer almaktadır.

Tablo 40. MHP'nin 1992- 2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam Gelir	**13.395**	**44.105**	**104.907**	**330.020**	**341.426**	**555.563**	**981.976**	**3.385.917**	**5.219.590**	**9.991.766**	**34.640.974**
GM+İÖ Toplam Gelir	**13.395**	**44.105**	**104.907**	**330.020**	**341.426**	**555.563**	**1.080.088**	**3.385.917**	**5.219.590**	**9.991.766**	**34.640.974**
GM Toplam Gelir	**8.381**	**32.191**	**67.746**	**206.374**	**214.255**	**267.832**	**538.239**	**2.453.355**	**4.191.000**	**8.098.607**	**28.894.081**
Hazine yardımı	6.138	12.794	50.821	147.725	81.532	196.000	332.304	1.644.904	2.888.731	4.463.728	23.300.000
Banka mevduat, faiz, repo vb.	1.697	6.151	10.105	21.020	35.670	37.546	92.775	588.853	941.078	2.393.321	3.996.237
Aidatlar	135	156	168	32.501		0	0	205.619	40.001	37.783	630.514
Bağışlar	147	9.113	1.578	1.821	1.358	637	62	0	0	0	94.879
Satış gelirleri											38.400
Balo, konser, şölen vb. etkinlikler											
Sair gelirler											19.452
Sigorta tazminatları								4.775	739		
Önceki yıl nakit devrinden	184	3.593	4.649	3.308	95.694	33.649			249.193	1.157.675	814.598
Borçlanma							94.257				
Malvarlığı gelirleri	80	387	425				18.841	9.203	71.258	46.100	
SPMD Kararında belirtilmeyen									249.193		
İÖ Toplam Gelir	**5.014**	**11.913**	**37.161**	**123.645**	**127.171**	**287.730**	**541.849**	**932.563**	**1.028.589**	**1.893.158**	**5.746.893**
Aidatlar	veri yok	11.789	4.828	15.855	24.174	39.691	107.087	129.314	150.073	230.699	228.416
Sair gelirler									24.968		
Bağışlar	veri yok	0	29.072		85.722	204.202	313.322	655.959	829.992	1.547.296	5.405.385
Banka mevduat, faiz, repo vb.				98.389			16.010	2.822	332	48.723	27.837
Bayrak, kimlik, yayın, rozet vb. satış					2.444						
Satış gelirleri			778	2.000	962	5.348	14.137	8.554		3.102	1.400
Malvarlığı gelirleri			31	36	125	682			166	2.555	
Genel Merkez yardımı											
Balo, konser, şölen vb. etkinlikler			2.006	6.057	10.007	34.793	87.438	126.433	23.058	38.617	17.256
Önceki yıl nakit devrinden		125	447	1.309	3.738	3.014	3.855	9.480		22.166	66.600
SPMD Kararında belirtilmeyen											

Notlar: AYM'nin MHP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.) **Notlar:** 1993'te İÖ gelirlerinden aidat, kimlik kartı vb. satışları ve etkinlikler birlikte verilmiştir. 1995'te İÖ'de bağış ve faiz gelirleri; 1996'da GM'de aidat ve bağışlar; İÖ'de bağış ve diğer gelirler; 1998, 2001, 2003 yıllarında İÖ'de bağış ve diğer gelirler birlikte verilmiştir. 2005 yılı öncesi verilerden 6'şar "0" atılmıştır.

Tablo 40'ın Devamı

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Gelir	**14.367.935**	**17.849.757**	**10.436.506**	**14.709.258**	**47.972.161**	**25.751.836**	**52.508.677**
GM+İÖ Toplam Gelir	**14.098.819**		**10.436.506**	**14.709.258**	**47.972.161**	**25.751.836**	**52.508.677**
GM Toplam Gelir	**11.433.907**		**7.730.660**	**10.590.799**	**37.539.064**	**20.684.130**	**40.148.399**
Hazine yardımı	5.494.501	veri yok	7.566.515	9.764.024	34.434.023	13.995.780	34.105.651
Banka mevduat, faiz, repo vb.	1.065.943		0	585.151	1.480.395	1.691.111	953.191
Aidatlar	0	veri yok	0	0	1.160.607	25.200	24.840
Bağışlar	0	veri yok	0	0	0	0	0
Satış gelirleri							
Balo, konser, şölen vb. etkinlikler							
Sair gelirler						307	210
Sigorta tazminatları							
Önceki yıl nakit devrinden	4.873.463		722	228.124	337.539	4.971.732	4.720.507
Borçlanma							
Malvarlığı gelirleri			16.250	13.500	126.500		344.000
SPMD Kararında belirtilmeyen			147.173				
İÖ Toplam Gelir	**2.664.911**		**2.705.847**	**4.118.459**	**10.433.097**	**5.067.706**	**12.360.277**
Aidatlar	0	veri yok	503.485	822.374	807.400	708.150	0
Sair gelirler					5.520	6.566	711.360
Bağışlar	2.193.159	veri yok	1.872.357	3.032.743	9.475.299	4.191.286	5.383.835
Banka mevduat, faiz, repo vb.			57	5	2.997		
Bayrak, kimlik, yayın, rozet vb. satış							
Satış gelirleri			15.178		510		
Malvarlığı gelirleri				21.860			
Genel Merkez yardımı							6.058.200
Balo, konser, şölen vb. etkinlikler			63.053	43.600	54.948		
Önceki yıl nakit devrinden	471.752		251.716	197.877	86.424,24	161.704	206.883
SPMD Kararında belirtilmeyen					86.424		

Anayasa Mahkemesi'nin MHP'nin 2004 yılına ilişkin SPMD kararında, sadece partinin toplam gelir ve giderlerine yer verilmekte, hesapların doğru ve denk olduğu belirtilmekte ve hangi gelirlerin hangi kaynaktan ne oranda sağlandığına ilişkin hiçbir ayrıntıya yer verilmemektedir.
2002 yılına ilişkin SPMD kararında hazine yardımına ilişkin doğrudan bilgi yer almamakta; 23.394.879.390.000 TL'lik "yardım ve bağışlar" denmektedir. Sayıştay'ın *2002 Hazine İşlemleri Raporu*'nda ise MHP'ye yapılan hazine yardımı 23,3 trilyon TL olarak açıklanmıştır. **Bkz.** T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2002 Yılı Hazine İşlemleri Raporu, 2003, Ankara, Erişim: 12.10.2012, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/hazine/islemler/2002/2002_Hazine_Islemleri_Raporu.pdf

MHP'nin gelir kaynaklarına ilişkin 2004 yılı haricinde yıl bazında eksik veri bulunmamakla birlikte, partinin tuttuğu kayıtların oldukça karışık olduğunu belirtmek gerekir. Tablo 40'ta görüleceği gibi, bazı yıllarda özellikle aidat, bağış ve "diğer gelirler"le ilgili net verilere ulaşmak mümkün değildir. Çünkü bağış gelirleri toplamı, pek çok kere "sair gelirler" ile, bazen aidat ile, bazen de banka/ faiz gelirleri ile birlikte verilmektedir. Bu durumun yarattığı hesaplama zorluğu izleyen tablolara da yansımıştır.

MHP'nin İÖ gelir kalemleri içinde "GM yardımı"nın yer almaması dikkat çekmektedir. Balo, konser, şölen gibi etkinliklerden elde edilen gelirler sadece İÖ'lerde mevcuttur. Malvarlığı gelirleri ile banka mevduat/ faiz gelirleri düzensizdir. Buna karşılık "önceki yıldan devreden nakit" gelirlerinin düzenli olduğu söylenebilir.

Tablo 41. MHP'nin 1992- 2009 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	Aidat	Bağış	Diğer G.	Hazine Yardımı	GM+İÖ Toplam Gelir
1992	Eksik veri/ veri yok			6.138	13.395
1993	veri yok		veri yok	12.794	44.105
1994	4.996	30.649	18.440	50.821	104.907
1995	48.356	133.939		147.725	330.020
1996	veri yok	234.362		81.532	341.426
1997	39.691	319.872		196.000	555.563
1998	107.087	640.697		332.304	1.080.089
1999	334.934	655.959	750.121	1.644.904	3.385.917
2000	190.074	829.992	1.310.792	2.888.731	5.219.590
2001	268.483	5.259.555		4.463.728	9.991.766
2002	858.930	5.500.264	4.981.780	23.300.000	34.640.974
2003	0	8.604.317		5.494.501	14.098.881
2004	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok	17.849.757
2005	503.485,30	1.872.357	494.148	7.566.515	10.436.506
2006	822.374	3.032.743	1.090.117	9.764.024	14.709.258
2007	1.968.007	9.475.299	2.094.832	34.434.023	47.972.161
2008	733.350	4.191.286	6.831.420	13.995.780	25.751.836
2009	24.840	5.383.835	12.994.351	34.105.651	52.508.677

Tablo 40'taki verilerden oluşturulmuştur. Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır. 2005 yılı öncesine ilişkin verilerden 6'şar "0" atılmıştır.

Parti'nin 2003 yılında hiç aidat geliri beyan etmediği görülmektedir. Seçim yıllarında, veri alınabilen tüm gelir kalemlerinde artış yaşanmakla birlikte, toplam gelirlerdeki artış büyük oranda hazine yardımından kaynaklanmaktadır.

Tablo 42. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer	Reel Diğer	Artış Oranı (%)
1992	13.395	1.095	-	1223	6.138	502	-	veri yok		-	veri yok		-	veri yok		-
1993	44.104	2.149	96	2051,83	12.794	624	24	veri yok			9.113	444		veri yok		
1994	104.906	2.476	15	4236,09	50.821	1.200	92	4.996	118		30.649	724	63	18.440	435	
1995	330.019	4.162	68	7929,95	147.725	1.863	55	48.356	610	417	veri yok			veri yok		
1996	341.425	2.421	-42	14102,9	81.532	578	-69	veri yok			veri yok			veri yok		
1997	555.562	2.170	-10	25602	196.000	766	32	39.691	155		veri yok			veri yok		
1998	1.080.088	2.401	11	44977,5	332.304	739	-3	107.087	238	54	veri yok			veri yok		
1999	3.385.917	4.839	102	69966,7	1.644.904	2.351	218	334.934	479	101	655.959	938		750.121	1.072	
2000	5.219.589	4.977	3	104878	2.888.731	2.754	17	190.074	181	-62	829.992	791	-16	1.310.792	1.250	17
2001	9.991.765	6.154	24	162362	4.463.728	2.749	0	268.483	165	-9	veri yok			veri yok		
2002	34.640.973	14.803	141	234018	23.300.000	9.956	262	858.930	367	122	5.500.264	2.350		4.981.780	2.129	
2003	14.098.818	4.918	-67	286698	5.494.500	1.916	-81	0	0	-100	veri yok			veri yok		
2004	17.849.757	5.668	15	314949	veri yok			veri yok			veri yok			veri yok		
2005	10.436.506	3.144	-45	331925	7.566.515	2.280		503.485	152		1.872.357	564		494.148	149	
2006	14.709.258	3.975	26	370072	9.764.024	2.638	16	822.374	222	46	3.032.743	820	45	1.090.117	295	98
2007	47.972.161	12.204	207	393094	34.434.023	8.760	232	1.968.007	501	125	9.475.299	2.410	194	2.094.832	533	81
2008	25.751.836	5.849	-52	440243	13.995.780	3.179	-64	733.350	167	-67	4.191.286	952	-61	6.831.420	1.552	191
2009	52.508.677	11.327	94	463551	34.105.651	7.357	131	24.840	5	-97	5.383.835	1.161	22	12.994.351	2.803	81

Tablo 41'deki verilerden oluşturulmuştur.

Notlar: 2005 yılı öncesine ilişkin verilerden 6'şar "0" atılmıştır.

Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

Seçim yıları olan 2002 ve 2007'de MHP'nin toplam gelirlerinde, sırasıyla %141 ve %207 oranında artış görülmektedir. 2008 yılında toplam gelir, hazine yardımı, aidat ve bağış gelirlerinde önceki yıla kıyasla reel olarak azalış yaşanırken; "diğer gelirler" reel olarak %191 oranında artmaktadır. Tablo 40'a bakıldığında, bu durumun 2008 yılında "önceki yıldan devreden nakit" miktarının önemli ölçüde artmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Grafik 7. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

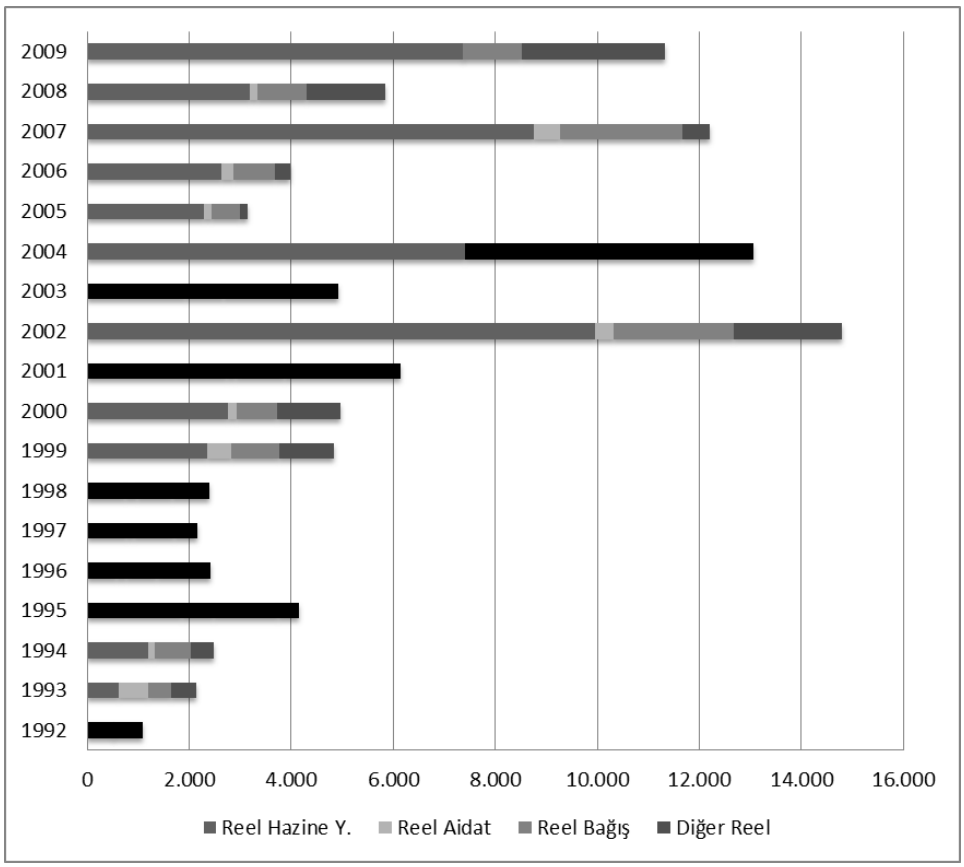

Tablo 42'deki verilerden oluşturulmuştur.

1995, 2002, 2007, 2009 yıllarında MHP'nin toplam reel gelirlerinde büyük artışlar olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, yukarıda incelediğimiz çoğu partide olduğu gibi hazine yardımının artışından kaynaklanmaktadır. 2002 yılına ilişkin olarak AYM'nin SPMD kararı esas alındığında, MHP'nin bağış gelirlerinin parti toplam gelirlerinin %83'üne denk geldiği hesaplanmaktadır. Oysa bu veri, ya MHP'nin kesinhesabını net ifadelerle beyan etmemesinden ya da AYM'nin sehven yaptığı bir

hata nedeniyle gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü 2002'de MHP'ye yapılan hazine yardımı ile ilgili Sayıştay verilerine bakıldığında hazine yardımı olarak 23,3 trilyon[1] kaynak aktarıldığı görülmektedir. Bu durum, AYM'nin yaptığı mali denetimleri sadece ve tamamen beyan edilen belgeler üzerinden yaptığının da çarpıcı bir örneğidir. Bilindiği üzere AYM siyasi partilerin mali denetimlerini Sayıştay'dan yardım alarak gerçekleştirmektedir. Sayıştay'ın kendi yayınladığı raporda MHP'ye yapılan hazine yardımı ile ilgili net veri bulunmaktayken; iki kurumun da bu veriyi dikkate almamamış olması mali denetimlerin ne kadar özensizce yapıldığının göstergesi sayılabilir.

Tablo 43. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı

	Aidat (%)	**Bağış (%)**	**Diğer G. (%)**	**Hazine Y. (%)**	**%**
1992	Eksik veri/ veri yok			46	
1993	Veri yok	21	Veri yok	29	
1994	5	29	18	48	100
1995	15	41		45	100
1996	Veri yok	69		24	100
1997	7	58		35	100
1998	10	59		31	100
1999	10	19	22	49	100
2000	4	16	25	55	100
2001	3	53		45	100
2002	2	16	14	67	100
2003	0	61		39	100
2004	Veri yok	Veri yok	Veri yok	Veri yok	
2005	5	18	5	73	100
2006	6	21	7	66	100
2007	4	20	4	72	100
2008	3	16	27	54	100
2009	0	10	25	65	100
Ortalama	**5**	**21**	**18**	**52**	**96**
Ortalaması Hesaplanan Yıl Sayısı	14	10	9	17	

Not: Tablo 41'deki verilerden oluşturulmuştur.

[1] T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2002 Yılı Hazine İşlemleri Raporu, 2003, (Çevrimiçi), 12.10.2012, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/hazine/islemler/2002/2002_Hazine_Islemleri_Raporu.pdf

Tablo 43'te de görüldüğü gibi, bazı yıllarda MHP'nin gelir kalemleri ile ilgili verilerin olmayışı nedeniyle, gelir kalemlerinin toplam gelir içindeki oranının da, gelir kalemlerinin ortalamasının da sağlıklı bir şekilde hesaplanması mümkün olmamıştır. Gelirlerine ilişkin 18 yıllık veri bulunan MHP'nin, aidatları ile ilgili 14, bağışları ile ilgili 10, diğer gelirleri ile ilgili 9, hazine yardımı ile ilgili 17 yıllık net veri mevcuttur. Her gelir kaleminin mevcut verilere göre ortalaması alındığında ise, aidatlar %5, bağışlar %21, diğer gelirler %18, hazine yardımı %52 olarak hesaplanmaktadır. Ancak veri yılları farklı olduğu için, bu ortalamaların toplamı, toplam gelirlerin %96'sına denk gelmektedir. Arta kalan %4'nün büyük kısmının ise en çok eksik veri bulunan bağış ve "diğer gelirler" kalemlerine ait olduğu çıkarımı yapılabilir.

Tablo 44. MHP'nin 1992-2009 Yılları Arasındaki Yılları Arasında Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	**Aidat**	**Bağış**	**Diğer G.**
Toplam G.	0,947**	0,065	0,877**	0,690*
Hazine Y.		0,035	0,928**	0,589
Aidat			0,287	0,319
Bağış				0,351

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

MHP'nin toplam gelirleri ile hazine yardımı, bağış ve "diğer gelirler"i arasında orta seviyede pozitif yönlü ilişkiler kurulmuştur. Bunlar arasında toplam gelir ile en güçlü derecede doğrusal ilişki kurulan gelir kalemi bağışlardır.

Tablo 45. Yıllara göre MHP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1992	63	37
1993	73	27
1994	65	35
1995	63	37
1996	63	37
1997	48	52
1998	50	50
1999	72	28
2000	80	20
2001	81	19
2002	83	17
2003	80	19
2004	Veri yok	Veri yok
2005	74	26
2006	72	28
2007	78	22
2008	80	20
2009	76	24
Ortalama	71	29

Tablo 40'taki verilerden, ilgili yıllarda, GM ve İÖ gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

MHP'nin 1992-2009 dönemine ilişkin 18 yıllık gelir verilerine göre, toplam gelirler içinde GM gelirlerinin ortalama oranı %71 iken, İÖ gelirlerinin ortalama oranı %29 olarak tespit edilmiştir. Özellikle 1999 sonrasında GM gelirleri, parti toplam gelirine İÖ gelirlerinin bazen üç, bazen dört katı olarak katkı sağlamaktadır.

2.8. Refah Partisi

Refah Partisi 1998 yılında AYM kararıyla kapatılmış olmakla birlikte, siyasi partilerin mali denetimleri sürecinin uzun sürmesi nedeniyle 1992 yılı sonrası ile ilgili SPMD kararları bulunmamaktadır. Daha sonraki yıllarda yayınlanan SPMD kararında ise ilgili yıllara ilişkin dosyaların parti kapatıldığı için işlemden kaldırıldığı ifade

edilmektedir. RP'nin iktidar partisi konumundayken mahkeme kararıyla kapatılmış olması; büyük bir seçmen desteğine rağmen, Türkiye'de siyasi partilerin siyasi rekabete katılımının yargı organınca doğrudan engellenmesi anlamına gelmektedir. Siyasi parti özgürlükleri ve yasakları konusunda 2001 yılında Anayasa'da ve buna uygun olarak ilerleyen dönemde SPK'de olumlu yönde kapsamlı hukuksal değişiklikler yapılmışsa da, geçmişte kapatılan onlarca siyasi parti, Türkiye'de siyasi rekabete katılım hakkının "yasakçı" bir zihniyetle düzenlendiğinin göstergeleri olmuştur.

Tablo 46'da RP'nin, Haziran 2015 itibariyle AYM'ce karara bağlanmış ve yayınlanmış SPMD kararlarından derlenen cari gelir verileri yer almaktadır.

Tablo 46. RP'nin 1983- 1992 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyar TL)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Toplam Gelir	**6**	**55**	**86**	**160**	**431**	**837**	**2.598**	**2.623**	**12.918**	**20.125**
GM + İÖ Toplam Gelir	**6**	**55**	**86**	**160**	**431**	**836**	**2.598**	**2.623**	**12.918**	**20.125**
GM Toplam Gelir	**1**	**8**	**13**	**13**	**23**	**377**	**928**	**573**	**5.779**	**9.963**
Hazine yardımı		1	0	0	5	350	700	524	1.441	9.638
Bağış	1	6	10	13	18	2	6	0	4.077	258
Aidat		0	0	0	0	0	0	0	0	0
Banka/ faiz					0	22				
Satış (bayrak, kimlik, rumuz vs.)					0	2				
Balo, eğlence vb. faaliyet g.										
Sair gelirler			3				31	18	34	22
Önceki yıldan devreden nakit mevcudu					1		178	20	226	39
Borç/ yasal kesintiler							0			5
Parti Malvarlığı Gelirleri						1	12	12		
İÖ Toplam Gelir	**5**	**47**	**73**	**147**	**408**	**459**	**1.670**	**2.050**	**7.139**	**10.162**
Bağış	3	27	46	98	307	268	veri yok	1.295	4.652	6.671
Aidat	2	17	21	35	65	93	veri yok	464	1.117	2.035
Satış (bayrak, kimlik, rumuz vs.)					3	2		13	479	553
Balo, eğlence vb. faaliyet g.			1		2			2	38	70
Sair gelirler		1	1	4	9	15		69	197	257
Önceki yıldan devreden nakit mevcudu		1		5	2			118	134	246
GM yardımı		1	1	1	2	60		36	302	176
Parti Malvarlığı Gelirleri								13	2	4
Borç/ yasal kesintiler										
Teşkilattan yardım		1	2	5	17	45		27	202	144
Yayın satışları					2			11	16	7

AYM'nin RP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)
1989 yılına ilişkin SPMD kararında İÖ gelirlerine ilişkin ayrıntı verilmemiştir.

RP'nin sadece 1987 ve 1988 yılında GM'de çok düşük sayılabilecek miktarda faiz geliri bulunmaktadır. Dönemin parti başkanı Necmettin Erbakan'ın "faizin haram ve günah" olduğu yönündeki söylemleri hatırlandığında, bu durum şaşırtıcı değildir.

RP'nin GM gelirleri içinde aidat gelirinin hiçbir yıl yer almadığı görülmektedir. Oysa İÖ gelirleri içinde aidat gelirleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Bağışların ise hem GM, hem İÖ'de büyük miktarlarda yer aldığı görülmektedir. RP'nin 1998'de kapatılmasından sonra partiye ilişkin mali denetim kararlarının işlemden kaldırılması nedeniyle, 1993-1998 dönemine ilişkin gelir verilerine ulaşılamamıştır.

Tablo 47. RP'nin 1983- 1992 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (TL)

	Aidat	Bağış	Diğer G.	Hazine Y.	GM + İÖ Toplam Gelir
1983	2	4	0	0	6
1984	17	33	4	1	55
1985	21	56	9	0	86
1986	35	110	15	0	160
1987	65	325	37	5	431
1988	93	270	123	350	837
1989	Eksik veri/veri yok			700	2.598
1990	464	1.295	339	524	2.623
1991	1.117	8.729	1.631	1.441	12.918
1992	2.035	6.929	1.523	9.638	20.125

Tablo 46'daki verilerden oluşturulmuştur. Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır.

RP'nin toplam gelirlerinde seçim yılları olan 1984, 1991 yıllarında önemli artışlar görülmektedir. Ancak bu durum daha önce incelediğimiz partilerden farklı olarak hazine yardımından değil, bağışlardaki büyük artışlardan kaynaklanmaktadır. 1990 yılından itibaren parti gelirlerinde önemli artışlar dikkat çekmektedir.

Tablo 48. RP'nin 1983- 1992 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Cari Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Hazine Y.	Reel Hazine Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Cari Diğer	Reel Diğer	Artış Oranı (%)
1983	6	25		24,2545	0	0		2	8		4	16		0	1	
1984	55	153	0	35,9541	1	4	0	17	47	499	33	91	465	4	11	1470
1985	86	157	0	55,0292	0	0	-100	21	38	-19	56	102	12	9	16	49
1986	160	214	0	74,8436	0	0	0	35	47	21	110	148	45	15	20	22
1987	431	431	101	100	5	5	0	65	65	39	325	325	120	37	37	83
1988	836	494	14	169,35	350	207	4052	93	55	-15	270	160	-51	123	72	96
1989	2.598	874	77	297,162	700	236	14	eksik veri /veri yok								
1990	2.623	558	-36	470,289	524	111	-53	464	99	0%	1.295	275		339	72	
1991	12.918	1.729	210	747,002	1.441	193	73	1.117	150	51	8.729	1.169	324	1.631	218	203
1992	20.125	1.646	-5	1223	9.638	788	308	2.035	166	11	6.929	567	-52	1.523	125	-43

Tablo 47'deki verilerden oluşturulmuştur. Cari gelirlerden 6'şar sıfır (0)atılmıştır.
Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

1988 yılında RP'nin hazine yardımı gelirinin artış oranı %4052 ile dikkat çekici boyuttadır. Toplam gelirler içinde bağışların reel olarak en büyük orana sahip olduğu görülmektedir. Toplam gelire katkısı en az olan gelir kalemi ise "diğer gelirler"dir.

Grafik 8. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

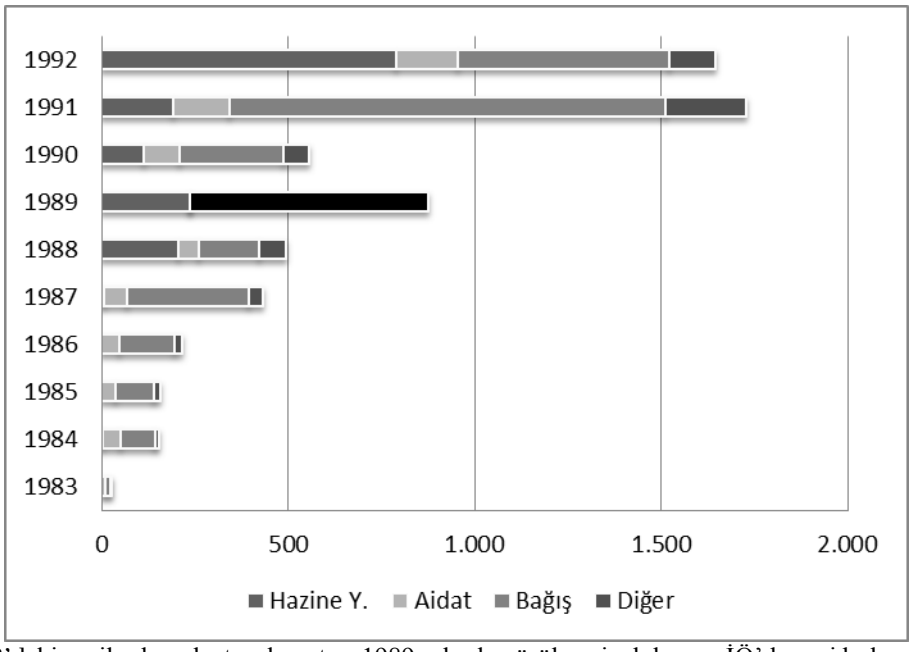

Tablo 48'deki verilerden oluşturulmuştur. 1989 yılında görülen siyah kısım, İÖ'de veri bulunmadığı için, net oranı tespit edilemeyen aidat, bağış ve diğer gelirlere işaret etmektedir.

1990 yılı hariç tutulduğunda, RP'nin toplam gelirlerinde istikrarlı bir artış eğilimi görülmektedir. Seçim yılları olan 1989 ve 1991 yıllarında bu artış biraz daha dikkat çekicidir. Bunun nedeni ise RP'nin 1988'den itibaren önemli ölçüde hazine yardımı almaya başlaması ve bağışların reel olarak, daha önceki yılların toplam gelirlerinden bile daha büyük miktarlara ulaşmasıdır.

Tablo 49. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı

	Aidat (%)	Bağış (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y. (%)	%
1983	32	65	3	0	100
1984	31	59	7	2	100
1985	25	65	10	0	100
1986	22	69	9	0	100
1987	15	75	9	1	100
1988	11	32	15	42	100
1989	Eksik veri/veri yok			27	27
1990	18	49	13	20	100
1991	9	68	13	11	100
1992	10	34	8	48	100
Ortalama	**19**	**58**	**10**	**15**	**101**
Ortalaması Hesaplanan Yıl Sayısı (n)	9	9	9	10	

Tablo 47'deki verilerden oluşturulmuştur.

RP'nin toplam gelirleri içinde aidatlarının ortalaması %19, bağışların %58, diğer gelirlerin %10, hazine yardımının %15 olduğu görülmektedir. Daha önce incelediğimiz partilerden farklı olarak, RP'nin en önemli gelir kaynağının bağışlar olduğu ortaya çıkmaktadır. RP'nin GM'de hiç aidat geliri bulunmamasına rağmen, aidatların toplam gelirler içinde %19'luk bir ortalama oranına sahip olması, İÖ'lerin parti bütçesine büyük oranda katkı sağlayabileceğinin bir göstergesidir.

Tablo 50. RP'nin 1983-1992 Yılları Arasında Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	Aidat	Bağış	Diğer G.
Toplam G.	0,775**	0,961**	0,910**	0,944**
Hazine Y.		0,781*	0,440	0,562
Aidat			0,841**	0,880**
Bağış				0,960**

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır

Hazine yardımı için n=10, Aidat, Bağış ve Diğer G. için n=9

Tablo 50'deki verilere göre, hazine yardımı ile bağış, hazine yardımı ile "diğer gelirler" dışında, tüm gelir kalemlerinin birbirleriyle güçlü ya da çok güçlü pozitif yönlü ilişkileri bulunmaktadır.

Tablo 51. Yıllara göre RP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
1983	18	82
1984	14	86
1985	15	85
1986	8	92
1987	5	95
1988	45	55
1989	36	64
1990	22	78
1991	45	55
1992	50	50
Ortalama	**25**	**75**

Tablo 46'daki verilerden, RP'nin ilgili yıllarda, GM ve İÖ'lerin toplam gelirlerinin, parti toplam gelirine oranlarının hesaplanmasıyla oluşturulmuştur.

RP, İÖ gelirlerinin toplam gelirlere oranı bakımından %75'lik bir oranla istisnai bir görünüm sergilemektedir. Bu oranın %95'lere dahi ulaştığı, RP'nin mali bakımdan GM'ye değil, il örgütlerine daha bağımlı olduğu tablo 51'de görülmektedir. Bu durum, gelirlerin çoğunun partinin tabanından gelmesinin parti merkezlerini, tabanın talep ve beklentilerine daha duyarlı yapacağı yönündeki teorik tartışmaları akla getirmektedir. Böyle bir duyarlılığın seviyesini tespit edebilmek mümkün olmasa da, partilerin hazine yardımından çok kendi tabanlarının destek ve çalışmaları sonucu elde ettikleri gelirler ile siyasi- seçimsel rekabete katılmaları olumlu karşılanmalıdır.

2.9. SAADET PARTİSİ

Tablo 52'de SP'nin kurulduğu 2001 yılından, Aralık 2014 itibariyle mali denetimi tamamlanmış ve yayınlanmış olan 2010 yılına dek, toplam gelir, genel merkez (GM) ve il örgütü (İÖ) gelir bileşenleri gösterilmektedir.

Tablo 52. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (Milyon TL, YTL)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam Gelir	**881.250**	**15.944.348**	**2.562.155**	**2.284.568**	**1793955**	**1954180**	**2656586**	**2342087**	**4773185**	**3489754**
GM + İÖ Toplam Gelir	**881.250**	**15.944.348**	**2.562.155**	**2.284.568**	**1793955**	**1954180**	**2656586**	**2342087**	**4773185**	**3775557**
GM Toplam Gelir	**622.880**	**11.744.465**	**944.670**	**702.261**	**374500**	**461573**	**556950**	**484050**	**2181158**	**1805173**
Hazine yardımı	527.280	11.333.586	0	0	0	0	0	0	0	0
Aidatlar	96.000	88.935	0	0	0	0	0	0	0	0
Bağışlar	86.000	0	489.380	701.190	374500	461573	556950	484050	2181156	1619714,6
Banka mevduat gelirleri										
Malvarlığı ve kira gelirleri										5500
Sair gelirler		321.945	40	1.071					2,25	3,26
Borç, kredili mal alımları			27.419							179955,28
Önceki yıldan devreden alacak tahsili ve nakit			427.831							
İÖ Toplam Gelir	**258.370**	**4.199.882**	**1.617.485**	**1.582.307**	**1419455**	**1492607**	**2099636**	**1858037**	**2592027**	**1970384**
Aidatlar	57.391	472.377	286.788	410.786	424924,87	423492,12	657376,61	555007,93	1027554,4	631329,56
Bağışlar	149.619	491.039	850.411	1.069.376	924041	980912,12	1263415,2	1197784,6	1415877,4	1186284,5
Banka mevduat gelirleri										
Sair gelirler	6.155	19.508	6.382	5.669	2357,75	46983,06	37066,78	62161,89	58425,54	46921,89
Satış gelirleri (rozet, bayrak vb.)		400	498	23		377,01			107,66	
Malvarlığı gelirleri		490								
Genel Merkez yardımı	35.500	2.527.310					77500			
Önceki yıldan devreden nakit		11.990	260.565	66.406	51424,35	35255,16	47837,69	43082,89	74068,56	64342,84
Balo, eğlence, konser vb. Faaliyet g.				300	749,08				4825	
Borç			152.105							41505,4
Teşkilatlardan alınan yardım	9.705	676.769	60.737	29.746	15957,5	5587,3	16440		11168	

AYM'nin SP'ye ilişkin SPMD kararlarından derlenerek oluşturulmuştur. (Yararlanılan SPMD kararlarıyla ilgili ayrıntılar EK 2'de yer almaktadır.)

SP'nin GM gelirlerinin fazla çeşitlilik göstermediği, GM gelirlerinin çoğunlukla bağışlardan oluştuğu görülmektedir. SP'nin ne GM'de ne İÖ'de mevduat, faiz, repo gibi gelirleri bulunmamaktadır. İÖ'lere GM yardımının ise sadece hazine yardımı alındığında yapıldığı görülmektedir.

Tablo 53. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasında Cari Fiyatlarla Temel Gelir Bileşenleri (TL, YTL)

	Aidat	Bağış	Diğer G.	Hazine Y.	GM + İÖ Toplam Gelir
2001	153.391	235.619	51.360	527.280	967.650
2002	561.312	491.039	3.558.411	11.333.586	15.944.348
2003	286.788	1.339.791	935.576	0	2.562.155
2004	410.786	1.770.566	103.215	0	2.284.568
2005	424.925	1.298.541	70.489	0	1.793.955
2006	423.492	1.442.485	88.203	0	1.954.180
2007	657.377	1.820.365	178.844	0	2.656.586
2008	555.008	1.681.835	105.245	0	2.342.087
2009	1.027.554	3.597.033	148.595	0	4.773.185
2010	631.330	2.805.999	338.229	0	3.775.557

Tablo 50'deki verilerden oluşturulmuştur. Toplam Gelir, Hazine Yardımı, Aidat, Bağış ve Diğer Gelirler'in hesaplanmasında, partinin ilgili yıldaki GM ve İÖ gelirlerinin toplamı alınmıştır.

Tablo 53 ve 54'teki verilere göre, SP'nin kuruluşundan bir yıl sonrasına denk gelen 2002'de toplam gelirde artış yönünde büyük bir sıçrama görülmektedir. Bu durumun nedeninin %1391 oranında artan hazine yardımı ile %4707 oranında artan "diğer gelirler" olduğu anlaşılmaktadır. 2002 yılından sonra hiç hazine yardımı almayan SP'nin gelir kalemlerinde artma ya da azalma bakımından önemli değişiklikler görülmemektedir.

Tablo 54. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Cari ve Reel Fiyatlarla Gelir Bileşenleri (1987=100)

	Toplam Gelir	Reel Gelir	Artış Oranı (%)	Deflatör	Cari Haz. Y.	Reel Haz. Y.	Artış Oranı (%)	Cari Aidat	Reel Aidat	Artış Oranı (%)	Cari Bağış	Reel Bağış	Artış Oranı (%)	Diğer Cari	Reel Diğer	Artış Oranı (%)
2001	881.250	543		162362,37	527.280	325		153.391	94		235.619	145		51.360	32	
2002	15.944.347	6.813	1155	234018,09	11.333.586	4.843	1391	561.311	240	154	491.038	210	45	3.558.411	1.521	4707
2003	2.562.154	894	-87	286697,69	0	0		286.788	100	-58	1.339.790	467	123	935.575	326	-79
2004	2.284.568	725	-19	314948,68	0	0		410.786	130	30	1.770.566	562	20	103.215	33	-90
2005	1.793.955	540	-25	331925,30	0	0		424.925	128	-2	1.298.541	391	-30	70.489	21	-35
2006	1.954.180	528	-2	370071,92	0	0		423.492	114	-11	1.442.485	390	0	88.203	24	12
2007	2.656.586	676	28	393093,84	0	0		657.377	167	46	1.820.365	463	19	178.844	45	91
2008	2.342.087	532	-21	440243,16	0	0		555.008	126	-25	1.681.835	382	-18	105.245	24	-47
2009	4.773.185	1.030	94	463551,13	0	0		1.027.554	222	76	3.597.033	776	103	148.595	32	34
2010	3.775.557	771	-25	489861,09	0	0		631.330	129	-42	2.805.999	573	-26	338.229	69	115

Tablo 53'teki verilerden oluşturulmuştur.

Notlar: 2005 ve öncesi yıllarda, cari gelirlerle ilgili verilerden 6'şar sıfır (0) atılmıştır.

Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'in 1987 ve 1998 GSYH deflatörlerini, 1987 dizisinin üzerine 1998 tabanlı artış oranlarını eklemek suretiyle uyumlaştırması sonucu elde ettiği deflatör dizini kullanılmıştır (1987=100).

Tablo 54 ve Grafik 9'dan SP'nin reel gelirlerine bakıldığında, yukarıda incelemiş olduğumuz pek çok partiye kıyasla çok düşük miktarlarda geliri olduğu söylenebilir.

Grafik 9. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Toplam Reel Gelirleri

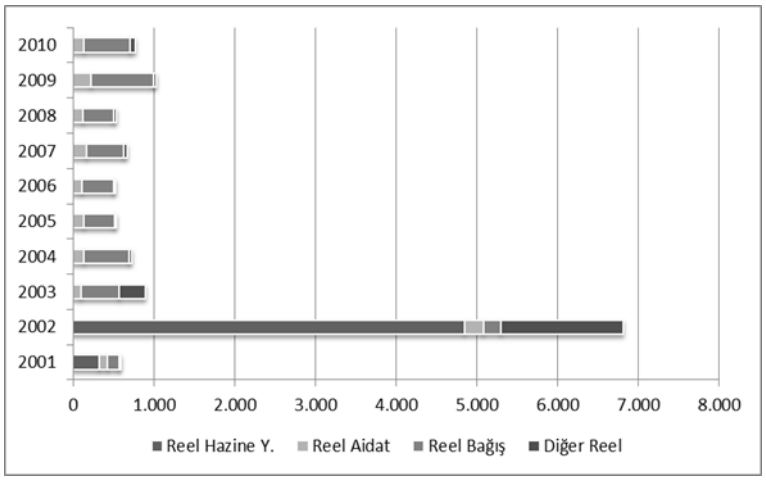

Tablo 54'deki verilerden oluşturulmuştur.

Grafik 9 ve Tablo 55'teki veriler birlikte yorumlandığında, SP'nin seçim yılı olan ve toplam gelirinin %71'ini oluşturan hazine yardımının etkisiyle 2002 yılı toplam gelirinde çok büyük bir artış görülmektedir. SP'nin gelirlerine ilişkin ortalamalara bakıldığında, aidatların ortalama oranı %18, bağışların %59, diğer gelirlerin %10 ve hazine yardımının %13'tür. SP, gelir kalemlerinin ortalaması bakımından RP'ye çok benzeyen bir tablo sergilemektedir.

Tablo 55. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Gelir Kalemlerinin Toplam Gelirlerine Oranı

	Aidat (%)	Bağış (%)	Diğer G. (%)	Hazine Y. (%)	%
2001	16	24	5	54	100
2002	4	3	22	71	100
2003	11	52	37	0	100
2004	18	78	5	0	100
2005	24	72	4	0	100
2006	22	74	5	0	100
2007	25	69	7	0	100
2008	24	72	4	0	100
2009	22	75	3	0	100
2010	17	74	9	0	100
Ortalama (10 Yıllık)	**18**	**59**	**10**	**13**	**100**

Tablo 53'teki verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 56. SP'nin 2001-2010 Yılları Arasında Gelir Bileşenlerinin Korelasyonu

	Hazine Y.	Aidat	Bağış	Diğer G.
Toplam G.	0,253	0,467	0,378	0,659**
Hazine Y.		0,036	-0,542	0,296
Aidat			0,289	0,205
Bağış				0,068

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır.
Tüm gelir bileşenleri için n=10

SP'nin gelir bileşenlerinden sadece toplam gelir ile "diğer gelirler" arasında orta düzeyde pozitif yönlü doğrusal bir ilişki kurulmuştur.

Tablo 57. Yıllara göre SP'nin Genel Merkez (GM) ve İl Örgütlerinin (İÖ) Toplam Gelirlerine Oranı (%)

	GM (%)	İÖ (%)
2001	71	29
2002	74	26
2003	37	63
2004	31	69
2005	21	79
2006	24	76
2007	21	79
2008	21	79
2009	46	54
2010	48	52
Ortalama	40	60

Tablo 52'deki verilerden oluşturulmuştur.

SP'nin büyük partilere kıyasla düşük miktarda da olsa hazine yardımı almış olduğu yıllarda (2001 ve 2002), GM gelirlerinin toplam gelir içindeki payı yüksekken, sonraki yıllarda durum tersine dönmektedir. SP de RP ve BBP gibi, toplam gelirler içindeki oran bakımından %60 ile İÖ ilk sırada yer almaktadır. Bu üç partinin de asli gelir kaynağının hazine yardımı olmayışı, hazine yardımının siyasi partileri, -en azından mali olarak- merkezileştirdiği yönündeki görüşle uyuşmaktadır.

3. 1982 Anayasası Döneminde Türkiye'de Siyasi Partilerin Mali Güçleri ile Siyasi-Seçimsel Başarıları Arasındaki İlişki

Bu bölümde, "para harcamadan seçimlerde başarılı olmanın günümüz koşullarında mümkün olmadığı" önermesinden hareketle, seçimleri en çok parası olan partilerin mi kazandığı; mali gücü zayıf olan partilerin seçimlerde başarısız mı oldukları sorularına yanıt aranmaktadır. Toplam gelirler içinde çok büyük değerlere ulaşan hazine yardımlarının siyasi rekabette eşitliği bozucu olduğu yönündeki eleştirilerin çokluğu nedeniyle, öncelikle hazine yardımı ile ilgili birkaç saptamanın yapılmasında fayda vardır.

Tablo 58. 1984-2007 Döneminde Devlet Yardımı Ölçütlerine Göre Hazine Yardımından Yararlanan Parti Sayısı ve Seçimlere Katılan Parti Sayısı

	1984-87 Dönemi seçim sonuçlarına göre Yardım Alan Parti Sayısı	MGS'de Barajı Geçerek Devlet Yardımı Alan Parti Sayısı	MGS'de Barajı Geçememekle Birlikte %7'den Fazla Oy Alan Parti Sayısı	2820 Sayılı Yasanın Geçici 16. Maddesi Uyarınca Yardım Alan Parti Sayısı	Yardımdan yararlanan toplam parti sayısı	Seçime Katılan Parti Sayısı
1984	6				6	6
1985	6				6	
1986	5				5	
1987	5				5	7
1988		3	2		5	
1989		3	2		5	7
1990		3	2	1	6	
1991		3	2	1	6	6
1992		5		2	7	
1993		5		4	9	
1994		5		4	9	13
1995		5		6	11	12
1996		5	1	1	7	
1997		5	1	1	7	
1998		4	1	3	8	
1999		4	1	3	8	20
2000		5	1		6	
2001		5	1	2	8	
2002		4	1	5	10	18
2003		2	3		5	
2004		2	3		5	20
2005		2	3	2	7	
2006		2	3	1	6	
2007		2	3		5	14

Kaynak: Yüksel, Nahit, **Siyasetin Kamusal Finansmanı (Siyasal Partilere Devlet Yardımı)**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007, s. 177'deki daha kapsamlı bir tablodan, ilgili sütunların kopyalanması ile oluşturulmuştur. Tablodaki son sütun TÜİK'in seçim sonuçları ile ilgili çeşitli tablolarından derlenmiştir. **Bkz.** www.tuik.gov.tr

Tablo 58'deki verilerden anlaşılacağı gibi, 1999 yılı öncesindeki yıllarda seçime katılan parti sayısı ile hazine yardımından yararlanan parti sayıları birbirine çok yakındır. Seçime katılan parti sayısının artmasıyla birlikte hazine yardımından yararlanan parti sayısı azalmıştır. Tabloda yer almamakla birlikte, 2009, 2011 ve 2014 seçimlerine sırasıyla 19, 15 ve 17 parti katılmıştır. Bu yıllara ilişkin yayınlanmış olan SPMD kararları eksik olmakla birlikte, gerek basına yansıyan haberlerden, gerekse de

ilgili dönemin yasal mevzuatı gereği, bu partilerin AKP, CHP ve MHP olduğu bilinmektedir. Görüldüğü gibi, hazine yardımından yararlanan parti sayısında büyük bir azalma vardır. Son dönemlerde, seçimlere katılan çok sayıda parti içinden sadece adı geçen üç parti oldukça büyük meblağlara ulaşan hazine yardımından yararlanmaktadır. Bu durum az sayıda partinin siyasi rekabet güçlerini arttırırken, çok sayıda partinin rekabet güçlerini görece olarak zayıflatmaktadır.

Türkiye'de siyasi partilerin siyasi-seçimsel başarısı ile mali güçleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, Tablo 59 ve 60'ta, çalışmamız kapsamındaki partilerin toplam gelirlerinin birbirlerine göre oranı ile 1982 Anayasası dönemindeki seçimlerde aldıkları oy oranları gösterilmektedir. Partilerin toplam gelirlerinin oranı Ek 1'deki AYM kararlarından derlenerek oluşturulan tablodaki verilere göre hesaplanmıştır. Seçimlere ilişkin oranlar ise TÜİK verileriyle oluşturulmuş olan Tablo 3'ten derlenmiştir. 1983 yılı seçimlerine çalışmamız kapsamındaki partilerden sadece ANAP'ın katılmış olması, 2011 ve 2014 yıllarına ait siyasi partilerin SPMD kararlarının henüz yayınlanmamış olması nedeniyle siyasi partilerin bu yıllardaki siyasi-seçimsel başarıları ile mali güçleri arasındaki ilişki incelenememiştir.

Tablo 59. AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP, RP, SP'nin 1983-2014 Yılları Arasındaki Seçimlerde Aldıkları Oy Oranları (%)

	1983	1984	1987	1989	1991	1994	1995	1999 (Y)	1999 (G)	2002	2004	2007	2009	2011	2014
AKP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34,3	41,7	46,6	38,4	45,8	45,4
ANAP	45,1	41,5	36,3	21,8	24	21	19,7	15,1	13,2	5,1	2,5	-	0,8	-	-
BBP	-	-	-		-	1,3	1,4	1,7	1,5	1	1,2	-	2,4	0,8	2,2
CHP	-	-	-	-	-	4,6	10,7	11,1	8,7	19,4	18,2	20,9	23,1	26	16,9
DSP	-		8,5	9	10,7	8,8	14,6	18,7	22,2	1,2	2,1	-	2,9	0,3	0,4
DYP	-	13,3	19,1	25,1	27	21,4	19,2	13,2	12	9,5	10	-	-	0,2	0
GP	-	-	-	-		-	-	-	-	7,2	2,6	3	-	-	-
MHP	-	-	-	-	-	8	8,2	17,2	18	8,4	10,5	14,3	16	13	20,7
RP	-	4,4	7,2	9,8	16,9	19,1	21,4	-	-	-	-	-	-	-	-
SP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,5	4	2,3	5,2	1,3	3,3
%	**45,1**	**59,2**	**71,1**	**65,7**	**78,6**	**84,2**	**95,2**	**77**	**75,6**	**88,6**	**92,8**	**87,1**	**88,8**	**87,4**	**88,9**

Tablo 3'teki verilerle oluşturulmuştur. Beyaz dolgulu sütunlar milletvekili genel seçimleri, gri dolgulu sütunlar mahalli idareler genel seçimlerine işaret eder.

Tablo 59'a göre 1983-2014 döneminde yapılmış olan 7 mahalli, 8 genel seçimden 12'şer kere ile en fazla seçime katılan partiler ANAP, DSP ve DYP'dir. Bunları 10'ar kez seçime katılmak suretiyle CHP ve MHP izlemektedir. BBP 9 kez, AKP, RP ve SP ise ilgili dönemde 6'şar kez seçimlere katılmıştır.

Tablo 60. Siyasi Partilerin 1983-2009 Arasındaki Seçim Yıllarında Birbirlerine Göre Gelir Oranları (%)

	1983	1984	1987	1988	1989	1991	1994	1995	1999	2002	2004	2007	2009
AKP	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	30	44	45
ANAP	92	83	69	69	65	54	23	22	24	11	1	0	0
BBP	0	0	0	0	0	0	2	1	1	1	0	0	0
CHP	0	0	0	0	0	0	10	21	15	10	20	26	38
DSP	0	0	5	6	7	8	8	8	29	37	32	20	0
DYP	7	14	24	21	22	32	49	40	22	10	6	0	0
GP	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0
MHP	0	0	0	0	0	0	8	8	9	14	5	9	16
RP	1	3	2	4	6	7	0	0	0	0	0	0	0
SP	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1	1	1
%	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Ek 1'deki Tablo'da yer alan verilerden oluşturulmuştur. Çalışma kapsamımızdaki partilerin ilgili yıllardaki GM+İÖ gelirlerinin toplamı 100 olarak kabul edilmiş, her partinin sahip olduğu gelir oranı buna göre belirlenmiştir.

Tablo 60'ta, çalışma kapsamımızdaki partilerin, siyasi- seçimsel rekabete katılırken, birbirlerine kıyasla sahip olduğu "denetlenebilen para" oranları gösterilmektedir. Bu verilere göre, 1980'li yıllarda ANAP'ın sahip olduğu mali üstünlüğün kademeli şekilde düşüş gösterdiği görülmektedir. BBP, RP ve SP'nin denetlenebilen gelirlerinin diğer partilere kıyasla çok düşük olduğu ise daha ilk anda göze çarpmaktadır. AKP ve CHP'nin gelir oranları ise artış eğilimindedir. Hukuki varlığının kısa sürmesi nedeniyle çalışma kapsamımızda olmamakla birlikte, ileride inceleyeceğimiz 2002 seçimlerinde istisnai bir örnek olarak öne çıkan Genç Parti de (GP) hakkındaki mevcut SPMD kararlarındaki verilere göre tabloya dahil edilmiştir.

1980 askeri müdahalesi sonrası 1983'te yapılan ilk genel seçimlere, çalışmamız kapsamındaki partilerden sadece ANAP katılmış, %45,1 oy elde ederek, 45. T.C. Hükümeti'ni Turgut Özal başkanlığında kurmuştur. Çalışmamız kapsamındaki partilerden DYP ve RP, 1983 seçimlerinde faal partiler olmakla birlikte,

seçime katılmamışlardır. ANAP'la birlikte seçime katılan diğer iki parti olan HP ve MDP ise 1984 yılı sonrasında hiçbir seçime katılmamıştır. Bu sebeple, 1983 seçimlerinde partilerin gelir ve oy oranlarının çalışmamız kapsamında kıyaslanması mümkün değildir.

Grafik 10'da, çalışmamız kapsamındaki partilerden 1984 yerel seçimlerine katılmış olan ANAP, DYP ve RP'nin oy yüzdeleri ve birbirlerine göre gelir oranları gösterilmektedir.

Grafik 10. 1984 Mahalli İdareler Genel Seçiminde ANAP, DYP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri

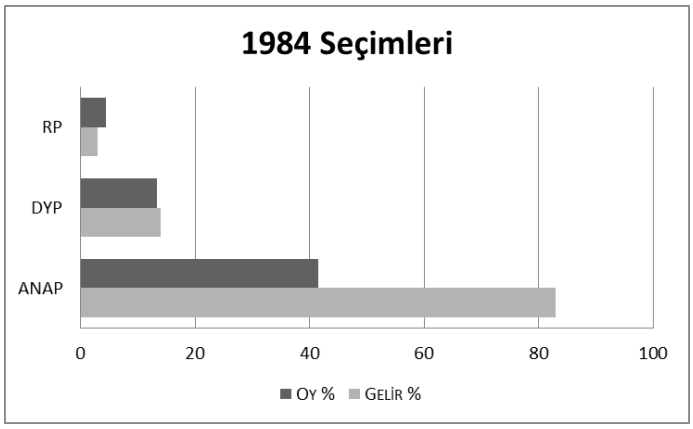

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

ANAP 1984 seçimlerinde gelirlerin %83'üne sahip olup, oyların %41'ini elde etmişken, DYP gelirlerin %7'sini, oyların %13,3'ünü, RP gelirlerin %1'i ile oyların %4'ünü elde etmiştir. Buna göre, seçime katılan diğer partilerle ilgili veriler saklı kalmak üzere, sadece bu üç partinin rekabeti üzerinden 1984 seçimlerine bakılacak olursa, üç parti içinde en fazla geliri olan partinin en fazla oy oranını elde ettiği doğru olmakla birlikte, gelir oranlarıyla oy oranları arasında doğrusal bir ilişki yoktur. Zira ANAP gelir oranının yarısı kadar oy oranı elde etmişken, DYP ve RP gelir oranlarının üzerinde oy oranları elde etmişlerdir.

Grafik 11. 1987 Milletvekili Genel Seçiminde ANAP, DYP, DSP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

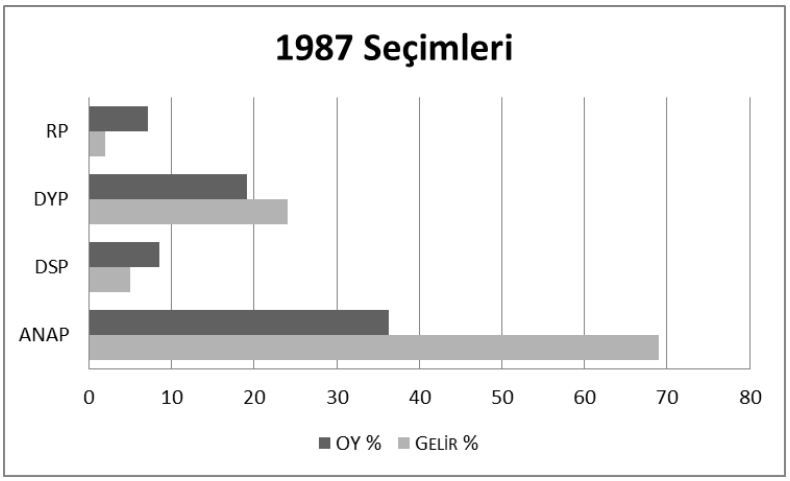

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

1987 yılında sırasıyla ANAP, DSP, DYP ve RP'nin gelir yüzdeleri %69, %5, %24 ve %2 iken, oy oranları sırasıyla %36, %9, %19 ve %7'dir. Bu seçimlerde de gelir oranları ile oy oranları arasında doğrusal bir ilişki bulunmamakla birlikte, en fazla geliri olan partinin en fazla oyu aldığı görülmektedir.

Burada, çalışmamızın birinci bölümünde tartışılan "siyasi-seçimsel başarı" kavramının çok yönlü oluşu ve ölçüm zorlukları ile ilgili tartışma akla gelmektedir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, hem gelir hem oy bakımından ANAP'ın diğer partilere kıyasla büyük bir üstünlüğü vardır. Peki, bu üstünlük onu siyasi-seçimsel anlamda en başarılı parti yapar mı? Bu soruyu sorduran etken ise, gelirlerinin görece olarak azlığına rağmen, gelir oranının iki katı oranında oy alan DSP ve gelir oranının üç katı oranında oy alan RP'nin, daha başarılı kabul edilmesi yönündeki düz mantıksal çıkarımdır. Buna göre, %69 oranda gelirle %36 oranında oy elde eden ANAP'ı "başarısız" saymak gerekirdi. Oysa en fazla oyu elde eden parti olarak "başarılı"dır. Kanaatimizce, siyasi partilerin siyasi-seçimsel başarılarının büyüklüğünün ölçümünde gelirleri oranında oy elde edip etmemeleri değil, oy oranlarının büyüklüğü birinci ölçüt olarak kabul edilmelidir.

Grafik 12. 1989 Mahalli İdareler Genel Seçiminde ANAP, DYP, DSP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

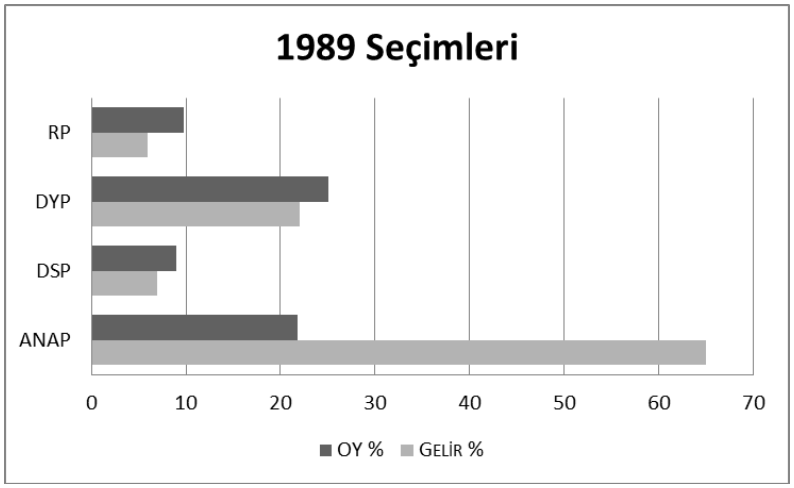

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

1989 yılındaki yerel seçimlere gelindiğinde, gelir bakımından diğer partilere kıyasla hala çok üstün kaynaklara sahip olan ANAP'ın, önemli ölçüde oy kaybına uğradığı, oylarının %36'dan %22'ye düştüğü görülmektedir. 1987 seçiminden gelir oranı bakımından büyük bir farklılık göstermeyen, hatta gelir oranı %2 azalan DYP ise, oylarını %6 oranında arttırarak en fazla oy alan parti olmuştur. Bunun üzerine DYP, erken genel seçim taleplerini dillendirmiş, aynı yılın Ekim ayında yapılan ve ANAP lideri Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçildiği cumhurbaşkanlığı seçimini de Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ile birlikte boykot etmiştir. 1991'de erken seçim kararı alınmış; DYP genel başkanı Süleyman Demirel öncülüğünde yoğun bir propaganda kampanyası başlatmıştır. Grafik 13'te görülen 1991 genel seçimlerinde, Bedrettin Dalan liderliğindeki Demokrat Merkez Partisi DYP ile birleşmiştir.

Grafik 13. 1991 Milletvekili Genel Seçiminde ANAP, DYP, DSP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

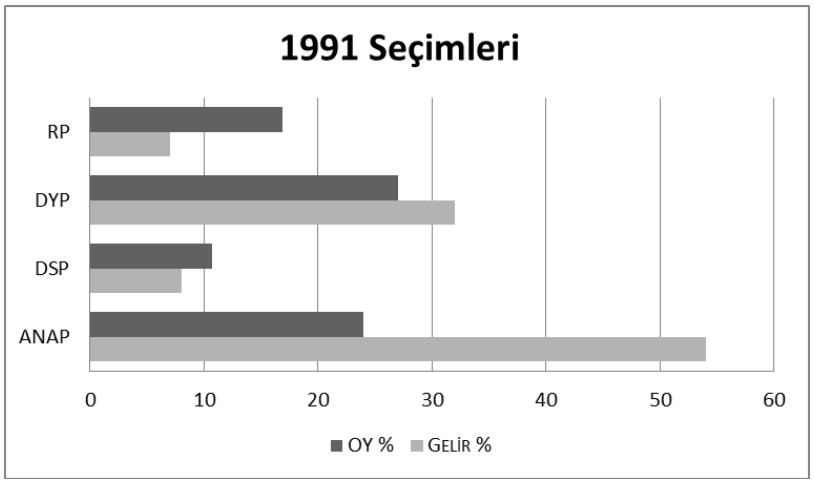

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

ANAP, 1991 seçimlerinde mali üstünlüğünü sürdürmekle birlikte, 1989 seçimlerinde aldığı oyları sadece %2 oranında arttırarak %24 oranında oy elde etmiştir. DYP ise oyların %27'sini kazanarak TBMM'de birinci parti konumuna yükselmiştir. Ancak tek başına iktidara gelebilecek milletvekili sayısına ulaşamadığından, Erdal İnönü'nün genel başkanlığında bulunduğu SHP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. RP gelirlerin %7'sini, oyların %16.9'unu elde ederken, DSP gelirlerin %8'i ile oyların %10.7'sini elde etmiştir.

Grafik 14. 1994 Mahalli İdareler Genel Seçiminde ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

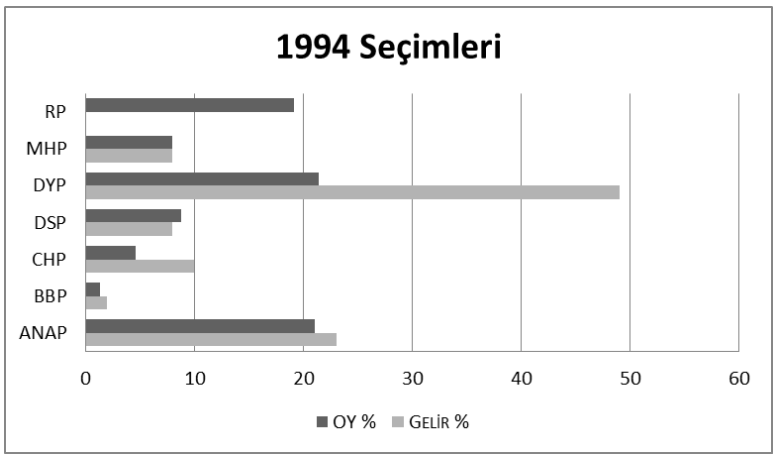

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

RP'nin 1998'de kapatılmasından sonra partiye ilişkin mali denetim kararlarının işlemden kaldırılması nedeniyle partinin bu dönemdeki gelir verilerine ulaşılamamıştır. Dolayısıyla, 1994 ve 1995 seçimlerine ilişkin gelir oranları, RP hariç tabloda görülen altı partinin gelirleri üzerinden hesaplanmıştır. 1994 seçimlerinde DYP gelir oranı bakımından %49 ile ilk sırada yer alırken, ANAP gelirlerin %23'ü oranına sahiptir. Ancak her iki partinin de oy oranları %21 seviyesindedir. RP'nin oy oranı ise %19,1'e yükselmiştir. MHP ve DSP'nin oy ve gelir oranları birbirine yakın seyrederken, CHP ve BBP gelirleri oranından daha düşük oy oranı elde etmişlerdir.

Grafik 15. 1995 Milletvekili Genel Seçiminde ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP ve RP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

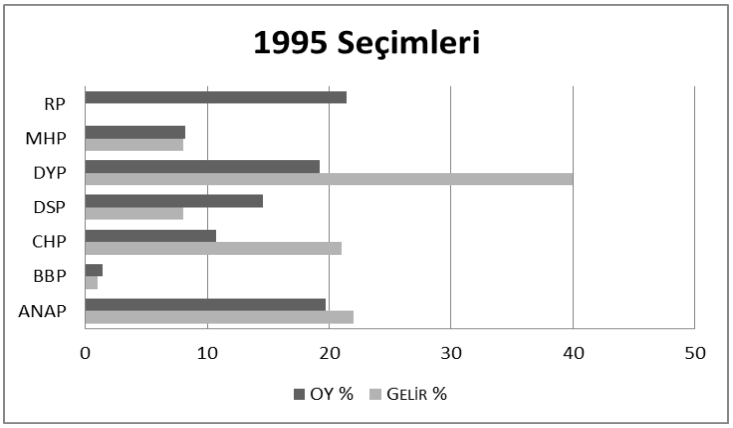

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

1995 genel seçimlerinde RP %21,4 oy oranıyla ilk sıraya yükselmiştir. RP'nin bu dönemdeki gelirlerine ilişkin veri bulunmamakla birlikte, Grafik 8'den, 1991 ve 1992 yıllarında RP'nin bağışlar ve hazine yardımında büyük artışlara bağlı olarak reel gelirlerinde ani bir yükselişe girdiği görülmektedir. Hem gelirlerindeki bu artış eğilimi hem 1994 ve 1995 yıllarında oy oranlarını arttırmasına bağlı olarak ilgili yıllarda gelirlerinin yükselişinin de devam ettiği; en azından azalış olmadığı gibi bir çıkarım yapılabilir. Üstelik 1998 yılında kapatıldığı sırada RP'nin iktidar partisi konumunda oluşu da, 1995 yılında RP'nin özellikle hazine yardımı ve bağış gelirlerinin arttırmış olacağı çıkarımını desteklemektedir.

1987 ve 1989 seçimlerinde gelirleri oranından çok daha yüksek oranda oy elde eden DYP, önceki seçimlerdeki başarısı doğrultusunda kazandığı hazine yardımının artması ile 1994 ve 1995 seçimlerinde toplam gelirini büyük ölçüde arttırmış olmakla birlikte, oy oranları aynı artışı göstermemiş, % 21 ve %19 olarak azalma eğilimine girmiştir. 1995 seçimlerinde DSP oy oranlarının gelirleri oranından daha fazla olmasıyla dikkat çekmektedir.

1995 seçimlerinin sonuçları, bir sonraki seçimlerin yapılacağı 1999 yılına dek, dört farklı koalisyon hükümetinin kurulmasına vesile olmasıyla Türk siyasi hayatında ilginç bir örnek teşkil etmektedir. 1995 seçimlerinden oy oranı bakımından birinci ve ikinci olarak ayrılan RP ve ANAP arasında yürütülen koalisyon görüşmeleri sonuç vermeyince, önce DYP ve CHP koalisyonuyla beş ay süren 52. Hükümet, sonra ANAP ve DYP arasında yaklaşık 4 ay ömrü olan ANAYOL Hükümeti kurulmuştur. Ardından RP ile DYP arasında kurulan REFAHYOL Hükümeti de 1997'de sona ermiş, Mesut Yılmaz başkanlığında DSP ile Demokrat Türkiye Partisi'nin de içinde yer aldığı ANASOL-D Hükümeti kurulmuştur.

Grafik 16. 1999 Mahalli İdareler Genel Seçimi ve 1999 Milletvekili Genel Seçim'inde ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

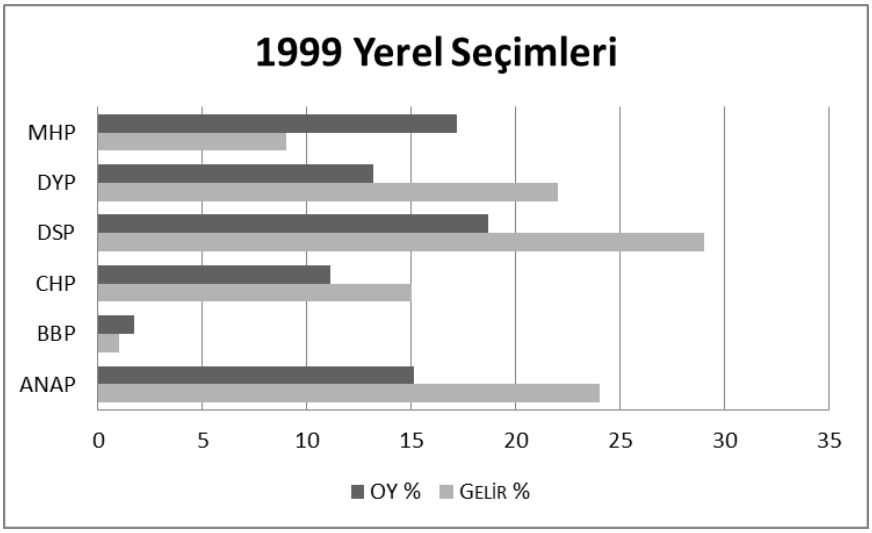

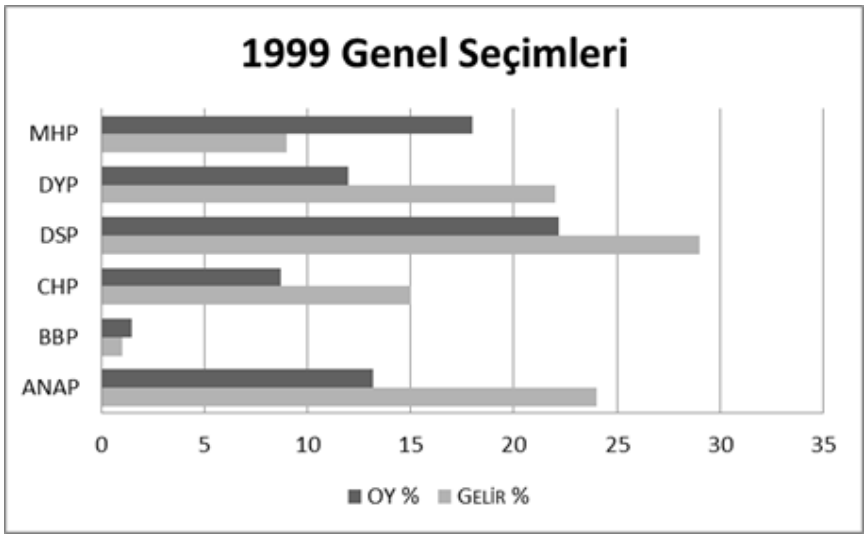

1999 yılında birlikte yapılan yerel ve genel seçimlerde, DSP hem gelir hem oy oranı bakımından ilk sıraya geçmiştir. DSP gelirlerin %29'una sahipken, yerel düzeyde oyların %19'u, ulusal düzeyde oyların %22'sini elde ederek birinci parti olmuştur. Tablo 31'de görüleceği gibi, DSP'nin toplam gelirleri içinde %57 ile "diğer gelirler" ilk sırada yer almaktadır. 1999 yılında da toplam gelirler içinde "diğer gelirler"in %65, hazine yardımının %26 oranında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla siyasi partilerin hazine yardımı sayesinde seçimlerde başarılı olabildiği yönündeki görüş, 1999 seçimlerinde DSP örneğinde desteklenmemektedir. DSP'nin başarısında; ülkedeki yolsuzlukların arttığı bir dönemde, yolsuzluğa bulaşmamış dürüst bir kişi olarak tanınan Bülent Ecevit'in seçmen üzerinde olumlu bir izlenim bırakması yanında; terörle mücadele açısından önemli bir gelişme olarak PKK'nın başı Abdullah Öcalan'ın CIA ve MİT'in ortak operasyonu ile yakalanması ve 28 Şubat sürecinde RP'nin AYM'ce kapatılması gibi gelişmelerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Grafik 17. 2002 Milletvekili Genel Seçiminde AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP ve SP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

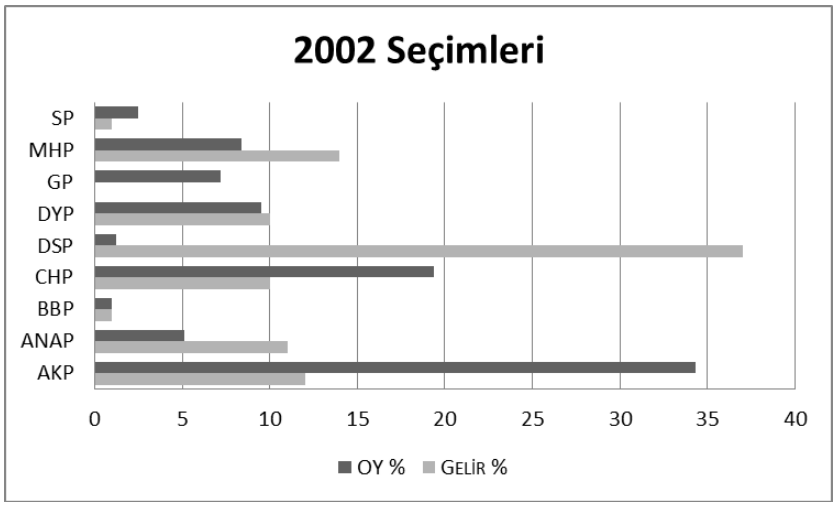

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

2002 seçimlerinde, önceki seçimlerdeki başarısı doğrultusunda kazanmış olduğu ve gelirlerinin %32'sini oluşturan hazine yardımına rağmen (%67'si diğer gelirler) DSP'nin oy oranı %22'lerden %1'e düşmüştür. Grafik 17'de de çok net şekilde gözüken gelir ve oy oranları arasındaki büyük fark göstermektedir ki; ne hazine yardımının, ne diğer gelir kalemlerinin ne de toplam gelir oranının siyasi-seçimsel başarı üzerinde kesin ve doğrusal bir etkisi yoktur. Günün koşullarına göre ülkedeki siyasal ortam, gündem değişiklikleri, parti yöneticileri ve liderlerinin söylemleri, partilerin uluslararası gelişmelere gösterdiği tepkiler, güncel ve acil sorunlar hakkında partilerin sundukları çözüm önerileri gibi etkenler siyasi-seçimsel başarı üzerinde partilerin mali güçlerinden çok daha büyük etkiye sahip olabilmektedir.

2002 seçimleri ile ilgili diğer şaşırtıcı bir gelişme ise yeni bir parti olmasına rağmen, AKP'nin katıldığı ilk seçimlerde %34,3 oranında oy alarak birinci sıradaki parti olmasıdır. Bu noktada, hazine yardımının yeni kurulan partiler açısından siyasi rekabette eşitsizlik yarattığı yönündeki eleştiri, bu partinin de yeni kurulan bir parti iken yüksek oranda oy elde etmesi nedeniyle ilk bakışta çürütülmüş görünmektedir. Öte yandan, AKP'yi hiç ortada yokken birden bire kurulan yeni bir parti ile aynı kabul etmek hatalı olacaktır. AKP'nin "yeni kurulmuş bir parti" olmakla birlikte, Milli Görüş

hareketinden evrilerek gelen, dolayısıyla lider kadrosu, üyeleri ve sempatizanları itibariyle tamamen yeni sayılamayacak bir parti olduğu unutulmamalıdır. Milli Görüş çizgisindeki Fazilet Partisi'nin kapanması sonrasında onun bir devamı olarak kurulan SP ise 2002 yılında AKP ile aynı oranda hazine yardımı almış, ancak oy oranı %2,5 civarında kalmıştır. Bu da hazine yardımı ile siyasi-seçimsel rekabet ya da başarı arasında kesin ve doğrusal bir ilişki kurulamayacağını göstermektedir.

Nitekim 2002 seçimleri öncesinde, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde yaşanan ekonomik kriz, artan yoksulluk ve yolsuzluk, artan "insiyatifsizlik, başarısızlık, alternatifsizlik" karşısında, "toplumun siyasete yabancılaşması," sistemin bildik partilerine karşı bir "öfke"ye yol açmıştı. Bu "öfke" ve yeni bir siyasal umut arayışı, 2002 seçimlerinde sistemin dışından gelen AKP ve GP'nin ön plana çıkmasını sağlamıştır[1]. AKP'nin aksine, herhangi bir ideolojik hareketin devamı olmayan, lideri daha önce siyasetle uğraşmamış, kadrosunda tanınmış siyasetçiler bulunmayan GP, 2002 seçimlerine hazine yardımı almadan ve toplam gelirler bakımından diğer partilerin çok gerisinde olarak girmesine rağmen, seçmenlerin 2 milyonunun, diğer bir ifadeyle %7'nin üzerinde oy oranı elde etmiştir. GP'nin elde ettiği bu oy oranı, DYP gibi partilere ek olarak, hükümet ortağı partilerin barajın altında kalmasında etkili olmuştur. GP seçimlerden sonra %7 oy oranı ile doğru orantılı olarak hazine yardımı almış, ancak 2007 seçimlerinde oy oranı %3'e düşmüştür. Bu durum da tek başına hazine yardımının seçim başarısını sürdürmeye yetmediğini göstermektedir.

[1] Menderes Çınar, "Seçimlerin Ardından: Siyaset Yeniden", **Birikim,** Sayı 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 40-43: 41

Grafik 18. 2004 Mahalli İdareler Genel Seçiminde AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, GP, MHP ve SP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

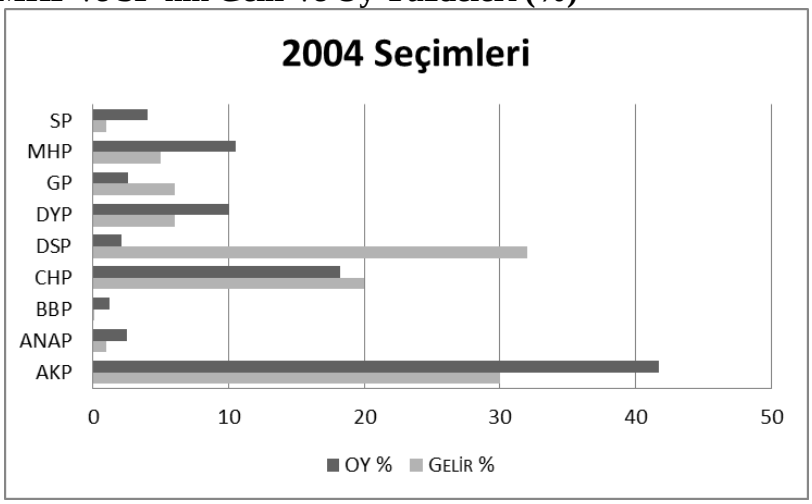

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

DSP 2002 seçimleri sonrasında hiç hazine yardımı almamış olmasına rağmen, büyük oranda daha önce almış olduğu hazine yardımlarından yaptığı tasarruflara bağlı olarak "önceki yıldan devreden nakit" gelirleri sayesinde, 2004 seçimlerinde mali gücünü korumaktadır. AKP ise 2002 yılındaki seçimlerde elde ettiği oy oranına bağlı olarak hak ettiği hazine yardımı sayesinde mali bakımdan DSP'ye yakın oranda gelirle 2004 seçimlerine katılmıştır.

Grafik 18'de DYP ve MHP hem gelir hem oy oranları bakımından benzer bir tablo sergilemektedir. Her iki parti de %5-6 arasında seyreden gelir oranına karşılık, %10 civarı oy oranı elde etmiştir. CHP %20 gelir oranıyla katıldığı seçimlerden %18,2 oy oranı ile çıkmıştır. Grafik 18'de BBP'nin gelir oranının gözükmeme nedeni, veri eksikliği ya da gelirinin olmayışından değil, Tablo 60'tan görülebileceği gibi, BBP'nin gelir seviyesinin çok düşük olması sebebiyle tüm partilerin gelirleri toplanıp oranlandığında %'1'e bile ulaşamamasıdır.

Grafik 19. 2007 Milletvekili Genel Seçiminde AKP, CHP, GP, MHP ve SP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

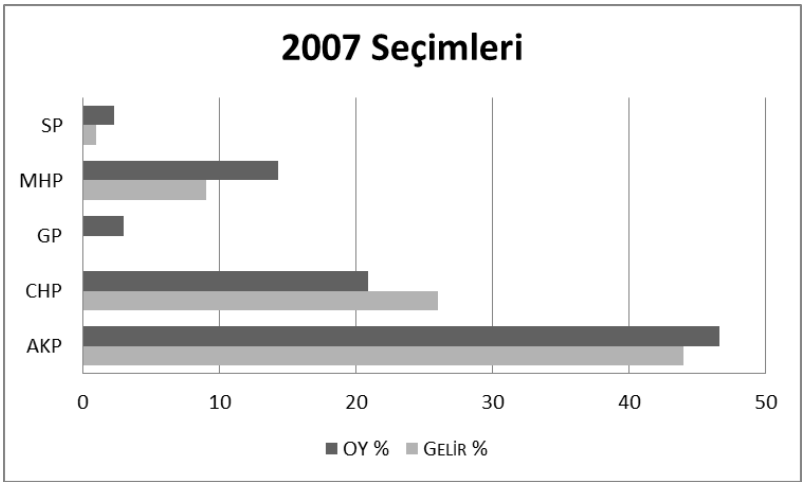

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.
Not: GP'nin 2007 yılına ilişkin SPMD kararı bulunmadığı için gelir oranı tespit edilememiştir.

2007 seçimlerinde DYP'nin ANAP ile birleşme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış, hem bu iki parti hem BBP ve DSP seçimlere katılmamıştır. Bu dönemde CHP ve MHP diğer etkin partiler olarak öne çıkmaktadır. AKP, 2004 ve 2007 seçimlerinde gelirleri oranından daha yüksek oranda oy elde etmiş, CHP gelirleri oranından daha düşük oranda oy elde etmiş, MHP, 2004 ve 2007'de gelirleri oranından daha yüksek oy oranları elde etmişken, 2009 seçimlerinde oy ve gelir oranları aynı olmuştur. DSP 2004 seçimlerinde gelirleri oranından çok daha düşük oy oranı elde etmiş, SP ise tersi bir eğilim göstermiştir.

AKP'nin beş yıllık iktidarından sonrasına denk gelen 2007 genel seçimlerinde AKP seçmen desteğini yaklaşık %12 oranında arttırmıştır. Bu oy artışında 1980 sonrası Türk siyasetinde, özellikle 1990'lı yıllarda karşılanmayan ekonomik istikrar beklentisinin karşılanması büyük rol oynamıştır. Ekonomik ve yönetsel istikrar, 2007 seçimlerinin "siyasal fırsat yapısı"nı 2002 seçimlerinden ayıran en önemli etken olarak ortaya çıkmıştır. AKP, cumhurbaşkanlığı tartışmalarında muhalefet partilerinin yürüttüğü "negatif" siyaset yapma tarzını, kendisi için bir "mazlumluk psikolojisi"ni devreye sokarak "pozitif" bir unsura dönüştürmüştür. AKP'nin seçim mitinglerinde sıkça kullandığı "cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AKP'ye haksızlık yapıldığı"

argümanı, TSK'nın 27 Nisan e-muhtırasından da güç almıştır. Bunlara ek olarak CHP, DYP ve ANAP'ın başarısız muhalefeti de seçim sonuçlarına yansımıştır. 2007 seçimlerinde iki temel gerilim hattından biri olan cumhurbaşkanlığı tartışmaları AKP'nin, ideolojik manipülasyonlara fazlasıyla açık olan terör (Kuzey Irak) olayları ise sandıkta MHP'nin lehine sonuçlanmıştır. GP ise, siyasi fırsat yapısının değişimine bağlı olarak 2002'de elde ettiği %7 oy oranını koruyamamış, %3 oranında oy elde edebilmiştir[2].

Grafik 20. 2009 Mahalli İdareler Genel Seçiminde AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, MHP'nin Gelir ve Oy Yüzdeleri (%)

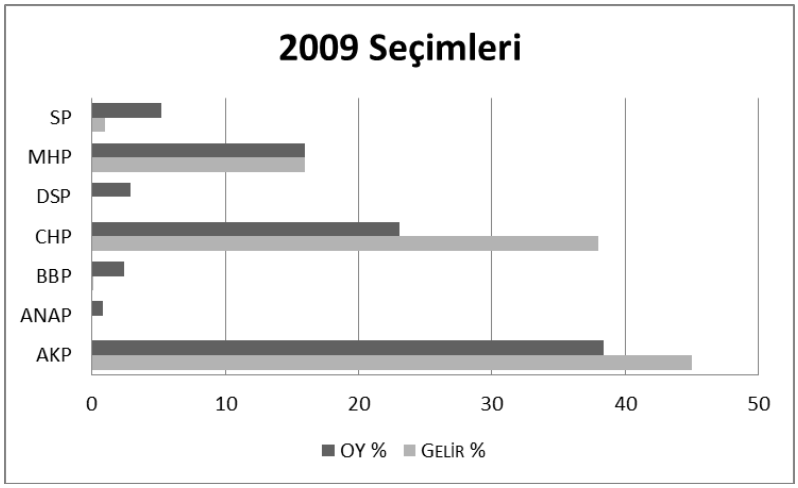

Tablo 59 ve Tablo 60'taki verilerle oluşturulmuştur.

Grafik 21'de ANAP, DSP ve BBP'nin gelir oranlarının görünmeme nedeni, ANAP'ın 2009 yılına ilişkin SPMD kararının henüz yayınlanmamış olması, DSP ve BBP'nin ise gelirlerinin %0 ila %1 arasında kalacak kadar düşük olmasıdır. 2007 seçimlerine katılmamış olan ANAP ve DSP, 2009 seçimlerine katılmış, ancak sırasıyla yaklaşık %0,8 ve %2,9 oy oranı elde edebilmişlerdir. AKP hem gelir, hem oy oranı bakımından birinciliğini korurken CHP ve MHP ise gelir ve oylar bakımından ikincilik ve üçüncülüklerini sürdürmüşlerdir.

[2] Türk, a.g.e, s. 280-281

4. Türkiye'de Siyasi Partilerin Finansmanın Siyasi Rekabet ve Parti Sistemi Üzerindeki Etkileri

Çalışmamızda incelediğimiz partilerin gelir bileşenlerinin ortalama oranlarını gösteren Tablo 61'de, partilerin gerek faaliyette bulundukları yıl sayılarının farklı olması, gerek SPMD kararlarındaki eksik veriler nedeniyle, parti bazında gelir bileşenlerinin oranları toplamı %100'e eşit olmayabilir (AKP, ANAP, MHP, RP). Ortalaması hesaplanan yıl sayılarının (n) farklı olduğu ve eksik veri bulunan partilerdeki ortalamaların -4 ila +4 aralığında değişiklik gösterebileceği gerçeği saklı kalmak üzere; aşağıdaki tabloda, çalışma kapsamımızdaki her partinin gelir bileşenlerinin, partinin toplam gelirine oranının ortalamaları gösterilmektedir.

Tablo 61. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Gelir Bileşenlerinin Ortalama Oranları (%)

	Aidat	Bağış	Diğer G.	Hazine Y.	%
AKP	8	14	37	42	101
ANAP	3	21	36	38	98
BBP	20	42	18	20	100
CHP	8	10	49	33	100
DSP	8	14	57	21	100
DYP	2	14	34	50	100
MHP	5	21	18	52	96
RP	19	58	10	15	101
SP	18	59	10	13	100

Tablo 6, 12, 19, 25, 31, 37, 41, 47, 55'teki verilerden oluşturulmuştur. **Not:** Her partinin veri sayısı (n= ortalama hesabında kullanılan yıl sayısı) değişiklik göstermektedir. Parti bazında da gelir kalemleri arasında n değişiklik gösterebilmektedir. n değeri için **Bkz.** Tablo 6, 12, 19, 25, 31, 37, 41, 47, 55.

Tablo 61'de partilerin toplam gelirleri içinde gelir bileşenlerinin ortalama oranlarına bakılarak, finansman kaynakları bakımından; AKP, ANAP, DYP[3] ve MHP'nin "hazine yardımı", CHP ve DSP'nin "diğer gelirler"; BBP, RP ve SP'nin

[3] DYP'nin 1983-1992 yılları arasındaki döneme ilişkin SPMD kararlarında İÖ verileri eksik olduğu için, 1993-2006 arasındaki 14 yıllık döneme ilişkin ortalamalardır. 1983-2006 arasındaki 24 yıllık ortalamanın hesaplanabildiği tek gelir kalemi olan hazine yardımının ortalaması 24 yıl olarak hesaplandığında %33'e düşmektedir.

"bağış" gelirleriyle öne çıktıkları görülmektedir. Ancak, CHP ve DSP'nin diğer gelirler bakımından önde olmalarının asli nedeni, çalışmamız kapsamında "diğer gelirler" kategorisinde ele aldığımız malvarlığı gelirleri, faiz gelirleri, önceki yıldan devreden nakit, genel merkezden il örgütlerine yapılan yardım gibi gelir kalemlerinin yüksek miktarlarda oluşudur. Bu gibi gelirler ise yüksek miktarda hazine yardımı alınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Hazine yardımı alan partilerin bu geliri sonraki yıllara devretmeleri ya da önemli miktarlarda faiz geliri elde etmeleri göstermektedir ki, hazine yardımı siyasi partilere yüksek miktarlarda tasarruf edebilecekleri kadar kaynak sağlamakta ve partileri zenginleştirmektedir. İncelediğimiz partilere ilişkin yapılan korelasyon hesaplarında, çoğu partinin toplam geliri ile hazine yardımı arasında *çok güçlü* ya da *güçlü,* pozitif yönlü doğrusal ilişkilerin tespit edilmiş olması da bu bulguyu desteklemektedir.

Tablo 62. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Reel Hazine Yardımı Miktarları (1987=100)

	AKP	ANAP	BBP	CHP	DSP	DYP	MHP	RP	SP
1983		0				0		0	
1984		975				48		4	
1985		903			0	0		0	
1986		986			0	0		0	
1987		4.023			403	519		5	
1988		1.399			207	51		207	
1989		2.686			242	0		236	
1990		1.473			133	298		111	
1991		5.449			491	1.101		193	
1992		1.462		0	502	2.262	502	788	
1993		1.815	47	623	1	2.810	624		
1994		3.494	300	1.200	1.200	5.408	1.200		
1995		5.426	155	3.539	1.863	8.398	1.863		
1996		1.797	121	757	1.035	1.839	578		
1997		2.339	188	985	1.347	2.392	766		
1998		2.297	185	967	1.322	2.349	739		
1999		7.308	588	2.869	4.208	7.474	2.351		
2000		2.025	0	1.334	3.399	1.840	2.754		
2001	99	2.022	0	1.332	3.393	1.837	2.749		325
2002	4.843	7.352	484	4.846	12.338	6.678	9.956		4.843
2003	7.862	0	0	4.447	0	2.189	1.916		0
2004	16.761	0	0	9.480	0	4.666			0
2005	9.570	1.613	0	5.349	0	2.622	2.280		0
2006	10.829	2.366	0	6.125	0	3.015	2.638		0
2007	35.924		0	20.316	0		8.760		0
2008	10.377		0	4.650			3.179		0
2009	19.089		0	10.756			7.357		0
2010			4						0

Tablo 62'de, Tablo 61'deki hesaplara göre toplam gelirleri içinde hazine yardımının ortalama oranı en düşük partiler olan BBP, RP ve SP'nin, hazine yardımını düzenli almadıkları ve aldıkları yıllarda da diğer partilere oranla düşük miktarlarda yardım almış oldukları görülmektedir. Bu üç partinin de malvarlığı gelirleri, faiz gelirleri, önceki yıldan devreden nakit, genel merkezden il örgütlerine yapılan yardım gibi gelirlerinin yok denecek kadar az olduğu önceki bölümlerden hatırlandığında; hazine yardımının siyasi partiler arasında gelir yaratma bakımından da fırsat eşitliğini bozduğu söylenebilir. Oysa hazine yardımının veriliş amaçlarından birisi siyasi partilerin adil ve eşit şartlarda siyasi-seçimsel rekabete katılabilmelerini sağlamaktır. Türkiye'deki uygulamada, bazı partilerin hazine yardımına bağlı olarak tasarruf edebilecek ya da paradan para kazanabilecek kadar gelir sahibi olabilirken, bazı partilerin ise maddi zorluklar nedeniyle siyasi-seçimsel rekabete dezavantajlı olarak katılmaları ya da hiç katılamamaları adil olmadığı gibi, siyasi rekabette fırsat eşitliğine de aykırıdır.

1982 Anayasası dönemindeki seçimlerin bir kısmında çok büyük oranlarda temsil gücü elde etmiş olan ANAP ve DSP'nin 2002 seçimlerinde hızla, DYP'nin ise kademeli şekilde oy kaybedip, 2007 seçimlerine "parti" olarak katılmamış olmaları, çalışmamızın önceki bölümlerinde değindiğimiz kartel parti teorisinin Türkiye'de ilgili dönemlerde desteklenmediğini göstermektedir. Adı geçen partilere RP'yi de dahil edersek, bu partilerin aralarında kurdukları "gizli bir anlaşma" ile yeni partilerin sisteme girişini engelledikleri söylemek mümkün görünmemektedir. Öyle olsaydı, ne kendileri güç kaybedip siyasetten kısmen ya da tamamen çekilir, ne de 1990'larda yeniden canlanan CHP ve MHP'nin, ne de 2002'den itibaren iktidarda olan AKP'nin, gelir ve oy bakımından güçlenmeleri mümkün olurdu. Ayrıca, -dönem dönem ufak azalışlara rastlansa da- seçimlere katılan partilerin sayısında artış olduğu Tablo 3'ten görülebilir. Türkiye'de hazine yardımı uygulaması kartel partisi teorisinin iddia ettiği gibi yeni siyasi partilerin sisteme katılmasını ya da güçlenmesini engellemiş gibi görünmemektedir[4].

[4]Kaldı ki, 2001 Anayasa değişikliği ile biraz yumuşatılmış olmakla birlikte, Türkiye'de siyasi partilere yönelik anayasal ve yasal düzenlemelerin "yasakçı" karakteri ve 1998 yılında RP'nin iktidar partisi iken AYM kararı ile kapatılmış olduğu hatırlandığında, partiler arasında örtük bir kartelleşme varsa bile, bu

Çalışmamızda incelediğimiz partilerin, oy ve gelir oranlarına ilişkin grafiklerden (Grafik 10-20) görülebileceği gibi, 1994 ve sonrasındaki seçimlerde, en az %1 oy alabilmiş olan partilerin sayısı dörtten yediye çıkmıştır. 2002 ve 2004 seçimlerinde ise bu sayı dokuza çıkmıştır. Oysa 2007'ye gelindiğinde %1'in üzerinde oy alabilen parti sayısı beşe düşmekte, 2009'da yedi, 2011'de beş, 2014'te altı olmaktadır. Bağımsızların oy oranı, 2007'de %5,2 iken 2011'de %6,6 olarak yükselmektedir. Seçimlere katılan parti sayısının daha da fazla olduğu göz önüne alındığında, "parti enflasyonu" olarak tanımlanan durumun Türkiye için özellikle 1990'lı yılların ortasından itibaren oluşmaya başladığı bile söylenebilir. Bu durum bir yanıyla da "muhalefetin bölünmüşlüğü" anlamına gelmektedir. Ancak Türkiye'deki parti enflasyonunun nedenini hazine yardımı uygulamasına dayandırmak mümkün değildir. Çünkü devlet yardımından yaralanmak için gerekli alt oy sınırının %3 olarak yeniden belirlendiği 2014 yılına dek partilerin devlet yardımından yararlanabilmek için %7 oy oranı elde etmeleri gerekmekteydi. Literatürde hazine yardımına getirilen eleştirilerden biri olan "hazine yardımından yararlanmak için toplumsal tabanı olmayan partilerin kurulacağı ve bu nedenle hazine yardımının parti enflasyonu yaratacağı" yönündeki endişe, Türkiye açısından 2014 öncesinde geçerli olmamıştır. AKP'nin 2002'de kurulduğu sırada gerek siyasetçileri gerekse de içinden geldiği ideolojik hareket nedeniyle toplumsal bir tabanının zaten var olduğu unutulmayarak ve bu nedenle AKP'yi "yeni kurulan bir parti"den ayrı tutarak; Türkiye'de siyasi partilerin kurulur kurulmaz %7 oranında oy elde edebileceklerini düşünmeleri olasılığı zayıftır. Dolayısıyla, hazine yardımının parti sisteminde statükoyu koruyucu bir etki yarattığı önermesi, bu geliri düzenli olarak alan partilerin siyaset sahnesinde görece olarak uzun süreler yer almasıyla desteklense de; hazine yardımının kartelleşmeye neden olduğuna ilişkin önerme incelediğimiz döneme ilişkin olarak Türkiye'de, sistemdeki parti sayısının fazlalığı ve yeni partilerin kolaylıkla kurulabilmesi nedeniyle desteklenmemiştir.

duruma yargı yoluyla son verilebileceği çıkarımını yapmak mümkündür. Öte yandan, gerçekten böyle bir kartelleşme olması halinde, "yasama çoğunluğu"nu da bu parti ya da partiler oluşturacağından, kendi çıkarlarına yönelik hukuki düzenlemeler yaparak bu riski minimize etmeleri de mümkündür.

Ancak 2014'teki değişikliğe kadar olan dönemde "yasama çoğunluğu"nun, yaklaşık yirmi kere hazine yardımı ile ilgili hukuki değişiklikler yapmış olmaları, "yasama çoğunluğu"nu oluşturan partilerin, diğer partilerin hazine yardımı almasını engelleyici kriterler belirlemek yönünde işbirliğine gittiklerini, diğer bir ifadeyle kendi çıkarlarına yönelik hareket ettiklerini göstermektedir. Nitekim çalışmamızın üçüncü bölümünde ele aldığımız gibi, -açıkça belirtilmemekle birlikte- bazen bir ya da iki partinin hazine yardımından yararlanabilmesi amacıyla, bazen muhalefeti bölmek amacıyla, bazen de bazı partilerin hazine yardımı almalarını önlemek gibi örtük amaçlarla hazine yardımının dağıtım kriterleri değiştirilmektedir. Bu konuda 2014 yılında yapılan yasal düzenleme ile hazine yardımı alabilmenin alt koşulunun %3 oy oranı almak olarak düşürülmesi olumlu bir gelişme olarak kabul edilmelidir.

Öte yandan, yasama çoğunluğunu oluşturan partilerin hazine yardımı ile ilgili kuralların belirlenmesi sırasında kendi çıkarlarına göre hukuki düzenlemeler yapmış olmaları da -tek başına- iktidar ve çevresindeki partilerin bir "kartel" gibi hareket ettikleri anlamına gelmez. 2002 yılından itibaren AKP'nin büyük oy oranları ile iktidarını sürdürdüğü bilinmekle birlikte, daha önceki dönemlerde iktidarın seçimden seçime el değiştirebildiği, bir seçimden diğer seçime kadar geçen sürede dört tane farklı koalisyon hükümeti kurulabildiği hatırlandığında, kanaatimizce böyle bir ilişki kurulmasına yetecek sayıda gözlem yoktur.

Günümüzde artan seçim kampanyası masraflarına paralel olarak, "para harcamadan seçimlerde başarılı olmanın günümüz koşullarında mümkün olmadığı" yönündeki önerme Türkiye örneğinde desteklenmemiştir. Özellikle 2002 yılında her ne kadar yukarıda açıklanan gerekçelerle AKP'yi "yeni kurulan bir parti" olarak kabul etmek bazı bakımlardan mümkün olmasa da, partinin katıldığı ilk seçimlerde ve görece olarak düşük oranda gelire sahipken iktidara gelmiş olması konuyla ilgili çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. İncelediğimiz dönemde yapılmış olan seçimlerde, en fazla geliri olan partilerin mutlaka başarılı sonuçlar elde ettiğini söylemek de mümkün değildir. Bu konuda en çarpıcı örnek de yine 2002 yılı seçimlerinde DSP'nin görece olarak üstün gelir oranına rağmen oy oranının %22'den %1'lere düşmesidir. Ancak burada belirtmek gerekir ki çalışmamız kapsamında incelemediğimiz partilerin oy ve

gelir oranları arasında ilişki kurulmak istense, düşük gelirler ile düşük oy oranları arasında ilişki kurulması mümkün olabilir. Ancak inceleme dönemimizde, ÖDP haricinde belirlediğimiz süreklilik kriterine uyan başka parti bulunmayışı, araştırmanın bu partileri de kapsayacak şekilde genişletilmesini engellemiştir.

Partilerin gelir ve oy oranlarını karşılaştıran grafiklerden (Grafik 10-20), Türkiye'de siyasi partilerin mali güçleri ile siyasi-seçimsel başarıları arasında her zaman doğrusal bir ilişki bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. En fazla mali güce sahip olan partinin her zaman seçimlerde başarılı olamadığı gibi, görece olarak düşük mali gücü olan partilerin de önemli oranda oy elde edebildiği, hatta iktidara gelebildiği görülmektedir. Konuya fırsat eşitliği açısından bakılırsa, elbette ki mali gücü yüksek olan partilerin kendilerini seçmene tanıtabilme, yaygın ve etkin propaganda ve reklam kampanyaları yapabilme olanaklarının çok daha yüksek olduğu açıktır. Ancak geçmişte dünya üzerinde örnekleri görüldüğü gibi, çok düşük mali kaynaklarına rağmen, çok karizmatik bir lidere sahip bir parti hızlıca iktidara yükselebilir. O halde, siyasi-seçimsel rekabet üzerinde siyasi partilerin mali güçlerinden çok, parti lider ve /veya yöneticilerinin karizmaları ve gündemi meşgul eden olaylar ve bunlar karşısında parti ve liderlerinin takındığı tutumların seçmen üzerindeki etkisi gibi pek çok faktörün birlikteliği, kısacası günün "siyasi fırsat yapısı"[5] etkili olmaktadır. Bu durum, siyasetin giderek "kişiselleştiği", partilerin giderek "lider odaklı" hale geldiği yönündeki görüşle uyuşmaktadır. Nitekim DSP'nin 1999 yılındaki seçim başarısında, hem gündemi meşgul eden olayların (Abdullah Öcalan'ın yakalanması), hem de parti liderine (Bülent Ecevit) yönelik olumlu algının etkili olduğu bilinmektedir.

Hazine yardımının bazı yıllarda ve bazı partilerde parti gelirleri içinde çok büyük oranlara ulaştığı doğru olmakla birlikte, hazine yardımının siyasi partileri "devletleştirdiği"[6] yönünde kanaatimizce yeterli gözlem mevcut değildir. Tek parti döneminin CHP'si için çeşitli gerekçelerle partinin "devletleştiği" söylenebilse de,

[5] Lucardie, a.g.e., s. 175
[6] Gençkaya, "**Siyasetin Finansmanı ve …",** s. 5

siyasi partilerin mali bakımdan büyük ölçüde hazine yardımına bağımlı olmalarının onları "devletleştirdiği" iddiası tek başına bir anlam taşımamaktadır.

Tablo 61'deki aidat gelirlerine ilişkin veriler incelendiğinde aidatların toplam gelir içindeki ortalama oranıyla BBP, SP ve RP ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer partilerin aidat ortalamasının düşüklüğü (özellikle DYP- %2 ve ANAP- %3), partilerin tabanlarıyla bütünleşmesi adına büyük önem verilen bu gelir kaleminin, Türkiye'de yeterince önemsenmediğini göstermekte ve hazine yardımının, yardımı alan partiler açısından aidat gelirlerinin değerini düşürdüğü önermesiyle uyuşmaktadır. Ancak aidatlardaki oransal düşüklüğün tamamen hazine yardımı ile ilişkilendirilmesi de mümkün görünmemektedir. Partiler genelinde, hazine yardımı yapılmayan yıllarda bile aidatların diğer gelirlere kıyasla oransal olarak düşük olduğu görülmektedir. Seçim yıllarında bazı partilerin aidat oranlarında artışlar olmakla birlikte, bu artışların nedeni üye aidatları değil, aday adaylığı aidatları ve milletvekili aidatlarıdır.

Günümüzde, AKP'nin kitle partisi özellikleri gösterdiğine dair çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Oysa AKP'den önce Türkiye'de partilerin kitle aşamasından geçmedikleri görüşü yaygındı ve bunun tek istisnasının Refah Partisi olduğu dile getirilmekteydi[7]. RP'nin diğer partilerle kıyaslandığında aidat geliri ortalaması yüksek olmakla birlikte (%19), asli gelir kaynağını bağışlar oluşturmaktaydı. Türkiye'de partilerin kitle partisi aşamasından geçmemiş olmasıyla örtüşür şekilde aidat gelirleri zaten hiçbir dönemde fazla olmamıştır. Ancak hazine yardımı alıyor olmanın, partilerin üye ve aidat geliri elde etme çabasını düşürebileceği de açıktır.

Türkiye'de iktidar partilerinin, diğer partilere kıyasla daha fazla bağış geliri elde edip etmediği sorusu, incelediğimiz partilerin ilgili dönemlerdeki mevcut bağış gelirlerinin reel olarak gösterildiği Tablo 62'den yararlanılarak tespit edilebilir.

[7] Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller,** Çev.: Ali Resul Usul, 2003, İstanbul, Doğan Kitapçılık, s. 95

Tablo 63. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Reel Bağış Gelirleri (1987=100)

	AKP	ANAP	BBP	CHP	DSP	DYP	MHP	RP	SP
1983						-		16	
1984		-				-		91	
1985		-			7	-		102	
1986		-			147	-		148	
1987		-			214	-		325	
1988		-			198	-		160	
1989		-			160	-		-	
1990		1.541			242	-		275	
1991		3.272			606	-		1.169	
1992		1.218		-	137	-	-	567	
1993		1.187	155	576	141	1.659	444		
1994		1.394	99	496	257	2.482	724		
1995		1.334	84	-	399	2.187	-		
1996		792	106	641	285	1.164	-		
1997		634	130	443	249	927	-		
1998		820	134	576	280	769	-		
1999		1.077	138	1.030	369	1.312	938		
2000		1.039	211	541	320	802	791		
2001	256	829	182	477	260	672	-		145
2002	1.815	723	240	1.431	263	705	2.350		210
2003	-	-	88	810	70	530	-		467
2004	2.923	609	108	935	140	390	-		562
2005	1.348	706	97	668	71	423	564		391
2006	1.612	625	132	761	31	548	820		390
2007	4.093		144	1.156	40		2.410		463
2008	4.470		139	1.050			952		382
2009	4.859		166	1.221			1.161		776
2010			125						573
2011			153						

Tablo 7, 13, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 54'teki verilerle oluşturulmuştur.

Tablo 61 ve 63 birlikte incelendiğinde, toplam gelirleri içinde en yüksek gelir oranı ortalamasını bağışların oluşturduğu BBP (%42), RP (%58) ve SP'nin (%59), esasında AKP, CHP ve MHP gibi güçlü partilere kıyasla çok daha düşük bağış geliri elde ettiği görülmektedir. Bağışların toplam gelire oranı ortalamasının çok yüksek olduğu (%58) RP'nin, faaliyette olduğu dönemde, DSP haricindeki partilerin mali denetim kararlarına ilişkin verilerde eksiklik bulunduğu için kıyaslamanın sağlıklı yapılması mümkün değilse de, RP'nin DSP ile yakın miktarda bağış geliri olduğu görülmektedir. Partilere yapılan bağışlar reel değerleri üzerinden incelendiğinde, BBP ve SP'nin güçlü partilere kıyasla daha düşük, iktidar ve iktidara gelme olasılığı yüksek olan partilerin (AKP, ANAP, CHP, MHP) ise, diğerlerine kıyasla oldukça yüksek

miktarda bağış geliri olduğu görülmektedir. ANAP'ın ve güçlü olduğu zamanlarda dahi bağış geliri çok yüksek olmayan DSP'nin, iktidardan düştükçe bağış gelirlerinin de azalma eğilimine girmesi; bağışların iktidar ya da iktidar olma olasılığı yüksek partilere daha çok miktarda yapıldığı yönündeki önermeyi destekler niteliktedir.

Tablo 64. 1983-2010 Yılları Arasında AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP ve SP'nin Genel Merkez ve İl Örgütlerinin Toplam Gelirlerine Ortalama Oranı (%)

	GM	İÖ
AKP	74	26
ANAP	61	39
BBP	42	58
CHP	66	34
DSP	67	33
DYP	56	44
MHP	71	29
RP	25	75
SP	40	60

Tablo 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 57'deki verilerle oluşturulmuştur.
Not: Her parti için N değeri (yıl sayısı) değişiklik göstermektedir.

Siyasi yelpazede merkez sağ ya da merkezin sağı olarak konumlanan BBP, RP ve SP'nin, toplam gelirler içinde İÖ'lerinin payı daha büyüktür. Bu durumda, düzenli olarak hazine yardımı almamış olmalarının etkisi büyüktür. Diğer merkez sağ ya da merkezin sağı olarak konumlanmış partiler olan AKP, ANAP, DYP ve MHP, İÖ gelirlerinin toplam gelirdeki payı bakımından geride kalmaktadır. Özellikle AKP ve MHP'nin GM gelirlerinin, İÖ gelirleri ortalamasının yaklaşık üç katı olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamımızdaki merkez sol ve merkezin solu olarak kabul edilen CHP ve DSP'nin de İÖ'lerinin toplam gelirlere katkısı bakımından oransal olarak geride kaldığı görülmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, hazine yardımının parti genel merkezlerine yapılmasıdır. Bu durumda, partilerin ideolojik konumlanışından bağımsız olarak, hazine yardımının -en azından mali bakımdan- siyasi partileri merkezileştirdiği önermesinin desteklendiği söylenebilir.

Siyasi partilere hazine yardımı yapılmasının temel gerekçeleri; demokratik hayat içindeki önemleri nedeniyle siyasi partilerin yaşatılması gerektiği, siyaset yapmanın gittikçe pahalılaşan bir uğraş haline gelmesi nedeniyle siyasi partilerin rekabete katılabilmek için duydukları mali kaynak ihtiyacının kamusal finansmanla sağlanmasının, onları bağış yapan çevrelerin etkisi altına girmekten koruyacağı yönündeydi. Bu düşünüşün mantıksal uzantısı partilerin hazine yardımı almadan günümüz koşullarında varlığını sürdüremeyeceğiydi. Oysa BBP, SP ve bu çalışmada oy oranlarının ortalama olarak %1'in altında kalması nedeniyle gelirlerini ayrıntılı olarak incelemediğimiz ÖDP'nin, düzenli olarak hazine yardımı almamalarına rağmen, siyasi rekabete katılmaktan vazgeçmedikleri görülmektedir. Düzenli olarak hazine yardımı almamak, ilgili partilerin siyasi-seçimsel rekabete katılımlarını engellememiştir. Ancak hazine yardımı almamış olmaları, bu partilerin hazine yardımı alan partiler kadar yüksek miktarda seçim harcaması yapabilmesini engellemektedir. Bu engelin, sayılan partilerin siyasi-seçimsel başarı ya da başarısızlığı üzerindeki etkisini tespit etmek ise mümkün değildir. Ancak dağıtım kriterlerine bağlı olarak, hazine yardımının siyasi-seçimsel rekabette fırsat eşitliğini bozucu etkileri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu çalışmada incelenen veriler sonucunda, siyasi partilerin mali güçleri ile siyasi-seçimsel başarıları arasında kesin ve doğrusal bir ilişki olmadığı saptanmıştır. İncelenen parti örnekleri Türkiye'de hazine yardımının tek başına siyasi rekabette üstünlük sağlamadığını göstermiştir. Ancak tekrar hatırlatmak gerekir ki, ayrıntılı olarak incelediğimiz gelir ve oy verileri, çok düşük miktarda da olsa en az bir kere hazine yardımı almış olan partilere ilişkindir (BBP, SP). Söz konusu dönemde (1983-2014) hiç yardım almamış partilerin ve bağımsızların tümünün oyları toplandığında dahi, toplam oy oranlarının %10'u geçmediği göz önüne alındığında, hazine yardımı almayan partilerin oy oranlarının oldukça düşük seyrettiği görülebilir. Ancak bu durumun partilerin mali kaynak eksikliğinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını tespit etmek mümkün değildir. İncelenen örneklerden bazıları göstermektedir ki (Örneğin DSP - 2002 seçimleri), hazine yardımı doğrudan ve kesin olarak siyasi başarıyı garantilememektedir. Ancak tersi durumdaki ilişkiyi gösterip göstermediği konusunda AKP örneği, kurucularının zaten var olan bir partiden gelen siyasiler olması ve

toplumsal bir tabanlarının bulunması nedeniyle genelleştirme yapmaya uygun görünmemektedir. Yine, hazine yardımı almadan ilk girdiği genel seçimlerde %7 gibi bir oy oranına sahip olan Genç Parti'nin, bir sonraki dönemde oylarının çoğunu kaybetmiş olması da benzer bir genelleme yapmaya imkân vermemektedir. Her ne kadar siyasi-seçimsel başarı ile hazine yardımı arasında kesin ve doğrusal bir ilişki kurulamamış olsa da, finansman sıkıntısı küçük partilerin ve yeni siyasi oluşumların en büyük sıkıntısını oluşturmaktadır.

SONUÇ

Temsili demokrasinin kriz halinde olduğu günümüzde, demokrasinin vazgeçilmez kuruluşları olarak kabul edilen siyasi partiler, bu krizin bir aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme ile birlikte uluslararası ve uluslar üstü kuruluşların ulusal kurumların karar alma güçleri üzerinde giderek artan hakimiyetine bağlı olarak, halkların ulusal kurumlara ve bunlardan biri olan parlamentoların barındırdığı siyasi partilere de güveni azalmıştır. Bu güven azalışının ortaya çıkardığı meşruiyet krizleri, temsili demokrasinin kriz halinde kabul edilmesinin başlıca nedenidir. Siyasi kurum ve kişilere ilişkin ortaya çıkan yolsuzluk skandalları da bu olumsuz algıyı güçlendirmiştir. Ancak giderek artan bu olumsuz algıya rağmen parlamentolar ve dolayısıyla onun en önemli parçaları olan siyasi partiler, halen "temsil" işlevinin baş aktörüdürler ve ideal düzeyde olmasa da demokrasilerdeki işlevlerini yerine getirmeye devam etmektedirler. Demokratik yönetimin en önemli unsurlarından olan çoğulculuğun hayata geçebilmesi, siyasi partilerin "temsil" işlevini mümkün olan en iyi şekilde gerçekleştirebilmeleri ile sağlanabilir. Bu da siyasal temsili gerçekleştirmeye aday olan siyasi partilerin siyasi-seçimsel rekabete adil ve eşit şartlarda katılabilmesini gerektirir.

Siyaset yapmanın giderek pahalılaştığı, kişiselleştiği, görselleştiği, profesyonelleştiği günümüz koşullarında siyasi-seçimsel rekabette adil ve eşit şartların sağlanması oldukça zordur. Siyasi partilerin rekabet koşulları, siyasal sistem, seçim sistemi, parti sistemi, partilerin mali güçleri, parti imajı, lider karizması, vb. çeşitli faktörlerin etkisi ile belirlenmektedir. Bu çalışmada söz konusu faktörler ana hatlarıyla ele alınmış, bunlardan siyasi partilerin mali güçleri ile siyasi-seçimsel başarıları arasındaki ilişki konusu özel olarak incelenmiştir. Siyasi partilerin gelirlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi sonucunda, aralarında büyük mali eşitsizlikler olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'de de siyasi partilerin mali güç eşitsizliği ve finansmanları ile ilgili temel sorunlar ve tartışmalar, doğrudan ya da dolaylı olarak hazine yardımları ile

ilişkilidir. Siyasi partiler, giderek artmakta olan seçim masraflarını üye aidatları ile karşılayamaz haldedir. Parti içi karar alım sürecini demokratikleştirme bakımından en önemli gelir türü olarak kabul edilen üye aidatları, parti gelirleri içinde oransal olarak oldukça geride kalmaktadır. Bunun bir nedeni ise parti üyelerinin aidat ödeme, partilerin ise aidat toplama geleneğinin yerleşmemiş olmasıdır. Partilerin üye toplama ve aidat geliri ele etme konusundaki isteksizliği, Türkiye'de siyasi partilerin kitle partisi aşamasını geçirmemiş olmalarıyla ilişkilendirilebileceği gibi, hazine yardımı alan çoğu partide kaynak sıkıntısının azalmasına bağlı olarak, aidat gelirine duyulan ihtiyacın azalmasıyla da ilişkilendirilebilir.

Türkiye'de hazine yardımı alan partilerin toplam gelirleri içinde genel merkez örgütünün katkısının il örgütlerinin katkısının iki ya da üç katında seyretmesi, hazine yardımının siyasi partileri mali bakımdan *merkezileştirdiği* önermesini desteklemiştir. Hazine yardımı alan partiler için bu gelir kalemi çoğu zaman birinci sırada yer alıp, özel kaynaklardan sağlanan gelirlerin oldukça üstüne çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hazine yardımı partileri *zenginleştirmektedir*. İncelediğimiz partilere ilişkin yapılan korelasyon hesaplarında, çoğu partinin toplam geliri ile hazine yardımı arasında *çok güçlü* ya da *güçlü* pozitif yönlü doğrusal ilişkilerin tespit edilmiş olması da bu bulguyu desteklemektedir. Türkiye'de hazine yardımından büyük miktarlarda yararlanan partilerin elde ettikleri bu gelirden faiz geliri, repo geliri, malvarlığı geliri vb. yaratabilmeleri ya da hazine yardımını harcamayarak sonraki yıllara devredebilmeleri de hazine yardımının partileri zenginleştirdiği önermesini desteklemektedir. Düzenli olarak hazine yardımı alan partiler ile ilgili tespit edilen bu zenginleşme hali, seçim yıllarında iki ya da üç katı şekilde ödenen hazine yardımı uygulamasının yerindeliğini sorgulatmakta, siyasi partilere aktarılan kamu kaynaklarının gereğinden fazla olduğunu düşündürmektedir.

Siyasi partilere devlet yardımı yapılma amacı, onların varlıklarını devam ettirebilmeleri ve siyasi rekabette adil koşulların sağlanması olduğuna göre, devlet yardımının onları zenginleştirmek gibi bir sonuca yol açmaması gerekir. Üstelik bazı partilerin hazine yardımına bağlı olarak zenginleşirken, bazı partilerin maddi imkânsızlıklar nedeniyle dezavantajlı olarak siyasi-seçimsel rekabete katılmaları ya da

hiç katılamamaları, hazine yardımının dağıtım kriterlerinin belirlenmesi sırasında eşitlik ve adalet ilkelerinin göz ardı edildiği, bunun sonucunda ise Anayasa'nın öngördüğü hak ve ölçülülük ilkelerinin sağlanamadığı görülmektedir. Hazine yardımından çok az sayıda partinin, büyük miktarlarda yararlanması siyasi-seçimsel rekabette siyasi partiler arasındaki fırsat eşitliğini zedeleyici bir unsur haline gelmektedir.

Türkiye'de siyasi partilere yapılacak bağışlar ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerde, bazı bağış kaynaklarının yasaklandığı ve bağışlara üst sınır konulduğu dikkat çekmektedir. Bağışlara getirilen miktar sınırlaması ve bunun her yıl yenilenmesi yerindedir. Öte yandan, belli bir miktarı aşan bağışları yapan kişi ve kurumların kamuoyuna açıklanmaması bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak bağışlar ile ilgili asıl sorun, yapılan bağış miktarının gerçekten bilinmemesidir. Özellikle aynî yardımlar ve ücretsiz kullandırmalar bu belirsizliğin en önemli kaynağıdır. Çeşitli kamu olanaklarına sahip siyasi parti ya da adayların, bu imkânları seçimlerde kullandıkları bilinmektedir. Örneğin kamuya ait araç ve personelin seçim kampanyaları sırasında kullanılması oldukça yaygın bir uygulamadır. Bu noktada, seçim dönemlerinde kamu kaynaklarının parti propagandası olarak kullanılmasını yasaklayan hükümler yetersiz kalmaktadır. Bu konuda atılması gereken en somut adım, bu yasakların söz konusu olduğu on günlük seçim süresinin en az bir aya çıkarılmasıdır. Ayrıca, bağış üst sınırının aynî yardımlar için de uygulanabilmesi için bazı teknik düzenlemeler de gereklidir. Partilere yapılan her türlü aynî yardımın parti tarafından kabulü sırasında, verilen malın değerini belgeleyen fatura ya da benzeri bir belge alınması zorunlu tutulmalıdır. Özellikle seçim dönemlerinde ortaya çıkan ve çeşitli şekillerde gerçekleştirilen ücretsiz kullandırmalarda ise, bu konuda tercihen seçim yargısı (Yüksel Seçim Kurulu, İl ve İlçe Seçim Kurulları) tarafından yürütülecek ciddi bir denetim ve yaptırım sistemi gereklidir. Ancak kayıt dışı ya da usulsüz bağışlar ile ilgili sorunları aşmanın ön koşulu ülkedeki ekonomik faaliyetlerin kayıt içine alınmasıdır. Türkiye gibi ciddi bir kayıt dışı ekonomi sorunu olan ülkede, bağış üst sınırının gerçekten uygulanabilmesi oldukça güçtür.

Bağışlar ile ilgili karşılaşılan olumsuzluklara rağmen, siyasi partilerin kendi çabaları ile elde ettiği bu gelir kaynağı, hem bağışı yapanlar için bir tür ifade özgürlüğü hem de bir siyasal katılım yöntemidir. Bu nedenle Türkiye'de aidat gibi bağış toplamasının da teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, siyasi partilere bağış yapacak kişi ve kurumlara vergi avantajları sağlanması faydalı olabilir. Aidat toplanmasının özendirilmesi için ise, toplanan her aidat sayısı ya da miktarına göre belli bir miktar hazine yardımına hak kazanılması ya da siyasi partilerin alacağı devlet yardımlarının aidat ya da bağışlarla topladıkları gelirleri aşamayacağına ilişkin bir düzenleme yapılması faydalı olacaktır. Hazine yardımının dağıtımı ile ilgili ise, yardımın belli bir miktarının doğrudan il örgütlerine yapılması ve belli bir miktarının ise araştırma-geliştirme ve yayın gibi alanlarda kullanılmasının şarta bağlanması yerinde olacaktır. Yine, yapılacak toplam hazine yardımının belli bir kısmının (örneğin ¼'ünün) seçimlere katılma yeterliliğine sahip bütün partilere eşit olarak dağıtılması da siyasi-seçimsel rekabette fırsat eşitliği açısından olumlu katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de devlet yardımlarının yapılmaya başlandığı 1965 yılından beri, yardımların dağıtımı ile ilgili yasal düzenlemelerde makul ve tutarlı gerekçelere dayanmaksızın defalarca değişiklik yapılmıştır. Bu durum, "yasama çoğunluğu"nun devlet yardımının dağıtımı ile ilgili kriterleri belirlerken kendi çıkarlarını gözettiği yönündeki önermeyi desteklemektedir. Her ne kadar Türkiye'de siyasi partiler ile ilgili çok sayıdaki sınırlayıcı ve yasaklayıcı ayrıntılı hukuki düzenlemelere bir tane daha eklemek anlamına gelecekse de, hazine yardımlarının dağıtımına ilişkin kriterlerin sık sık değiştirilmesinin engellenebilmesi için bu konudaki temel esasların Anayasa'da düzenlenmesi faydalı olabilir.

Siyasi partilerin finansmanın bir diğer boyutu olan "giderler" konusunda Türkiye'de çok ciddi bir yasal boşluk bulunmaktadır. Siyasi partilerin gelirlerine ilişkin birçok düzenleme ve sınırlama bulunmasına karşın, siyasi partilerin yapacakları harcamaların "parti amaçlarına aykırı olamayacağı" hükmü dışında parti ya da aday giderlerine ilişkin hiçbir sınırlama bulunmamakta, kamuoyuna beyan sistemi öngörülmemektedir. Yapılan son yasal değişiklik ile daha önce harcamalara ilişkin getirilmiş olan usul kuralları da etkisiz hale gelmiştir. Oysa siyasi partilerin seçim

dönemlerinde çok büyük miktarlarda harcama yaptığı, hatta bazı durumlarda adayların mali bakımdan güçsüz partilerden bile daha çok harcama yaptığı bilinmektedir. Siyasi rekabette fırsat eşitsizliğinin önemli bir göstergesi sayılabilecek olan bu durumun sakıncaları, siyasi partilerin harcamalarına bir üst sınır getirilmesi yoluyla hafifletilebilir. Harcamalara getirilecek bu sınır, tüm ülke çapında bir partinin yapabileceği toplam harcama miktarının belirlenmesi şeklide olabileceği gibi, her seçim çevresinde seçmen başına yapılabilecek bir harcama miktarı belirlemek şeklinde de olabilir. Böyle bir düzenleme seçimlerde adalet ve eşitlik ilkelerine önemli bir katkı sağlayacaktır. 2002 seçimlerinde Genç Parti örneğinin gösterdiği gibi, mali güç siyasette başarıya ulaşmak için önemli bir araç olabilmektedir. Bu nedenle, partilerin ve adayların seçim harcamalarına bir üst sınır getirilmesi yoluyla, seçim rekabeti sırasında mali bakımdan güçlü parti ve adayların, rakiplerine karşı sadece mali imkânların verdiği bir üstünlük kurmaları belli oranda önlenebilir. Bu noktada, siyasi partilerin ve adayların belirlenen harcama sınırlarına uyup uymadıklarının denetlenmesi amacıyla, seçimlerden sonra kampanya bütçelerini, bütçeyi denetleyecek bir organa sunmalarına ilişkin bir düzenleme yapılması yerinde olacaktır. Bu denetimi seçim yargısının yapması en uygun yol olarak görülmektedir.

Türkiye'de siyasi partilerin mali denetimi, siyasi partilerden bağımsız ve tarafsız şekilde bu görevi yerine getireceği düşüncesiyle Anayasa Mahkemesi'ne verilmiştir. Siyasi partilerin mali denetimine ilişkin çeşitli sorunlar bulunmakla birlikte, bu sorunların hepsi denetim organından kaynaklanmamaktadır. Anayasa Mahkemesi, bazı durumlarda bilirkişilerden yararlanma imkânı bulunmasına rağmen, genel olarak siyasi partilerin mali denetimini kendisine gönderilen belgeler üzerinden yaptığı için siyasi partilerin mali güçlerinin gerçek boyutunu yansıtmaktan uzaktır. Yine, partilerin hesaplarıyla ilgili önemli bir takım teknik sorunlar da mevcuttur. Her şeyden önce, her partinin kendi geliştirdiği muhasebe usulüne göre hesaplarını tutması, mahkemenin önüne farklı usulde tutulmuş onlarca parti hesabının gelmesine neden olup denetimi zorlaştırmaktadır. Partilerin mali denetimine ilişkin önemli bir diğer sorun ise partilerin yerel örgütlerinin hesaplarının düzensiz oluşu ve Anayasa Mahkemesi'nin de bu teşkilat kademelerinin hesaplarını neredeyse hiç incelemeden onaylamasıdır. Parti merkezine yapılan hazine yardımlarından taşra teşkilatlarına

aktarılan bu kaynakların denetlenmemesi, kamusal kaynakların denetim dışında kalması anlamına gelmektedir. Siyasi partilerin mali denetimine ilişkin sorunların hafifletilmesi için, siyasi partilerin hem merkez hem taşra teşkilatı için belirlenmiş bir ortak muhasebe usulü geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sayede Anayasa Mahkemesi'nin denetim görevi de kolaylaşacak ve hızlanacaktır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerin mali denetimini daha etkin yapabilmesi için, yeterli ve uzman bir kadroya kavuşturulması gereklidir. Uzun vadede ise, mali denetim görevinin dünyada yaygın olarak desteklenen uygulamada olduğu gibi, doğrudan siyasi partilerin mali denetimi amacıyla kurulacak bağımsız kurumların yapması düşünülebilir.

Siyasi partilerin en tartışmalı gelir kaynağı olan hazine yardımı ile ilgili öne çıkan eleştirilerden biri de "parti sisteminde statükoyu koruyucu bir etki yarattığı" yönündeydi. Bu önerme, Türkiye'de hazine yardımını düzenli olarak alan partilerin siyaset sahnesinde görece olarak uzun süreler yer alması nedeniyle desteklenmiştir. Öte yandan, hazine yardımının "kartelleşme"ye neden olduğuna ilişkin önerme, incelediğimiz dönemde sistemdeki parti sayısının fazlalığı ve yeni partilerin kolaylıkla kurulabilmesi nedeniyle desteklenmemiştir. Düzenli olarak hazine yardımı almamış olmak Türkiye'de yeni partilerin siyasi-seçimsel rekabete katılımlarını engellememiştir. Ancak hazine yardımı almamış olmak, bu partilerin hazine yardımı alan dolayısıyla mali bakımdan güçlü olan partiler kadar yüksek miktarda seçim harcamaları yapabilmelerini engellemektedir. Bu engelin, sayılan partilerin siyasi-seçimsel başarı ya da başarısızlığı üzerindeki etkisini net olarak tespit etmek ise mümkün değildir. Ancak dağıtım kriterlerine bağlı olarak, hazine yardımının siyasi-seçimsel rekabette fırsat eşitliğini zedelediği rahatlıkla söylenebilir. Bu noktada, 2014 yılında hazine yardımından yararlanabilmek için alınması gereken oy oranının %3'e düşürülmesinin olumlu ve yerinde bir düzenleme olduğunu belirtmek gerekir.

Çalışmamızda elde edilen bulgular, Türkiye'de siyasi partilerin siyasi-seçimsel başarıları ile mali güçleri arasında kesin ve doğrusal bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. En fazla mali güce sahip olan partinin her zaman seçimlerde başarılı olamadığı, görece düşük mali gücü olan partilerin de önemli oranda oy elde edebildiği,

hatta iktidara gelebildiği görülmüştür. Bu nedenle, siyasi-seçimsel rekabette başarının partilerin mali güçlerinden çok, günün siyasi atmosferi ile ilgili olduğu söylenebilir. Ülke gündemini meşgul eden olaylar ve bunlar karşısında parti ve liderlerinin takındığı tutumlar, lider karizması gibi çeşitli faktörler, siyasi-seçimsel başarı üzerinde "mali güç"ten daha etkili olabilmektedir. Bu durum, siyasetin giderek "kişiselleştiği", partilerin giderek "lider odaklı" hale geldiği yönündeki görüşle uyuşmaktadır.

Gerek dünyada gerek Türkiye'de siyasi partiler arasındaki mali güç eşitsizlikleri, siyasi-seçimsel rekabette fırsat eşitsizliğini beraberinde getirmekte, bu da dezavantajlı konumda olanların "temsil" mekanizmasına eklenmesi noktasında eşitsizlik yaratarak demokratik sistemin sağlıklı işleyişine zarar vermektedir. Temsili demokrasinin krizi olarak anılan süreçte siyasal kurumlara yönelik artan güvensizliğin azaltılabilmesi için genel olarak siyasetin, daha spesifik olarak ise siyasi partilerin finansmanına ilişkin sorunlu alanların iyileştirilmesi, daha şeffaf bir finansman sisteminin geliştirilmesi ve daha etkin yaptırım mekanizmalarının kurulması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Siyasi partilerin finansmanı ile ilgili kurallara uygunluğun sağlanması aslında siyasal kültürle ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlılıkla yakından ilgilidir. Toplumsal ve siyasi hayatta hukukun üstünlüğü ilkesi özümsenmemişse, bu tür kuralların başarılı olması çok zordur. Çünkü ne türden hukuki düzenleme yapılırsa yapılsın, etik kurallar siyaset kurumunca benimsenip içselleştirilmediği sürece, kayıt dışı finansman ve yolsuzluk sorununun çözümü olası görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Adois, Andrew: "The UK: Civic Virtue Put to the Test", **Democracy and Corruption in Europe**, Ed.: Donatella Della Porta, Yves Meny, London and Washington, Pinter, 1997

Akgün, Birol: **Türkiye'de Seçmen Davranışı: Partiler ve Siyasal Sistem**, Ankara, Nobel Yayınları, 2007

Arnaud, Jean Louis: "Synthesis of the Discussion", **Europe and The Crisis of Democracy: Elections in Europe 1999-2002**, (Çevrimiçi) http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_6.pdf, 7.1.2013

Arnin, Hans Herbert von: "Campaign and Party Finance in Germany", **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe,** Ed.: Arthur B. Gunlinks, , toExcel, New York, 2000

Atar, Yavuz: "Kartel Parti Teorisi ve Eleştirisi: Kartel Teorisi'nin Çağdaş Partiler Tipolojisini Açıklamadaki Yetersizliği ve Polar Partilerin Doğuşu", **Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan**, Cilt I, Ankara, 2008

Sivil Toplum, Devlet ve Siyasi Partiler Tipolojisinin Evrimi Partilerin Örgütlenme Modelleri ve Fonksiyonları Üzerine Bir İnceleme, Konya, Mimoza Yayınları, 2003

Avril, Pierre: "Regulation of Political Finance in France, Ed.: Herbert E. Alexander ve Rei Shiratori, **Comparative Political Finance Among the Democracies,** 1994, s. 85-95

Aydoğan, Metin: **Küreselleşme ve Siyasi Partiler,** 3. Basım, İzmir, Umay Yayınları, 2006

Bartolini, Stefano: "Electoral and Party Competition: Analytical Dimensions and Empirical Problems", **Political Parties: Old Concepts and New Challenges,** Ed.: Richard Gunther, Jose Ramon Montero ve Juan J. Linz, New York, Oxford University Press, 2009, s. 84-110

Berktay, Fatmagül: "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009

Biezen, Ingrid van: "Political Parties as Utilities", **Party Politics** 10(6), 2004, s.701-722

Financing Political Parties and Election Campaigns: Guidelines, Council of Europe Publishing, Germany, 2003

Political Parties in New Democracies: Party Organizations in Southern and East-Central Europe, New York Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003

Biezen, Ingrid van, Petr Kopencky: "The State and The Parties: Public Funding, Public Regulation and Rent-Seeking in Contemporary Democracies", **Party Politics** 13, 2007, s. 235-254

"On the Predominance of State Money: Reassessing Party Finanacing in the New Democracies of Southern and Eastern Europe", **Pan-European Perpectives on Party Politics**, Ed.: Paul Lewis ve Paul G. Webb, Netherlands, 2003

Bille, Lars: "Denmark: The Decline of the Party Membership?", **How Parties Organize**, Ed. Richard S. Katz ve Peter Mair, 1994, s. 134-157

Bobbio, Norberto: **Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı**, Çev. Z. Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999

Bouissou, Jean- Marie: "Gifts, Networks and Clienteles: Corruption in Japan as a Redistributive System", **Democracy and Corruption in Europe,** Ed: Donatella Della Porta ve Yves Meny, 1997, London, s. 132-147

Burnell, Peter: "Introduction: Money and Politics in Emerging Democracies", Ed.: Peter Burnell & Alan Ware, **Funding Democratization**, Manchester and New York, Manchester University Press, 1998

Carlson, Jeffrey: **From Discourse to Action: Avoiding Pitfalls in Political Finance Disclosure Initiatives**, IFES Political Finace White Paper Series, t.y., (Çevrimiçi) http://www.moneyandpolitics.net/researchpubs/reports.php, 10.04.2009

Casas- Zamora, Kevin: **Political Finance And State Funding Systems: An Overview, 2008**,(Çevrimiçi) http://www.moneyandpolitics.net/researchpubs/pdf/PoliticalFinanceAndStateFundingSystems_English.pdf, 10.04.2009

Castillo, Pilar del: "Finanacing of Spanish Political Parties", Herbert E. Alexander (Ed.), **Comparative Political Finanace in the 1980s,** Cambridge, Cambridge University Press, New York, 1989

Ciaurro, Gian Franco: "Public Financing of Parties in Italy", Herbert E. Alexander (Ed.), **Comparative Political Finanace in the 1980s,** Cambridge, Cambridge University Press, New York, 1989

Clift, Ben, Justin Fisher: "Comparative Party Finance Reform: The Cases of France and Britain", **Party Politics**, 10 (6), 2004

Crotty, William: "Party Transformations: The United States and Western Europe", (ed.) Richard S. Katz ve William Crotty, **Handbook of Party Politics**, Londra, Sage Publications, 2006

Çelen, Mustafa: **Yolsuzluk Ekonomisi: Kamusal Bir Kötülük Olarak Yolsuzluğun Ekonomik Analizi,** İstanbul, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayını No: 77, 2007

Çelik, Özlem: **Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi,** Ankara, Seçkin Yayınları, 2012

Çınar, Menderes: "Seçimlerin Ardından: Siyaset Yeniden", **Birikim,** Sayı 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 40-43

Çinko, Levent: "Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** 61(1), 2006, s. 103-116

Dalton, Russel J.; Kuechler, Manfred; Bürklin, : "The Chalenge of New Movements", Ed.: R.J. Dalton and Manfred Kuechler, **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, New York, Oxford University Press, 1990

Dehousse, Renaud: "Introduction", **Europe and The Crisis of Democracy: Elections in Europe 1999-2002**, (Çevrimiçi) http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_6.pdf, 7.1.2013

Downs, Anthony: **An Economic Theory of Democracy**, New York, Harper and Row, 1957

Drysch, Thomas: "The New French System of Political Finance", Ed. Arthur B. Gunlinks, **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel, New York, 2000

Duverger, Maurice: **Siyasi Partiler**, çev: Ergun Özbudun, 2. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974

Elchardus, Mark: "Discontent and the Success of the Populist Right in Flanders and Belgium", **Europe and The Crisis of Democracy: Elections in Europe 1999-2002**, (Çevrimiçi) http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_6.pdf, 7.1.2013

Erdoğan, Mustafa: **Anayasa Hukuku,** 3. Baskı, Ankara, Orion Yayınevi, 2005

Ewing, Keith: **The Funding of Political Parties in Britain**, Cambridge, Cambridge University Press, (First Edition 1987), 2009

Farrel, David M.: "Political Parties in A Changing Campaign Environment", ed. Richard S. Katz ve William Crotty, **Handbook of Party Politcs**, Londra, Sage Publications, 2006

Fisher, Justin: "The Political Parties, Elections and Referandums Act 2000", **Representation**, 38 (1), 2001

Fishkin, James: "What Can Deliberative Polling Do For Democracy?" (**interview for Re-*public*,** Interviewer **Pavlos Hatzopoulos)**, 26th September 2006, (Çevrimiçi) http://www.re-public.gr/en/?p=58, ya da http://cdd.stanford.edu/press/2006/rep-interview.pdf, 07.01.2013

Fogg, Karen; Patrick Molutsi, Maja Tjenström: 'Conclusion', in **Funding of Political Parties And Election Campaings**, Ed:: Reginald Austin, Maja Tjenström, Sweden, IDEA, 2003

Gençkaya, Ömer F.: "Siyasi Partilere ve Adaylara Devlet Desteği, Bağışlar ve Seçim Giderlerinin Sınırlandırılması", **Siyasi Partilerde Reform,** İstanbul, TESEV Yayınları, 2000

Siyasetin Finansmanı ve Siyasi Partiler, Ekim 2002, (Çevrimiçi) http://genckaya.bilkent.edu.tr/DEVPAR.htm, 20.10.2013

Siyasetin Finansmanı, Sınırlamalar ve Denetim: Karşılaştırmalı Uygulamalar", **Panorama Dergisi,** Nisan 2005/ Sayı 11, 2005, (Çevrimiçi) www.panoramadergisi.com/nisan2005/index.php?dosya=anakonu_print,11.10.2006

Giddens, Anthony: **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**, Cambridge, Polity Press, 1998

Gönenç, Levent: **Türkiye'de Seçim Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları,** Ankara, Adalet Yayınevi, 2008

Gözler, Kemal: **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2004

Gunther, Richard; Larry Diamond: "Species of Political Parties: A New Typology", **Party Politics**, Vol. 9, No. 2, 2003, s. 167-199

Gülsoy, Tevfik: Milletin Temsili, 2006, s. 71- 86, (Çevimiçi)http://www.siyasaliletisim.org/pdf/milletintemsili.pdf, 12.11.2014

Harrop, Martin; W. L. Miller: **Election and Voters A Comparative Introduction,** London, Mcmillan, 1987

Hatipoğlu, Atakan: "Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 41, Ekim 2009, s. 233-250

Herbert, Alexander: "Money and Politics: Rethinking a Conseptual Framework", Herbert E. Alexander, Ed. **Comparative Political Finance in the 1980s,** Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1989, s. 9-23

Financing Politics, Money, Elections and Political Reform, Politics and Public Policy Series, Washington, Congressional Quarterly Press, 1976

Herrnson Paul S.: "The High Finance of American Politics: Campaign Spending and Reform in Federal Elections", Ed.: Arthur B. Gunlinks, **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel, New York, 2000, s. 17-40

Heywood, Andrew: **Siyaset**, Çev: Berat Özipek, Bircan vd., ed. Buğra Kalkan, Ankara, Adres Yayınları, 2007

Hopkin, Jonathan: "The Problem With Party Finanance: Theoretical Perspectives on the Funding of Party Policy", **Party Politics** Vol. 10, No. 6, 2004, s. 627-651

IDEA: IDEA, **Funding of Political Parties and Election Campaigns: A Handbook on Political Finance**, 2014, International Institiute for Democracy and Electoral Assistance Yayını, 2014

IFES: **Enforcing Political Finance Laws – Traning Handbook,** Center for Transitional and Post- Conflict Governance, 2005, (Çevrimiçi) http://www.ifes.org/Content/Publications/Books/2005/~/media/Files/Publications/ManualHandbook/2005/TIDE_Handbook_Enforcing_Political_Finance_Laws.pdf, 12.10.2012

Ignazi, Piero: **Extreme Right Parties in Western Europe**, Oxford, Oxford University Press, 2003

"The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties", **Party Politics,** Vol. 2, No: 4, 1996, s. 549-566

Ikstens, Janis ve Daniel Smilov, Marcin Walecki: **Campaign Finance in Central Europe-Lessons Learned and Challenges Ahead**, IFES Reports, IFES, Washington, 2002

'**Party and Campaign Funding in Eastern Europe: A Study Of 18 Member Countries of the ACEEEO'**, Paper presented at the 'Transperent Election Campaign Financing in the 21. Century, 13-17 Ekim, Brijuni-Hırvatistan, 2001

Kalender, Ahmet: **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri,** Konya, Çizgi Kitabevi, 2005

Kapani, Münci: **Politika Bilimine Giriş**, 10. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998

Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993

Kaplan, Yusuf: **Enformasyon Devrimi Efsanesi**, Rey Yayıncılık, İstanbul, 1991

Katz, Richard S.: **"**Party in Democratic Theory", ed. Richard S. Katz ve William Crotty, **Handbook of Party Politics,** Sage Publications, Londra, 2006

Katz, Richard S. and Mair, Peter: "The Evolution of Party Organizations in Europe: The Three Faces of Party Organization", ed. Steven B. Wolinetz, **Political Parties**, Ashgate Publications, Aldershot, 1998

Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party, **Party Politics**, Vol. 1, No. 1, 1995, s. 5-31

"The Cartel Party Thesis: A Restatment", **Perspectives on Politics**, December 2009, Vol. 7, No. 4, Cambridge University Press, s. 753-766

Kempf, Udo: "Alman Siyasi Partiler Kanununa Göre Parti içi Demokrasi ve Partilerin Finansmanı, **Türkiye ve Avrupa'da Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Yasası**, Ankara, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, 2002, s. 1-11

Kirchheimer, Otto: "The Transformation of the Western European Party System", ***Political Parties and Political Development,*** Ed.: Joseph LaPalombara and Myron Weiner, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1966, s.177-200

Kitschelt, Herbert: Citizens, Politicians, and Party Cartellization: Political Representation and State Failure in Post-Industrial Democracies, **European Journal of Political Research** 37, 2000, s. 149-179

Knapp, Andrew: "Ephemeral Victories? France's Governing Parties, the Ecologists, and the Far Right", Peter Mair, Wolfgang Müller and Fritz Plasser, Ed. **Political Parties and Electoral Change,** London, Sage, 2004

Koçak, Mustafa: **Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları,** Ankara, Turhan Kitabevi, 2002

Krouwel, Andre: **The Catch – All Party in Western Europe 1945-1990. A Study in Arrested Development,** Vrije Universiteit, 1998, (Çevrimiçi) http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/13043/1/4664.pdf, 26.12.2011

Lapalombara, Joseph: "Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades

Later", **Party Politics**, Vol. 13, No: 2, 2007, s. 141-154

LeDuc, Lawrence; Niemi, Richard G; Noris, Pippa: "Introduction, The Present And Future Of Democratic Elections", **Comparing Democracies- Elections And Voting in Global Perspective**, Thousand Oaks, London ve New Delhi, Sage Publications, 1996

Lijphard, Arendt: **Çağdaş Demokrasiler: Yirmi bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri,** Çev: Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996

Linton, Martin: **Money and Votes,** London, Institute for Public Policy Research Yayını, t.y

Linz, Juan J.: "Parties in Contemporary Democracies: Problems and Paradoxes", Ed. R. Gunther, J. Ramon vd.,**Political Parties: Old Concepts, New Challenges,** Oxford University Press, Oxford, 2002

Lucardie, Paul: Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards A Theory on the Emergence of New Parties", **Party Politics,** Vol. 6, No. 2, 2000, s. 175-185

Mair, Peter ve Ingrid v. Biezen: "Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000", **Party Politics**, 7(1), 2001, s. 5-21

Mancini, Paolo ve Swanson David L: "Politics, Media and Modern Democracy: Introduction", (ed.) Paolo Mancini ve David L. Swanson, **Politics, Media and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences,** Praeger Publications, Londra, 1996

Mazzoleni, Gianpietro: "Patterns and Effects of Recent Changes in Electoral Campaigning in Italy", Ed. Paolo Mancini ve David L. Swansons, **Politics,**

Media and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences, Londra, Praeger Publications, 1996

Mehter, Hamdi: **Siyasi Partilerin Mali İşlemleri ve Denetimleri**, Ankara, TÜRMOB Yayınları, 2008

Mendilow, Jonathan: "Public Party Funding and Party Transormation in Multyparty Systems, **Comparative Political Studies,** 25(1), 1992

Meyer, Thomas: **Medya Demokrasisi: Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir?** Çev. A. Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004

Mule, Rosa: "Financial Uncertainties of Party Formation and Consolidation in Britain, Germany and Italy: The Early Years in Theoretical Perspective", **Funding Democratization**, Ed.: Peter Burnell ve Alan Ware, Manchester University Press, Manchester ve New York, 1998

Mutlu, Abdullah: **Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi ile Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırılmalı Değerlendirmesi ve Özgün Model Arayışları**, İçişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005

Müller, Wolfang C; Kaare, Strom: **Policy, Office or Vote? How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions**, Cambridge University Press, Cambrdige and New York, 1999

Naisbitt, John: **Global Paradox: Büyüyen Dünya Ekonomisinin Güçlenen Küçük Oyuncuları**, Çev. Sinem Gül, İstanbul, Sabah Kitapları, 1994, s. 24

Nassmacher, Karl-Heinz: ‘Regulation of Party Finance”, **Handbook of Party Politics**, Richard S. Katz ve William Crotty, Sage Publications, Londra, 2006: 446-454

“Introduction, Political Parties, Funding and Democracy”, **Funding of Political Parties and Election Campaigns,** Eds: Reginald Austin, Maja Tjernstörm, IDEA Handbook Series, Sweden, 2003

“Party Funding in Continental Western Europe”, Ed.: Reginald, Austin ve Maja Tjernstrom, **Funding of Political Parties and Election Campaings**, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003

“The Funding of Political Parties in the Anglo-Saxon Orbit”, Reginald, Ed.: Austin ve Maja Tjernstöm, **Funding of Political Parties and Election Campaigns**, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003

“Monitoring, Control and Enforcement of Political Finance Regulations”, Reginald, Austin ve Maja Tjernström (Editör), **Funding of Political Parties and Election Campaigns**, International Instıtute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003

“Comparing Party and Campaign Finance in Western Democracies” Ed. Arthur B. Gunlinks, **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe,** New York, 2000

Norris, Pippa: “Do Campaign Communications Matter For Civic Engagement? American Elections From Eisenhower to George W. Bush”, Ed.: David M. Farrell ve Rüdiger Schmitt-Beck, **Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referandums,** Routedge, Londra, 2002

Office of Democracy and Governance: **Money in Politics Handbook: A Guide to Increasing Transparency in Emerging Democracies**, 2003, (Çevrimiçi) http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/usaidmoneypolitics.pdf, 12.06.2013

Ohman, Magnus: **"Political Finance Regulations Around the World: An Overview of the International IDEA Database",** International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2012

Örs, Birsen: "Siyasal Temsil", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Ekim 2006, İstanbul, 2006, s. 1-22

"İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler**, Der.: Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2009

Özbudun, Ergun: **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, çev. Ali Resul Usul, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003

Anayasa Hukuku, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002

Öymen, Altan: **Öfkeli Yıllar**, 8. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2009

Öztürk, Zeki: "Fransa'da Seçim Harcamalarının Denetlenmesi- Seçim Harcamalarının Kaynakları ve Tavanları, **Liberal Düşünce**, Sayı 20, 2000

Palda, Kristian S.: "The Effect of Expenditure on Political Success, Journal of Law and Economics", Vol.1 8, No. 3, **Economic Analysis of Political Behavior: Universities- National Bureau Conference Series** Number 29, Dec., 1975, s. 745-771

Paltiel, Khayyam Z.: "Public Funding Abroad, Contrast and Effects", Ed.: Michael J. Malbin, **Parties, Interest Groups and Campaign Finance Laws**, Washington DC, American Enterprise Institute, 1980, s. 354-370

Payaslıoğlu, Arif: **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Ankara, SBF Yayınları, 1961

Perinçek, Doğu: Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması", 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985

Pierre, Jon, Svasand Lars, Wilfeldt Anders: "State Subsidies to Political Parties: Confronting rhetoric with Reality", **West European Politics**, 23(3), Temmuz 2000

Pinto- Duschinsky, Michael: "Financing Politics: A Global View", **Journal of Democracy,** 13(4), 2002, s. 69-82

"British Political Finance 1830-1980", **American Enterprise Institute for Public Policy Reserch**, Washington and London, 1981

Pitkin, Hanna- Fenichel: "Representation and Democracy: Uneasy Alliance", **Scandinavian Political Studies**, Vol. 27, No: 3, 2004, s. 335-342

The Consept of Representation, Berkeley, L.A., University of California Press, 1967

Representation, Atherton Press, New York, 1969

Poguntke, Thomas: "New Politics and Party Systems: The Emergence of A New Type of Party", Ed.: Steven B. Wolinetz, **Political Parties**, Ashgate Publications, Aldershot, 1998

Rawls, John: **ATheory of Juctice,** (İlk Basım 1971) (Çevimiçi) http://www2.econ.iastate.edu/classes/econ3

62/Hallam/documents/Rawl_Justice.pdf, 12.10.2013

Rousseau, Jean Jacques: **Toplum Sözleşmesi,** Çev.: V. Günyol, İstanbul, Adam Yayınları, 2001

Sartori, Giovanni: **Görmenin İktidarı,** çev. G. Batuş, B. Ulukan, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2004

Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996

Scarrow, Susan: "Explaining Political Finance Reforms: Competition and Context", **Party Politics**, 10 (6), Vol 10. No. 6, 2004, s. 653-675

Schmitt, Carl: **Parlamenter Demokrasinin Krizi,** Çev. E. Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006

Schmitt-Beck, Rüdiger; Farrell, David M.: "Do Political Campaigns Matter? Yes, But It Depends", (ed.) Rüdiger Schmitt-Beck ve David M. Farrell, **Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referandums**, Londra, Routedge, 2002

Schumpeter, Joseph A.: **Capitalism, Socialism and Democracy,** London and New York, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003 (İlk Basım 1942)

Semetko, Holli A.: "Parties in the Media Age", **Handbook of Party Politics**, Ed. Richard S. Katz ve William Crotty, Londra, Sage Publications, 2006

Smilov, Daniel: "Party Funding, Campaign Finane and Corruption in Eastern Europe", **Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period**, Ed: Daniel Mihaylov Smilov, Jurij Toplak, England, Ashgate Publishing, 2007, s. 1-33

Stanbury, William T.: "Financing Federal Politics in Canada in an Era of Reform", Arthur B. Gunlinks (Ed.), **Campaign and Party Finance in North America and Western Europe**, toExcel,, New York, 2000

Stigler, George Joseph: **The Essence of Stigler,** Ed: Kurt R. Leube, Thomas Gale Moore, Foreword by W. Glenn Campbell, Hoover Institution Press Publications, 1986

Sundberg, Jan: "The Scandinavian Party Model at the Crossroads", Paul Webb, David Farrel ve Ian Holliday (Ed.), **Political Parties in Advanced Industrial Democracies**, Oxford, Oxford University Press, 2002

Sunstein, Cass R.: **Free Markets and Social Justice,** Oxford: Oxford University Press, 1999

Süer, Sançar Sefer: "Catch- All Siyasi Partiler", **TBB Dergisi** 2011 (96), s. 49- 90

Tanör, Bülent: **Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu**, , İstanbul BDS Yayını, 1994

Teziç, Erdoğan: **Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1996

100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976

y.y.: **The World of Campaign Finance**, The Center of Campaign Finance, 1993, The Center for a New Democracy and The Center for Responsive Politics, Washington DC

Tjernström, Maja; Katz, Anna: "Introduction to Matrix",Reginald Austin-Maja Tjenström (eds), **Funding of Political Parties and Election Campaigns**, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), Stockholm, 2003

Tormey, Simon: **The Contemporary Crisis of Representative Democracy,** (Çevrimiçi) http://www.parliament.nsw.gov.au/prod/web/common.nsf/cbe381f08171c2e8ca256fca007d6044/0fadc80433aaac11ca257e4b000588f3/$FILE/ATTVIKXP.pdf/Session%205%20-%20Prof.%20Simon%20Tormey%20-%20The%20Contemporary%20Crisis%20of%20Representative%20Democracy.pdf, 20.2.2015

Tunaya, T. Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952

Türkiye'de Siyasi Partiler, 3. Cilt, İstanbul, İletişim, 2000

Türk, Bahadır: **Şirket ve Parti: Genç Parti ve "Yeni Siyaset",** İstanbul, İletişim Yayınları, 2008

Uzun, Cem Duran: **Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı**, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2010

Walecki, Marcin: **Ensuring Equal Rights in the Election Process,** IFES Political Finance White Paper Series, 2004

Challenging The Norms and Standarts of Election Administration, IFES, 2007, s. 75-93

Ware, Alan: **Political Parties and Party Systems**, Oxford, Oxford University Press, 1996

"Conclusion", **Funding Democratization**, Ed.: Peter Burnell and Alan Ware, Manchester and New York, Manchester University Press, 1998

The Logic of Party Democracy, London: Macmillan, 1979

White, John Kenneth: "What is A Political Party?", **Handbook of Party Politics**, Ed: Richard S. Katz and William Crotty, Sage Publications, 2006, s. 5-15

Wray, Harry J.: "Money and Politics", Ed. Bruce I. Newman, **Handbook of Political Marketing,** Londra, Sage Publications, 1999

Wolinetz, Steven B.: "Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies", **Political Parties: Old Consepts and New Challenges,** Ed.: R. Gunther, J. R. Montero, J. Linz, New York, Oxford University Press, 2002

Yerasimos, Stefanos: "Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye" Ed.: S. Yerasimos, G. Seufert ve Karin Vorhoff, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001

Yetkin, Çetin: **İktidar,** 1. Baskı, İstanbul, Süreç Yayınları, 1987

Young, Lisa ve Harold J. Jansen: **Money, Politics, And Democracy: Canada's Party Finance Reforms**, The University of British Columbia, Vancouver - Canada, UBC Press, 2011

Diğer Kaynaklar

-**Buckley v. Valeo** (No. 75-436) No. 75-36, 171 U.S. App. D.C. 172, 519 F.2d 821, (Çevrimiçi), http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0424_0001_ZX3.html, 23.08.2013

-**Case of Özgürlük ve Dayanışma Partisi v. Turkey**, (Application no. 7819/03), 10.05.2012, (Çevrimiçi) http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{%22fulltext%22:[%22Chamber%20judgment%20%C3%96zg%C3%BCrl%C3%BCk%20Ve%20Dayanisma%20Partisi%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}, 10.09.2013

-Council of Europe, Parliamentary Assembly, **Theme 2: Is Representative Democracy in Crisis? Challenges for National Parliaments- Background Paper**, European Conference of Presidents of Parliament, Strasbourg, 20-21 September 2012 (Çevrimiçi) http://assembly.coe.int/Conferences/2012Strasbourg/Background/ECPPDemocracyRepresentativeE.pdf, 12.01.2015

-Çeşitli Ulusal Gazeteler (Milliyet, Radikal, Sabah)

-Çeşitli Siyasi Parti Tüzükleri (AKP, CHP, DP, DSP, MHP)

-Federal Election Commision Resmi İnternet Sitesi, www.fec.gov

--Parliamentary Assembly, **Recommendation 1516 (2001):Financing of Political Parties**, (Çevrimiçi) http://assembly.coe.int/Documents/AdaptedText/ta01/EREC1516.HTM, 15.03.2012

-Transparency International, **Global Corruption Barometer 2013,** (Çevrimiçi) http://www.transparency.org/whatwedo/pub/global_corruption_barometer_2013, 20.11. 2013

-T.C. Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi, http://www.anayasa.gov.tr

-T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi'nin Çeşitli Sayıları ve Anayasa Mahmemesi'nin Çeşitli Siyasi Parti Mali Denetim Kararları, http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

-T.C. Sayıştay Başkanlığı, **2002 Yılı Hazine İşlemleri Raporu,** Ankara, 2003, (Çevrimiçi) http://www.sayistay.gov.tr, 10.10.2013

-T.C. Resmi Gazete'sinin Çeşitli Sayıları, http://www.resmigazete.gov.tr/

-Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi, http://tdk.gov.tr/

-Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi, http://www.tuik.gov.tr

- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.yargitaycb.gov.tr/

-Yüksek Seçim Kurulu Resmi İnternet Sitesi, http://www.ysk.gov.tr

EK 1. Siyasi Partilerin Yıllara Göre Toplam Gelirleri (GM+İÖ)

	AKP	ANAP	BBP	CHP	DSP	DYP	GENÇ	MHP	REFAH	SAADET	TOPLAM
1983		821.309.749				61.048.328			5.989.796		888.347.872
1984		1.605.621.385				275.430.681			54.967.070		1.936.019.136
1985		2.098.117.508			8.431.407	348.141.494			86.393.083		2.541.083.492
1986		4.224.875.776			157.049.761	1.311.983.529			160.412.317		5.854.321.383
1987		14.712.480.401			968.216.696	5.116.084.539			431.316.683		21.228.098.319
1988		14.587.358.198			1.223.791.427	4.365.866.931			836.839.677		21.013.856.233
1989		27.149.186.285			2.835.025.111	9.119.859.865			2.598.114.279		41.702.185.540
1990		32.205.695.090			3.795.827.917	10.397.991.796			2.622.574.520		49.022.089.323
1991		103.482.487.172			14.500.988.953	62.415.590.643			12.917.991.864		193.317.058.632
1992		48.934.728.080		10.604.682.000	11.714.680.156	68.796.216.077		13.395.468.725	20.124.841.233		173.570.616.271
1993		95.452.353.630	5.325.885.298	53.446.990.000	60.489.442.784	104.940.409.779		44.104.820.180			363.759.901.671
1994		307.486.253.834	20.962.899.949	134.222.797.202	107.817.796.992	638.581.859.576		104.906.704.980			1.313.978.312.533
1995		852.558.782.629	24.420.065.149	824.594.610.989	325.942.037.505	1.544.663.662.760		330.019.580.602			3.902.198.739.634
1996		725.163.224.417	45.688.871.088	728.781.810.674	355.284.567.650	887.744.110.261		341.425.923.046			3.084.088.507.136
1997		1.308.934.662.117	100.960.650.862	991.382.241.360	355.284.567.650	1.566.558.211.054		555.562.768.873			4.878.683.101.916
1998		3.031.401.247.853	196.679.692.879	2.243.092.242.977	2.207.407.799.679	2.549.120.372.316		981.975.773.764			11.209.677.129.468
1999		9.427.769.841.764	574.819.994.362	5.690.592.975.574	11.195.198.152.898	8.729.410.672.875		3.385.917.443.500			39.003.709.080.973
2000		4.214.976.664.610	334.866.445.269	4.740.126.050.208	13.113.186.074.464	3.478.231.971.673		5.219.589.526.230			31.100.976.732.454
2001	1.023.314.630.565	7.546.442.028.673	443.758.321.997	5.254.104.833.683	30.976.544.230.975	5.904.060.169.323		9.991.765.542.358		881.250.441.765	62.021.240.199.339
2002	28.354.430.349.070	26.528.296.595.171	2.039.144.935.129	23.634.372.441.032	91.222.101.266.028	23.984.609.217.025		34.640.973.551.499		15.944.347.620.411	246.348.275.975.365
2003	48.604.868.783.320	4.445.551.919.816	1.174.172.075.214	27.509.083.961.927	90.381.403.327.725	12.171.173.971.074	17.180.376.547.105	14.367.934.794.173		2.562.154.701.764	218.396.720.082.118
2004	111.418.327.400.000	3.035.783.226.521	1.043.176.472.667	72.548.866	117.179.676.923.146	22.044.314.215.070	22.722.734	17.849.757.218.279		2.284.568	272.571.133.011.851
2005	69.649.354	8.177.606	868.547	56.002.525	106.295.570	13.880.747	7.285.503	10.436.506		1.793.955	274.390.313
2006	78.517.855	23.559.560	1.032.453	48.621.269	112.976.611	18.070.943	14.549.188	147.093		1.954.180	299.429.151
2007	223.884.117		1.063.513	133.535.255	103.589.381			47.972.161		2.656.586	512.701.014
2008	103.722.566,61		873.396	70.559.032				25.751.836		2.342.087	99.526.351
2009	151.403.101		1.443.184	128.246.170	3.819			52.508.677		4.773.185	338.378.136
2010			1.181.045			52.266	108.342			3.489.754	
2011			1.659.096								

EK 2. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi'nde 1983-2011 Siyasi Parti Mali Denetim Kararları (AKP, ANAP, BBP, CHP, DSP, DYP, MHP, RP, SP)

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
-A-				
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2003/18	39	2	805
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/22	47	3	1561
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[1]	2005/24			
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/54	47	3	1731
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/7	48	4	2247
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/8	48	4	2263
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2007 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/14	48	4	2347
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2008 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/15	48	4	2359
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2009 yılı kesinhesabının incelenmesidir[2]	2013/143			
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ilişkin 1983 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1989/8	25	-	523
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ilişkin 1984 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/13	27	2	853
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1985 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/5	30	2	808
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1986 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/6	30	2	813
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1987 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1996/1	32	2	863
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1988 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1996/2	32	2	869
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 71 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1989 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1996/18	32	2	928
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 73 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1990 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1996/28	32	2	967
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 74 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1991 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1997/3	33	2	472
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe	1997/20	33	2	543

[1] Esas Sayısı: 2004/19, Karar Sayısı: 2005/24, Karar Günü: 1.12.2005, R.G. Tarih-Sayı: 02.02.2006-26068. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[2] Esas Sayısı: 2010/22, Karar Sayısı: 2013/143, Karar Günü: 11.12.2013, R.G. Tarih-Sayı: 24.01.2014-28892. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
Örgütleri 1992 yılı kesinhesabının incelenmesidir				
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1993 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/7	34	1	404
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1994 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1997/18	33	2	531
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1995 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/15	34	1	468
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1996 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/66	34	2	661
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1997 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2001/5	37	1	698
Anavatan Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1998 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2000/7	36	2	949
Anavatan Partisi'nin 1999 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/1	48	4	2199
Anavatan Partisi'nin 2000 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/9	48	4	2275
Anavatan Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/10	48	4	2289
Anavatan Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/11	48	4	2307
Anavatan Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[3]	2006/6			
Anavatan Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir[4]	2006/45			
Anavatan Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/12	48	4	2319
Anavatan Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/13	48	4	2331
-B-				
29.1.1993 gününde tüzelkişilik kazanan **Büyük Birlik Partisi'nin** Genel Merkezi ile 1993 yılında kurulan ve bağlı ilçeleri de içeren kimi il örgütlerinin 1993 yılı kesin hesabının incelenmesidir	1995/6	31	2	927
Büyük Birlik Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 58 il örgütünün 1994 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/12	34	1	455
Büyük Birlik Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 69 il örgütünün 1995 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/9	35	2	521
Büyük Birlik Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 72 il örgütünün 1996 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/33	35	2	612
Büyük Birlik Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe Örgütlerini de kapsayan 77 il örgütünün 1997 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2000/1	36	2	924
Büyük Birlik Partisi'nin 1998 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/18	47	3	1525
Büyük Birlik Partisi'nin 1999 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/17	47	3	1521
Büyük Birlik Partisi'nin 2000 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/47	47	3	1687
Büyük Birlik Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/48	47	3	1695
Büyük Birlik Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/49	47	3	1703
Büyük Birlik Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[5]	2006/16			
Büyük Birlik Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/50	47	3	1709

[3] Esas Sayısı: 2004/17, Karar Sayısı: 2006/6, Karar Günü: 27.1.2006, R.G. Tarih-Sayı: 17.03.2006-26111. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[4] Esas Sayısı: 2005/18, Karar Sayısı: 2006/45, Karar Günü: 09.06.2006, R.G. Tarih-Sayı: 03.10.2006-26308. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[5] Esas Sayısı: 2004/25, Karar Sayısı: 2006/16, Karar Günü: 27.1.2006, R.G. Tarih-Sayı: 24.03.2006-26118. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
Büyük Birlik Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/51	47	3	1717
Büyük Birlik Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/52	47	3	1721
Büyük Birlik Partisi'nin 2007 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/61	47	3	1777
Büyük Birlik Partisi'nin 2008 yılı kesinhesabının incelenmesidir[6]	2013/25			
Büyük Birlik Partisi'nin 2009 yılı kesinhesabının incelenmesidir[7]	2013/26			
Büyük Birlik Partisi'nin 2010 yılı kesinhesabının incelenmesidir[8]	2013/54			
Büyük Birlik Partisi'nin 2011 yılı kesinhesabının incelenmesidir[9]	2013/75			
-C-				
3821 sayılı Yasa uyarınca, 9.9.1992 günü olağanüstü kurultayla yeniden siyasi faaliyete başlamış olan **Cumhuriyet Halk Partisi** Genel Merkezi ile 35 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1992 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/9	30	2	830
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1993 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1996/10	32	2	906
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1994 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/10	34	1	433
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1995 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/8	35	2	512
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1996 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/17	35	2	555
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1997 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/18	35	2	561
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1998 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/80	45	3	1979
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1999 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/9	47	3	1467
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2000 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2009/38	46	3	1655
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2009/39	46	3	1673
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/10	47	3	1481
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[10]	2006/7			

[6] Esas Sayısı: 2009/28, Karar Sayısı: 2013/25, Karar Günü: 3.1.2013, R.G. Tarih-Sayı: 13.03.2013-28586. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[7] Esas Sayısı: 2010/53, Karar Sayısı: 2013/26, Karar Günü: 3.1.2013, R.G. Tarih-Sayı: 13.03.2013-28586. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[8] Esas Sayısı: 2011/34, Karar Sayısı: 2013/54, Karar Günü: 20.2.2013, R.G. Tarih-Sayı: 06.04.2013-28610. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[9] Esas Sayısı: 2012/53, Karar Sayısı: 2013/75, Karar Günü: 2.5.2013, R.G. Tarih-Sayı: 29.06.2013-28692. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[10] Esas Sayısı: 2004/22, Karar Sayısı: 2006/7, Karar Günü: 27.1.2006, R.G. Tarih-Sayı: 17.03.2006-26111. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/81	45	3	1987
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/82	45	3	2007
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/83	45	3	2031
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2007 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2012/1	49	3	1603
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2008 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2012/12	49	3	1695
Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2009 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2012/13	49	3	1751
-D-				
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 22 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1985 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1992/1	28	2	621
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 55 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1986 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1992/2	28	2	625
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 64 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1987 yılı kesin hesabının incelenmesidir	1993/5	29	2	913
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 70 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1988 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/2	30	2	796
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 70 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1989 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/3	30	2	800
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 68 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1990 yılı kesin hesabının incelenmesidir	1995/9	31	2	941
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 72 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1991 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1997/9	33	2	497
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1992 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1997/8	33	2	491
Demokratik Sol Parti Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 76 il örgütünün 1993 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/2	34	1	385
Demokratik Sol Parti'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 76 il örgütünün 1994 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/13	34	1	459
Demokratik Sol Parti Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1995 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/33	34	1	545
Demokratik Sol Parti Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1996 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/10	35	2	526
Demokratik Sol Parti Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1997 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/25	35	2	595
Demokratik Sol Parti Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1998 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2000/2	36	2	932
Demokratik Sol Parti'nin 1999 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2003/19	39	2	810
Demokratik Sol Parti'nin 2000 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/65	47	3	1791
Demokratik Sol Parti'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/66	47	3	1803

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
Demokratik Sol Parti'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir[11]	2007/4			
Demokratik Sol Parti'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[12]	2007/7			
Demokratik Sol Parti'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/67	47	3	1817
Demokratik Sol Parti'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/68	47	3	1831
Demokratik Sol Parti'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/69	47	3	1857
Demokratik Sol Parti'nin 2007 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/30	47	3	1613
Doğru Yol Partisi'nin 1983 yılı kesin hesabının incelenmesi	1987/1	23		430
Doğru Yol Partisi'nin 1984 yılı kesinhesabının incelenmesi	1988/7	24		636
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1985 yılı kesinhesabının ve İstanbul İli Kartal İlçe Örgütünün 1985 yılı gelir ve giderlerinin incelenmesidir	1990/8	26		621
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı- ilçe örgütleri1986 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1990/10	26		629
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1987 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/12	27	2	849
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1988 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/15	27	2	867
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 67 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1989 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/16	27	2	871
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 71 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1990 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1992/3	28	2	633
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 74 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1991 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1993/3	29	2	902
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 74 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1992 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/10	30	2	834
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1993 yılı kesin hesabının incelenmesidir	1995/18	31	2	1001
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1994 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1996/24	32	2	949
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1995 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/52	34	2	601
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1996 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/59	34	2	632
Doğru Yol Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 80 il örgütünün 1997 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/19	35	2	565
Doğru Yol Partisi'nin 1998 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/76	45	3	1915
Doğru Yol Partisi'nin 1999 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/77	45	3	1933
Doğru Yol Partisi'nin 2000 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/78	45	3	1945
Doğru Yol Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2008/79	45	3	1959

[11] Esas Sayısı: 2003/15, Karar Sayısı: 2007/4, Karar Günü: 27.2.2007, R.G. Tarih-Sayı: 16.11.2007-26702. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[12] Esas Sayısı: 2004/18, Karar Sayısı: 2007/7, Karar Günü: 27.2.2007, R.G. Tarih-Sayı: 16.11.2007-26702. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
Doğru Yol Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir[13]	2007/6			
Doğru Yol Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[14]	2007/8			
Doğru Yol Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/6	47	3	1425
Doğru Yol Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/7	47	3	1439
Doğru Yol Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/8	47	3	1451
-M-				
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi ile 71 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1992 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1994/7	30	2	819
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi ile 74 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1993 yılı kesin hesabının incelenmesidir	1995/11	31	2	953
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 75 il örgütünün 1994 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/35	34	1	557
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 78 il örgütünün 1995 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/36	34	1	562
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1996 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/37	34	2	567
Milliyetçi Hareket Partisi'nin Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1997 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1999/15	35	2	544
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Merkezi ile ilçe örgütlerini de kapsayan 79 il örgütünün 1998 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2000/11	36	2	967
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1999 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2003/15	39	2	788
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2000 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2003/16	39	2	794
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2003/17	39	2	799
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/19	47	3	1529
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[15]	2006/5			
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir[16]	2007/3			
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/20	47	3	1537
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının	2010/21	47	3	1547

[13] Esas Sayısı: 2003/19, Karar Sayısı: 2007/6, Karar Günü: 27.2.2007, R.G. Tarih-Sayı: 17.11.2007-26703. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[14] Esas Sayısı: 2004/15, Karar Sayısı: 2007/8, Karar Günü: 27.2.2007, R.G. Tarih-Sayı: 17.11.2007-26703. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[15] Esas Sayısı: 2004/14, Karar Sayısı: 2006/5, Karar Günü: 27.1.2006, R.G. Tarih-Sayı: 16.03.2006-26110. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[16] Esas Sayısı: 2005/30, Karar Sayısı: 2007/3, Karar Günü: 27.2.2007, R.G. Tarih-Sayı: 22.11.2007-26708. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
incelenmesidir				
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2007 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/31	47	3	1627
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2008 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/25	48	4	2495
Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2009 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2011/16	48	4	2503
-R-				
Refah Partisi Genel Merkezi ile 67 ilden Ağrı, Artvin Aydın, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hatay, Kars, Kırşehir, Mardin, Ordu, Siirt, Şanlıurfa, Uşak, Van ve Yozgat illerinin kiminde örgüt kurulmamış, kiminde de gelir elde edilmemiş ve masraf yapılmamış olduğundan, bu iller ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ilişkin 1983 yılı kesinhesaplarının incelenmesidir	1990/3	26		593
Refah Partisi Genel Merkezi ile, 67 ilden Hakkari ve Tunceli'de örgüt kurulmadığı, Yozgat ilinde de gelir elde edilmemiş ve masraf yapılmamış olduğundan, bu iller dışındaki iller ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1984 yılı kesinhesaplarının incelenmesidir	1990/4	26		599
Refah Partisi Genel Merkezi ile 67 ilden, örgüt kurulmadığı bildirilen Hakkari İl'i dışındaki iller ve bunlara bağlı ilçe örgütlerine ait 1985 yılı kesinhesaplarının incelenmesidir	1990/5	26		605
Refah Partisi genel merkezi ile örgüt kurduğu iller ve bunlara bağlı ilçe örgütlerinin 1986 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/7	27	2	817
Refah Partisi genel merkezi ile örgüt kurduğu iller ve bunlara bağlı ilçe örgütlerinin 1987 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/9	27	2	829
Refah Partisi genel merkezi ile örgüt kurduğu iller ve bunlara bağlı ilçe örgütlerinin 1988 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1991/11	27	2	841
Refah Partisi Genel Merkezi ile 71 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1989 yılı hesabının incelenmesidir	1995/14	31	2	970
Refah Partisi Genel Merkezi ile 72 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1990 yılı hesabının incelenmesidir	1997/19	33	2	536
Refah Partisi Genel Merkezi ile 74 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1991 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/8	34	1	410
Refah Partisi Genel Merkezi ile 76 il ve bunlara bağlı ilçe örgütleri 1992 yılı kesinhesabının incelenmesidir	1998/9	34	1	424
-S-				
Saadet Partisi'nin 2001 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/1	47	3	1405
Saadet Partisi'nin 2002 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/2	47	3	1409
Saadet Partisi'nin 2003 yılı kesinhesabının incelenmesidir[17]	2006/44			

[17] Esas Sayısı: 2004/11, Karar Sayısı: 2006/44, Karar Günü: 09.06.2006, R.G. Tarih-Sayı: 03.10.2006-26308. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

	Karar Numarası	Sayı	Cilt	Sayfa No
Saadet Partisi'nin 2004 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/3	47	3	1413
Saadet Partisi'nin 2005 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/4	47	3	1418
Saadet Partisi'nin 2006 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/5	47	3	1421
Saadet Partisi'nin 2007 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/33	47	3	1641
Saadet Partisi'nin 2008 yılı kesinhesabının incelenmesidir	2010/34	47	3	1645
Saadet Partisi'nin 2009 yılı kesinhesabının incelenmesidir[18]	2013/106			
Saadet Partisi'nin 2010 yılı kesinhesabının incelenmesidir[19]	2013/68			

[18] Esas Sayısı: 2010/37, Karar Sayısı: 2013/106, Karar Günü: 25.9.2013, R.G. Tarih-Sayı: 26.10.2013-28803. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

[19] Esas Sayısı: 2011/45, Karar Sayısı: 2013/68, Karar Günü: 2.5.2013, R.G. Tarih-Sayı: 29.06.2013-28692. **Bkz.** http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html

ÖZGEÇMİŞ

1982 Filibe doğumlu olan Rengül Eminoğlu Ekizceleroğlu, ilköğretim hayatına Bulgaristan'da başlamış, İstanbul'da tamamlamıştır. 2000 yılında Pertevniyal Lisesi'nden mezun olmasının ardından, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde başladığı lisans eğitimini derece ile bitirmiştir. Lisans eğitimi devam ederken, yapacak olduğu akademik çalışmalara altyapı oluşturacağı düşüncesiyle açık öğretim kapsamında Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden de başarı ile mezun olmuştur.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü'nde gördüğü yüksek lisans eğitimi sırasında, aynı üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2005 yılında Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamıştır. Yüksek lisans eğitiminin tez aşaması sırasında Institute of Advanced Legal Studies- University of London'da bulunmuş, tezinin önemli bir kısmını burada tamamlamıştır. Mesleğine doktora eğitimi almak üzere bulunduğu İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde devam etmiş, 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü'nde doktora programını tamamlamıştır.

Kamu yönetimi, siyaset bilimi, anayasa hukuku, siyasal kurumlar, siyasi partiler hukuku konularında çeşitli sertifika programları, kurs ve seminerlere katılmış, bu alanlarda çalışmalar yapmıştır. İyi seviyede İngilizce, orta seviyede Bulgarca bilmektedir.